HRVATSKA POLITIČKA BIBLIOTEKA

DR. B. MURGIĆ:

ŽIVOT RAD I MISLI DRA. ANTE RADIĆA

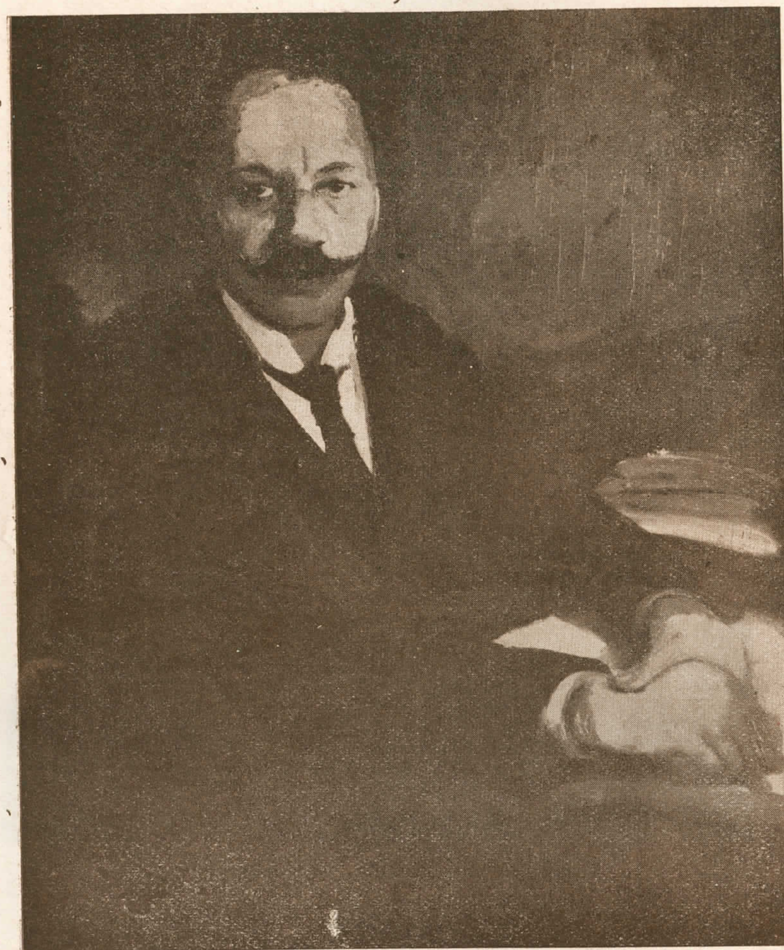
HRVATSKA POLITIČKA BIBLIOTEKA
UREDNIK: JOE MATOŠIĆ
SVEZAK DRUGI:

DR. BOŽIDAR MURGIĆ:

Život, rad i misli
DRA ANTE RADIĆA

ZAGREB 1937.
TISKARA „DANICA" FRANKOPANSKA 9.

OVU KNJIGU POSVEĆUJEMO SLOZI I SARADNJI HRVATSKOG SELJAŠTVA, RADNIŠTVA I GRADJANSTVA

MLADEN VEŽA: DR. ANTE RADIĆ
(uljeni portret)

R. FRANGEŠ: DR. ANTE RADIĆ

(bronca)

Dr Ante Radić

DR. A. RADIĆ KAO UPRAVITELJ DJEVOJAČKE ŠKOLE U VARAŽDINU.

DR. ANTE RADIĆ SA SVOJOM SUPRUGOM.

Kotar

III. IZNOVIČNA SMOTRA.

Pučko-ustaški iskazni list.

Ime: Dr. Radić Ante

Ime oca: Imbro Ime matere: Ana

djenja	godina: 1868		Da li je bio vojnik?	ola
	mjesto: Trebarjevo d.		Posljednji vojnički čin i naziv onog četnog tijela, kod kojega je djelatnu vojničku službu vršio	Ikao nog. dobrov. 53 pjes. puk. Supearbitrikan i iz vojske otpušten
	kotar: Sisak		Školska naobrazba:	sveučilište
	županija: Zagreb		Zanimanje (zanat):	Knjižovnik
	zemlja: Hrv.			
Zavičajno mjesto u vrijeme sadanjeg popisa	općina: Martinska Ves		Boravište:	Hoptol 18
	kotar: Sisak		Znanje jezika:	hrv. njem. rus. franc. engl. poljski češki
	županija: Zagreb			
U vrijeme stavnje bio zavičajan	Isto općina	kotar	županija.	

Pallas nyomda, Budapest

U Zagreb 9/5. 1916.

(potpis općinskog poglavarstva, uredski pečat)

Za pučko-ustašku oružnu službu	Nesposoban	Tjelesna visina 168 cm.
Sposobnim pronadjeni pučki ustaša pridijeljen je	domobranstvu vojsci	

U 1916

Uputa: Sposobnim pronadjeni pučko-ustaški obvezanik dužan je dana, koji će se obnarodovati putem oglasa, pridoći k domobranskom popunidbenom popunidbenom okružnom zapovjedništvu u ....

kr. ug. domobransko popunidbeno zapovjedništvo
(Pečat, potpis.)

Na znanje: Posjednik ovog pučko-ustaškog iskaznog lista ima na području Austrije i Ugarske, te Bosne i Hercegovine, prigodom putovanja na pučko-ustašku predodžbenu smotru, te odanle natrag u stalno mu boravište, kao i prigodom pridolaska na službovanje, pravo na besplatno putovanje željeznicama i parobrodovima. 2. Tko ne udovolji pozivnoj zapovijedi, bit će brahijalno predveden, te najstrože po zakonu kažnjen.

Tudnivaló: 1. E népfölkelési igazolványi lap birtokosának Ausztria és Magyarország, nemkülönben Bosznia és Herczegovina területén a népfölkelő bemutató szemlére és onnan állandó tartózkodási helyére való visszautazásakor, valamint szolgálattételre való bevonulásakor vasutakon és hajókon ingyenes utazásra van igénye. 2. Aki a behívási parancsnak nem tesz eleget, azt karhatalommal vezetik elő és a törvény teljes szigorával büntetik.

Zur Beachtung: 1. Der Besitzer dieses Landsturm-Legitimations-Blattes hat in Oesterreich und Ungarn, sowie in Bosnien und Hercegovina, auf den Bahnen und Dampfschiffen, zur Landsturm-Musterung und retour zu seinem ständigen Aufenthaltsort, sowie auch zur Einrückung zur Dienstleistung freie Fahrt. 2. Derjenige, welcher dem Einberufungsbefehle nicht Folge leistet, wird mit Brachialgewalt vorgeführt, und nach der vollen Strenge des Gesetzes bestraft.

Aviz: Proprietarul prezentei Foi de legitimare pentru glotaşi are dreptul a călători gratuit pe calea ferată şi pe vapor pe tot teritorul Austriei, al Ungariei precum şi al Bosniei şi Herţegovinei de câteori va avea să meargă la inspecţia de prezentare la gloate şi de câte ori se aici la reîntoarcere la locul resedinţei, sale stabile, precum şi când va pleca să presteze serviciul militar.
2. Cel-ce nu va face destul poruncei de chemare va fi adus cu forţa armată şi va fi pedepsit cu toată rigoarea legei.

Povšimnutia hodné: 1. Majitel karty landšturmo-legitimačnej má nárok na bezplatné, cestovanie na železniciach a šifoch na území Uhorska, nebo Bosnie a Hercegoviny, jestli narukuje na landšturmovú revisiu pred-tavenia sa a keď odtial nazad cestuje na svoje miesto prebývania, jako aj keď narukuje ku vykonaniu služby.
2. Kto zavolávajúce rozkazy nesplní, ten bude cestou moci predvedený a celou prísnosťou zákona trestaný.

Na znanje: 1. Posednik narodno-ustaškog iskaznog lista ima na području Austro-Ugarske, kao i Bosne i Hercegovine prilikom putovanja na narodno-ustaško predodžbenu smotru, to odande za povratak u svojo stalno boravište, kao i prilikom pridolaska na službovanje, pravo na besplatno putovanje na željeznicama i parobrodima.
2. Ko ne udovolji pozivnoj zapovesti, biće brahijalnom silom predveden i najstrožije po zakonu kažnjen.

Zналі dosztojno: 1. Volodjetely szego narodnopolcsenecsnogo vyzvjedcsajuscsogo liszta mae pozsadu daromo (beszplatno) putovati na obszjazje Avstriji-Ugorscsiny, abo Bosniji i Gercegoviny na zsiljeznici i parovim korablyam, ked on pauc na narodnopolcsenecsnoe predsztavljajuscse obeiscsa abo ottjely vertae szja nazad na mjeszto posztojannogo probitka, abo zse szja otpravlyae na sluzsenie.
2. Kotrij ne otpovjedae zaklikajuscsomu rozkazu, togo brahilna vlaszt prinaditi na szeszo, i bude szja karati az cjelkov osztrossztju zakona.

Na ustanovljenje narodno bolesnika u posadnu bolnicu broj 23 u Zagreb, predati.

Zagreb 14/9 1916

VOJNI DOKUMENAT DRA A. RADIĆA IZ 1916.

Manisao

Ravnateljstvu kr. vel. gimnazije

u Gospiću

Potpisani dr Antun Radić, prav. srednješkolski učitelj na službovanje pridijeljen kr. vel. gimnaziji u Gospiću, javlja ovim kr. tomu ravnateljstvu, da se odriče službe i beriva pravoga srednješkolskoga učitelja.

U Zagrebu dne 7 (sedmoga) rujna 1897.

Dr. A. Radić

OSTAVKA DR. A. RADIĆA NA PROFESORSKOJ SLUŽBI.

Urednik akad. „Zbornika za nar. život i običaje" **Dr. Ant Radić** u Zagrebu.

22/XI. 1899.

Draga. Ti počni pisati na str. 59. „Smrt". Dok budeš gotova, ja ću Ti već pisati, što ćeš dalje. —

Pavleku reci, da ja ništa ne znam o onom, što mi piše to jest. ne znam ništa više nego i on; zato me badava pita.

Pozdravi sve naše, osobito svoje golubke. Nemoj ih puščati na zimu, a Janica ne puščaj u selo.

Tvoj Braco

Dionička tiskara u Zagrebu

PISMO DRA A. RADIĆA SESTRI KATI NA VLASTITIM ORIGINALNIM DOPISNICAMA.

DR. A RADIĆ U DRUŠTVU PRIJATELJA.

Javljamo ovim svoj rodbini, svim prijateljima i znancima prežalosnu vijest, da je

Dr. Ante Radić

hrvatski književnik i profesor na gornjogradskoj gimnaziji zagrebačkoj, bivši narodni zastupnik na hrvatskom državnom saboru, bivši dugogodišnji tajnik „Matice Hrvatske", bivši urednik „Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena" te prvi i glavni osnivač hrvatske pučke seljačke stranke.

dne 10. veljače u 8¾ sati na večer primivši svetootajstva umirućih nakon kratke bolesti u 50. godini života blago u Gospodinu usnuo.

Sprovod će biti u srijedu dne 12. veljače u 3 sata po podne iz mrtvačnice na Mirogoju.

Za zadušnicu odslužit će se tiha sv. misa u prvostolnoj crkvi dne 13. veljače u 10 sati prije podne.

U ZAGREBU, dne 11. veljače 1919.

Stjepan i Tomo Radić braća	**Vilma Radić** rodj. **Vidulović** supruga	**Marija Kovačić** rodj. **Radić** **Katarina Jančir** rodj. **Radić** sestre

Prvi hrv. zavod za sjajne pogrebe u Zagrebu Rikard Severinski - Tisak L. Kurzmann Zagreb, Gundulićeva ul. 7

OSMRTNICA DRA A. RADIĆA.

Oprost od novinskog biljega naredbom povj. N. V. za pošt. brzoj. broj 121/1918. Telefon 23-43.

BROJ 17. GODINA 1919. U ZAGREBU DNE 11. VELJAČE 1919. OVO JE DOMU TRINAESTA GODINA

GLAVNE NOVINE HRVATSKE PUČKE SELJAČKE STRANKE

VJERA U BOGA I SELJAČKA SLOGA! BUDIMO SVOJI, SVAKI NA SVOM, BRANIMO SLOŽNO HRVATSKI DOM.

DOM

REPUBLIKA SVEMU SVIETU DIKA. ŠTOGOD DAJEŠ DOMU, DAJEŠ RODU SVOMU.

DOM UREDJUJE STJEPAN RADIĆ, PREDSJEDNIK HRVATSKE PUČKE SELJAČKE STRANKE. – DOM IZDAJU OSNIVAČI HPSS. (STJEPAN RADIĆ DRUGOVI). DOM IZLAZI SVAKOG UTORKA, ČETVRTKA I SUBOTE, STOJI NA GODINU 30 KRUNA, PLAĆA SE UNAPRED UREDNIKU STJEPANU RADIĆU, ZAGREB, JURIŠIĆEVA ULICA BROJ 1. (SLAVENSKA KNJIŽARA). 1 BROJ 20 FIL. 1 BROJ 20 FIL.

ŠTO JE U OVOM BROJU?

1. † Dr. Ante Radić.
2. Progledao je veliki sliepac.
3. Sjednica glav. odbora HPSS.
4. Kako se u vrieme narodne slobode poštuje pravo i volja naroda u gradu Koprivnici.
5. Bezsavjestnost nekih hrvatskih novinara.
6. Iz HPSS.

† Dr. Ante Radić.

Prvi i glavni osnivač Hrvatske Pučke Seljačke Stranke preminuo je dne 10. veljače ove godine, u tri četvrt devet sati na večer, primivši svetootajstva umirućih.

Nezaboravni pokojnik već je dulje vremena ozbiljno pobolievao (na bubrezima), a zadnja tri tjedna nije mogao više ni u školu. U jesen naime 1917. ponovno je imenovan profesorom na gornjogradskoj gimnaziji zagrebačkoj, dvadeset godina iza toga, što je postao žrtvom zlosretne khuenovske vlade.

Zadnja dva dana osjećao se za čudo mnogo bolje, te je dne 10. veljače u 2 sata popodne pošao čak sam k brijaču i vratio se natrag posve veseo i zadovoljan, tek se je tužio na silnu umornost. Oko pol šest nenadano mu je pozlilo, te je pao u bezsvjesticu, iz koje se više nije probudio.

Potanki životopis Dra. Ante Radića već će izaći u „Domu", a za sada spominjemo samo to, da se je rodio dne 11. lipnja 1868 od hrvatskih katoličkih seljačkih roditelja u Trebarjevu desnom, župe Martinskoveške, kotaru sisačkom. Bilo bi mu dakle prošloga ljeta ravno pedeset godina.

Za njim žali ucviljena supruga, dva brata (dva su prije njega preminula jedan je u Americi), dvie sestre, mnogobrojna rodbina, mnogi prijatelji, a nada sve svi oni, kojima je ikada bio profesor i sav onaj naš hrvatski seljački sviet, do kojega je doprla njegova pisana ili živa rieč.

Kao književnik došao je na evropski glas svojom „Osnovom o sabiranju gradje za narodni život Južnih Slavena", koja je pobudila silno zanimanje i naišla na veliko priznanje u Zlatom Pragu, Krakovu i u Moskvi, te u Parizu i Londonu.

Kao pučki pisac zaorao je duboku i savršenu brazdu svojim polu jesečnikom što ga je izdavao pod naslovom „Dom" (1899—1903) i što ga je sam najvolio nazvati: „Domićem".

Posledenje njegovo djelo jesu članci koji su izašli u ljetošnjem Domu od 5—12 broja pod naslovom: Hvala Bogu ili politički nauk hrvatske seljačke stranke poslie svjetskoga rata" U tom članku sve sve su odlike njegova pera, njegova uma i srca, što ga je u podpunom smislu te rieči posvetio seljačtvu, Hrvatstvu, Slavenstvu i kršćanskim istinom prosvieće omu čovječanstvu.

Bog mu pomilovao dušu, vječni živi Bog, u koga pravedno si je čvrsto vjerovao i u doba strahovitoga svjetskoga rata i u ovoj današnjoj preteškoj kušnji naroda hrvatskoga.

Progledao je veliki sliepac.

(Stenografski zapisnik izvanredne glavne skupštine HPSS od 3. veljače 1919.)

(Nastavak).

Profesor dr. Rudolf Horvat: Hrvati! Bivša austro-ugarska monarkija silila je hrvatske vojnike, da tečajem punih 50 mjeseci ubijaju, kolju, ruše, pale i pljačkaju. Nije čudo, da je uslied toga neka surovost ušla u pitomi narod hrvatski. Što su crkva i škola tečajem vijekova teškom mukom odgojile, to je u 50 mjeseci djelomice razorila kasarna.

Mladji naši ljudi privikli su se na paklenske muke te su trpieli sve strahote u streljačkim jarcima. Ali stari im ljudima ogadio se rat i pokolj, pa neumorno nastojahu, da se vrate svojim kućama. Mnogi od njih morao je mititi gospodu kod općine, kotara, županije, dapače i kod vlade, da uzmogne doći do potrebitih spisa za reklamaciju. Bilo je ljudi bez srca, koji su nemilosrdno gulili hrvatskoga seljaka, koji je htio da se riješi vojne dužnosti. Jadni je seljak davao stotinjarke i hiljadarke, jer napokon voli izgubiti mukom stečeni papir, nego da izgubi svoju glavu. Seljak je davao ali je zato dobro pamtio bezdušnu gospodu, koja su toli ružno izrabljivala nepriliku njegovu.

Čaša strpljivosti hrvatskoga naroda napokon se prelila 29. listopada 1918. kada se hrvatski narod na saboru u Zagrebu svojom snagom i svojom voljom oslobodio prevlasti madžarske i njemačke. Čim je pao militarizam popucale su sramotne verige njegove pa se narod mjestimice počeo osvećivati onoj gospodi, koja su ga toli dugo izrabljivala. Žalibože nastradalo je u onom pljačkanju i nedužnih ljudi. Ali za sve tadašnje zločine treba na odgovornost potegnuti sve ratne huškače i propali državni sustav.

Od onoga časa naša gospoda neprestano govore, da su hrvatski seljaci postali boljševiki, pa da će dići onakovu bunu, kakova već duže vremena traje u Rusiji, a u novije doba i u Njemačkoj.

Držim da je ovaj strah posve suvišan. Hrvatski seljaci mrze militarizam te ne će više niti čuti o kakom ratovanju. Duša hrvatskoga seljaka posve je slična duši ruskoga seljaka u tome, što ne voli ubijati ljude i što zazire od ratnih zločinstva. Hrvatski seljaci žele navijestiti samo jedan rat, a to je rat — ratu! Ako se ovaj naš antimilitarizam zove boljševizmom, onda smo svi mi pristaše hrvatske pučke seljačke stranke takovi boljševiki.

Ali mi čujemo i čitamo, da boljševiki imaju u svom programu komunizam, t. j. da naučaju, da nema i ne smije biti privatnog vlasništva, već da je sav imetak zajednička svojina svih ljudi. Takovoj nauci protivi se duša hrvatskih seljaka. Onaj, koji je u znoju lica svoga privredio kakav posjed, ne će i ne može pristati na to, da mu se ovaj posjed oduzme i proglasi vlasništvom svih ljudi, pa i takovih, koji nijesu ništa radili. (Odobravanje.) Koliko li je muke i posla, dok seljak ouhrani konja, kravu i svinju! Kakve li je prepatio brige, da se riješi duga, što ga je učinio u tu svrhu, da sagradi svoju kuću, ili da prikupi njivu i livadu! Koliko li je prolio znoja, dok je rigolao vinograd, dok je dočekao prvo grožđje u njem! Pa zar da se sada sam dobrovoljno liši svega toga i da to podieli s onim nevaljancem, koji nije htio raditi ni skrbiti, već je svoje vrijeme provodio u pijanstvu, kartanju i skitanju? Ne, hrvatski seljak ne će nikada biti komunista i prema tomu ne može ni biti pravi boljševik. (Općenito i dugotrajno odobravanje.)

Tko ima svoju kućicu, taj voli i svoju slobudicu. Tko ima svoje polje, taj znade

PRVA STRANICA »DOMA« U KOJEMU JAVLJA SMRT DRA A. RADIĆA.

NA SEOSKOM ROĐENOM OGNJIŠTU.

Mirno i tiho teče Sava od Zagreba na jug. S lijeva i s desna Save široka je ravnica, sve same livade, oranice, a uz vodu vrbik do vrbika. U jesen i u proljeće razlijeva se voda po poljima i šumama i čitav kraj izgleda na daleko kao golema močvara, iz koje strše tu i tamo stabla, šikarje i hrbat nasipa, što se vijuga s jedne i s druge strane rijeke. Ravnica ta, nazvana Posavina, ne pruža oku ljepote. Zimi je pokrivena bijelim plaštem snijega, a ljeti drhće nad vrućom zemljom užareni zrak i sve leži kao u polusnu omare. Uz rijeku se nižu sela u kojima su kuće nanizane jedna do druge u dugome nizu kao drvene kutije. Stisnute, većina njih na trijem, na starinskim hrastovim stupovima, sa pocrnjelim drvenim balvanima. Sve su tako rekuć na nasipu uz obalu Save, koji je zapravo široka beskrajna cesta duž rijeke. Kako su se u selu množile obitelji, tako su na uskom i starinskom selištu od rijeke spram dvorišta unutra nicale nove kuće-hiže i stvarale se vulice. Uz njih su se stiskale staje i zdenci na čigu. Na jednoj strani Save bilo je selo isto takovo kao i na drugoj suprotnoj. Ime bi bilo jednome i drugome isto, samo bi jedno imalo pridjevak »Lijevo«, a drugo »Desno«.

Trebarjevo Desno leži na desnoj obali Save kojih 14 km. uzvodno od Siska. Kraj je taj trebarski omeđen s jedne strane Savom, a s druge trane Odrom. Cesta ili nasip na kojemu je selo, podignut je prvi puta tamo negdje za rata s Madjarima, drugi puta 1876., a treći puta 1885., kad je bila velika poplava. Po zadnji put 1925-te. Oko sela postoji kružni nasip, da brani selo od šumskih voda, što dolaze rječicom Odrom u koju se slijevaju vode iz dalekih Vukomeričkih Gorica. Odra se zove najprije potok Lomnica i to do Kurilovca. Odanle do Želina Odrica, a od Želina dalje Odra. Nasip je je-

dina uzvisina od svega par metara u toj čitavoj ravnici, zove se »breg«. To ime »breg« je sinonim za obalu duž čitave Posavine.

Na tom »bregu«, na nasipu usred sela je od davnine u Trebarjevu selište sa domovima i hižama nekad brojne zadruge Radić. Zapravo Radić-Šimica, jer je u najdaljoj starini tu bilo selište zadružne obitelji Šimica, kojoj se priženio jedan Radić, pa se tako zadruga dalje prozvala Radić-Šimica. Po legendi, koja još danas živi među nadaleko razgranjenim potomcima te obitelji, bio je taj prvi Radić, što se doselio u Trebarjevo i priženio u kuću Šimice, koja je tada imala sedam žena i jednog muškarca, do onda kaštelan grada Lukavca u Turopolju, te je došao jednom na Bartolovo u kolovozu na proštenje u Orle na Savi, kamo cijela Posavina hodočasti radi svojih konja. Još i danas su se na tom proštenju sačuvali narodni prastari običaji u vezi sa starim obrednim svečanostima s posavskim konjima. Tu je taj Radić upoznao djevojku Janu iz Šimičine kuće, zaljubio se u nju, ostavio svoje plemstvo i kaštelaniju i priženio se k Šimicama u Trebarjevo. Po drugoj legendarnoj verziji došao je taj prvi Radić iz Bosne i to za jedne od turskih provala i tu se priženio u kuću Šimica. Sad bilo kako bilo, jedno je sigurno, da Radići nijesu u Trebarjevu starosjedioci, nego da se jedan Radić priženio na staro selište Šimica.

Iz toga braka Radić-Šimica potekla su tri sina: Luka, Petar i Gjuro. Lukina grana postoji još i danas i to na gruntu starih Matijašca, a zovu ih Malenice, jer su malena rasta. No možda se tako zovu po riječi »malim«, ili »melim«, kako zovu mlinove. Ta loza ima danas još šest člana u jednoj hiži. Druga grana, Petrova, jako je brojna. Zovu ih stari Radići (sa naglaskom na prvome i). Ta loza danas broji 4 obitelji, koje su razdijeljene posebno u 4 hiže. Treća je grana Gjurina i iz te potiču Ante i Stjepan Radić. Sve te tri grane živjele su još do 1887. u zadruzi, kad se zadruga de fakto podijelila. De

jure, na papiru, zadruga postoji još i danas, jer dioba nije službeno provedena u knjigama. Porez plaćaju pojedine kuće posebno prema razrezu. Zadnji gospodar zadruge bila je baba Fijalićka (zapravo Fijolićka, kako se je pisalo). O toj Fijalićki donio je Ante Radić u Domu godine 1902. poseban članak, u komu je Fijalićku prikazao kao vanrednu ženu staroga kova. Da je došlo do diobe zadruge skrivili su tzv. varadinci u zadruzi. Tako su se nazivali oni, koji su odlazili izvan kuće na rad, a bili su dužni dati zadruzi dio svoje zarade, te je iz toga zadruga plaćala svoje javne daće. Varadinci su se sve manje slagali s ostalim domarima svoje zadruge. Za vrijeme Fijalićke bili su glavni varadinci stari Luka i Gjurini praunuci braća Matura i Imbro 1) bili su hajoši (brodari) na ladjama, što su plovile po Savi i Dunavu i dovozile žito iz Banata u Sisak. Obadvojica su pobjegli na lađe četrdesetosmih godina, jer se nisu htjeli dati verbovati u vojsku u kojoj se služilo do sedam i više godina. Imbro je bio na brodu mešaja t. j. kuhar. Matura se vratio kući 1852. i to godinu dana prije Imbre. Bio je stariji od Imbre, pak je uzeo na štetu ovoga najbolji dio zemlje, stanje, poludjelje (alat), blago i Imbro je ostao prikraćen i još siromašniji nego li bi to bio, da je bio kod kuće. Dopalo ga je tri rali slabije zemlje, jedna stara bijela kobila i jedna telička. Od starih zadružnih čardaka dobio je za stanje donje tri šute ili hute. Ta je hiža bila sasvim gore na cesti, na »bregu«, na nasipu, koji onda nije bio tako visok kao danas. Sedamdesetprve je Imbro te šute rastepao i odvukao ih dolje od ceste, pa je od njih sagradio hižu na mjestu, gdje je još i danas. Šest godina kasni-

---

1) Rodoslovlje obitelji Radić od god. 1770.: praunuk prvog doseljenika Ivana, Ivan * 1770. oženio Anu Mihalić iz Trebarjeva D., njegov sin Gjuro * 1800. oženio Jelenu Belovarić iz Mahova, njegov sin Imbro * 1827. otac braće Radića.

je nadogradio je na tim šutama trijem. Šute su te bile vrlo male. Sve tri skupa duge su devet metara, a široke tri i pol metara, ili kako se to reklo po starinskome, bile su dugačke četiri i pol fata, a široke dva i pol fata računano skupa sa stijenama.

Imbro Radić, otac Antuna i Stjepana Radića, bio je visok i jak čovjek. Ćudi je bio oštre, svojeglav, no šutljiva i ponosita karaktera. Bio je trijezan i pobožan, nikad se nije šalio, nasmijao, ili zapjevao. U ono vrijeme još su išle žene za kaznu u klade, a muškarci su dobivali kod seoskog suca batine. Imbro je imao pod kraj sela melin na lajdama (mlin na lađama) i to na čivije. Bio je vješt mlinar. Mlin je sagradio sam i tome poslu je naučio sve svoje sinove. Kako je bio čestit mlinar imao je dosta posla, pa je mogao kukuruzom hraniti svinje i guske. Tako je mogao u gospodarstvu napredovati i ako je imao vrlo malo zemlje. Bio je glava zemljišne zajednice i svojemu je selu priskrbio oko 620 rali šume za koju je selo bilo prikraćeno za segregacije imanja grofice Pallavicini. Ljudi su ga jako voljeli, te je uživao dobar glas i ugled čovjeka, kome su se novci posuđivali u četiri oka. Vješt je bio svakom gospodarskom poslu naročito odgajanju za onda nove turopoljske pasmine svinja. U selu je prvi zasadio požeške jabuke srčike, kraljevske kruške, i šljive bistrice bez trnja. Oženio se rano čim se vratio kući. Uzeo je Janu Posilović kćer Štefana Posilovića glasovitog dobrog gospodara iz zadruge Posilovića iz Železna Desnog, 4 km. od Trebarjeva Desnog uzvodno uz Savu. Janin otac i otac nadbiskupa Posilovića, bili su rođena braća. Jana se udala sa jedva navršenom trinaestom godinom, te od svoje najstarije kćeri nije bila starija niti 15 godina. Ona je Imbri donijela za miraz samo jednu kravu, tele, i posoblje (škrinju, blazinu, i svoju djevojačku opremu). Novaca mu nije donijela ništa. U to vrijeme tamo nije bio običaj, kao na pr. danas, da bi se tražilo miraz, jer je onda svijet bio još siromašniji, nego li je to danas.

Jana je bila šepava, desna joj je noga bila nešto kraća. Nije bila ljepotica, ali je bil umilna, zgodna, malešna, plavokosa i plavog oka, a naročito se isticala svojim žustrim i oštrim jezikom. Malo je pregrizala riječi. Protivno od šutljivog dostojanstvenog držanja Imbre, Jana je od svoje najmlađe dobe bila nemiran i žestok duh. Premda je bila mati mnogobrojne djece i gazdarica, bila je besplatni fiškal seljacima čitave sisačke podžupanije. Ponosno je znala pripovijedati, da ju je ban Jelačić, kad je s vojskom prolazio, zapazio u mnoštvu radi njenog živog ponašanja i upozorio na nju staroga Gorupa, koji je bio »mali sudec«. Poznavali su je svi činovnici u podžupaniji, jer im je često dolazila u raznim parničnim poslovima seljaka, a mnogima je znala prirediti neugodnosti, kad bi u čemu nepravedno postupali sa seljacima Zato su se je svi bojali. Osobito je radila na tome, da se ukine mito. S mužem i domarima dolazila je radi svoga hodanja po kotaru u pravde, pa su joj domari znali mnoge parnične spise, koje je donašala kući, od jada potrgati i baciti u peć. No muž je nije nikada tukao. Djeci je bila dobra i voljela ih je mnogo, a mužu je pred djecom govorila vi, pa su i djeca tako nazivali oca, dok su materi govorili ti. Umrla je dvije godine prije muža 1895. S mužem je zajedno privredila još tri rali grunta, koji je bio na dobrom terenu, t. j. koji nije bio toliko podvodan, kao drugi. Još su osim trijema sagradili štale, koje nisu bili od zadruge dobili. Kad je Jana umrla došlo joj je mnogo svijeta na sprovod sve čak od Kurilovca, jer je mnogima svojom fiškalijom učinila dobro. Koliko je pak bio Imbro »preštimavan«, vidi se iz toga, što su ga, kad je umro, na nosiljkama nosili Trebarci nekoliko kilometara daleko na groblje u Martinsku Ves. Inače je u tom kraju običaj, da se lijes radi dugoga puta vozi na groblje kolima. Imbrin jedini brat Matura imao je jedinog sina Blaža, koji je umro u 32. godini. Utopio se u Savi. Kažu da se utopio u času epileptičkog napadaja. Time je Maturina grana izumrla. Matura je svoj grunt osta-

vio Klepcu Matiji iz istoga sela, koji ga je dohranio i još mu
dao za života 150 forinti u gotovom i napravio hrastove lije-
sove za njega i ženu Maru, koja je živjela nešto duže od Ma-
ture. Imbro i Jana imali su 11-ero djece: Kata, Andrija, Pa-
vle, Joso, Ivan, Pavao, Marija, Ante, Stjepan, Tomo i Kata. 1).
Od tih se 9 rodilo gore u starim šutama na nasipu Save, a dvo-
je najmlađe dolje u nadograđenoj hiži. Sinove su svoje na-
učili marljivosti, čuvarnosti i svakome poslu, a osobito je An-
drija bio vješt ručnim radovima, pogotovo rezbarstvu. Još su
i danas na staroj kući lijepa vrata i stol izrezbareni njego-
vom rukom. Na izložbi 1900. godine dobio je nagradu za pre-
krasno izradjenu preslicu i paštirsku kupicu. Kćeri su bile
vanredne gazdarice, čuvarne i marne. Obe su se udale u jako
siromašne kuće i u teškim prilikama primile gospodarstvo u
svoje ruke, ali su svoja gospodarstva podigle velikim marom
do uzorne visine. Marini sinovi kupili su 1912. godine od gro-
fice Pallavicini u nedalekoj Ljubljanici grofovski dvorac sa
jednim dijelom grofovskog zemljišta, a osim toga pomogli su
1916. godine ujaku Stjepanu kupiti vinograd u Moslavini.
Kata je kroz cijelo vrijeme rata bila bez muške glave u kući,
sa tri nedorasle kćeri, pa je ne samo uzdržala gospodarstvo,
nego ga je još i popravila. Ostali sinovi Imbrini živjeli su u
velikom siromaštvu, pa ih je nevolja rastjerala kojekuda po
svijetu. Ivek je otišao u željezničku službu, gdje je u svojoj
49-toj godini tragično zaglavio pod kotačima lokomotive. Jo-
žina je otišao u Ameriku, da namakne kruha za svoje sedme-

---

1) U selu je postojalo vjerovanje, da je — ako dijete umre u prva 3 tjedna života - dužnost roditelja, da treće dijete iza toga nosi ime onoga pokojnoga zato, da pokojnomu »spasi dušu«. Zato su Imbro i Jana još jedno dijete krstili imenom Pavao. Najmlađoj kćeri dali su ime po najstarijoj umrloj kće ri Kati, koja je umrla prije 16 godina.

ro djece. Tu je i umro 1927. Kad čovjek vidi onu najveću bijednu drvenu šutu Imbre Radića sa nekih kvadratnih 10 metara prostora, malim prozorčićem, u blatnom stisnutom dvorištu, kao u kakvoj jami, podvodnom, maglovitom i malaričnom terenu, osjeti u dnu srça, kako je očajno teška i mukotrpna morala biti borba te familije za život. Shvatit će mnogo i mnogo toga, što si inače ne može protumačiti u životu i sudbini pojedinih članova te familije.

DA SE VIDI, KAKOVA SU BOGČIJA BILI TI RADIĆI ETO OVOG DOKUMENTA: — O P O R U K A.

Zadnjoj želji imadu sinovi moji iz ukupnog imetka pokretnog i nepokretnog dati u jednom obroku svakoj sestri a mojoj kćeri starijoj Marici udatoj Kovačić 100 for. a mlađoj Katici udatoj Jančir 100 for. i to u roku od 3 god., a ako bude moguće i prije. Dočim sinovom svojim koji su zajedno samnom grunt obrađivali naime Andriji, Jožini i Tomiću osim toga što imadu jednako podijeliti grunt imadu pravo na sve pokućtvo u što se ima uračunati i isti mlin. — Dakle kako je rečeno ovoj trojici napomenutoj pripada od nepokretnina jednako kao i ostaloj trojici koji su za sada izvan kuće naime svakomu nešto preko jedne rali što će se dakako izmjeriti. Razumjeva se ona trojica i to Antun, Ivan i Štefan. — Glede kuće, štale i kućišta imade se stvar uzeti ovako. U slučaju ako bi koga brata prinuždilo kući se povratiti ima pravo na stan, što su braća i onako iz bratinske ljubavi dužan brata svog u nevolji pomoći. Dočim ako bi koji od braće zahtjevao da se stanje ruši i podijeli, to će mu se dopitati neka isplata koja bi imala po prilici biti 100 for. i time neka računa kako zna, neka si gradi gdje može gruntište dobiti, jer ga u istom dvorištu ne može pripasti. Isto se ima glede isplate kuće, kućišta i štale svatiti ako bi i svi skupa diobu ovoga trojega zahtjevali. Što se tiče dogradnje k staroj kući imade onaj dotičnik ili više njih u toj

stvari ovako se vladati. Imade onaj koji dograđuje ovo posjedovati kao svoje vlasništvo ali staru kuću na miru pustiti t. j. ne rušiti a ima pravo u staroj kući na stanovanje. To je moja zadnja želja na koju i djeca moja prisutna pristaju a valjda će isto učiniti i neprisutna.

Oporučitelj.

(križ) Imbro Radić.

po meni Stjepan Kolak s. r.

Mato Klepac s. r.
kao svjedok
Grga Mihalić s. r.
kao svjedok

Na posl. br. 105. — 1896. kss.

Ova po g. Stjepanu Kolak kapelanu dostavljena otvorena oporuka jest u prisutnosti gg. Gjure Radotovića i Adalberta Knievald iz Siska kao svjedoka proglašena. —

U Sisku, dne 27. rujna 1896.

(Štampilj) Kr. jav. bilj. Mavre Milčić.

Napominjem, da nijedna sestra nije od braće dobila u oporuci navedene svote u novcu. Braća otišla od kuće nisu dobili isplatu od kućišta. Stara kuća je pripala Josi i njegovoj djeci.

Antuna Radića roditelji su veoma voljeli. Antun je kao dijete bio dobar, mio, šutljiv, uvijek nasmiješena lica. Sa svime je bio zadovoljan, svojim blagim očicama samo je motrio oko sebe. Kosa mu je bila mekana i plava, unatrag začešljana, većinom duga. Uvijek je bio čist, sam se redio. Bio je bos, u bijeloj rubačici i gaćicama. Radi njegove mile i blage ćudi zvali su ga roditelji Jajnček, a ostali u selu Jajnčec. Stjepana su zvali Pepek. Jajnček i Pepek išli su zajedno pure pasti, što je bila velika rijetkost u Trebarjevu za ono doba. Mladji Tomaš i Kata brali su i kosali za pure travu jeziček. Kako je Pepek slabo vidio, brojio je pure Jajnček, a Pepek bi ih tjerao skupa. U školu su išli tri km. daleko u Martinsku Ves. Škola je imala veliku knjižnicu, koju je najvećim dijelom darovao pok. kanonik Jagatić, koji je bio rodom iz Martinske Vesi i mnogo učinio za napredak toga sela. Jajnček i Pepek vrlo su mnogo čitali već za rana. Osobito na paši, ali kako su imali 50 do 60 pura, to su se doma na njih radi toga ljutili, jer nisu dosta pazili na pure. Zato im nisu dali na pašu nositi knjige. No oni su ipak nastojali, da uzmu sobom knjige, pa bi Jajnček, prije nego li su išli na pašu na Lučku sjenokošu, rekao Pepeku: »Ti Pepek zemi knjige naprvo brez torbe, pak ih odnesi na spust, kud bumo išli s purami Vrži ih pod plot v drač, tam bumo ih zeli, kad pemo mimo. Ćaćek buju metnuli v torbu jelo, pak ne budu znali, da smo knige zeli sobum na pašu«. Jajnček bi čitao na glas, a Pepek bi slušao. Jajnček i Pepek jako su se voljeli, nikad se nisu svadili. Majku je Jajnček veoma volio, pa veli kasnije, da je nikad nije dosta nažalio i oplakao. Jajnček je bio još kao dijete veoma bistar i zato su mu rekli »Neverovani Tomaš«, jer nije tako lako svemu vjerovao, nego je htio sve sam shvatiti. Tako je jednom, dok još nije išao u školu, baba Dadovička jedna od strina, kad su na večer žene prele, a djeca sjedila i runila kukuruzne klipove, pripovijedala pripovijest o »Jerbodi«. Toga Jerbodu nije Jajnček uzeo pod gotov groš i ako je Jerboda imao biti strašilo za djecu, nego je sutra dan pitao starijeg brata Jožinu: »Jožina, kej je to Jerboda?« Nije naime vjerovao, da ima nekakvih strašila, jer ih on sam nije još nikad u tami vidio. Kad mu ni Jožina nije znao reći, pitao je najstarijega brata Andraša, a on mu je rekao, da nema strašila, nego da se tako veli trnu, jer bode. Jajnček je bio ponosan, što nije vjerovao babi Dadovički i što se nije bojao. Jajnček je bio zdravo djete i samo je jedamput bolovao od čira pod vratom. Jajnček je radio sve seljačke poslove oko kuće i po polju, već za rana. Imbrina su djeca bila uopće prva u selu, koja su morala raditi i u djetinstvu teže poljske poslove, koje su pri-

je u zadruzi radili samo odrasli članovi zadruge, budući da ih je bilo dosta. Jajnček je išao u polje sa motikom već sa devet godina, a Ćaćek su mu dali u ruke i kosu, što je najteži posao na selu, već i prije, nego li je pošao na gradske škole. Nametao je i vozio s bratom Ivekom sijeno sa livade, išao je u šumu po drva, čistio krave i štalu i mnogo puta dao kočenjaku (prascu za klanje) jesti. Mnogu je noć probdio s ocem u »melinu« pod velikim snijegom i ledom i za velikih kiša, čuvajući da se »melin« ne podavi, da ga valovi Save ne rastepu. Sam je kasnije napisao: »Ja sam naučio čitati i pisati kod kuće među seoskom svojom braćom prije, nego što su me zvali u školu. I moja dva starija brata naučili su čitati i pisati od najstarije sestre; pa su odmah došli u drugi razred«. (Dom II. Br. 16. Str. 241. »Pučka seoska škola«). Zato ga je učitelj Kovačić nazvao »mali mudrijaš«. Taj mu je nadimak ostao u selu još vrlo dugo sve dok nije svršio škole. Kako su roditelji imali mnogo djece, teško su im smagali za obuću, oprave i odjelca. Mati im je sama pravila rubačice i gaće. Najteže je bilo za opanke i za odijelo za nedjelju. Toga se Ante kasnije sjećao. »Kad sam bio mali i išao u školu, mnogi je ponedjeljak za mene i za drugu djecu bio strah i trepet. Zašto? Evo, zašto: nije nas u nedjelju bilo u crkvi (u Martinskoj Vesi), kod službe božje, pa nas je čekala kazna. Ali ja se te kazne nisam bojao toliko, koliko sam se bojao ovoga, čujte: Pita učitelj: Zašto nisi došao k misi?« — A ja se žarim i crvenim — i šutim. Napokon odgovorim: »Nemam u čem«, a stid me, da u zemlju ne propadnem. Stid me, što sam eto takav siromah, pa nemam u čem k misi, t. j. nemam se u što obući. Učitelj je već znao za taj odgovor, pa bi odmah presjekao riječ i ljutito i nezadovoljno i ukorno i podrugljivo kriknuo: »A u čem si došao eto u školu?!« Na to nije nikada ni od jednoga djeteta dobio odgovora, nego bi sam dalje prodikao prodiku, koju smo eto sto puta čuli, ali u zalud: »U čem možeš u školu u tom možeš i u crkvu! Samo da je cijelo i bijelo (čisto)! Bos u školu, — bos u crkvu!« I tako svaki ponedjeljak. I roditelji bi dolazili, da djecu ispričaju, pa onda i njima isti nauk, istu prodiku. Badava! Djeca nisu dolazila k misi! A osobito nisu djevojke dolazile k misi ni k večernici, na kršćanski nauk. (Dom IV. Br. 7. Str. 104. »Potreba — veća od nužde«). Kao malo đače često je čitao na glas starijima u selu, koji nisu znali čitati. Tako na pr. pripovijeda, kako je čitao koje kakove knjige. Na pr. nekakvu knjižicu »Sanja Majke Božje«. Toj su knjizi sto puta više vjerovali, nego svom popu. Kad bi tko bio teško bolestan, znali su me pozvati — ja sam bio mali školarac — da nad bolesnikom čitam tu »Sanju«. (Dom II. Br. 16. Str. 238. »Nauka, umijeće i knjiga«.). Već za prvih praznika velike škole u Zagrebu, napravio je Jajnček na slivaru pod jabukom klupe i stolić na kojima su u hladu sjedili, on i Pepek, i čitali. Ante je svirao u šaltvu (dvojnice), a Pepek u tamburicu. Šaltvu od vrbove kore nije znao nitko tako lijepo u selu zviti (izvaditi koru sa ive) kao Jajnček. Sa starijima i mlađima i selu i sa rođacima Jajnček je bio vrlo obazriv, prijazan, susretljiv i ljubezan. Sve je bez razlike toplo volio. To je opazio tetec Peter Vanjković, pa mu je rekao: »Jajnček, kak ti nesi nikakov gizduš, kak su drugi, ki se gospočije domoru«. Sa djecom svoje braće i sestara bio je posebice dobar i to ne samo dok su bila mala i dok im je radio fučke i šaltve, nego i kasnije. Podučavao je tu djecu i naročito ih upućivao na čistoću, red i posluh prema starijima. Glede čistoće bio je strog, pa nije trpio nečistoće i nereda. Oštro je korio žene svoje braće, kad nisu bile čiste i nisu se brinule za svoje muževe, da budu kako treba uvijek uredno obučeni i u čistim košuljama. Osobito bi ih grdio, kad bi same bile neuredne ili zamazane. Naročito je volio svoga sinovca Pavla, kojega je njegov otac znao strogo izšibati. Kad bi mu se ovaj tužio na očevu strogost, on bi mu rekao: »Ti moraš ćaćeka prerazmeti, da on nema čas, da ti naduge tolmači saku sitnicu«. Kad bi kao đak dolazio kući na ferije, nikad nije

drugovao sa svojim seoskim vršnjacima, nego je tražio društvo starijih ljudi, s kojima je ozbiljno razgovarao. Ljudi su ga posebice voljeli radi toga, jer je imao mnogo strpljivosti i znao je svakoga saslušati do kraja, poslušati sve jadikovke i nevolje rodbine i staraca. Nije nikada išao na seoske zabave, dok je Pepek bio veseljak i znao se sa svojom tamburicom pomiješati u kolo među djevojke. Kad su roditelji pomrli, sinovi su se međusobno podijelili. Ante se skupa s bratom Stjepanom i željezničarom Ivekom odrekao svojega dijela, a u korist ostale braće. Kad bi dolazio u Trebarjevo boravio bi samo kod sestre Kate, koja je bila udata za Jajnčera. Dolazio je skoro svakoga Božića, a i za vrijeme velikih praznika, pa kasnije kao profesor sve do konca svoga života. Posljedni puta bio je doma za vrijeme rata 1918. o »Velikoj Meši«. Više puta bi s njime došla i žena. Za veliku folklorističku raspravu, koju je njegova sestra Kata Jajnčerova napisala i štampala u akademijinom Zborniku, fotografirao je Ante neke svoje rodjake, vršnjake, suseljane, dijelove sela i kuće u Trebarjevu. Čitavo ga je selo sve do konca života smatralo za svoga, jer bi uvijek„ kad bi došao u selo ispitivao za svakoga i za sve u selu, za blago, za djecu, gospodarstvo i posao. Zalazio bi također k svim rođacima i suseljanima u kuće i prosjedio s njima u razgovoru čitava popodneva i kasne večeri pušeći s njima zajedno duhan i uz kupicu vina. Jako je volio domaći kukuruzni kruh i žgance. U razgovoru bi se sjećao svake sitnice, a pogotovo je razgovarao rado sa ženama o njihovom kućnom poslu, pa sa starcima o politici. Donašao bi u selo svoj Dom, koga mu nisu uvijek plaćali.

Negdje oko 1902. godine u kasnu jesen u Katinoj seljačkoj kući gore na trijemu u kutu za teškim hrastovim stolom uz lampu u noći, raspravljali su Ante i Stipe sve do jutra o tome, kako bi bilo potrebno i kako bi se dalo osnovati Seljačku stranku. Djeca su već spavala, šurjak Jajnčer podbočio je glavu laktima i slušao, a sestra Kata tkala je i od vremena na

vrijeme donijela bi im štogod za gucnuti. Stipe je mnogo i brzo govorio. Ante je bio zamišljen i tih. Kad se Stipe uživio u svoje ideje i opisivao, kako će seljaci sjediti u saboru, šurjak Imbro se ispod brka nasmiješio. Ante je prekinuo Stipu sa riječima: »Čekaj malo, baćuška!« Okrenuo se i zapitao Imbru: »Kej si se nasmejal?« Ovaj mu odgovori: »Tomu kak bi selaki bili zastupniki, em je to samo za vučene lude, za gospodu, selaki niš ne razmeju i niš ne znaju«. Ante se jako uzrujao i jakim glasom sa uzdignutim rukama rekao: Ak neznaju mi smo tu, bumo ih navčili!« Imbro tada svejedno nije u to vjerovao. Kasnije je bio najvjerniji pratilac na svim Antinim političkim agitacijama. Mnogo je puta s njime zajedno prošao dobro i zlo, svega se još toga sjeća dobro i o tome razmišlja„ kad za dugih besanih noći sjedi na svom »melinu« na Savi i gleda u tamnu vodu. Kasnije, kad je Ante bio na sveučilištu, voljela su ga braća i duboko poštivala. Osobito brat Jandraš. Jednom za vrijeme studija zaželio se Ante, da ode u Rusiju, da vidi tamošnje prilike. Otac se dogovorio sa Jandrašom, a ovaj je otišao u Sisak u Šipuševu vjeresijsku banku i tamo posudio na očev grunt 150 forinti, donio ih kući, pa su ih dali Jajnčeku, da mu ispune želju, da otputuje u Rusiju. Bilo je to u ljetno doba, kad je Ante otišao u Rusiju. U jesen pred berbu kukuruza vratio se Ante kući. Mnogo je pričao, što je tamo vidio. Poslije, kad je otišao u Beč na godinu dana na studije, nije tražio od kuće pomoći. Ante je osobito volio svoju najmlađu sestru Katu. U pismima, što joj ih je pisao nazivlje ju »Draga sestrica« »Draga Milica«. Pisma je svršavao sa »— od srca pozdravlam tebe i tvoju družinu. Kušni svoju dečicu. Tvoj Brajek«. Danas Kata, kada govori o Antunu i Stjepanu guši se u suzama.

ŠKOLOVANJE

Mali »grunt« od nekoliko jutara zemlje i »melin« na Savi nije mogao hraniti toliku Imbrinu djecu. Trebala su zato ići u svijet, trbuhom za kruhom. I kako je to već slučaj kod tolikih naših seljačkih kuća, nije bila daleko pomisao, da se najbolje od njih dade na velike škole. I seoski učitelji, pa župnik pomogli su tu i savjetom, a i inače. Mati Antuna i Stjepana Radića najviše je tu učinila, jer je u Zagrebu našla puteva i načina kako bi svojoj djeci omogućila školovanje. Barem za početak, kasnije su se ti dječaci, svojom bistrinom, talentom i radinošću turali već sami dalje. Jana je u Zagrebu imala strica, koji joj je pomogao. Taj njezin stric je nekako u isto vrijeme, kad i Imbro, pobjegao pred asentacijom od kuće u svijet. No nije otišao na lađe, već je otišao u grad, a da ga ne uhvate, uzeo je tuđe ime i nazvao se Dobronić. Izučio je krojačiju i išlo mu je dobro. S vremenom se pomogao, te je tamo negdje osamdesetih godina, imao u blizini Sudbenog stola na Zrinjevcu svoju kuću. Radio je za popove na Kaptolu i tamo upoznao Dr-a Adama Luku Rumplera, zagrebačkog kanonika i arhiđakona Dubićkoga. Rumpler je tada već bio jako star (rođen je 23. X. 1817. u Samoboru, a umro je 20. II. 1889. godine u Grazu). Još za doba Jelačića bio je župnik u Istri, a u Zagreb je došao 50-tih. Bio je dobar čovjek, koji je za života svoj imetak upotrebljavao na korist drugih. U Samoboru je na njegov trošak restaurirana župna crkva. Zadnje godine života bio je slijep, a prije je slabo vidio. Zato je trebao u kući imati maloga školarca, koji mu je čitao i bio mu na pomoć za male usluge. Mati Antina obratila se na Dobronića a ovaj na Rumplera i eto tako je mali Ante došao u Zagreb i počeo se školati. Rumpler ga je uzeo k sebi, a nešto mu je pomagao i Dobronić, naročito za odjelca. Ante je imao lijep rukopis, pa bi pisao po Rumplerovom diktatu. Tako se zna, da je pisao veliku tužbu na latinskom jeziku, koju je proti tadašnjem kardinalu Mihaloviću, poznatom Madjaronu, podnio Rumpler na papinsku kuriju. O tom je više puta pripovijedao svome prijatelju i školskom drugu Bosancu hvaleći staroga kanonika.

U jesen 1881. upisao se Ante Radić u prvi c. razred Velike gimnazije zagrebačke, kojoj je bio ravnatelj Mirko Divković. Prvu godinu morao je platiti školarinu, dok je slijedeće četiri godine od nje bio oprošten. Prije nego li je stanovao kod Rumplera u kuriji na Kaptolu br. 23., stanovao je kod Kate Kuštrak na Opatovini broj 24. (kako piše u starom katalogu bivše Velike gimnazije zagrebačke). Kod Rumplera je spavao u velikom koritu, u kome su prasce parili, pa je to pričao kasnije svojim prijateljima.

Odmah u početku Ante je bio odličan đak. U prvom, drugom i trećem razredu imao je prvi red s odlikom. Koncem prve godine imao je iz latinskog, njemačkog, hrvatskog 1), računstva, naravopisa i krasnopisa odličan, a samo iz vjeronauka, dogodovštine i iz zemljopisa veoma dobar. Ćudoredno ponašanje bilo mu je uzorno, izvanjski oblik pismenih sastavaka lijep. U drugom razredu 1882-83. imao je za profesora iz povijesti Vjekoslava Klaića i kod njega je imao odličan. Devetnaestog travnja 1882. dobio je štipendij iz Draškovićeve zaklade u godišnjem iznosu od 105 forinti. Taj je štipendij imao sve do sedmog razreda. U trećem razredu bio mu je uz Klaića za grčki i hrvatski jezik profesor Josip Pasarić, te je kod njega kao i kod Klaića imao odličan. Četvrti razred je Ante svršio samo sa prvim redom, jer je taj razred kao privatista kontrahirao. Peti je razred opet polazio redovito i završio ga s odlikom. U šestom bio je na zagrebačkoj gimnaziji samo pola godine, te je to polugodište svršio sa prvim redom. Drugo poljeće bio je na rakovačkoj gimnaziji u Karlovcu, te

---

1) U staroj tiskanici još »ilirskog«.

ga je završio isto sa prvim redom. U sedmom razredu bio je u Karlovcu i završio ga s prvim redom. Osmi razred opet polazi u Zagreb sa odličnim uspjehom, a dne 31. srpnja 1888. položio je ispit zrelosti u Zagrebu sa odličnim uspjehom. Povjerenik mu je bio na maturi Franjo Petračić. Vjeronauk, latinski, grčki i hrvatski, položio je s izvrsnim; njemački, povijest, zemljopis, prirodopis fiziku i filozofsku propedevtiku s veoma dobrim, samu matematiku s dobrim uspjehom. U ćudorednom ponašanju ocijenjen je sa dobrim. Njegovi tadanji školski drugovi, koji ga se još sjećaju, a koji su još ostali živi, opisuju ga svi bez razlike jednako. Bio je uredan, čist i uvijek lijepo počešljan dječak. Izgledao je stariji od svojih saučenika. Držao se jako povučeno i umjereno, bio je ozbiljan, malo je govorio, a prije odgovora najprije bi dobro promišljao. Uživao je u razredu kod đaka i profesora ugled najboljeg đaka. Bio je dosta visok. Najradije se družio sa Stjepanom Bosancem, s kojim je i kasnije kroz čitav život ostao najbolji prijatelj. Već u nižim razredima, a pogotovo kasnije, Ante je bio vrlo dobar u klasičnim jezicima, te u hrvatskomu. U drugom i petom razredu imao je iz latinskog jezika Ivana Boričevića, vječnoga suplenta bez ispita, koji je bio u svojoj struci slabo potkovan, te bi ga Ante pred svima u razredu znao ispravljati. Ovaj se naravski radi toga strašno ljutio, te je tako dolazilo između toga učitelja i Antuna do objašnjavanja, u kojima je Ante uvijek imao pravo. Grčki bi Ante prevađao eks abrupto najbolje u razredu. Za vrijeme dok je bio u Karlovačkoj gimnaziji imao je za profesora pok. Rudolfa Strohala. On mi je prije nekoliko godina, premda je bio već jako star, rado napisao nešto iz svoga sjećanja na to vrijeme. Drhtavom rukom ispunjena stranica nosi naslov: »Neke moje uspomene na Antuna i Stjepana Radića«. »Godine 1886. bio sam kao profesor premješten iz riječke gimnazije na realnu gimnaziju u Rakovac (Karlovac). Ovdje sam zatekao školske godine 1886-87. braću Radiće i to,

Antuna u sedmom razredu, a Stjepana u četvrtom razredu. Kod Antuna Radića imao sam hrvatski jezik. Brzo sam opazio, da se Ante Radić ističe nad svojim drugovima. Njegove su školske i domaće zadaće bile odlične. Bile su kratke i jezgrovite, a predmet je bio u njima potpuno obrađen. Profesorom sam mu bio samo jednu godinu, jer osmog razreda nije polazio u Rakovcu. Prigodom inspekcije tadanjeg odjelnog pretstojnika za bogoštovje i nastavu Dra Stjepana Spevca prozvao je prigodom moga sata Dr. Spevec Antuna Radića, da on odgovara, pokazavši na nj' prstom. Bio je staroslavenski sat i čitali smo »Raspravu crnorizca Hrabra o slavenskim pismenima« iz Jagićeve čitanke. Antun Radić preveo je i protumačio zadani odlomak odlično. Kad je svršio, rekao je Dr. Spevec: »Vrlo dobro! Hvala!« naklonio se i otišao sa svojom pratnjom. Kad je Antun Radić postao profesorom u Zagrebu rado mi se je pridružio, te uvijek sa mnom raspravljao razna naučna pitanja, osobito o starijoj hrvatskoj knjizi. Kod Stjepana Radića nijesam obučavao, ali tadanji moji drugovi, profesori, govorili su mi, da je izvrstan učenik. Toliko sam opazio, da je medju svojim drugovima glavnu riječ vodio. Prigodom ispita zrelosti opazio sam, kad je dobio svjedodžbu, da je na školskom dvorištu nešto protestirao. Kad sam pitao kolege, što se je dogodilo, odgovorili su mi, da Stjepan Radić nije zadovoljan sa ocjenom iz matematike. Obadva brata Radića bili su veliki siromasi, te su ih, dok su bili u Karlovcu uzdržavali dobri ljudi«. Toliko Strohal. Znamo nadalje, da su se Ante i Stjepan Radić za vrijeme dok su išli u gimnaziju mnogo bavili instrukcijama, te dobrim dijelom od toga živjeli.

Sa dvadeset godina upisao se Ante Radić na filozofski fakultet zagrebačkog sveučilišta u prvi semestar i to dne 31. listopada 1888. U to vrijeme stanovao je u Novoj Vesi broj 2. u prizemnoj kući koja još i danas tamo gotovo nepromijenjena postoji, samo se danas tu nalazi gostiona »K novoveškoj zvi-

jezdi«. Stanovao je tada kod činovničke udov. Vidulović, koja je imala kćer Vilmu, u to vrijeme već učiteljicu u Zagrebu. S tom se kćerju njenom Vilmom, Ante kasnije u Varaždinu oženio.

Naukovinu od 20 forinti za taj prvi semestar Ante je platio, dok je u slijedećim semestrima bio od nje oprošten. U drugom semestru dobio je od vlade štipendij u iznosu od 120 forinti, koji mu je tekao u istom iznosu do konca studija. Ukupno je dobio 920 forinti, no nije bio obvezan, da za taj stipendij služi posebno. U prvom semestru slušao je kod Markovića psihologiju, Šrepla latinsku sintaksu, Musića grčku gramatiku, Maretića staroindijsku gramatiku i kolegij o zapadnim Slavenima, te kod Pavića hrvatsku književnost i sintaksu. U drugom semestru kod Musića grčku gramatiku, Markovića Kanta i estetiku, kod Nodila Livija, Maretića Slavensku sintaksu, Celestina povijest ruske književnosti. U trećem semestru slušao je kod Markovića pedagogiju, kod Majxsnera je bio u filologičkom seminaru, kod Petračića je čitao Ilijadu i Odiseju, kod Musića je imao grčku gramatiku, kod Pavića je studirao hrvatske narodne pjesme i najstarije hrvatske spomenike, kod Maretića staroslavensku i litavsku gramatiku, a kod Pavića staroslavensku filologogiju i hrvatsku gramatiku. U četvrtom semestru slušao je kod Maretića kolegije o slavenskoj mitologiji, litavskim pripovijetkama i istočnim Slavenima. Kod Pavića je čitao kosovske narodne pjesme i slušao tumačenja hrvatske gramatike, a kod Musića grčku gramatiku. U petom semestru slušao je kod Markovića predavanja iz logike i didaktike, kod Maretića o oblicima staroslavenskih jezika na komparativnoj podlozi, kod Pavića o oblicima hrvatskog jezika, dubrovačkoj književnosti XVI. do XIX. vijeka, a u seminaru tumačenja »Acta Croatica«. Kod Musića je učio grčku sintaksu, a kod Maixnera povijest rimskog govorničtva. U šestom semestru predavao mu je Petračić Ilijadu, Pavić hrvatsku gramatiku, historiju hrvatske književnosti, te dalje tumačio »Acta Croatica«, Maretić je predavao o historičko - etnografičkom pregledu južnih Slavena, te o slavenskom pismu ćirilskom i glagolskom, a Šrepel je tumačio Tacitove Anale. Sedmi i osmi semestar polazio je u Beču 1891-92. slušajući Jagića i druge filologe.

Godine 1892. izradio je Ante Radić svoju disertacionu radnju. »O nekim eshatološkijem motivima u hrvatskoj književnosti«. 20. rujna 1892. predao ju je sa tri priloga i 20 forinti za ocjenu rasprave filozofskom fakultetu sveučilišta u Zagrebu. Ta je rasprava predana Arminu Paviću i Doktoru Tomi Maretiću na ocjenu još isti dan. 30. rujna dostavio je Maretić dekanatu ocjenu radnje, u kojoj veli: »Ja sam tu radnju proučio i uvidio sam, da je kandidat njom dokazao ono, što naš red strogih ispita traži od takovih radnja t. j. posvjedočio je vještinu u razlaganju, metodičnost i samostalan čin i samostalan sud. Njegove hipoteze i zaključci nijesu u jednakoj mjeri opravdani, ali kako je istinu vrlo teško naći, dosta je, da čovjek ozbiljno traži, a u tom je poslu kandidat dokazao mnogo marljivosti i ozbiljnoga nastojanja. Zato ja pomenutu njegvu radnju prihvaćam za podlogu strogim ispitima«. Drugi egzaminator Armin Pavić podnio je akt 16. listopada sa opširnom kritikom u kojoj kaže, da je »Kandidat literaturu, što o toj stvari radi, a te ima dosta, koliko mu bijaše pristupna, savjesno proučio, samostalno i vješto se njome poslužio i dosta je nova kazao k bistrenju pitanja«. »Po tome mislim, da je kandidat u radnji zasvjedočio dovoljnu pripravu, te se može pripustiti k usmenim ispitima. Ali prije no što se radnja štampa želio bih, da u njoj ispravi ovo. . . .« Tu sada Pavić u nekoliko točaka navađa, što sve treba Ante Radić ispraviti. Ta je rasprava 1893. odštampana ispravljena u posebnoj brošuri. Na početku su citirani stihovi iz Vergila i iz jedne češke legende u originalima. Brošura imade 44 stranice. A. Radić raspravlja o motivima, koji su se raširili u srednjem vijeku po evropskim literaturama, te do-

šli i u hrvatsku književnost pod kraj srednjega vijeka. Mnogi literarni motivi vrlo su stari i ima ih, kojima je korjen u E- giptu, Indiji i bog zna gdje. A. Radić istražuje tako neke stare motive u dubrovačkoj staroj hrvatskoj književnosti, usporedjujući tekstove sa starim latinskima. Dalje analizira neke stihove štampane 1704. u Mletcima. Na koncu govori još o »nekijem narodnim pjesmama, koje rade o drugome svije- tu«. Raspravu tu svršava riječima: »Obazrevši se ovako samo na neke narodne pjesme, koje rade o drugome svijetu, htjeli smo samo pokazati, gdje im ponajviše treba tražiti izvor, da ih uzmognemo razumjeti. A učeći se ovako poznavati pute i stramputice, po kojima je k nama dolazila gradja za našu pi- sanu i usmenu literaturu, učimo se poznavati pute i stram- putice, kojima je nastajala kultura u hrvatskom narodu, dok je postala onaka, kakova je danas«.

Stroge ispite za doktorat filozofije polagao je A. Radić dne 27. listopada 1892. »Ispitna gromada« bila mu je slavistika uz latinski, te grčki jezik, te posebno filozofija. Predsjednik ispi- tne komisije bio mu je dekan Zahradnik. Uspjeh ispita bio je: dovoljan jednoglasno. (kao kuriozum nalazimo u zapisni- cima ispitnih komisija tog fakulteta iz onih dana, da su u vrijeme A. Radića mnogi kasniji sveučilišni profesori i učenja- ci iz svojih struka, koje su poslije predavali na tom istom sve- učilištu, sa »dovoljnim« polagali svoje ispite kao: Babić, Ku- čera, Majcen, Stjepanek, M. Šenoa, pa Kišpatić). U svibnju 1893. odobrene su A. Radiću za profesorski ispit klauzurne radnje pedagogijske i grčke, dok mu je za hrvatsku radnju odobrena dizertacija. 16. svibnja 1893. osposobljen je za pro- fesora u srednjoj školi iz hrvatskoga jezika kao glavne stru- ke, a latinskog i grčkog kao sporedne. Profesorska svjedod- žba izdana mu je istoga dana, a toga dana piše A. Radić svom najboljem prijatelju Stjepanu Bosancu iz Zagreba pi- smo u Beč, koje glasi: »Dragi Stipa, Jacta est, — gotovo je! prošao sam — pa Bog! Nego čuj, kako mi je javljen uspjeh,

pa ćeš znati od prilike: »Gosp. kand! Ispitno je povjerenstvo s Vašim odgovorima i radnjama iz glavne struke, hrv. — jez., potpuno zadovoljno, ali iz klasič. — filologije, osobito iz lat. — jez. i historije ni najmanje: Vaši su odgovori iz latinskoga i iz historije bili ispod kritike! Ali, budući ste Vi marljivi i t. d. povjerenstvo Vas je propustilo. Ponavljam, da ste glavnu struku dobro znali... Po tom ste ispit formalno položili...« Tako! A sada vidiš zadaće: Iz hrv.: I) i-dekl. u stsl. i hrv. jez. II) Starosrpska istorička književnost. Ja sam ove radnje bez pogrješke načinio, — a starosrpska istorička literatura nije šala: osam strana sam napisao, sve kronološki potvrdio, gledajući poslije u svoje bilješke, malo pogrješaka našao, na p. poslije 1335. (umro Danilo) — a umro je 1338. itd. Iz grč.: prijevod na grč. iz hom. il. 18, 465-515: nijesam znao 4 rije- či. Iz lat: neka se opiše rimska kuća i kupelj i prevede Cic. pro Mil. 30. U prijevodu na grč. pogriješio sam. Šrepelu sam na usmenom preveo 60 stihova jedne metamorfoze, — kazao mi je jednu riječ (lanugo) — inače ni slovca: prevodio sam dobro. Isto tako Petračiću. Literature i starine nijesam znao, — ali kako su me pitali (t. j. Petračiću sam prilično odgova- rao). Nodilo me pita (misleći da pravim za višu gimnaziju), previše, upozorim ga, — priznaje, da je previše pitao, — ide iz nova: kad je umro Aleks. Vel. (323.— »vrlo dobro«); ko- ji su bili njegovi generali? (O — neznam) itd. itd. Proces sam rimski znao dobro. — Daklem tako! Za danas dosta! Ja sam zlovoljan, jer sam uvjeren, da mi je krivo, jer su me pitali previše (4 — četiri puna sata!) Mareticu sam sve, kao iz knjige odgovarao, a tako bi bilo i sa klas. filol., da sam ja znao, što moram znati. Ja nijesam vidio razliku za višu i nižu gimnaziju. Oni su od mene previše očekivali — mislim. Ipak rado priznajem, da i za nižu gimnaziju nijesam dosta znao, t. j. *dobro* znao — ali ipak, prema drugima, koje po- znam, koji imaju ispit za višu gimnaziju — dosta sam znao, — pa to sam naročito rekao i Majxneru i Šreplu i Petrači-

ću. Maretić me je pitao mnogo osob. godina: malo sam ostao dužan, — osobito pod kraj, kad već nisam zna, što me pita: tako sam bio izmučen i zlovoljan: pomisli: četiri sata! To je grozno! Ali — amin! Piši u Požegu!

Bdi zdrav i uči za sebe, a ne za ispit, — pa prošao kako mu drago. Ja tako mislim, — prem da sam stradao. Nego — dosta. Tvoj«.

Za doktora filozofije promoviran je dne 29. X. 1893. u 11 sati prijepodne u auli zagrebačkog univerziteta. Promovirao ga je rektor Dvořak, Maretić bio je dekan, a promotor Nodilo.

Iz Varaždina piše A. Radić Bosancu 10. studenoga 1893.: »Dragi prijatelju. Kad se tko iz provincije sprema na put u glavni grad, eto mu pune ruke kojekakovih komisija. Prema tome se ne čudi, ako ja provincijalac, molim, i opet, Tebe, velegrađanina, da mi nešto za ljubav učiniš, a to nije ništa drugo, nego da svršiš t. j. urediš, što si na moju molbu počeo. Ja sam u posljednji čas, poslije promocije, bio vanredno zaokupljen trčanjem kojekakvim, a valja da i pijan od doktorske slave, pa sam zaboravio sašiti dizertaciju. Zato Ti budi tako dobar, pak: 1. Odnesi knjigoveži onaj rukopis neka ga sveže i ukoriči, što najbolje umije; 2. podaj istomu knjigoveži za posao koliko bude po pravdi tražio; 3. Odnesi uvezanu dizertaciju Krušlinu; 4. podaj Krušlinu 2 for. avr. (dva for. avr.); 5. Otiđi do tiskare i reci neka mi pošalju 25 egsemplara dizertacije, a drugo neka prodadu kako najbolje znadu, neka odrede cijenu, što misle, — ali ne ispod 30 nov., pa neka dadu u svoju knjižaru i u druge, kako znadu: ja im to potpuno prepuštam. Što dobiju — ako dobiju, — neka uračunaju u moj račun — dakako na moju korist. 6. Napiši mi kartu ili list, gdje ćeš mi javiti koliko si dao knjigoveži, a ja ću Ti to vratiti sa ona dva for., što ćeš ih dati Krušlinu. Ja ću to odmah učiniti. Hoćeš vijesti kakih? Ne znam ništa.

Poslije promocije bio sam kod šefa 1). Ništa osobita. S onim za licej nije se šalio, kaže, da me je mislio onako postaviti, no ja sam stavio neke objekcije, na koje nije odgovorio. Mislim, da od toga ne će biti ništa. Iz »Nar. Nov.« mogao si saznati da Dr. Križan 2) slavi 25 godišnjicu. Jučer smo kod njega slavili to jelom i pićem..... Inače — mrtvilo, tišina smrt t. j. za 3 godine eto od mene Dr. Spiessbürger... / Filister.

Pozdravi prijatelje. Dalje me mrzi pisati. Čekaj, dok budem bolje volje. A do tada budi zdrav, ja ipak ostajem uza sve to, što sam postao doktor Tvoj stari, brbljavi, pun nezrelih fantazija A. Radić«.

O tome kako se osjećao, kad je svršio sve škole piše sam kasnije (»Županije i općine — mali sabori«, Dom IV. Br. 4. Str. 54-56.): »Ali Bože dragi, kako sam ja odahnuo, kad sam svršio sve te škole t. j. kad se više nisam imao bojati učitelja i profesora! Ja sam postao drugi čovjek i cijeli svijet mi je postao drugačiji. Još bi samo koji put sanjao, da sam u školi, i sve bi drhtao, a u jutro hvalio Bogu, što je sve to samo san, — a ja uistinu slobodan! Oh, lijepo ti je to — biti slobodan! A to i jest sloboda, kad se ne bojiš nikoga do Boga, nikoga, za koga ti duša ne kaže, da ga treba poštovati. Jer znajte, što ću vam još reći: Čovjek treba da se boji samo onoga, koga poštuje, — i to je pravi strah, strah božji, a ako se tko boji nekoga, koga mrzi i prezire, — to je ropski strah. To je onaj strah, kad se bojiš nekoga, a nije ti ni otac, ni dobročinac, niti stariji poštovanja vrijedan čovjek, — nije to, što je jači, i što ima silu u rukama! To je ropstvo«. Karakteristično je još, gdje kaže: »Ja sam — hvala Bogu! — i ja sam prošao te visoke škole. Bog mi je svjedok nikad mi tamo nijesu potresli dušom učeći me: Sinko, čuvaj se zla! Nikad! I

1) Dra. Izidora Kršnjavoga. — 2) Dugogodišnji profesor u Varaždinu.

ako se danas bojim Boga, i ako ikoliko hoću dobro, imam zahvaliti samo svojoj dragoj i nikad dosta oplakanoj materi i ocu svojemu, a ne visokoj školi«. (»I medju krmicima se kažu, pozna tko je stariji«. Dom I. Br. 16. Str. 245.).

PROFESURA.

Drugoga studenoga 1892. imenovan je A. Radić »namjesnim učiteljem za vrijeme potrebe« i to u Velikoj gimnaziji u Osijeku. Vojnim je dužnostima već prije udovoljio i to 1890., kad je služio samo 23 dana (od 1. do 23. listopada 1890.) kod c. i kr. 53. pješačke pukovnije u Zagrebu, nakon čega je »odpušten iz vojne sveze na osnovu § 42. b. obrambenog zakona«. Plaća mu je u Osijeku bila 540 forinti godišnje. Prisegu je položio i službu nastupio 8. studenoga. Za to vrijeme, kako je zabilježeno u »Matici« bivše Velike gimnazije osječke, znao je već osim hrvatskog i njemačkog jezika još i ruski, francuski, češki, poljski i talijanski. No u Osijeku se nije dugo zadržao. Doskora je bio otpušten iz službe i to radi svog nacionalno-političkog uvjerenja i osjećaja. Desilo se to tako. Za vrijeme jednog sata iz hrvatskog jezika čitala se u razredu Arnoldova pjesma »Domovina«. Čitao ju je neki učenik Brkić. Ante Radić ga je upitao, koja je njegova domovina. Taj je odgovorio »Srbija«, Ante Radić ga ispravi i kaže mu, da njegova domovina nije Srbija, nego Hrvatska. To je čuo pravoslavni kateheta, ode do ravnatelja te gimnazije Gavre Manojlovića, (kasnijeg sveučilišnog profesora i predsjednika Akademije u Zagrebu) i prijavi mu A. Radića zbog toga. Gavro Manojlović (kako je to kasnije sam priznao A. Radiću) smjesta otputuje u Zagreb do bana Khuena (koga, su zbog njegovog savezništva sa ovdašnjim Srbima zvali »Srpski ban«) i podnese banu tužbu proti A. Radića. Khuen je zbog toga smjesta Radića otpustio iz službe. To je prva politička afera u službi A. Radića (vidi o tome »Otvoreno pismo g. Dr. Gjuri Šurminu« Dom Br. 31. od 29. VII. 1908.). No doskora je A. Radić ponovno imenovan namjesnim učiteljem i to u Velikoj gimnaziji u Požegi 10. veljače 1893. gdje je bio do 20. kolovoza 1893.

Iz Požege piše Stjepanu Bosancu 20. IV. 1893. u Beč pismo: »Ja sam 11. o. mj. svršio svoje radnje i poslao u Z. Još nemam vijesti, da li su odobrene. Tražit ću dopust prije na 14 dana. Piši poširnije, što kaže gosp. hofrat 1), ako je što znatno i ako — hoćeš, — a ja molim. Gosp. hofratu, ako uspita za moju malenkost, najdublji poklon sa zahvalom za sve blagohotne čine spram mene. Tebe lijepo pozdravljam. . . . . . . Tvoj *Schwebender* (ovo ću ti drugi put objasniti)«. 29. istog ljeseca piše Bosancu drugo pismo u kome veli: »Novosti iz Požege? Grozno! Ovih je dana inštalovan novi veliki župan Jurković. Bila je velika narodna svečanost: okićena vola s muzikom su ganjali po čitavom gradu (vodio ga Pavićev sinovac, mesar Pavić — komedijant do trista djavola!), napokon ga zaklali i svjetini uz vino porazdijelili. Na banket je pozvao vel. župan i profesore, pa i mene. Išao sam nerado — a vratio se tužan i zlovoljan. Mišljah, t. j. pomislih više puta tom zgodom: Hrvati neka propadnu — drugo ne zaslužuju! Ali — Ti bi se ljutio, da Ti što pričam: Ti si uzvišen nad ovake trice, pa pustimo. Sad svršavam klasične starine: čitavoga sam Lübkera 1) ekscerptirao. Posao dosta ugodan, zbilja! Sutra ću po svoj prilici u Zagreb: 13. su klauzurne radnje. Schwebender znači: meni je ovdje plaća doznačena samo do konca lipnja, — a dalje da živim o riječima, koje izlaze iz usta božjih — ako se što drugo ne odlučim: za sada lebdim u zraku. Najmanje rečeno, nije obzirno, da čovjeka, koji čitavu godinu državi služi, ovako ostave. Medjutim to se može i povoljnije tumačiti. Pozdravljam Te od svega srca i veseli me, što Te studi-

---

1) Prof. V. Jagić, dvorski savjetnik. I hrvatski su ga đaci zvali gosp. »hofrat«.

1) Reallexicon des Klasichen Altertums für Gymnasien.

ja i predavanja zanimaju, pa dok se vidimo ne zaboravi posve odanoga Ti A. Radića Zgr. Juriš. 27!). 1)

Filip Plivelić svećenik i sekretar realne gimnazije u Sl. Požegi poslao mi je 5. travnja 1937. pismo u kome opisuje svoje uspomene na svog tadanjeg profesora A. Radića ovim riječima: »... nijedan profesor nije bio toliko od nas obljubljen kao on, da je svakom zgodom — predavao nam je latinski i hrvatski — *nijetio u nama hrvatski patriotizam.*

Kada se je rastajao od nas — ja sam bio onda opet bolestan — fotografirao se je s razredom našim na zahtjev mojih kolega i onda ga je cijeli razred do jednog pratio. Radi toga je bilo i batina od roditelja činovnika, koji su probatinali radi toga svoju djecu, a moje kolege. Morao je na brzu ruku otići, jer je u VII. razredu rekao, da su Madžari nekulturan narod i da ne spadaju u Evropu, a i zato, jer se nije htio klanjati za onda svemoćnom velikom županu.... s moje strane mogu reći samo to, da sam ja već stari čovjek, ali njega se sjećam mnogo puta u ovim vremenima......«

U jesen 1893. već je na službovanju u varaždinskoj Velikoj gimnaziji i tu mu je pored službe u gimnaziji u novembru 1893. predana privremena uprava više djevojačke škole i s njom spojenih stručnih škola i niže djevojačke škole. Plaću je tada imao 700 forinti godišnje. 27. I. 1894. odriješen je službe na varaždinskoj gimnaziji. 14. veljače 1894. piše iz Varaždina S. Bosancu pismo: Dragi Stipa, kad ne će gora k Muhamedu, — pišem ja Tebi. Možda ću bar dobiti odgovor — odkad se nijesmo vidjeli i pisali si, dogodilo se koješta, mnogo. Odnijela nam smrt Broza, a eto i Račkoga. Baš sam jučer pošao k Milčetiću i u razgovoru rekoh — ne snivajući, da je Rački umr'o, kako će sve biti drugačije, kad njega ne bude, — a on

1) Stan Dra Ante Bauera, današnjeg nadbiskupa, kod koga bi A. Radić kao svog dobrog prijatelja odsjedao, kad bi dolazio u Zagreb i kamo su mu dolazila pisma.

će mi: ta umro je... Lehpamer dobio od Smetiška brzojav.... To su eto žalosne stvari. Pavić se zbilja dao osramotiti od — Maretića. No nije ni čudo, da je Maretić ustao: sve što jest, treba da zahvali Račkomu: to se dobro znade, ali lijepo je od njega, da je zahvalan. Koliko ja znam, Rački je jedini, kog je Maretić cijenio, inače je on o svakom govorio s malo ili ništa poštovanja. I ovom je zgodom pokazao, da bi od njega moglo štogod biti: jeszcze sie nie ze swinjil, — rekao bi Ciszewski. 1). I profesorske se stolice popunile na sveučilištu.... Vivant sequentes!

A moje prijatelje zbilja porazbavalo: Rabar 2) već prije, a sada Langhoffer. 3) To je još dobro: ovi barem naoko avanzovaše, — ali sirota Miškatović: njega ubiše, — jer će ga Lika ubiti: On je slab na zdravlju i po mom je sudu Gospić — njegova smrt. Sad da još maknu iz Osijeka Purića 4) — onda će Gavro imati posla sa samim janjcima. A ja? Poručio mi presvijetli, da molim, da me riješe službe na gimn. ja sam poručio vel. županu (koji je poruku donio) da ja toga moliti ne ću — to se mora, — ako drže, da je nužno, — uraditi »ureda radi«, — t. j. bez moje molbe. I zbilja: od 27. siječnja odriješen sam službe na gimnaziji, — a satovi se imadu podijeliti među ostale profesore. Da si vidio buku, — a da si ćutio moje zadovoljstvo, *što nijesam ja toga molio,* — jer me ne bi htjeli ni

1) Tada mladi poljski folklorist (etnograf) iz škole poljskog etnografa Jana Karlowiza, zajednički njihov prijatelj, koji je s njima neko vrijeme bio u Zagrebu slušajući slavistiku. U Zagrebu se bavio izučavanjem hrvatskih narodnih pjesama, naročito pjesama o Marku Kraljeviću.

2) Poznati direktor osječke gimnazije. 3) Poslije sveuč. prof. zoologije u Zagrebu. 4) Gimn. profesor i narodni zastupnik poslije pobjede hrvatskosrpske koalicije na izborima god. 1906.

gledati: ovako sam još punih osam dana pomagao, dok se sve uredilo. U to dođe i licejska osnova za školu, kojom upravljam. Moram priznati, da vis. vlada respektira mijenje jednoga »upravitelja«: moja je osnova ili nacrt osnove u cijelosti litografovan, a neznatne promjene naznačene u opasci s obrazloženjem, zašto nije pridržano ono u nacrtu. Ove se godine preustraja samo V. i VIII. razred. Sada predajem: hrv., matem., francuski, sve u 8. razredu t. j. 15 sati, ali to će trajati samo tri tjedna, jer će franc. predavati gospođa Martinković — Livetova, rođena Francuskinja, ali će se prije morati upoznati s metodom prisustvujuć 3-4 tjedna predavanju u zagrebačkom Liceju). Kad se vrati imat ću 9 sati. A sad čekam od Tebe vijesti. Što radiš, što misliš, što znaš nova? Ja mislim koješta, — ali se misli laglje pripovijedaju, — pa čekajmo. A dotle — budi zdrav. Od srca Te pozdravlja, uvijek kao nekada Tvoj A. Radić. Lijep pozdrav g. Musiću«. U pismu citirana osnova glasi:

DVIJE TRI O LICEJU

koji bi se imao osnovati u Varaždinu.

Po naredbi visoke vlade, koju naredbu priopćuje ravnateljstvo na drugome mjestu, počela se je u II. polugodištu ove školske godine ovdješnja grad. viša djevojačka škola *pokusa radi preustrajati u niži ženski licej.*

U naredbi kojom je visoka vlada odredila ustrojenje privremenog ženskog liceja u Zagrebu, kaže se da je to visoka vlada uradila »uvidjajući potrebu više ženske naobrazbe«.

U Hrvatskoj nema škole, u kojoj bi si djevojke mogle pribaviti višu naobrazbu. U nas ima za djevojke samo pučkih škola, viših i nižih. No u višoj pučkoj školi ne mogu si djevojke pribaviti više naobrazbe, jer u višoj pučkoj školi, kako kaže § 63 školskog zakona »nastavljaju učenici (dotično učenice) nauk nižih pučkih škola«.

Zato je visoka vlada uvidjajući, kako je već spomenuto,

potrebu više ženske naobrazbe ustrojila pokusa radi u Zagrebu ženski licej, koji »daje djevojkama priliku da si pribave višu općenitu naobrazbu, a mimogred da se također priprave za eventualno polaganje stručnih ispita i za slušanje sveučilišnih nauka«.

Ima ljudi i kod nas i drugdje, koji tvrde, da ženama nije potrebna viša naobrazba. Žena neka bude, kažu takovi, dobra gospodarica, dobra mati i t. d.

Tko misli, da ženi ne treba više nauke, taj neka ne šalje svojih kćeri u licej. No ima ih koji misle, da i ženama treba više znanja. Ovakovi će slati svoje kćeri u licej.

Tko kaže, da je ženi dosta, da bude dobra gospodarica i mati, taj valja da nije u neprilici za to, hoće li njegova kći imati na čem i čemu biti gospodarica. No imade ljudi kojima bi također milije bilo, da im kći bude dobra gospodarica i mati, ali se često dugo, a uzalud ogledavaju. Na kćeri ovakih ljudi — a takih ima dosta, a biće ih s vremenom sve to više — na te se je mislilo kad se je u statut za licej metnulo i to da »licej daje djevojkama priliku, da se priprave za polaganje stručnih ispita i za slušanje sveučilišnih studija.«

»Pad što može« pitaju mnogi »postati« djevojka, kad svrši licej?

Ima ljudi kojim nije do toga, da im kći što postane, već do toga da više zna, da se naobrazi. Kćeri ovakih ljudi ići će u licej, da si pribave općenitu naobrazbu. Za one koji hoće štogod postati, za te se je također pobrinulo: ove se pripravljaju za stručne ispite. Sa svjedodžbom licejskom može djevojka biti namještena kao učiteljica, zato uči pedagogiju; može dobiti mjesto guvernante, zato uči francuski, engleski i pedagogiju. Sa znanjem što ga je djevojka stekla u liceju, može se podvrgnuti ispitu za svaku javnu i privatnu službu, koju mogu žene obavljati, ako ne kod nas, a to drugdje. Djevojka koja je svršila licej pa je učila latinski može poći na sveučilište, da postane, doktorica liječništva.

TKO ĆE DAKLE SLATI SVOJE KĆERI U LICEJ?

Onaj, komu može biti, da mu kći poslije pučke škole polazi još osam godina školu, komu je stalo do toga, da mu se kći više nauči, da bude obrazovana, a nije ga brige, hoće li što postati, jer ima pouzdane nade, da će se dobro udati, taj će svoju kćer slati u licej. Takih je malo.

Zatim će u licej slati svoje kćeri oni, koji imadu toliko, da mogu svoje dijete toliko školati, no ne mogu kćeri bez udaje zajamčiti bezbrižne budućnosti. Ovi će slati svoje dijete u licej misleći: ako se ne uda, ne će ostati bez kruha, a ne će se morati latiti nižega kakvoga zanimanja, ne će morati biti švelja, kasirica i t. d. Takih je više.

Napokon će u licej slati svoje mnogi roditelji nižih stališa, koji imadu darovitih kćeri, a roditelji žele, roditelji će sve žrtvovati, da im djetetu bude bolje nego je njima. Takih je mnogo, pače, ako gledamo na onu želju, taki su svi pravi roditelji.

No građanske će se i obrtničke kćeri naučiti u tom liceju besposlici, gospodskome životu, postat će lakoumne« i t. d.

Građanske i obrtničke kćeri, koje ne kane ili ne mogu svršiti čitavoga liceja, neka ne idu u licej, već u stručnu školu, na kojoj bi se uz sadanja dva tečaja za bijelo i šareno krojenje i šivanje mogao ovdje otvoriti još tečaj za trgovinu i knjigovodstvo. Ako svrše čitav licej ne će biti besposlene, jer će već dobiti zanimanja prema svojoj naobrazbi, ako se ne udadu; a ako budu »gospodski« naobražene, dakako da će »gospodski i živjeti, no protiv toga ne će njihovi roditelji ništa imati, budu li samo prema »gospodskome« životu i služile. »Bojati se je ipak« kažu za one koje bi svršile samo niži licej, ili ne bi svršile čitavoga liceja: te bi postale dangube, na teret roditeljima, lakoumne i t. d.«. A u kaki su licej išle onolike, koje sada dangube, koje su sada »lakoumne«.

Poznato je zašto su djevojke »lakoumne« pa baš zato, da takih bude što manje, zato se i za djevojke osnivaju škole, iz kojih mogu nešto postati i kruh služiti.

U kratko: djevojka, koja hoće, kojoj dopuštaju sredstva, koja ima dara za nauku, — neka ide u licej; kojoj se ne će učiti, kojoj ne dopuštaju sredstva, koja nema dara, — može ići u stručnu školu. Ako se je za niže slojeve ustrojila stručna škola, pravica traži, da se i onim, koji idu za višom naobrazbom bilo s kojega razloga, dade za to prilika. A takih, koji hoće da im kćeri uče ima svagdje, pa i u Varaždinu. Boji li se tko, da će se time dati prilika, da će se kćeri nižih slojeva školom pokvariti, taj neka promisli, da pokvarenosti, o kojoj je govor, ima i bez škole i liceja, a škole baš idu za tim, da pokvarenosti bude manje.

U Varaždinu bi se imao ustrojiti niži licej, koji ima četiri razreda. Taj je niži licej priprava za viši licej, koji ima osam razreda. U nižem se liceju ne uči latinski, a u višem liceju uče taj jezik samo one, koje hoće. Grčki se jezik ne uči ni u nižem ni u višem liceju. Što se uči u nižem liceju, vidi se iz naučne osnove, koje ravnateljstvo priopćuje na drugome mjestu.

U Varaždinu mjeseca lipnja 1894.

Dr. Ante Radić.

31. kolovoza godine 1894. preuzeo je upravu djevojačke škole. No tu nije imao mnogo mira. Kako sam kaže (1908. u citiranom odgovoru Šurminu u Domu) ustao je bio proti jednoga škandala, no radi toga dobio je od vlade ukor. On taj ukor nije primio, već se zahvalio na službi, no vlada tu ostavku nije primila. Dr. Bosanac veli, da se tu radilo o njegovu prijedlogu, da bi se učitelj vjere u tom zavodu premjestio, jer po opažanjima Radićevim, da on nije bio zgodan za kateheta na toj žen. školi. No u to se umiješao i Veliki Župan Rubido, koji je bio proti A. Radića. U p-

smu Bosancu od 7. veljače 1895. piše o tome iz Varaždina: »Dragi prijatelju, Ti si u svom listu dosta lakoničan, — a ja mislim, nije moguće, da u tolikom broju događaja ne bi i Ti znao štogod pričati. Pravo imaš: govorenje je srebro, a šutnja suho zlato. Nadaš se, da ću ti pisati, kako stvar stoji. Ti si bliže izvoru istine i pravde, Ti bi to mogao bolje znati. Ja znam, da se u tvojoj okolini znalo za neke rezervate, — nije moguće, da se ne bi znalo i za druge tajne, koje i nijesu pod pečatom. Da sam se odrekao službe, to znaš. Danas me zvao veliki župan Rubido: nosi poruku Kršnjavoga, da povučem ostavku. Čitav sat konferiranja nije ništa postigao: ja ostajem kod svoga. Što će dalje biti, ne znam. Tvoju prijateljsku želju primam sa zahvalom na znanje, no malo se nadam: »Matica« (ne Karlo M.) 1) se boji Kršnjavoga. Tebi, kao starom znancu i čistoj duši mogao bi pisati i potanko, no vjeruj mi, ne će mi se. (Slijedi nekoliko sasvim precrtanih redaka.)

I ovo precrtavanje Ti pokazuje, da mi se ne će pisati. Pisao sam danas već nekoliko listova, a još ih imam pisati. Zar Maretić znade za moju ostavku, kad se boji za prijegled ruske književnosti? 2) Ako budeš imao vremena piši štogod. Ja Te srdačno pozdravljam. Tvoj A. Radić«.

10. kolovoza 1895. premješten je A. Radić u svojstvu pravog učitelja sa plaćom od 900 for. i stanarinom od 280 for. godišnje u veliku gimnaziju u Zagrebu. Tu je bio sve do 29. kolovoza 1897., kad je opet službe radi (zapravo »kazne« radi) premješten u gimnaziju u Gospić i to radi toga, jer jedini od 36 profesora te škole nije glasovao na izborima za madjarskog kandidata. Bio bi glasovao za opoziciju, kako sam kaže (Dom 1908. kao napr.), ali ona nije postavila svoga kandidata. Dan prije toga dogovorilo se njih sedam profesora te škole, među njima i Šurmin, da ne će glasovati za madjarona, ali su

1) Ravnatelj Učiteljske škole u Zagrebu, Karlo Matica.

2) Taj pregled štampan je u »Maretićevoj« Čitanci iz slaven

svi osim Ante izdali (O tome piše Dr. Stjepan Ortner u Domu od 6. veljače 1924. u članku »Život i rad Dra Ante Radića«.) Za vrijeme dok je bio profesor gimnazije u Zagrebu, napisao je 1897. »Popis knjiga učeničke knjižnice kr. vel. gornjogradske gimn. zagrebačke. S uputom u čitanje i s knjižničkim pravilima«. Knjižica je izašla tada anonimno, a prvi put je o tome izvjestio. S. Bosanac u svojim »Uspomenama na braću Radić 1935«. (»Hrv. Smotra« g. IV. Br. 5-6. Str. 158.) U toj knjižici govori A. Radić najprije općenito o čitanju i to, da li je potrebno čitanje i što treba čitati. Na lagan i veoma razumljiv način tumači đacima kakova im je korist od čitanja, te kaže, da je »Školska nauka kao kostur, kojemu domaći uzgoj i čitanje daje žile i mišice« (Str. 3.). Upozorava učenike, da se čuvaju zlih i beskorisnih knjiga naročito raznih prijevoda iz tuđih jezika. Preporuča i veli učeniku: »Za zabavne se knjige neka drži ovoga: neka čita djela samo priznatih velikih pjesnika hrvatskih i tudjih«. (Str. 4.) Učenicima viših razreda preporučuje A. Radić da »kod djela novije hrvatske književnosti napišu u svoju bilježnicu, vrijedi li što koje djelo, što se u školi uči o književnim djelima« (Str. 5.). Dalje u knjižici dodaje A. Radić kojim redom treba čitati knjige te knjižnice, koje su knjige za koji razred, kako se zahtijevaju knjige i daje uputu za pomagače knjižnice. Iza toga je sastavio popis knjiga i to najprije hrvatske književnosti, zatim slavenske književnosti, te romanske i njemačke, te popis časopisa. — Ante Radić je za kaznu bio premješten u Gospić, koje mjesto se — daleko od željeznice, u zimi kao odrezano od svijeta — tada smatralo kaznenom stanicom za činovnike, osobito intelektualne radnike. I ako su ga prijatelji nagovarali, da ode tamo, on nije htio nastupiti i tako je ostao bez službe. Živio je poslije toga od svog književnog rada i to najprije kod Akademije, zatim kod Matice, te od novinarstva. Punih dvadeset godina.

NAUČNI RAD

Još dok je bio profesor u zagrebačkoj gimnaziji Ante Radić počeo je suradivati u Akademiji i to na području folklorističke nauke. Tako je priopćio u prvome svesku Akademijinog Zbornika referate i bibliografiju o folklorističkoj literaturi ukupno 48 strana u kojima se vidi, da je bio svestrano upućen u folklorističku nauku naročito slavenskih naroda. Nastavak je štampan u drugome svesku. U akademijinom odboru za folkloru u to vrijeme bijahu slijedeći članovi: P. Budmani, M. Valjavec, N. Nodilo, T. Smičiklas, T. Maretić, M. Šrepel i A. Musić.

Na sjednici odbora od 6. veljače 1897. javlja urednik Zbornika prof. I. Milčetić iz Varaždina »da u napredak ne će više biti urednikom Zbornika, pošto se je pokazala potreba, da urednik bude u sijelu Akademije«. Na to je zaključkom iste sjednice ovlašten predsjednik odbora, da s Dr. A. Radićem »ugovara o uvjetih, pod kojima bi on bio voljan u buduće uredivati Zbornik«.

Dne 1. travnja 1897. upravio je Dr. A. Radić na predstojnika filologijsko - historijskog razreda, Tadiju Smičiklasa svoju ponudu, koja je glasila:

»Čast mi je poslije naših dogovora priopćiti Vam na Vašu želju uvjete, pod kojima sam spreman uredivati akademijsko izdanje: »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«.

Spreman sam dakle uredivati taj »Zbornik« pod ovim uvjetima:

1. »Zbornik ću uredivati po priloženom ./. nacrtu.
2. »Imat ću pravo ili dužnost:
   a) primati od Akademije, čitati i pregledavati svukoliku gradju, koju Akademija dobije za »Zbornik«,
   b) držati tu gradju u evidenciji i poslije štampanja vratiti ju Akademiji na njezin zahtjev;
   c) izvješćivati folklorističkom odboru Akademije o prispjeloj gradji i predlagati cijenu za nju;

   d) dopisivati s prinosnicima gradje;
   e) odredivati, što će se u kojem svesku od prispjele gradje štampati;
   f) ravnati čitavim poslom štampanja;
   g) činiti u granicama priloženoga nacrta uopće sve, što budem za bolje i ljepše uredenje »Zbornika« znao i mogao ne prekoračujući odredenoga za pojedini svezak troška;

Pod »gradjom« razumijemo sve, što ima doći u »Zbornik«, dakle i slike i svake ruke prinose urednikove: sve to ima po 2. c.) doći pred odbor.

3. Za uredivanje, posao oko štampe, korekture itd. plaćat će meni Akademija 10 (deset) for. od štampanoga arka obične (garmond) štampe.

4. Za moje prinose plaćat će mi Akademija bez razlike, budu li ti prinosi gradje, rasprave, referati, vijesti, 30 (trideset) for. od štampanoga arka garmond-sloga povrh uredničke nagrade.

5. Efektivni trošak za dopisivanje za putovanja, na koja bi išao po zaključku odborovu i za pribavu slika naknadit će mi Akademija na osnovu računa.

6. Prihvati li folkloristički odbor Akademije ili ne prihvati ove uvjete, obavijestit će me o tome pismeno s točnom parafrazom mojih uvjeta«.

Drugi dan t. j. drugog travnja 1897. održana je sjednica odbora za folkloru pa je na toj sjednici zaključeno: «prihvaćaju se pismeni uvjeti Dra A. Radića za uredivanje Zbornika, naime: da mu se za sav urednički posao (pribavljanje, ispravljanje i uredivanje rukopisa gradje i ispravljenje svih tiskarskih korektura) plaća po 10 forinti za štampani arak, a povrh toga po 30 for. za svaki štampani arak njegove vlastite gradje, ili rasprave ili »viesti«, a bibliografija i viesti imadu se, kako u I. svesku, štampati sbijenim pismom; on je dužan sastavljati i obračun nagradah piscem za svaki svezak Zbornika«. Odmah su pozvali A. Radića na sjednicu i on se izja-

vio »sporazuman s ovakovom pogodbom«. Prihvatili su također njegov zahtjev, da mu se plaća efektivni putni trošak (a ne dnevnica), kad će putovati u poslu Zbornika, zatim trošak dopisivanja u tom poslu, te trošak za nabavu ilustracija. Njegov »Nacrt programa i uređivanja Zbornika«, također je prihvaćen. Na toj je sjednici A. Radić još ovlašten, da »kad bude o Uskrsu boravio u Otoku, upotrebi ponudu dekorativnog slikara gosp. Peroša glede izradbe nekih ilustracija za Zbornik«. Te je zaključke 4. travnja 1897. skupna sjednica Akademije u cijelosti odobrila. 10. travnja 1897. dostavljen je »Veleučenom Gospodinu Dr. Antunu Radiću, gimnazijalnom profesoru« pod br. 81. /1897. akt Akademije, kojim mu se javlja, da je njegovu ponudu »Akademija jugoslavenska znanosti i umjetnosti prihvatila u svojoj skupnoj sjednici dne 4. travnja 1897., u cijelosti uz dodatak«, tu se sad citiraju gore navedeni zaključci odbora za folkloru. Rješenje su potpisali predsjednik: Josip Torbar, Tajnik: Dr. Fran Vrbanić.

Radićevo preuzimanje Zbornika naišlo je na povoljan odjek u štampi. Tako Obzor od 8. listopada 1897. izvješćuje, kako se »mladi hrvatski učenjak Dr. A. Radić odrekao profesorske službe u svrhu, da preuzme uredništvo »folklorističkog Zbornika«, jer Akademija nužno treba za tu svoju naučno-publicističku akciju tog mladog učenjaka. Program svoj prikazuje A. Radić u članku iz »Naroda za narod« u Obzoru od 24. srpnja 1897. u kome veli» da će u Akademijinom »folklorističkome Zborniku« naći i jezikoslovci i folkloristi i kulturni historici dapače i političari i nacionalni ekonomi — u obilju zgodne gradje, pobude i pouke za što tjesnije prislanjanje svome narodu, koji je nažalost nešto silom prilika, a nešto krivnjom svojih školovanih sinova, potisnut na neprirodnu i nenarodnu stazu. Građa sakupljena u ovome Zborniku kazivati će nam jasno i glasno, kakovim životom živi naš hrvatski narod, kakova mu je duša, što ga tišti, a što on željkuje. Na osnovi ove

gradje moći ćemo i zaslijepljenoj braći i tuđincima dokazati, da naš narod ima sve uvjete, da uživi samo svojim životom«.

Na sjednicama folkl. odbora od 18. i 20. studenoga 1897. izvjestio je A. Radić, da je od prof. I. Milčetića preuzeo rukopisnu gradju, te dalje izvješćuje o novoj gradji, koja je njemu stigla. Njegovi prijedlozi za nagrade primljeni su. Na toj sjednici određena je »svota od 1000 forinti kao osobita nagrada uredniku za pribiranje i uređenje gradje«. (Ljetopis Akademije za god. 1898. Sv. XII. Izvještaji sa sjednica Str. 25 — 29.)

8. siječnja 1898. podnio je A. Radić odboru svoj prvi izvještaj o radu kao urednik Zbornika. Iz tog se izvještaja vidi, da je njegov posao bio opširan. Primio je na recenziju 57 prinosa i 504 dopisa. U svom izvještaju: ističe »teškoće u poslu pouzdana sabiranja, navlastito što se tiče vjerne uporabe pomjestnoga pučkoga jezika (poimence termina) i što se tiče čisto objektivna, nikakvimi subjektivnimi umetci ne narušena opisivanja samo onakovih pomjestnih osobina, koje su doista folklorske, a nisu pojedinačne«.

Na toj sjednici je zaključeno, da se uredniku za učinjene fotografske snimke dade honorar, koji odgovara honoraru za tekst istoga formata. U drugom izvještaju na odborskoj sjednici od 25. veljače 1898. priopćuje A. Radić, kako je u zadnje vrijeme odaslao 245 dopisa u Istru, Kranjsku, Štajersku, Hrvatsku, Slavoniju, Banat, Srbiju, Albaniju, Staru Srbiju, Crnu Goru, Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju u svrhu prikupljanja novih suradnika Zbornika. Javilo se preko 100 suradnika i to većinom povoljno. Čudi se kako se Slovenci malo javljaju. U predlogu glede nagrade za poslovnu gradju nalazi se i Antina sestra Kata Jančirova iz Trebarjeva. Treća odborska sjednica te godine bila je 15. travnja. Na toj je odlučio odbor, da se u pitanju pomjestnog dijalekta u gradji prepušta uredniku, da u porabi dijalekta postupa prema pojedinim slučajevima. Musić i Smičiklas izjaviše da se uporaba dijalekta omedji.

Materijalna se pak kultura ima prikazivati u Zborniku prema Osnovi A. Radića. U četvrtoj sjednici od 13. srpnja 1898. odlučeno je, da A. Radić o trošku Akademije proputuje Bosnu i Dalmaciju, te da u Grudi napravi potrebne fotografske snimke. Između 13. i 30. rujna 1898. proputovao je A. Radić Dalmaciju i Crnu Goru. O tome izvješćuje na sjednici od 8. prosinca iste godine. Na toj je sjednici »prema predlogu pretstojnika Smičiklasa odbor odlučio da se radi oskudice sredstava za potrebe Zbornika i njegovo uredjivanje ima s urednikom uglaviti nova pogodba počevši od 1. I. 1899., pošto se dotadanja — koja ističe koncem 1898. — radi spomenute oskudice žalibože ne može i na dalje održati«. (Ljetopis XIII. 1899. Str. 27. do 30).

Na Glavnoj skupštini od 15. prosinca 1898. predložio je tajnik Akademije Dr. Fr. Vrbanić u ime folklorskoga odbora novi ugovor s A. Radićem, koji bi imao vrijediti od 1. I. 1899. Taj glasi: »Uredniku Dr. Antunu Radiću ima se od rečenoga dana isplaćivati za uredjivanje Zbornika i za rad oko dopisivanja, izvještanja, spremanja i redanja folklorske gradnje nagrada od godišnjih 600 for. u mjesečnih anticipativnih obrocih, a u onoj nagradi sadržana je i nagrada za eventualne njegove izvorne sastavke tako, da on ne će za njih dobivati posebne kakove nagrade«. Glavna skupština prihvatila je ovaj prijedlog uz dodatak, da se uredniku Dr. A. Radiću za njegovu folklorsku bibliografiju u Zborniku ima plaćati nagrada od 30 for., po štampanom arku, te se prepušta upravi ili odboru folklorskomu, da prema ovoj odluci glavne skupštine sklopi nov ugovor s Drom Antunom Radićem«. Po toj je odluci ugovor i sklopljen za 1899., a prema pismenoj ponudi A. Radića od 12. prosinca 1899. produljen je do konca 1900., što je na glavnoj skupštini dne 14. prosinca 1899. odobreno »uz očekivanje glede folklorske bibliografije«. (Ljetopis XIV. 1900. Str. 47.)«.

Rad A. Radića na području hrvatske etnografske nauke

bio je već poznat u inozemstvu. Tako je u to vrijeme dobio priznanje sa strane »Československog narodopisnog udruženja u Pragu«, koje ga je izabrao svojim dopisnim članom ovim dopisom:

ČESKOSLOVENSKO NARODOPISNO UDRUŽENJE U PRAGU.

U Pragu, Na Přikope br. 12. dne 12. maja 1899.

Uvaženi gospodine.

Imajući u vidu istaknuti značaj znanstvenih istraživanja Vašeg blagorodja, kaošto i ljubaznu pažnju, koju ste uvijek izvolili poklanjati Československom narodopisu, imenovao Vas je u pažljivoj učtivosti potpisani odbor jednoglasnim odobrenjem od 25. aprila o. g. dopisivajućim članom Československog narodopisnog udruženja.

Nadamo se, uvaženi gospodine, da nam ne ćete uskratiti svoju dragocijenu pomoć u našem nastojanju, čijega izraz je osobito naš Narodopisni Zbornik Československi, koji zajedno sa Československim Narodopisnim Muzejom preporučamo ljubaznoj pažnji Vašega blagorodja.

Sa dubokim poštovanjem

Za Odbor Československog narodopisnog udruženja:

Prof. Dr. Fr. Pastrnek v. r.
predsjednik.
Ad. Černy v. r.
tajnik.

Tokom 1899. održane su samo tri sjednice folklorskoga odbora. Na prvoj dne 2. ožujka 1899. prihvaćen je prijedlog A. Radića i to: a) o porabi pučkih pjesama, b) o nagradivanju folklorskih priloga, c) o jednakom obradjivanju pučke materijalne kulture kao i duševne, d) o potrebi i nabavi ilustracija (fotografija) folklorskome tekstu, i e) o potrebi, da u svakoj sveski Zbornikovoj bude po arak i pol bibliografije o folklori slavenskoj«. (Ljetopis kao gore Str. 31.) Na osnovu prošlogodišnjeg odobrenja bio je u ljetu od 20. srpnja do 21.

kolovoza 1899. A. Radić na putovanju po Bosni i Hercegovini. Na trećoj godišnjoj sjednici 9. studenoga 1899. čitao je A. Radić izvještaj o svom putu po Dalmaciji, te Bosni i Hercegovini. Taj je izvještaj primljen i štampan u »Viestniku« Zbornika za 1899. Zaključak glede puta u Bosnu i Hercegovinu bio je stvoren na sjednici od 13. srpnja 1898., ali je Ante Radić na taj put otišao istom godinu dana kasnije. U početku svog izvješća veli, da je neposredni cilj njegovih putovanja u Slavoniju, Dalmaciju i Crnu Goru bio nabava fotografskih slika za Zbornik, te kontrola Zbornikovih suradnika. Glede rezultata kontroliranja kaže, da je to vrlo mučan posao. Najbolje je uspjehe na svom putovanju imao u Slavoniji. U Dalmaciji bilo mu je teško, te je konstatirao, kako su prinosi za Zbornik vrlo daleko od onoga savršenstva kako bi to moralo biti. On je dobio sasvim druge utiske, kad je došao u dotične narodne krajeve, nego li ih je dobio čitajući priposlane priloge. Osobito se tuži, što su mu relativno dosta slaba novčana sredstva stavljena na raspolaganje sa strane uprave Akademije. U Sarajevu je posjetio poznatog učenjaka Hörmanna, koji ga je vrlo lijepo primio i omogućio mu kod bosanske vlade i ostalih vlasti, da je mogao vršiti svoju zadaću. Ovaj izvještaj A. Radića napisan je vanredno toplim stilom. Pun je dragocjenog opažanja i zapisaka od kojih mnoga izvrsno karakteriziraju ličnost i značaj samoga Antuna Radića. Vidi se, da ga je pisao čovjek snažne erudicije, dubokog književnog shvaćanja i rutine, te žarkog hrvatskog rodoljublja. U Sarajevu je odmah pošao na glasovitu sarajevsku čaršiju. Opisuje u formi feljtona utiske, koje je ta čaršija na njega proizvela. Njegove su observacije interesantne i zbog toga, što je sve gledao očima novajlije zapadnjaka, evropejca na koga je taj orijentalni milieu djelovao slikovito i originalno. Opisuje svoje razgovore sa domaćim ljudima i to vrlo duhovito i karakteristično. Zatim je s Hörmannom pregledao dragocjene sarajevske muzeje u kojima je bio, kako sam kaže u etnografskom odjelu upravo iznenađen. On veli: »Od drva krasno po naravi načinjeni narodni tipovi u narodnoj nošnji sa čitavim milieu-om (na pr. harem), i to gotovo iz svakoga kraja, podaju strancu barem spoljašnu sliku naroda. Još me je više iznenadila bogata zbirka narodnih sprava i oruđa. Ali me nije samo iznenadila, nego i umirila, jer sam vidio, da je mnogo toga spašeno, za što sam se bojao, da je propalo«. U Hercegovinu je došao preko Dubrovnika. Opisuje kako su ga dočekivali u begovskim stanovima. Tu je vodio razgovore o kojima detaljno izvješćuje. Sa mnogo simpatija opisuje svoje domaćine. Njihove rečenice donaša po mogućnosti originalnim izgovorom. Pribilježio je tekstove pjesama koje je čuo pjevati i svirati. Tekstovi su sasvim lirske naravi, puni nježnosti, a pribilježio je i neke narodne običaje. Veličanstvene prirodne krasote na vrelu Bune kod Blagaja djelovale su snažno na njega, te opisuje, kako je pregledavao pećine i pravio fotografske snimke. U Travniku, u Jajcu, Varcar-Vakufu, Šehovcima, Bugojnu, pa preko Kupresa i Šujice sve do Duvna, svagdje je bio vrlo lijepo primljen. U Duvnu pribilježio je pjesmu o Kraljeviću Marku. Sreo se i s fra Didakom Buntićem, glasovitim prosvjetnim radnikom, koji je kasnije mnoge nepismene naučio čitati i pisati. Na mnogo mjesta fratri su ga vanredno lijepo primili. U Travniku je bio na koncertu hrv. pjevačkog društva »Vlašića«. Na koncu veli:

»Moje je ovo putovanje bilo namijenjeno narodoznanstvu, — pa mi je to bilo dakako u prvome redu pred očima. U tom je pogledu — ja bez straha kažem — što se tiče pravoga poznavanja narodne duše, kao stvaralice folklorske gradje, koja nas zanima — jedva učinjen početak. Ja žalim, što ni ovaj svoj put ne mogu drugim držati, nego pokusom početka«.

»Da umanjim i ono, što sam na početku rekao, kazat ću, da sam ovim svojim putovanjem zadovoljan samo zato, što se u meni rodila želja, da i opet onamo pođem. Ovako neiskusan jedva da sam mogao postići veći kakvi i konkretni uspjeh.

Herceg-Bosna dojsta je svijet za sebe, o kojem mi dosta govorimo, ali — ne budi nikome krivo — s malo poznavanja i volje, da što tamo i uradimo«.

U 1910. god. održao je folklorski odbor samo dvije sjednice i to 26. svibnja i 22. listopada na kojima su se rješavali samo tekući poslovi u stvarima prinosnika i dodjeljivanja nagrada godini produljen je sa A. Radićem stari ugovor do konca te za priposlanu gradju (Ljetopis XV. 1901. Str. 30-31). U 1901. godine. U odboru se sad nalaze Dr. Brunšmid i Arnold, dok je M. Valjavec dne 15. III. 1897. umro. Na skupnoj sjednici Akademije od 12. siječnja 1901. stavio je Dr. G. Janeček prijedlog, da folklorski odbor prouči pitanje o osnutku narodopisnoga muzeja i da svoj prijedlog o tome podnese skupnoj sjednici. Folklorski je odbor o tome poveo na svojoj sjednici od 25. siječnja 1901. veliku debatu, u kojoj su sudjelovali uz A. Radića još Arnold, Brušmid i Brusina. Izabran je pododbor, na čelu koga je postavljen Brusina, kojemu je pododboru povjereno, da izradi »Osnovu za priredbu etnografijske izložbe i za osnutak hrvatskog etnografskog muzeja«. A. Radiću je dano, da sastavi o toj osnovi spis, koji će se tiskati u Zborniku za god. 1901.

U ljetu 1901. obratio se A. Radić na predsjednika Smičiklasa pismom u kome mu je iznio svoje naknadne tražbine i novčane tegobe, što ih ima kod uredjivanja. O tome je raspravljeno na sjednici folklorskog odbora dne 4 srpnja 1901., pa su mu te tražbine odobrene, a glede ostalih tegoba uredjivanja odlučeno je, da će se u buduće godišnje proračune uvrštavati i svota potrebna za uredjivanje folklorskih prinosa. Na istoj sjednici je odobreno, da se A. Radiću dade potrebiti trošak za put u Poljice u jeseni 1901. Glede nove uredbe za sabiranje folklorske gradje, koju je predložio A. Radić, odbor je prihvatio mnijenje Smičiklasa i Brusine, da bi se ona mogla provesti samo uz zamišljeni hrvatski etnografijski muzej. O potrebi osnutka takovog hrvatskog etnografijskog muzeja pisao je Dr. A. Radić već i prije toga. Tako u Obzoru od 1. IV. 1899., Br. 75

u članku »Hrvatsko norodopisno društvo« veli: »Mi Hrvati treba da stvorimo Hrvatski narodopisni muzej. Koliko je takav muzej potreban ne samo za znanstveno izučavanje, već i za širenje zanimanja za narodni život, — o tom, držim, ne treba mnogo govoriti. Narodoznanstvo pače i ne smije postati čisto kabinetska nauka. A očekujemo li od njega što prije i praktične uspjehe za narodno naše biće, ne ćemo to bez zanimanja najširih slojeva narodnih, nikako uspjeti«. U Domu pak od godine 1900. (Br. 12. Str. 190.) napisao je članak pod naslovom »Muzeji« u kojem kaže: »Meni je već dugo na pameti ova misao: Ne bi li bilo dobro, da se stvore u Zagrebu »narodni vilindvori«, u kojima bi se skupljale i čuvale same narodne hrvatske stvari: narodno odijelo iz svih naših krajeva, pa sve, što god naš čovjek treba i znade svojom rukom izraditi? Ne bi li to dobro bilo, da svaki Hrvat, kad bi došao u Zagreb pogleda vilindvore i tu vidi čitav svoj narod: kako se oblači i obuva kako živi i radi?«

Devetstodruga je posljednja godina, što je A. Radić uredjivao akademijin Zbornik. Početkom te godine pozvan je pismeno od uprave Akademije,- da do konca veljače izjavi hoće li »u napredak da pribavlja gradju, uredjuje Zbornik i izvršuje ostale pogodbom primljene dužnosti onako, kako je bilo ugovoreno posebnim odlukama i pozivima zatraženo«. Odborskoj sjednici te godine iznesen je njegov odgovor. A. Radić je izjavio, da ne bi mogao voditi goleme korespodencije s prinosnicima. Odbor je odredio, da Smičiklas, Arnold i Šrepel povedu s A. Radićem usmene pregovore. Ti pregovori su povedeni, ali nisu uspjeli. Na sjednici 8. ožujka 1902. predložio je Arnold da se A. Radiću dodijeli pomagač, za korespondenciju s prinosnicima, kako bi se kao urednik mogao lakše posvetiti samo uredjivanju Zbornika. Taj prijedlog nije bio prihvaćen. K tome je još Maretić predložio da bi u buduće u Zborniku trebalo biti »osim gradje i studija o folklori i da je spreman on uz jednoga ili dvojicu suradnika prihvatiti se uredjivanja Zborni-

ka«. Maretiću je dano, da o tome učini konkretni prijedlog odboru. Drugi dan dne 9. ožujka održana je skupna sjednica Akademije na kojoj je izvješteno, da pregovori s A. Radićem nisu uspjeli, te je zaključeno »da se uredjivanje Zbornika i skupljanje gradje u načelu povjeri pr. čl. dr. T Maretiću, koji će imati o skupljanju gradje i izdavanju Zbornika učiniti potanji prijedlog odboru za sabiranje spomenika tradicionalne literature«. Sutradan dne 10. ožujka odaslan je A. Radiću pod brojem 37/1902. sa strane predsjedništva Akademije slijedeći dopis, kojim su konačno sve veze izmedju Akademije i A. Radića prestale. Kako ćemo vidjeti, u to vrijeme je A. Radić već bio namješten kao tajnik Matice Hrvatska. Dopis glasi:

Veleučenom gospodinu dr. Anti Radiću tajniku »Matici Hrvatske« ovdje.

Budući da skupna sjednica jugoslav. akademije od 9. ožujka 1902. nije mogla pristati na sadržaj Vašega velecijenjenoga pisma od 28. veljače o. g., zaključila je sabiranje folklorske gradje i uredjivanje »Zbornika« povjeriti drugom uredniku. Obzirom na to, čast nam je zamoliti Vas najuljudnije, da izvolite jugoslav. akademiji predati cjelokupnu folklorsku gradju, koja Vam je ugovorom od 16. prosinca 1898. br. 188. odnosno 20. prosinca 1899. br. 216. i 3. ožujka 1900. br. 50. povjerena u pohranu, zatim dva fotografijska aparata nalazeća se kod Vas te spadajuća u vlasništvo akademije, i napokon sve knjige, koje su vlasništvo akademije, u koliko stoje u savezu sa sabiranjem i uredjivanjem folklorske gradje odnosno Zbornika za život i običaje južnih Slavena«.

Sve ove predmete preuzeti će od Vas prema gornjem zaključku p. n. gg. pravi članovi akademije Dr. Franjo Marković i Dr. August Musić, s kojima se izvolite glede gornje predaje što prije staviti u sporazumak.

U Zagrebu dne 10. ožujka 1902.

Jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti.

Predsjednik: Tadija Smičiklas   Tajnik: Dr. Fran Vrbanić

Ako imamo na umu, kako je u Vijencu i Obzoru tri godine prije toga A. Radić oštro bio napao Maretićevu Gramatiku i Stilistiku, onda će nam biti stav Maretićev u pitanju uredjivanja Zbornika po A. Radiću jasan i razumljiv. Shvatit ćemo Maretićevu ponudu, da makar besplatno on uredjuje Zbornik na mjesto A. Radića. Tim više, što je bilo više nego sigurno, da će A. Radić svojim kvalitetama prije ili kasnije zauzeti mjesto člana u Akademiji. Trebalo ga je dakle pošto poto eliminirati iz Akademije jednako kako je trebalo zapriječiti da dodje do akademske katedre na zagrebačkom sveučilištu za koju je bio ne samo predestiniran, i za koju se je takodjer i spremao, nego za koju je i bio predložen. Maretić je odmah uveo novost u uredjivanju Zbornika i ako nije on postao jedini i glavni urednik, nego Boranić. Na Maretićev prijedlog odlučeno je na sjednici od 6. srpnja 1902. »da se prinosnicima folklorske gradje preporučuje, ali se ne nalaže, da svoje prinose pišu mjesnim dijalektom, nu traži se, da za primjer mjesnoga narječja napišu u njemu kratku pučku stvar (n. pr., pripovjetku)«. Vidimo, da je time bitno otstupljeno od osnovnog rada A. Radića. Baš su oni prinosi, koji su štampani za vrijeme Radića u Zborniku mjesnim dijalektom najljepši primjeri folklorističke gradje u čitavoj takovoj literaturi sve do danas. Pet godišta uredjivanja Zbornika za vrijeme A. Radića radi tih su svojih dijalektnih karakteristika postigli zamjerno i opće poznato savršenstvo.

Vidi se dakle kako je taj prijedlog Maretića bio nadasve štetan

11. srpnja 1902. izjavljuje A. Radić u članku »Knjiga o narodnosti« (Obzor, XLIII. Br. 158.) kakav je bio njegov program i zadaća u radu na području folklorističke nauke za vrijeme dok je bio urednik akademijinog Zbornika: »Zbornik onakvi kakvi je od dvije tri posljednje godine, podaje gradju, da izmiri gospodu s pukom. Dvije je godine osim gradje i pokazivao kako se radi drugdje, da se pokaže, ima li narod i ko-

liko ima uvjeta u svom biću za život i za razvijanje. Zbornikov je zadatak da ukloni prezir na strani gospode, a na strani naroda, da zatre nepovjerenje, a možda i mržnju, te stvori uzroke, koji ne će dopustiti, da se čitav narod ne nadje u jednom kolu i da onda i o istini i o koristi zajedno radi. U Zborniku se dosad našlo gradje iz svih krajeva hrvatskih. Tako će valjda biti i dalje. U toj gradji ima toliko toga pribrano, da nam sama gradja govori o potrebi i o neprirodnome mnogih pojava, što ih naš svagdašnji život iznosi. Kad se to prouči i kad se naš svijet bude zanimao i za ovakove stvari, onda će sigurno nastajati i bolji dani čitavomu našemu razvijanju. Jer ako kažemo s pravom; da se u literaturi odsijeva genij naroda, njegovo poimanje svijeta, to ćemo morati priznati, da naša literatura u tom pogledu ne govori o našim težnjama vremena, koje se kod nas tek počinju javljati, ali u neodredjenoj formi. Aplicirati zahtjeve vremena svojemu narodu može se tek upoznavanjem, a do toga se dolazi i proučavanjem i knjiga o narodu, kakvi je Zbornik«.

U Zbornicima se za vrijeme Radića nalazi niz vanrednih naučnih rasprava Antuna Radića kao n. pr. studija i narodni izvor Lucićevoj »Robinji«, te članci iz filozovske nauke. Imade takodjer mnogo kritika stručne literature i časopisa. No glavni rad Antuna Radića, koji ga karakterizira kao pravoga naučenjaka jeste na području stvaranja naše hrvatske etnografske nauke ili narodoznanstva. Tu mu pripada pravo na naslov prvog našeg i najvećeg hrvatskog učenjaka-etnologa, osnivača inicijatora te nauke kod nas Hrvata. Kako se rad oko prikupljanja materijala za Zbornik nije odvijao kako treba, odlučio je Ante Radić, da stvori ne samo praktičnu uputu i plan po kome će se raditi na terenu, nego i pomoć uredniku, koji će prikupljeni materijal moći lakše kritički ocijeniti i urediti. Tako možemo s pravom Antuna Radića smatrati osnivačem moderne etnografske nauke. Ante Radić je poznavao rad na tome području i bio je svestrano spreman za taj posao. No on

nije bio samo suhi naučenjak, koji se bavio jedino proučavanjem pojedinih kulturnih osobina, nego je bio i intuitivni filozof, koji je ulazio u najtajnije dubine kulturnih problema i tražio u čemu je smisao i duh kulture. Njegov pronicavi um analizirao je razvoj i utjecaj civilizacije s naročitim obzirom na koristi odnosno štete, koje bi od toga nastajale za mali narod kao što je hrvatski. On je ispitivao kakova je kultura i nastojao ju je fiksirati i proučavati kao objekt i kao emanaci ju duhovnoga i materijalnoga života hrvatskoga naroda. U tome radu došao je do posve originalnih i značajnih rezultata na temelju kojih je onda povlačio sasvim praktične i realne konsenkvence za suvremeni i budući životni razvoj hrvatskoga naroda. Već u njegovim literarnim studijama iz najranije mladosti, a pogotovo kasnije u kritikama ruske i hrvatske književnosti u Vijencu i Čitanki vidimo, kako je vrlo rano temeljito proučavao kulturu uopće, a pitanja odnosa kulture i civilizacije, te inteligencije i seljaštva napose. Temeljne crte kasnije razradjenih filozofskih ideja nalazimo već u njegovim najranijim književnim prikazima. Na njega su bez sumnje djelovali najprije ruski pisci, u prvome redu Puškin i grupa tzv. pisaca narodnjaka. Treba se sjetiti akcije narodnjaka i slavenofila u Rusiji, koji su u odnosu spram zapadne Evrope i njene civilizacije mnogo toga propovijedali, što je imalo utjecaja i na razvoj filozofske ličnosti A. Radića. Ante se Radić još od vremena, kad je pisao svoju doktorsku dizertaciju intenzivno bavio istraživanjem stranih utjecaja i motiva, koji su djelovali na formiranje hrvatske kulture. Druga važna komponenta, koja je djelovala na Antuna Radića u napred rečenom pravcu bijaše studij francuskog kulturno-historijskog pisca Micheleta. U njegovoj »Osnovi za sabiranje i proučavanje gradje o narodnom životu«, iz god. 1897., te u raspravi »Narod«, koju je napisao u povodu stogodišnjice rodjenja Micheleta 1898. mi to jasno vidimo. Usporedjujemo li Micheletove ideje, koje Ante Radić u toj raspravi prikazuje, sa

glavnim principima Radićeve teorije o kulturi i civilizaciji, a napose o hrvatskoj kulturi, kako se ona manifestira u svojim primarnim autohtonim elementima, mi očito vidimo utjecaj Micheleta na A. Radića, jer A. Radić i sam izjavljuje, da on ističe Micheleta i njegovo mišljenje posebno još i zbog toga, da SVOJOJ tezi, što ju je iznio u SVOJOJ Osnovi, dade još i autoritet stranog naučenjaka Micheleta, koga on nazivlje buntovnikom protiv grčko-rimske kulture. Micheletovo proučavanje i prikazivanje naroda daleko je od uobičajene romantike. On je ušao u podsvijesne dubine širokih slojeva naroda, zaronio u njegovu prošlost, nastojeći na tom praiskonskom vrelu sabrati i pronaći pravu bit i smisao narodne duše i života. Tu je kao i Michelet naišao na sasvim nepoznate snage, koje često drijemaju i žele zaprepetene pod mnoštvom raznih kulturnih slojeva, što su se kroz vijekove naslagali na onaj prastari život naroda, ali ga nisu ugušile i nisu u njemu pogasile živu njegovu kreatornu vatru. S vremenom se taj stari narodni autohtoni život naroda ispremiješao sa novim slojevima, no pažljivome istraživaču, koji — kako Michelet kaže — ulazi sa instinktom u to, nisu te praiskonske niti mrtve. On ih i danas pomno razlikuje i vidi. Što je narod od utjecaja kasnijih kulturnih mješavina dalje i što je više sačuvao svoj patrijarhalni način života, to su ti autohtoni kulturni elementi čišći. Ovakova kulturna analiza dovela je Micheleta, a zatim i A. Radića, do konstatiranja podvojenosti inače jedinstvene cjeline nacije, do konstatacije, da se nacija sastoji iz dva faktora: iz t. zv. gospode i iz naroda. Michelet je prikazao, kako ta »gospoda«, (tu riječ A. Radić stavlja sam pod navodni znak) stoje u oštroj protivnosti sa načinom i mišljenjem seljačkoga naroda, jer se smatraju od naroda superiorniji, preziru ga, a u stvari ga ne poznaju, jer ono, što »gospoda« o tom narodu znadu, to je samo površno poznavanje vanjskih pojedinosti, koje često onome, koji je navikao da sve mjeri mjerilom tekovina internacionalne civilizacije, izgledaju primitivne, zaostale, grube

i barbarske. Tu razliku, taj jaz izmedju takove internacionalne gradske civilizacije, koja teži za svojim vanjskim uzorima i starog patriarhalnog autohtonog života seljaštva, vidio je A. Radić i kod hrvatskog naroda i tu leži originalnost i važnost ideja Antuna Radića, koji je nastojao, da općenitom teoretskom naučnom radu Micheleta dade praktičnu empirijsku primjenu. U svome uvodu u sistematsko djelo za sakupljanje, proučavanje priloga hrvatske etnografske nauke u svojoj Osnovi, A. Radić je tražio uzroke napred navedene podvojenosti. On ispituje, što je krivo tome jazu, pa konstatira, da uzrok tome ne leži ni u neukosti, ni u siromaštvu, ni u načinu rada, ni u odijelu, već u t. zv. tudjinskoj kulturi, koja se unaša u prvotno jedinstveni nacionalni organizam. Jedan dio naroda t. j. gospoda počeo se odgajati u duhu i na principima, koji su jedinstveni u čitavom evropskom svijetu, odnosno gradskoj civilizaciji, dok je drugi dio naroda, zapravo najveći dio naroda: seljaštvo, i dalje nastavio da živi prastarim svojim životom čuvajući pojedine autohtone kulturne elemente, koje je manje više nepromijenjene sačuvao do današnjih vremena. Genezu suvremene hrvatske kulture i proces njenog formiranja nastoji Ante Radić u uvodu svoje Osnove potanko istražiti i analizirati. Prikazuje ju u svom sistemu po kome ona ima da se istražuje, te konačno pledira za sačuvanje tih kulturnih elemenata. On oštro luči sve utjecaje, koji su kasnije u toku historije hrvatskog naroda na daljnji razvoj nekad sasvim originalne hrvatske kulture djelovali. To još ne znači, da A. Radić ovu današnju hrvatsku kulturu kakova je danas zabacuje i negira radi toga, jer ona osim autohtonih elemenata ima još i drugih vremenom iz vana unesenih, ili da bi A. Radić htio iz suvremene hrvatske kulture izbaciti sve te kasnije pridošle elemente, odnosno da se konkretno izrazimo, da bi A. Radić propovijedao povratak u primitivizam, što znači u praslavensko poganstvo. Ante Radić je dobro znao, da je suvremena hrvatska kultura, kako se razvila kroz deset stoljeća, prožeta du-

hom kršćanstva. On je jasno znao, da se prastara hrvatska autohtona kultura s vremenom u mnogim svojim emanacijama izmiješala sa kršćanskim ili točnije katoličkim elementima. Sve je to zajedno: autohtoni prahrvatski temelj i kasniji zapadno evropski katolički utjecaj, stvorilo suvremenu hrvatsku kulturu, kojoj je, kad se usporedi sa tursko — bizaninsko — orijentalnim mentalitetom Balkana —, bitna oznaka baš u tom zapadno-evropskom katolicizmu. U tome se danas očituje velikim dijelom kulturno-nacionalna individualnost hrvatskoga naroda. Htjeli rušiti i potkapavati katolicizam u hrvatskome narodu, znači svijesno ili nesvijesno rušiti najjaču branu hrvatske individualnosti, znači uništavati budućnost hrvatskoga naroda. Takav rad može biti u interesu samo onih sila, koje rade protiv hrvatskoga naroda kao što su: masoni, marksisti i svi ovi pokreti kod nas, koji se ne temelje na hrvatskim nacionalističkim idealima. Ante Radić je sam nebrojeno puta jasno i kategorički naglasio, da je hrvatski nacionalista i kršćanin i to kako on kaže zato, jer je seljaštvo nacionalno i kršćansko. Njegovo prihvaćanje Micheletove koncepcije o negativnom utjecaju t. zv. grčko-rimske kulture na sačuvanje autohtonih kulturnih elemenata hrvatskog naroda ima se shvatiti kao kritika onih negativnih pojava i anomalija, koje je taj utjecaj vršio na kulturno socijalne momente u narodnom životu. Kršćanska misao i etička doktrina daleko je iznad te kritike i u nju A. Radić nikada nije dirao. On je osudjivao samo one negativne pojave, koje su dovele do inferiornog socijalnog položaja seljaštva, kao i abnormalnog kulturnog razvoja u gradovima, koji je često pod plaštem raznih civilizatorskih ideja u očitoj suprotnosti sa etičkim načelima baš same kršćanske nauke. Proučavanje pak, obrana i nastojanje sačuvanja autohtonih kulturnih elemenata ne smije i ne može nikada biti u suprotnosti sa opće narodnim hrvatskim [illegible] lju koje također na prvo mjesto spada i čuvanje [illegible] hrvatskog katolicizma i nacionalizma. Tako [illegible] hrvatska kultura i problem njenih autoh-

tonih elemenata biti će novi i jaki faktor u razvoju suvremene snage, koje će novim silama nadahnuti, oploditi i ojačati hrvatski narod, te donijeti nove konponente u razvitak njegove buduće kulture.

No ima u nas u novije vrijeme takovih interpretatora ideologije A. Radića, koji njegovim idejama žele dati sasvim drugi smisao, smisao koji je u očitoj protivnosti sa interesima hrvatskoga naroda. Ima ih, koji bi A. Radića htjeli prikazivati kao nekakvog internacionalca i ateistu. Ovu pojavu u pogledu religije zapazio je i Imbro Štivić, stari suradnik Doma braće Radića još od god. 1906. On piše o tome u »Hrvatskom Dnevniku« od 9. kolovoza 1936. u članku pod naslovom »Braća Radići prema vjeri i katoličkoj crkvi« u kome veli: »U posljednje vrijeme neke novine spominju braću Radiće naročito hoće da istaknu njihov antiklerikalizam. Štaviše, hoće ih prikazati kao protivnike rimokatoličke crkve. Nekoj gospodi kao da smeta sloga Hrv. pa mute. Hoće pošto poto oslabiti kult Radića medju Hrvatima«. Zatim kaže: »Braća Radići nisu bili nikakovi vjerski reformatori, nego osnivači Hrvatske Selj. Stranke. U pogledu vjere bili su konzervativci. Sve što je hrvatski narod naslijedio od svojih predja, duboko su poštivali. Kulturnu baštinu, koja se razvijala, dakako, najviše pod utjecajem rimokatoličke crkve, nisu dirali. Štaviše, na tom kršćanskom temelju zasnovali su i provodili su organizaciju hrvatskog seljačkog pokreta«. Dalje navadja Štivić niz dokaza za tu svoju tvrdnju iz stranačkog programa HSS-a, i pisanja Antuna Radića, pa pita »kako bi A. Radić da nije dobar katolik, zar bi stanovao i umro u kuriji jednoga kanonika....«. O pitanju hrvatske autohtone kulture i njenom odnosu spram civilizacije, o tome kako je to pitanje tumačio A. Radić, mnogo se [illegible] novinama i [illegible] štampi raspravlja. Zapaža se, da se [illegible] A. Radića daje interpretacija, koja često za-

hom kršćanstva. On je jasno znao, da se prastara hrvatska autohtona kultura s vremenom u mnogim svojim emanacijama izmiješala sa kršćanskim ili točnije katoličkim elementima. Sve je to zajedno: autohtoni prahrvatski temelj i kasniji zapadno evropski katolički utjecaj, stvorilo suvremenu hrvatsku kulturu, kojoj je, kad se usporedi sa tursko — bizaninsko — orijentalnim mentalitetom Balkana —, bitna oznaka baš u tom zapadno-evropskom katolicizmu. U tome se danas očituje velikim dijelom kulturno-nacionalna individualnost hrvatskoga naroda. Htjeli rušiti i potkapavati katolicizam u hrvatskome narodu, znači svijesno ili nesvijesno rušiti najjaču branu hrvatske individualnosti, znači uništavati budućnost hrvatskoga naroda. Takav rad može biti u interesu samo onih sila, koje rade protiv hrvatskoga naroda kao što su: masoni, marksisti i svi ovi pokreti kod nas, koji se ne temelje na hrvatskim nacionalističkim idealima. Ante Radić je sam nebrojeno puta jasno i kategorički naglasio, da je hrvatski nacionalista i kršćanin i to kako on kaže zato, jer je seljaštvo nacionalno i kršćansko. Njegovo prihvaćanje Micheletove koncepcije o negativnom utjecaju t. zv. grčko-rimske kulture na sačuvanje autohtonih kulturnih elemenata hrvatskog naroda ima se shvatiti kao kritika onih negativnih pojava i anomalija, koje je taj utjecaj vršio na kulturno socijalne momente u narodnom životu. Kršćanska misao i etička doktrina daleko je iznad te kritike i u nju A. Radić nikada nije dirao. On je osudjivao samo one negativne pojave, koje su dovele do inferiornog socijalnog položaja seljaštva, kao i abnormalnog kulturnog razvoja u gradovima, koji je često pod plaštem raznih civilizatorskih ideja u očitoj suprotnosti sa etičkim načelima baš same kršćanske nauke. Proučavanje pak, obrana i nastojanje sačuvanja autohtonih kulturnih elemenata ne smije i ne može nikada biti u suprotnosti sa opće narodnim hrvatskim interesima medju koje također na prvo mjesto spada i čuvanje i obrana hrvatskog katolicizma i nacionalizma. Tako shvaćena suvremena hrvatska kultura i problem njenih autoh-

tonih elemenata biti će novi i jaki faktor u razvoju suvremene snage, koje će novim silama nadahnuti, oploditi i ojačati hrvatski narod, te donijeti nove konponente u razvitak njegove buduće kulture.

No ima u nas u novije vrijeme takovih interpretatora ideologije A. Radića, koji njegovim idejama žele dati sasvim drugi smisao, smisao koji je u očitoj protivnosti sa interesima hrvatskoga naroda. Ima ih, koji bi A. Radića htjeli prikazivati kao nekakvog internacionalca i ateistu. Ovu pojavu u pogledu religije zapazio je i Imbro Štivić, stari suradnik Doma braće Radića još od god. 1906. On piše o tome u »Hrvatskom Dnevniku« od 9. kolovoza 1936. u članku pod naslovom »Braća Radići prema vjeri i katoličkoj crkvi« u kome veli: »U posljednje vrijeme neke novine, spominju braću Radiće naročito hoće da istaknu njihov antiklerikalizam. Štaviše, hoće ih prikazati kao protivnike rimokatoličke crkve. Nekoj gospodi kao da smeta sloga Hrv. pa mute. Hoće pošto poto oslabiti kult Radića među Hrvatima«. Zatim kaže: »Braća Radići nisu bili nikakovi vjerski reformatori, nego osnivači Hrvatske Selj. Stranke. U pogledu vjere bili su konzervativci. Sve što je hrvatski narod naslijedio od svojih predja, duboko su poštivali. Kulturnu baštinu, koja se razvijala, dakako, najviše pod utjecajem rimokatoličke crkve, nisu dirali. Štaviše, na tom kršćanskom temelju zasnovali su i provodili su organizaciju hrvatskog seljačkog pokreta«. Dalje navadja Štivić niz dokaza za tu svoju tvrdnju iz stranačkog programa HSS-a, i pisanja Antuna Radića, pa pita »kako bi A. Radić da nije dobar katolik, zar bi stanovao i umro u kuriji jednoga kanonika....« O pitanju hrvatske autohtone kulture i njenom odnosu spram civilizacije i o tome kako je to pitanje tumačio A. Radić, mnogo se u zadnjim godinama u našoj štampi raspravlja. Zapaža se, da se mišljenju A. Radića daje interpretacija, koja često za-

pravo znači interpretiranje doktrina s kojima A. Radić nije imao nikakova posla. Nastalo je pravo otimanje i natjecanje za tumačenje ideologije A. Radića, što u stvari mnogo puta znači izrabljivanje autoriteta A. Radića, u korist teorije i doktrine, koju zastupa dotični interpretator, ili grupa kojoj takav interpretator pripada, a ne A. Radić. Mnogi od ovih su čitavog svog života bili vrlo daleko od ideja A. Radića, živjeli su i djelovali u skroz protuhrv. pokretima i organizacijama, a sada preko noći žele sa citatima A. Radića tumačiti i naučavati razne u stvari protuhrvatske i anacionalne programe. Medju tima nalazimo razne framazune, komuniste, razne bivše jugo sokole, a mnoge poznamo, koji su bili žestoki neprijatelji hrvat. nacionalne misli i braće Radića, dok su još oni živjeli. Isto tako vidimo danas i kojekakove mlade »sljedbenike« A. Radića, koji su se uvukli u hrvatske redove, a koji su odgojeni i prožeti antinacionalnim marksističkim duhom, pa pod utjecajem i vodstvom tudjinskih elemenata, koji nemaju nikakove krvne t. j. rasne veze sa hrvatskim narodom, nastoje uništiti hrvatsku nacionalističku misao. Oni tendenciozno prikazuju socijalni radikalizam A. Radića kao neke vrste agrarni komunizam i žele njegovom pokretu dati antinacionalni klasni marksistički smisao. To je po programu komunističke internacionale, koja upućuje svoje pristaše po svim državama, da se uvlače u redove svih stranaka i pokreta i da tu vode svoju propagandu i akciju. Kod nas su takove akcije podupirane još i sa strane svih onih sila, koje rade proti hrvatske nacionalističke i državopravne ideje. O svemu tome bilo je u našoj javnosti već dosta govora i dosta polemika. Te se polemike uvijek na novo pojavljaju u našoj štampi, jer ta opasnost skretanja hrvatskog narodnog pokreta na lijevo ne samo, da nije minula, nego je svaki dan veća. I kod nas je počela ogorčena borba, koja ide na život i smrt, a koja se bije izmedju hrvatskog nacionalizma i raznih marksističkih frontova. No hrvatski će nacionalizam

ostati nepobijedjen. Filozovske ideje A. Radića i studij autohtonih elemenata stare hrvatske kulture produhovljene katoličkim zapadnoevropskim utjecajem, dat će tom našem hrvatskom nacionalizmu novi snažni impuls, a suvremenoj hrvatskoj kulturi duboko vrelo snage za njen razvoj.

KNJIŽEVNI RAD.

Pojava i značenje Dra Antuna Radića u hrvatskoj književnosti neobično je interesantna. Taj odsječak njegovog nada sve mnogostrukog djelovanja pretstavlja nešto posve zasebnoga u hrvatskoj književnosti. Ako se njegov književni rad promatra sam za sebe, ostaje nerazumljiv i možda čak čudan. Njegovo gotovo doktrinarski strogo kritikovanje suvremene hrvatske književnosti može se činiti literarnom, historičaru reakcionarno i uskogrudno. Kako to i zašto je A. Radić tako nemilosrdno i s nepovjerenjem gledao na t. zv. nove napredne pokrete i strujanja u hrvatskoj književnosti svojih dana, mi ne možemo protumačiti promatrajući samo njegov književni kritičarski rad, nego jedino ako razumijemo njegovo opće kulturno i političko naziranje. A. Radić je o svemu imao svoje potpuno posebno, lično filozovsko naziranje koje tada nije s njime dijelio gotovo nitko. On je u svemu: u kulturi, u nauci, u prosvjeti, u ekonomskim i socijalnim pitanjima, u politici, pa onda tako i u književnosti polazio sa tog svog posebnog filozovskog stanovišta. Sveukupno njegovo filozofiranje čini skladnu i logičnu cjelinu, pa onaj, koji, želi, da govori o bilo kojem otsjeku njegovog rada mora poznavati to cjelokupno njegovo mišljenje i naučavanje, ili kako se danas kaže, njegovu ideologiju, i samo tako će moći da se snadje i razumije pojedine dijelove njegovog rada i života. To vrijedi i za njegov književni rad. O važnosti i utjecaju književnosti na duhovni razvoj naroda bio je A. Radić potpuno na čistu. On znade, da sve, što se piše i štampa, dolazi i u najdalje slojeve naroda, te postaje moćno oružje koga se svi, koji nisu s narodom, veo-

ma boje. A. Radić kaže, da »knjige ili novine donesu čovjeku misao, zabiju mu je u glavu, i ona onda dalje kopa, ruje, nema mira. Jedan čovjek razgovara s drugim, kaže mu svoju misao, — i medju ljudima nastaje drugi život i misao se širi sve više i više, dozrijeva, dok napokon ne dozrije tako, da od misli postaje čin, djelo. Od kada na svijetu ima knjiga i novina, od onda je svijet naglo drugačiji postao, i to u mnogim stvarima«.

(»Sedma velevlast«, Dom IV. Br. 14. Str. 210. 211.)

U književnost ulazi A. Radić vrlo rano. Već i po tome, što mu je studij književnosti bio predmet i struka, koju je na sveučilištima proučavao. Zapravo je književni rad bio prvi rad, kojim se u javnom životu počeo baviti. Još dok je bio na sveučilištu objelodanjuje A. Radić prve svoje književne radove. Ti su radovi rezultat njegovih tadanjih književnih studija. Tako je 1891. g. napisao kratku praktičnu gramatiku ruskog jezika »Ruska škola«.

U Vijencu od godine 1891. objelodanio je A. Radić svoju prvu literarnu studiju, koja je štampana u nastavcima kroz osam brojeva pod naslovom »Gogolj i Bjelinskij«. Ta studija pokazuje, kako je tada A. Radić već kao mladić dobro poznavao rusku književnost. U to je vrijeme i sam jednom posjetio Rusiju. Opisujući Gogolja govori o njegovom značenju u ruskoj književnosti i o utjecaju Gogolja na razvoj ruskoga društva. Prikazuje Gogoljev odgoj i tumači kako je Gogolj došao do svojih nazora. Gogolj je kao mladić bio u društvu Puškina, te je Puškin djelovao na Gogolja ne samo u izgradnji Gogoljeve ličnosti, nego čak i na Gogoljev literarni rad. A. Radić analizira pojedina Gogoljeva djela, naročito Revizora i Mrtve Duše, te Arabeske, Dopisivanja i Izabrana Mjesta. Interesantno prikazuje odnos Gogolja i Žudovskoga, koji se mnogo zauzimao za Gogolja i pomagao ga. A. Radić tvrdi, da je Gogolj zapravo htio biti učitelj društva. Opisujući život Gogolja tumači postanak njegovog misticizma, te posljedice, koje su bile kobne za

Gogoljev rad. U odnosu izmedju Gogolja i Bjelinskoga donaša A. Radić općenite momente iz dopisivanja te dvojice. Otkriva pojedinosti, koje karakteriziraju tadanje rusko društvo, te razjasnuje razvoj i smisao Gogoljevog rada. Govoreći o Bjelinskome prikazuje t. zv. slavenofilski i zapadnjački pokret u Rusiji četrdesetih godina, uz koje je pokrete vezana ličnost Bjelinskoga, tog naprednjaka, koga se objedjivalo zbog ateizma i socijalizma. U kritičarskom radu Bjelinskoga prikazuje njegovu »težnju za izučavanje zbiljnosti«, »naturalnu školu«. Opisuje borbe slavenofila i njihov odnos spram evropske civilizacije. Na koncu govori o »narodnosti« za koju ističe, da je »nužni znak pravoga umjetničkoga djela, ali samo tada, kad je pisac pravo shvaćao — crte narodnoga značaja i jezika. »U istom godištu Vijenca (1891. g.) nalazi se još i druga veća rasprava A. Radića pod naslovom »Nova rasprava o Jurju Križaniću«. Rasprava je štampana u 14 nastavaka. Ta je historijska literarna studija puna iscrpivih podataka. A. Radić najprije iznaša historiju života Križanića, te kritički prikazuje literaturu, koja je do tada o Križaniću štampana. Donaša mišljenja Beszonova i Jagića, te novu raspravu Sokolova. Juraj Križanić, taj glasoviti Hrvat rodio se u Ribniku u Hrvatskoj. A. Radić donaša u hrvatskom prijevodu Križanićeva pisma iz vremena polovice 17. stoljeća. Opisuje Križanićeva putovanja, borbu u Rimu u zavodu sv. Jeronima, gdje je Križanić vodio oštar rat sa — kako kaže A. Radić — Kranjcima. Radilo se naime tada o tome, da li i Kranjci spadaju k »onoj narodnoj cjelini za koju je bio osnovan hospital i zbor sv. Jeronima u Rimu, a koju su tada reprezentovali Hrvati«. Dalje piše A. Radić o boravku Križanića u Veneciji, Beču i Rusiji, te o tome, kako je Križanić 1661. g. prognan u Sibiriju. U Tobolsku se Križanić sastao sa mnogim političkim prognanicima. A. Radić govori o Križanićevom književnom radu za vrijeme boravka u Rusiji. Spominje Križanićevu ideju, da se stvori jedan sveslavenski jezik, koji bi razumjeli i njime se služili svi Slaveni. A. Radić

citira Briknerovo mišljenje po kome je Križanić bio u to vrijeme najučeniji čovjek u Rusiji, te mišljenje Sokolova, po kome je Križanić za svog čitavog života radio na tome, da svi Slaveni, koji nisu katoličke vjere odbace tu »shizmu«, pa da se sjedine sa zapadnom katoličkom crkvom. Radi takove propagande u pravoslavnoj Rusiji nije ni čudo, da je Križanić stradao. Konačno kaže A. Radić za Križanića, da ga je ispunjavala mistična vjera u budućnost Slavenstva.

Iste godine 1891. prigodom otvorenja velike hrvatske izložbe u Zagrebu dne 4. kolovoza napisao je A. Radić u Vijencu članak »Osnutak i značenje Hrvatsko-slavonskog-gospodarskog društva« (Vijenac 1891. g.) Taj je članak veoma važan radi toga, jer u njemu nalazimo po prvi puta misli Antuna Radića o odnosu hrvatske inteligencije i puka. A. Radić veli: »Naša je inteligencija veoma daleko od naroda i čovjek bi mogao reći, da se u nas još ne razumije pravi odnošaj inteligencije spram naroda. Istina je, i u nas se govori o tome, ali se o tome ne raspravlja s ljubavlju u književnosti«. Dalje prikazuje, kako je u Rusiji u tom pogledu drugačije, te se iz toga vidi, da je na formiranje mišljenja A. Radića utjecao studij ruske književnosti i prilika. Mi često u njegovim člancima o ruskoj književnosti nailazimo na to kako se on bavi problemom odnosa naroda i inteligencije. Taj problem postaje temeljnom idejom svega radaA. Radića ne samo u književnosti i nauci, nego i u politici.

Pet godina poslije, 1896. g. štampa A. Radić u Vijencu ponovno veliku studiju pod naslovom: »Ruska književnost posljednjih godina«, koja imade 16 nastavaka. U toj studiji obradio je A. Radić rusku književnost svoga doba i to djelovanje od g. 1890.-1895. g. A. Radić počinje sa rečenicom: »Tužna žica zuji u ruskoj književnoj kritici na početku posljednjega decetgodišta 19. vijeka«. Govori o tome, kako su nestali veliki ruski književnici: Dostojevski, Turgenjev i kako se Tolstoj povukao.

Nastala je apatija i ruska književnost nema talenata prvoga reda. A. Radić iznaša, kako se u Rusiji pertraktira pitanje o zadaći književnosti, pa prikazuje borbu pristaša t. zv. »čiste umjetnosti« sa onima t. zv. »progresivnog ili liberalnog« tabora koji tvrde, da književnost ima biti »utilitarna«. Kaže, da »svakomu postaje jasno, da Rusi konzervativci ne navaljuju na tendenciozmu književnost zato, što im je do ljepote, koja se tobože u tendencioznim djelima zametava, već zato, što se u tendencioznoj književnosti raspravljaju na osnovu ljubavi i pravde pitanja o kojima bi htjeli odlučivati samo aristokrati-konzervativci«. A. Radić raspravlja o književnom naturalizmu i idealizmu. Prikazuje analitički tadanje predstavnike u ruskoj kritici: Majkovljeva, Protopopova, Goljčeva. Opširno opisuje, kako se »najveći dio ruske književnosti bavi narodom ili mužikom ruskim«. Tu eto vidimo, kako A. Radić počinje identificirati pojam naroda s pojmom seljaštva, što će kasnije sačinjavati jednu od bitnih karakteristika u njegovom tumačenju problema narodne kulture. O tome, dakle, govori vrlo potanko i prikazuje, kako je ta t. zv. naprednjačka struja nastala i razvijala se u ruskoj književnosti. U tom razlaganju susrećemo niz ideja, koje će A. Radić slijedeće god. 1897. u svojoj Osnovi precizno definirati. A. Radić opisuje djelovanje socijalnih ideja u ruskome društvu i književnosti. Iznaša teoriju »Idealista-narodnika«, koji proti materijalističko-ekonomske teorije postavljaju svoju teoriju »čovječjeg rada - prosvjete«, po kojoj na razvoj društva djeluju ideje, a ne samo materijalno-ekonomske sile. A. Radić usporedjuje Tolstojevu »Kreutzerovu sonatu«, sa romanima Zole, pa kaže, »da ako izuzmemo Boborykina, u Rusiji nema naturalističke književnosti«. U velikom broju suvremenih pisaca u Rusiji A. Radić napominje samo znatnije. Iznaša njihov rad i ideje. Naročito prikazuje Korolenka, Potapenka, Čehova i Dančenka, koji su već bili poznati hrvatskoj javnosti. Na koncu veli, da je ovaj prikaz napisao zato, »da bi se čitaoci u onakovim književnim vijestima, što ih

od vremena do vremena donose naši listovi, mogli kako tako snaći«.

Iste god. 1896. izašla je nakladom Zemaljske vlade »Čitanka iz Slavenske i Madarske književnosti«. U njoj je napisao A. Radić »Prijegled ruske književnosti«. To je studija od 18 stranica. Napisana je pregnantnim jasnim stilom. U njoj se već dobro vidi ličnost A. Radića, koji, prikazujući pojedine etape ruskog književnog i uopće kulturnog života sve gleda kroz prizmu svoje filozofsko-kulturne ličnosti. Najprije govori o ruskoj usmenoj ili prostonarodnoj književnosti pa veli, da narodna književnost uopće ima »nesumljive ljepote, dubokoga i nježnoga čuvstva. Iz nje vidimo, što narod drži za dobro, a što za zlo, u čemu stoje njegove radosti i boli«. Prikazuje pojedine dobe ruske književnosti od najstarijih vremena. Devetnaesti vijek- dijeli na romantičnu i realističku književnost. Za romantične književnike kaže, da »crtaju prostonarodni život, obradjuju narodne motive i pjevaju na narodnu«. Za Puškina kaže, da je »najveći ruski pjesnik, a pripada i medju najveće pjesnike XIX. vijeka u svoj Evropi«, dok je Kolcov »pravi Rus, pun ljubavi k ruskome seljaku«. Od realističkih književnika A. Radić na prvome mjestu spominje Gogolja za koga veli, da je »prvi počeo crtati, pravi narodni život, žive ljude«, te iznio »kako su jadni i pokvareni državni upravnici«. Nasljednike Gogoljeve A. Radić kritizira, pa kaže da doduše u »djelima njihovim ima ljubavi za narod, no ta je ljubav u Turgenjeva ponešto umjetna, u Dostojevskoga se vidi neka narodno-mistička, a u Tolstoja filosofsko-vjerska tendencija«. U tih »velikana ruskog realističkog vremena veličina njihova stoji u vjernom crtanju duše čovječje u različitim prilikama zbiljskoga života«. Za Turgenjevljeve »Lovčeve zapiske« ističe A. Radić, kako su to »u ruskoj književnosti prve pripovijetke iz seljačkog života, u kojima se govori o seljacima kao ljudima a ne iznosi se njihova prostota gospodi za zabavu«. U Gončarovom »Oblomovu« vidi pretstavnike ljudi odgojenih u doba kmetstva. Za Dostojevskoga kaže, da je mistični ruski narodnjak, te da navaljuje na rusku inteligenciju, a u narodu da vidi sve samo dobro. Jednako kao Dostojevski velik je u psihološkom romanu i Tolstoj, koji je »od prvoga početka pravi demokrat, koji djelima utvrdjuje ljubav k svomu narodu«. Kasnije Tolstoj postaje propagandistički pisac (jednako kao i Dostojevski, koji je počeo pisati tendenciozne romane). Tolstoj je »počeo da malo cijeni sve naše današnje znanje i prosvjetu, te uči, da treba ostaviti gradove i ići u sela, tamo raditi težačke poslove i pomagati svome bližnjemu. On čini tako i sam, pa ga jedni drže čudakom, a drugi ga slušaju«. A. Radić kaže, da se »mora priznati, da je razvoj današnje evropske prosvjete donio čovječanstvu dosta svakakvoga zla, ali je mnogo i mnogo donio i dobra«. A Tolstoj kad »čitavu današnju prosvjetu zabacuje i osudjuje, onda o tome ne možemo drugo reći nego da je to žalosna zabluda«. O Tolstoju je A. Radić pisao i kasnije u više navrata u svome Domu. Tako u članku »Jeste li čuli za grofa Tolstoja?« (Dom II. Br. 2. Str. 28.) kaže, kako je Tolstoj ekskomuniciran iz pravoslavne crkve, a u članku »Nemoj se protiviti zlu! (Dom III. Br. 7. Str. 106.) Ante Radić se osvrće na Tolstojevu nauku» da se čovjek ne smije protiviti zlu nego zlo trpjeti. Valjda misli ruski mudrac, da će zlo samo od sebe prestati. Ja mislim da ne će«, veli A. Radić. Jednako prigovara A. Radić Tolstoju što je proti toga, da se u narodu širi prosvjeta. On kaže, da je »znanje sila. A Tolstoj hoće uzeti neukome seljaku i to jedino oružje,- znanje mu hoće uzeti, kad kaže, da ne treba nauke«. A. Radić pozivlje naše hrvatske seljake, da takvome naučavanju »ne vjeruju nikome. Neuk čovjek je svakomu rob, pa i samom sebi«. (»Grof Tolstoj« Dom II. Br. 9. Str. 132.)

U lirskoj poeziji poslije Lermontova najviše se A. Radić oduševljavao za Nekrasova. Za njega kaže »to je čovjek svoga

vremena, borac za slobodu, pjesnik narodne nesreće i stradanja«. Od novijih ruskih književnika spominje A. Radić na jednome mjestu u Domu Maksima Gorkoga, za koga kaže, da je glasovit, te da je to »čudan čovjek, jer nije učio nikakovih škola, to je samouk pisac, pa taj piše tako, da cijeli svijet na to pazi«.

23. broj Vijenca iz godine 1899. bio je sav posvećen uspomeni A. S. Puškina, jer se tada slavila stogodišnjica njegovog rodjenja. U nizu prigodnih priloga glavni je članak A. Radića pod naslovom »Život i djela Aleksandra Sergejevića Puškina«. Ovaj je esej pisan sa mnogo simpatija i oduševljenja za Puškinovu umjetnost. Vidi se, da je Puškin najmiliji pisac Antuna Radića. Govoreći o ranoj smrti, kaže A. Radić, da je Puškinu bio »nemio pogled na takav život, koji bi se primicao svomu kraju jedući, pijući, dosadjujući se i hireći, dok se ne bi napokon dokončao u postelji medju djecom, pljačljivim babama i ljekarijama. »ŠTO MIRNO, BEZ BORBE GINE, ČOVJEKA SE GOTOVO I NE DOIMA«. Osjećamo, kako nam tim riječima zapravo govori o svome gledanju na život sam A. Radić. Takove smo riječi mogli i u drugim prilikama od njega čuti, jer je A. Radić bio upravo protivan tipu t. zv. malogradjanina kome je glavna i jedina briga karijera i uživanje. A. Radić traži smisao burnog i tragičnog života Puškina i nalazi ga u Puškinovoj borbi sa svojom sredinom, sa ljudskom glupošću i zlobom. Usporedjuje Tolstoja i Puškina, pa veli: »Neka Tolstoj s legijom moralista nauča ljude čovještvu, dao im Bog u tom naučanju svaki uspjeh, -no historični nas razvoj čovječje misli uvjerava, da će po njihovu naučanju ostati široki slojevi ponajviše hladni, i neuputni, dok poezija Puškina zagrijava«. A. Radić kao najglavniju oznaku Puškina ističe, kako je ovaj unosio u literaturu pučke t. j. narodne motive, doveo u nju »mužike«, seljake ruske. Upozoruje na silnu Puškinovu težnju za slobodom, pa citira njegov stih: »Hoću li ugledati narod neugnjeten i skinuto ropstvo. . .«. A. Radić drži, da je Puškin

pravi i prvi osnivač ruskog socijalnog realističkog romana. U Matičinoj knjizi Puškinovih djela A. Radić je preveo sa ruskoga na hrvatski Puškinovu veliku pripovijest »Kapetanova kćerka«. U napred spomenutoj čitanci u Ogledima ruskih pisaca štampani su prijevodi A. Radića iz ruske književnosti. Preveo je ulomak iz romana Mrtve duše i Taras Buljbe. Nadalje nekoliko poglavlja iz Tolstojevog romana Rat i Mir.

O vrijednosti ruske književnosti za nas Hrvate govori A. Radić u Obzoru (1900. g. Br. 69.) u članku »Studij slavenskih književnosti«. Taj je članak veoma karakterističan. A. Radić kaže, da ruska književnost »rješava dva problema, kojima se i mi moramo da bavimo. Ta dva problema jesu: problem narodne kulture i pitanje odnošaja inteligencije prema narodu. Rusi, dali su se svom snagom na rješavanje problema narodne kulture, te kritikujući pomno sve, što preuzimaju iz zapadne Evrope, dovode tečevine zapadne Evrope u sklad s narodnim osnovima«. U pitanju inteligencije veli A. Radić, da se »ruska inteligencija, primivši naglo znatnu naobrazbu iz zapadne Evrope, pa i tudje običaje otudjila narodu, te se otvorio jaz izmedju obrazovanih ljudi i naroda«. Ruska je književnost mnogo učinila, da se taj jaz zatrpa i u tome leži dobar dio njene veličine i važnosti. Pogotovo za nas Hrvate, pa se zato Ante Radić mnogo trudio, da Hrvate s njome upozna.

Veoma je važan rad Antuna Radića na području proučavanja i kritičkog prikazivanja hrvatske književnosti. I u kome je Ante Radić konzekventno polazio sa svog nama već poznatog kulturno-socijalnog stanovišta. O starijoj hrvatskoj književnosti pisao je u nekoliko navrata u svome listu Domu. Tako o Marku Maruliću u članku »400- godišnjica hrvatskoga pjesništva« (Dom II. Br. 21. Str. 326.). U članku »Veliki hrvatski pjesnici« (Dom I. Br. 4. Str. 52.) jada se najprije Ante govoreći: »Teško mi je govoriti o pjesmi i pjevanju, kad narodu našem nije do pjevanja, jer kud ga ima, svud ga zlo bije, ovdje ga to-

či Sava, ondje ga bije zla godina, ovdje bije brat brata,, ondje jači tudjin gazi našu sirotinju. Ja bi morao uzeti gusle od drva jadikova, a sve mislim na tanke gusle javorove«. Spominje one pjesnike, koji su pjevali radost i tugu svojega naroda, a takav je bio »Gundulić, koji zato zaslužuje da se zove veliki, jer je imao veliku dušu i veliko srce za narod«. Gundulić je dalje zaslužan, jer je imao velike ideje oslobodjenja hrvatskoga naroda ispod ropstva. Drugi ovako veliki hrvatski književnik je Kačić, koji je pravi narodni pjesnik. Kačić je pjevao za neuki seljački svijet, i zato ga Ante Radić nazivlje najvećim pjesnikom hrvatskoga naroda. Glede naziva »slovinski« u Kačića veli A. Radić »naš narod hrvatski nije se nikad sam zvao »slovinski«, tako su ga zvali tudjinci, a po tudjincima i naša gospoda«.

Sa Reljkovićem A. Radić nije zadovoljan i to stoga, jer je on »htio hrvatsku čizmu navući na švapski kalup«. To znači, da je posve nekritički htio iz tudjine k nama prenašati sve i sva ne misleći pri tome, što je za nas, a što opet nije. Nadalje A. Radić zamjera Reljkoviću, što on naš narod grdi i psuje, kao da je najgori na čitavome svijetu. Reljković »nema srca za svoj narod, on svoga naroda ne ljubi, njemu je sve ono mrsko, što je narodu drago, sve je to od vraga«. On je tipičan »kulturträger«. (»Prvi naš učitelj po švapskom kalupu«, Dom I. Br. 12. Str. 183-7.)

Za Augusta Šenou veli A. Radić, kako je pisao »najljepše i najbolje hrvatske romane«. (»Sitnice« Dom I. Br. 20. Str. 317.) August Šenoa je »bio po duši i po srcu pravi Hrvat, kojega se nije ni najmanje primila tudjinska misao. Zato on ne mudruje na tudjinsku, niti u svojih pripovijetkah, niti u svojih pjesmah nego pripovijeda ono, što Hrvat rado sluša, a pjeva, što Hrvatu do srca dolazi. A u pripovijetci i u pjesmi svagdje gotovo na srcu nosi narod, pravi i živi seljački narod hrvatski. Čini ti se, kad čitaš Šenoine pripovijetke, da on pravo živi i pravo se veseli samo sa svojim hrvatskim seljakom ili kad s njim tuži i plače «. (»Jedan pravi hrvatski pjesnik i pripoviedač«, Dom II. Br. 17. Str. 265-66.)

U modernu hrvatsku književnost ulazi Ante Radić 1899. brošurom: »Život t. j. smrt hrvatskog preporoda«. Brošura imade 16 velikih stranica, te je napisana u tri dijela. Prvi dio ima naslov: Povjest »Kluba hrvatskih književnika«, sa posebnim pasusom o Gjalskome, drugi: Otci i djeca, treći: Smrt hrvatskih preporodnih ideja?

Radilo se tada više od godinu dana na osnutku »Kluba hrvatskih književnika«, koji se udružio sa »Društvom hrvatskih umjetnika«, te se namjeravalo izdavati časopis »Život« — smotru za umjetnost i književnost. Na drugoj je strani Matica Hrvatska radila na osnutku »Društva hrvatskih književnika«. Te su dvije akcije podijelile književnike u dva tabora. A. Radić je u jeseni 1897. g. pisao u Obzoru o potrebi organiziranja hrvatskih književnika. U citiranoj brošuri opisuje on najprije, kako je bio pozvan na sastanak na kome se imalo raditi o osnutku te organizacije. Govoreći o Gjalskome s kojim se tu bio sastao ističe, da je na tom sastanku »vidio, da se je u kretenstvu rodio komplot, koliko smiješan, toliko žalostan, komplot protiv tradicija hrvatske književnosti«. (str. 4.) Na tom sastanku, ističe A. Radić, bila je »legija literata od dva reda«, t. j. ljudi, koji su u hrvatskoj književnosti bili posve nova imena. Odbor je bio imenovan. U stvari tog sastanka napisao je A. Radić u Obzoru »Oproštaj s Gjalskim« pa je zbog ispravka na taj članak imao sastanak sa Dežmanom u kavani, ali se nisu složili. Dalje A. Radić u brošuri opisuje, kako je to novo društvo kupilo novo secesionističko pokuštvo »na dug«, kako se u društvu govorilo njemački i kako je on, A. Radić, konačno odlučio, da ga u društvu »više neće biti«. Jedamput je ipak pošao još na jednu društvenu zabavu. Opisuje vanredno duhovito, kako je na nj djelovalo novo secesionističko pokuštvo i ljudi koji su bili na toj zabavi. Biljni ornamenti pobudiše u njemu osjećaje iz djetinstva. Sjetio se bare, žaba, riječnog bilja iz svog tre-

barskog kraja, pa se ruga takovoj umjetnosti i ljudima, koji se njom oduševljavaju. Prikazuje zabavljanje tih literata od »dva retka«. Za te ljude veli, da se zbog svojeg političkog i nacionalnog rada uopće ne bi smjeli u društvu niti pokazati, niti da dođu »medju poštene Hrvate, a kamo li da dođu medju lučonoše hrvatske prosvjete- književnike« (Str. 7.) U drugom dijelu brošure ističe, kako za te mlade »osnivače i pokretače nema ni Hrvata, ni domovine« (Str. 9.). Dalje prikazuje, kako je nastala ta »l'art pour l'art-ska« generacija, te odnos naših mladih generacija spram politike. Konačno zaključuje, da »dodjoše i osnivači i pokretači i tu nadjoše secesiju i - ime svojoj bezidejnoj duševnoj dispoziciji«. (Str. 13.) Te pojave takovih »osnivača i pokretača, impresionizma, secesije, dekadentstva, - nije u nas rodila kakova ideja, nego nestašica svake ideje, a u prvom redu: nestašica patriotske ideje«. U zadnjem dijelu A. Radić prikazuje, kako su ti novi književnici politički i nacionalno izdali svoj hrvatski narod, kako čak nekoji i svoja imena potpisuju na tudjinski način. Brošuru svoju završuje Ante Radić pitanjem: »Je li moguće, da oni hrvatski književnici, koji u tišini čuvaju tradicije idealnoga hrvatskoga preporoda — a još ih ima — svladaju ovu nakaznu alijansu književnoga kretenstva s grobarima?« (Str. 15.) »Hoćemo li dopustiti, da grobari naši i dodirnu zublju hrvatske prosvjete, da ju griešnom svojom rukom najprije okaljaju i obesčaste, a onda pogase?« (Str. 16.)

U isto vrijeme nekako napisao je A. Radić još jedan oštar članak u obranu hrvatske književnosti i hrvatske nacionalne tradicije. Radi vanredne i sjajne nacionalističke svijesti toga članka, potrebno je citirati ga u većem izvatku, da se vidi, kako je A. Radić uvijek hrabro i energično stajao na braniku hrvatskih interesa. Članak glasi: »Istina je, da je pokojni Starčević nazivao Srbe i kojekako ih krstio; no kad je ta žuč provalila iz Starčevićeve duše? Onda, kad je bio izazvan srpskim geslom: *Srbi svi i svuda*. U ovom posrbljivanju hrvatskoga imena, turanju hrvatskih narodnih pjesama i svega, što je hrvatsko, samo pod srpskim imenom u tudji svijet — tome se poglavito ima zahvaliti, što drugi narodi, pa i sami Česi drže srpstvo kulturom i brojem daleko jače od hrvatstva. A mi Hrvati — što smo mi u tom pogledu uradili? Naše školske svjedodžbe zovu naš materinji jezik »hrvatski ili srpski« — a neka se ogledaju svjedodžbe srpskih škola, ima li tamo mjesta hrvatskome imenu? Dakle, što je hrvatsko, to je i srpsko, a što je srpsko, to je samo srpsko. — Za volju sloge, — u kojoj su Hrvati gledali uvijek više, idealnije ciljeve, a i spas narodnosti jednih i drugih- za volju sloge zvali smo se mi Hrvati Ilircima, Jugo-slavenima, Hrvato-Srbima i šiljali pod tim imenom u svijet naše književne plodove. Srbi (i to neznatan broj) pristajao bi kod kuće uza tu slogu, ali u vanjskom svijetu govorili su samo o srpskoj knjizi, srpskoj umjetnosti, i srpskom narodu. Naš najviši kulturni zavod Akademija zove se i danas »Jugoslavenska«; Srbi takvoga imena nemaju. Naše salonsko bratsko susretanje Srbi su u svojoj nježnosti zvali« (i zovu) slaboćom, priznavanjem vlastite nemoći, koja nas na njih upućuje i t. d. Ozbiljni hrvatski listovi i pisci prate s ljubavlju sa čuvstvom srpsku politiku, literaturu i umjetnost; Srbi se na nas gotovo ni ne osvrću, negiraju nas i turaju radove hrvatskih literata i umjetnika pod srpskim imenom u strani svijet. Hrvatske školske, beletrističke i naučne knjige obradjuju jednakom mjerom i ljubavlju srpsku povijest, kulturni narodni život srpski kao i svoj hrvatski, a srpske knjige iz Kraljevine, kao i one što kod nas izlaze jedva znaju za hrvatsko ime. Oni žive u utvaranju, da Hrvata nema, da je to samo šaka Kranjaca (Kajkavaca), da se srpske zemlje šire sve do mora i t. d. i t. d.

Česki »Narodni Listy« bi morali uopće početi ispravljati krivi pojam, što su ga oni i drugi listovi i knjige češke raširili. Mi u tome pitanju prolazimo kod Čeha i danas zlo: tamo se s malim iznimkama vjeruje srpskom šovinizmu, da je hrvatska literatura u Dalmaciji srpska, da je Ivan Mažuranić ukrao cr-

nogorskom vladici »Čengić-Agu«, da je Vlaho Bukovac Srbin; tamo ne znaju, da je srpska drzovitost u tom pogledu išla tako daleko, pak preštampavala Šenoine romane ćirilicom, pod srpskim imenom ispuštajući iz njih riječi, koje sjećaju na hrvatstvo i zamijenjujući ih srpskim imenom.

Koliko bi toga mogao čovjek izbrojiti! A mi mučimo, mi Hrvati podnosimo mirno i to, kad Srbi pred svijetom do čijeg nam suda mora biti stalo igraju ulogu jaganjca, a na Hrvate, te žučljive katolike pokazuju prstom kao na vuka, koji proždire pravoslavlje i srpsku narodnost. (»Još o gosp. Holečeku« Obzor, God. XLI. Br. II. od 15. I. 1900.)

Vidimo, dakle, da je Ante Radić bio skroz na skroz nacionalan, hrvatski čovjek. On se nije u umjetnosti i u književnosti mogao zadovoljiti pukim estetiziranjem, umjetnošću, koja će živjeti sama za sebe, daleko od naroda. Hrvatska književnost mora da bude odraz potreba, života, težnja i osjećaja hrvatskoga naroda, mora s tim narodom i za taj narod živjeti. A kako je ondašnja nova struja mladih u književnosti bila baš tome protivna, jasno je, da se Ante Radić s njome nije slagao, da je iako mlad po godinama pristajao uz one, koji su bili branitelji i nosioci hrvatskih nacionalnih tradicija u književnosti i umjetnosti. Zato su ga nazivali i još ga danas nazivlju reakcionarcem, kako je to već običaj, da se nazivlje sve one, koji su nacionalisti i protivnici raznih kozmopolitskih anacionalnih doktrina.

Kao jednog od najnarodnijih pjesnika u tadanjoj hrvatskoj literaturi smatrao je Ante Radić Gjuru Arnolda. Hvali njegove »Izabrane pjesme« (Obzor Br. 56. od 10. III. 1900.) Smatra, da je Arnold »jedan od najčuvstvenijih naših pjesnika«, »čovjek zlatna poštenja i alem značaja«. »Kako ono u Domovini uči, što se sve krije pod tim slatkim imenom i puti, da se pođe u životu stazom djedova, tako u »Unuku« očekuje pored grobna humka, da se razumije pjesma poznijeg naraštaja. Radi iste e-

tičke i rodoljubne crte Ante Radić hvali i V. Dežalića starijeg, za koga kaže, da je čedan pjesnik, ali da »Dežalićevom poezijom provejava toplo srce za svakoga: za svoga bližnjega, ženu, djecu, rod, domovinu i čovječanstvo«. (Obzor Br. 33. od 10. II. 1900.) I ako je bio na strani struje »starih« književnika, ipak mu se mora priznati objektivnost, jer je i »mladima« priznavao vrjednote, kad su to zaslužili. I sam to naglasuje: »da označim svoje stanovište moram istaknuti, da ni ja nijesam protivnik »modernome«, ja samo pod tim razumijevam svaki napredak bilo u kojem području znanosti i umjetnosti, dočim odbijam stanovite zablude, u koje su drugdje, a i kod nas pojedini »moderni« ogrezli«. (»Knjiga života« Mihovil Nikolić i Srdjan Tucić, Obzor 22 od 27. I. 1900.) Tako u toj istoj kritici kaže da je »Nikolić pjesnik pun najnježnijih situacija, koji nastoji, da bude što intimniji sa čitateljem«, a »kao dramatski pisac Tucić je pokazao, gdje mu je polje. Lijepa karakteristika, zgodne situacije, jezik i stil, — sve je to vješto dotjerano, te čitatelje zamalo frapira. To je umjetnost, kojoj se klanjam«. Ovo je perioda kniževne kritike Antuna Radića oko god. 1900. kad je u glavnom pisao u Obzoru. Uz njegovu čisto literarnu kritiku ide i kritika i filoloških djela, kojom se Ante Radić također mnogo bavio, jer je bio vanredan poznavalac hrvatskoga jezika. Hrvatska filologija bila mu je uz hrvatsku književnost glavna struka. A znamo, da se za te discipline htio habilitirati na zagrebačkom univerzitetu, što mu je na štetu hrvatske književnosti i hrvatske filološke nauke iz političkih razloga bilo onemogućeno. U svojoj filološkoj kritici bio je Ante Radić vrlo strog i rigorozan, te se tvrdokorno držao jezične čistoće imajući vazda na umu živi govor hrvatskoga naroda i njegovo narodno jedinstvo, te etničku cjelinu sa svima dijalektima zajedno, koji su mu sačinjavali svi skupa istom hrvatsku naciju. I tu je bio pravi narodnjak, pravi hrvatski patriota, hrvatski nacionalista skroz na skroz.

Kad je Maretić izdao svoju »Gramatiku i stilistiku«, Ante

Radić nije s tom knjigom bio zadovoljan, jer je Maretić za podlogu svojega rada uzeo jedino djela Srbina Vuka Stefanovića Karadžića. A. Radić kaže: »Smiješno je i više nego smiješno u gramatici hrvatskoga književnoga jezika spominjati i preporučivati koju rieč ili frazu, za koju nitko na svietu ne zna osim Vuka, a ne spomenuti ni jedne rieči ni jedne fraze prvih književnika hrvatskih«. A. Radić decidirano izjavljuje: »Hrvatski književni jezik nije i ne može biti drugo, nego jezik hrvatske književnosti, jezik hrv. književnika od 400 god. unatrag pa do danas. Tko te književnike i tu književnost ignorira, a piše kakovu gramatiku, taj ne piše i ne može pisati gramatiku hrvatskoga jezika«. (Obzor, Br. 144. od 26. VI. 1899.) U vezi s tom kritikom u Obzoru, a na želju mnogih čitatelja Vijenca, napisao je A. Radić oveću raspravu u Vijencu od god. 1899. »Hrvatski književni jezik« u kojoj se ponovno bavi već spomenutom Maretićevom gramatikom. Ta je rasprava štampana u šest nastavaka. A. Radić detaljno prikazuje kako je Maretić pogriješio, kad je svoju gramatiku napisao na temelju djela Vukovih, i što nije ni najmanje uzeo u obzir veliku ostalu hrvatsku književnost. A. Radić najprije donaša mišljenje Vladimira Mažuranića, (koji opet citira svoga oca Ivana Mažuranića), da je hrvatski književni jezik vrlo star. Ističe našu književnu hrvatsku starinu od Osmana, pa sve do Smrti Smail Age Čengića. Maretić naprotiv smatra, da Hrvati do Vuka nisu imali svog književnog jezika, odnosno, da su taj zamijenili drugim. No istina je medjutim kaže A. Radić, da je Ilirski pokret samo preporod stare književnosti Hrvatske knjige, »te da nije moguća ni pomisao o ilirskoj, pače i o čitavoj današnjoj hrvatskoj književnosti bez stare književnosti hrvatske«. Vrlo je važno što dalje A. Radić misli o pojmu književnoga jezika hrvatskoga »ili srpskoga«. On veli doslovno: »Dotle, dok »hrvatski« i »srpski« nješto znači i to dok svako znači nješto drugo, dotle je hrvatski književni jezik i srpski književni jezik-dvoje. Mi svi znamo, što se hoće reći onim »ili srpskoga«, no to »ili« nigdje ne krije tolike *iluzije* kao onda, kad je govor o hrvatskom *književnom* jeziku«. A. Radić veli, da se može dobro znati, što je hrvatsko »jer tu imamo pred sobom *svijest* narodnu, koja je jedini biljeg za pripadanje ovomu ili onomu *narodu u modernom, kulturnom značenju ove riječi*«. (Podcrtao sam A. Radić). Tako je danas, a pogotovo je razlika bila u prošlosti, jer — tako izričito tvrdi A. Radić — »drugo je književni jezik hrvatski, drugo književni jezik srpski; hrvatski je književni jezik starinom svojom medju prvim jezicima kulturnih evropskih naroda srpski je književni jezik medju najmladjima«. A. Radić vrlo oštro osudjuje postupak T. Maretića »koji zatvara oči pred djelima Gundulića i legije njemu sličnih pjesnika i pisaca«. Ističe utjecaj, što ga je Gundulić imao na Ivana Mažuranića. Kritizira Maretićevu gramatiku i s filološke strane, pa dokazuje netočnosti. Konačno govori o hrvatskim dijalektima i zalaže se za njih, jer oni imadu pravo da se o njima vodi računa, jer je u njima »pohranjeno pravo blago hrvatskoga jezika«.

U 25. broju Vijenca iz god. 1899. piše A. Radić s obzirom na istu Maretićevu gramatiku i stilistiku članak pod naslovom »Četvrto hrvatsko narječje?«, pa pobija Maretićevu tvrdnju, da se način govora iz Pirotskoga kraja Srbije nazivlje četvrtim narječjem hrvatskoga jezika. Svoju tvrdnju obrazlaže A. Radić filološkim i etnološkim razlozima. Protivno od takovog Maretićevog rada, Ante Radić je oduševljen sa velikim djelom »Riječnik hrvatskoga jezika« od Broza i Ivekovića. A. Radić veli: »Kada gledamo na ovo djelo i bogatstvo našeg hrvatskog jezika, koje je u njem izneseno, obuzimlje nas čudan osjećaj, osjećaj sličan onomu, kojim je prodahnuta Turgenjevljeva himna ruskom jeziku. I nas obuzimlje ono neveselo čuvstvo, koje i njega, pa smo i mi u vrijeme tolikih narodnih nedaća i narodnih razočaranja voljni da pjevamo himnu onomu gotovo jedinomu, što je ostalo netaknuto i neokaljano, što se sjaji čisto kao alem-kamen, što je naš trajni ponos: himnu našemu hrvatskome jeziku«.

(Obzor 295. od 23. XII. 1901.)

No bilo je sve manje i manje takovih kao Ante Radić, koji su pazili na ljepotu i čistoću hrvatskoga jezika. U Glasu Matice Hrvatske (god. II. Br. 1-2 Str. 2-4) tuži se na to Ante Radić pa veli, da naši »pisci ni malo ne paze kako pišu, pa zato i imade već dosta tako loše pisanih knjiga, da se bez uveličavanja može kazati: to je strašan jezik. O dnevnim novinama, koje u svojem nemaru ne paze ni na najnužnije zahtjeve jezične pravilnosti, nego prosto prenose iz njemačkih novina fraze i složene riječi, koje se u hrvatskom jeziku moraju nazvati nakazama, — o njima ne ćemo ni da govorimo«. U to je vrijeme baš bio V. Jagić u »Sborniku« ruske Akademije ocjenjujući prijevod Puškinove Kapetanove kćeri od Antuna Radića napisao, da »jezik g. Radića spada k proizvodima t. zv. zagrebačke škole, u kojoj se u novije vrijeme poradi nesrećnih nesporazumaka političkih opaža separatistička težnja. Nekoji pisci, osobito od mladjih, nastoje svim silama, da stvore svoj posebni »hrvatski« književni jezik. Ova malo promišljena namjera podržava se za sada pravopisnom razlikom i tendencioznom sklonošću pokrajinskim riječima«. Ante Radić odgovara Vatroslavu Jagiću u citiranom članku u Glasu, pa veli, »da su se Srbi vazda podalje držali od svake zajednice južnih Slavena, radilo se za nju pod kojim mu drago imenom osim srpskoga«.

God. 1900. izdao je Ante Radić brošuru od 92 stranice pod naslovom Napoleon I. u kojoj opširno prikazuje sudbinu i značenje Napoleona I. tog glasovitog francuskog cara, koji je ušao takodjer i u hrvatsku historiju. O tome piše takodjer u toj brošuri.

Od 1902.-1909. bio je Dr. Ante Radić tajnikom Matice Hrvatske. To je mjesto dobio posrestvom Dra Bosanca i prof. Pasarića. Od toga je živio, imao je mjesečno 200 kruna plaće i stan u naravi. Nije mu bilo lako, jer je imao mnogo protivnika osobito kasnije, kad je s bratom počeo raditi na osnivanju Seljačke Stranke. Mnogo je proti njega rovario i potkopavao ga u Matici Dr. Šurmin, koji mu je bio protivnik, jer je znao i osjećao

da je Ante Radić od njega sposobniji za katedru na sveučilištu koja je Antu i pripadala, a koju je Šurmin dobio samo, što je bio pod protekcijom Pavića i Khuena. Za ilustraciju Šurminovog značaja navest ćemo, kako ga je Šurmin (po prikazivanju samog A. Radića) denuncirao. Podnio je odboru Matice akt protiv A. Radića, da A. Radić radi protiv svećenstva i proti katoličke crkve. To je učinio Šurmin, onaj Šurmin, koji je malo za tim bio vodja liberalaca i najoštriji neprijatelj katoličke crkve i svećenstva u Hrvatskoj. Naravski, da ova rabota Šurminova nije mogla naškoditi Antunu Radiću, ali mu je — kao i ostale Šurminove ovoj slične, — zagorčila život. Ante Radić je u Matici radio neumorno. Čitave dane je prosjedio popravljajući i dotjeravajući rukopise. Volio je svoj rad i Maticu i bio joj je vjeran cijelom svojom plemenitom dušom. U jednom članku iz 1914. (»Hrvatski narod u svijetlu svoje historije«, Obzor Br. 4 od 15. I. 1914.) opisuje, kako je jednom morao kao tajnik otići do Khuena i odnijeti mu izdanja Matičina. Priča, kako je tom prigodom Khuen s prezirom govorio o starim hrvatskim narodnim kraljevima, sumnjajući, da li su ikada i postojali. Ante Radić je s ogorčenjem prikazao tog cinika bana, te govoreći o Baščanskoj ploči veli: »Na tom je kamenu pred osamstotina i više godina napisano hrvatskim jezikom — Zvonimir kralj hrvatski.... ne uzdrhće li Vam srce, kad ugledate taj mal ne tisućljetni kamen s hrvatskim uklesanim imenom hrvatskoga kralja? Možda se i smijete tome, a možda samo sliježete s ramenima. A ja ne mogu, a da ne uzdrhćem, kad god tu kamenu ploču ugledam, te sam sebi ne govorim: »za toga valjda ne bi rekao, da »bog zna je li egzistirao«, kako je rekao za Tomislava onaj naš dvadesetgodišnji . . . . Khuen. . . .«

6. NOVINARSKI RAD.

Novinarsko-politički rad Dra Antuna Radića ide neposredno i usporedo sa njegovim književnim radom. U našem novinar-

stvu A. Radić je stvorio poseban tip i stil t. zv. pučke literature Taj svoj publicistički rad razvio je u svome polumjesečniku »Domu« koga je on od milja nazvao »Domić«. Počeo ga je izdavati godine 1900-te. Kako je počeo izdavati taj svoj list opisuje Stjepan Radić u 7. broju »Slobodnoga Doma« god. XVIII od 3. veljače 1924., u članku »Kako je osnovan prvi mali »Domić«. S. Radić opisuje najprije, kako je godine 1899. bio sa ženom otišao u Paris, da dovrši svoje nauke na tamošnjoj Političkoj školi. U to mu je vrijeme iz Zagreba pisao brat Ante pismo u kome mu je rekao: »Dragi, rado bi ti barem nečim pomogao, ali sam u najvećoj stisci. Koliko još imam prijatelja sve sam obišao i sprešao sam toliko, da mogu započeti djelo, koje će i Tebe najviše razveseliti. Nakanio sam naime pisati u buduće čitav svoj život samo za naš seljački narod, i jer su oni, naši seljaci jedini naši pravi ljudi. Gospoda to nisu, te se većinom i ponose tim, što životinjski (materijalistički) misle, a svinjski (materijalistički) žive. I zato ne kanim više za gospodu ništa pisati. To nema smisla i k ničemu ne vodi. Nakanio sam, dakle, izdavati polumjesečnik u veličini školske knjige na 16 stranica. Nazvat ću ga »Dom«. To mi je najsladja riječ, a vjeruj mi kod nas u toj riječi, u tom pojmu sva je naša stara ljepota, sva naša dobrota i sreća i temelj našega budućega napretka i slobode. Ti si politička narav i ti ćeš se ljutiti na me ne kad ti otkrijem, da Dom ne će biti politički list. Nije to od o preznosti, još manje iz straha. Dat ću mu oznaku da je to »List hrvatskomu seljaku za razgovor i nauk«. Ne ću ga nazvati listom za zabavu i prosvjetu. Zabava je manje od razgovora, a prosvjeta više od nauka. Ja bi bio budala, da hoću narod zabavljati, a luda, da ga hoću prosvjećivati, ali da ga razgovorim, mislim, da ću smoći duha, a da ga koje čemu naučim od onoga, što se uči u knjigama i u školama, sudim, da sam prikupio dosta znanja. Ne možeš si zamisliti, kako sam sretan otkad sam stvorio ovu odluku i od kada na tom radim, jer jasno vidim i duboko osjećam, da sam istom

sada stupio na pravi put svoga života. Moja me Milica (žena) ne može prepoznati. Nije ni čudo. Sve idem i sve si pjevuckam: Oj, dome, domiću, nij mi ga nada te. To ću metnuti u podnaslov kao geslo. Možda ću metnuti i to: Nema lova bez doma. Ali teško. Lovci mi nisu simpatični. Zamazani su, surovi i previše poškropljeni ili vinom ili čak krvlju. Ali me ova stvar znade i vrlo ražalostiti. Samo na čas. Pomislim naime često, da li ću ja ikada imati pravi pravcati svoj dom, ovakav, u kakvom smo se mi rodili i odrasli.. Mrski su mi svi gospodski stanovi. I u njima mi se i najvišja gospoda čine kao cigani. I onda opet još jače planem za taj svoj Dom i radi njega sam već učinio jednu stvar, koju inače ne bi bio uradio«. Sada tu dalje piše Ante Stjepanu, kako je bio došao k njihovome rodjaku nadbiskupu zagrebačkom Posiloviću i kako ga je molio, da mu da novaca za štampanje prvog broja Doma. Posilović mu je rekao da bi mu za ličnu potrebu dao novaca, već zato, jer su rod, ali za novine da ne da. Nato su njih dvoje Ante i nadbiskup oštro debatirali i o Stjepanu i o svojim pogledima i o tome, kako se za braću Antuna i Stjepana držalo, da su bezbošci na što je Ante rekao, da, oni to nisu i ne mogu biti, jer su kao prava seljačka djeca kršćani. Svoje je razlaganje nadbiskupu Ante završio riječima: »I Vi ste seljačko dijete. Otac Vam je iz iste zadruge s našom majkom. Vi morate barem nešto razumjeti od onoga, što sam Vam govorio o našem seljačkom domu, da mom budućem Domu. Ako ništa ne razumijete, ne dajte ništa. Ako bar nešto razumijete, dajte mi evo ovoliko, koliko je na ovom tiskarskom računu za prvi broj. Budite sigurni, da Vam ne ću nikada doći ni za list, a još manje za sebe. Ali znajte, da ovo primam bez ikakove obaveze uz Vašu poštenu riječ kao biskupa i kao svećenika, da mi radi tih novaca ne ćete praviti nikada nikakove zamjerke, niti dopustiti, da mi se te zamjerke čini s Vašim znanjem«. Dalje piše Ante Radić: »Posilović je na to bez riječi odbrojio točno onoliko, koliko je bilo na proračunu za prvi broj, koji izlazi, čuj u deset tisuća primjeraka.

Razaslat ću ga od Kranjske do Macedonije i od Bačke do Crne Gore. I vidjet ćeš, da će taj mali Domić danas sutra ujediniti i osloboditi cijelu našu domovinu Hrvatsku. Vjeruj mi«.

U tome istome broju Slobodnog Doma piše Dr. Gjuro Basariček: »Što nam je bio Dr. Ante Radić?« Medju inim opisuje, kako je jednom na putovanju s Antunom po Posavini zapitao A. Radića, zašto njegovi članci nemaju završetka. »Vi napišete članak i on je kao lijep početak, uvod, razložite sve i sad bi čovjek očekivao, da ćete na koncu izreći glavnu misao i dati pouku cijelog onog razlaganja. Vi na jednom na sredini prekinete s jednom rečenicom: »a o tom u narednom broju«.... Misao ostane neizrečena, članak nedovršen..., a poslije čovjek bi tražio i čekao nikad toga nastavka. Ante se nasmiješio i nije odmah ništa odgovorio, tek poslije dugo vremena slušajući njegove govore, razumio sam ga . . . On je to činio namjerice, da potakne na razmišljanje. Ja ne ću uvijek biti medju Vama, govorio je on, ja sam danas došao i Vi me možda više nikada ne ćete vidjeti, ali ono, što treba da ostane u vašim dušama, to je želja, da dodjete na dno istine. . . Ja vam u ovo pol sata, što smo zajedno, ne mogu dati sve znanje ovoga svijeta, ali vam mogu pokazati put, kojim ćete poći.... i dati vam nauk, kako treba da idete, da možete sami bez mene naći put istine«.

Još je vrijedno iz toga Basaričekova članka citirati kako je on zabilježio među svojim uspomenama na Antuna Radića slijedeće: »Oslikati Antuna u njegovoj radnoj sobi, dok je pisao, a sve je oko njega moralo biti u najvećem redu, medju knjigama debelim i teškim. Nije bio brz u stvaranju, ali zato kad je nešto napisao, svaka je riječ imala svoje mjesto. Moglo bi se prikazati našega Antuna, kako trči iz tiskare, one naše tiskare u Petrinjskoj ulici, koja mu je zadala toliko brige i mnoga mu vlas zbog toga ispala s glave, kako trči od banke do banke, da negdje dobavi novac, sa punim žepom ovršnih i draž benih odluka — kako se ljuti na nered i nebrigu.«

Jedan od najvažnijih momenata u novinarskom radu Antuna Radića bijaše njegov kontakt sa čitateljima seljacima. On je prvi uveo kod nas suradjivanje seljaka u našim novinama. Omah u početku, već u četvrtom broju prve godine Doma donaša pismo seljaka Mije Stuparića iz Vidrenjaka u Moslavini, koji pozdravlja izlaženje ovih novina za seljaka, te u kome Stuparić kaže »kad budemo pametni i svijesni Hrvati, ne će nas više stranac vući za nos« (»Glasovi iz naroda »Dom I. Br. 4. Str. 64.) Ante Radić je pozivao hrvatske seljake, da pišu u Domu, i želio je, da te njegove novine »budu prave seljačke novine! Tu se neka čuje seljačka riječ, tu se neka vidi seljačka tuga i žalost cijele seljačke duše!« (»Što ima nova po hrvatskoj zemlji«, Dom I. Br. 3. Str. 142.). Potresne su riječi, koje Anti Radiću piše seljak Matija Govorić iz Međimurja u povodu Radićeve molbe, da se Dom širi u Medjimurju: »Lijepa naša domovina, Medjimurje milo gdje nas je rodila draga majka mila! A sada nas pak muče tuge i nevolje... kam god se utečemo, svagdje nas glodaju. Medjimurje moje što si dočekalo, kak si mi povehlo, jako obstriženo!.... Od židova, komu radi bez pokoja.... nemaš, idi gulikoži, pak škrljak u ruke, za krvave žulje! . . . (»Glasovi iz naroda«, Dom II. Br. 5. Str. 63.) Čitaoci se stalno javljaju Domu. Tako iz Oriovaca, Podgorača, Iloka, Novigrada, Grašenice, Mitrovice, Modruša i druguda. Ante Radić ne može sve uvrštavati, ali je vrlo značajno, što priopćuje: »Prijatelji naši neka se samo javljaju, jer ako njihov glas ne dodje na ovo mjesto, upletem ga u Domu na koje drugo mjesto: okitim njim i iscifriram koji razgovor, a svaki svoje perje pozna, pa mu je drago, gdjegod ga vidi«. (kao naprijed) Ove su riječi važne, jer iz njih se vidi, kako je u pisanju Antuna Radića sudjelovao i narod, jer je mnogu tu ideju i misao, koju je iznio i razradio Ante Radić njemu zapravo dao sam narod. Tako je i razumljivo, da je to Antino pisanje moglo i moralo naići na razumijevanje kod naroda, jer je bilo odjek narodne duše, narodnih želja i života. Nadalje je jasno kao

sunce, da se na tim osobnim vezama Antuna Radića i brojnih Domovih seljačkih čitatelja, da se na to nadovezala i na tom temeljila akcija oko osnutka politike i ostalih ekonomsko-prosvjetnih organizacija t. zv. hrvatskog seljačkog pokreta. Ne valja nadalje smetnuti s uma, da Ante Radić svoj Dom nije nikada naturavao seljaku, ili ga dijelio badava. Štaviše takav je način i rad bio najoštrije osudjivao. On je pisao: »Listovi za seljaka neka budu male cijene; ali badava ih davati, — to ne valja«. (Dom II. Br. 18. Str. 286.)

Koliko su Ante Radić i njegov Dom imali neprijatelja, toliko su opet na drugoj strani imali prijatelja. Odmah u početku, Mitrovački »Hrvatski Branik« pozdravlja izlaženje Doma. Veli: »Podje li za rukom g. Dru Radiću, da mu se list što više raširi, onda nema sumnje, da će po naš narod biti blagoslova.... List nema druge tendencije, već raditi za hrvatstvo, a ne za stranačke svrhe i psovke«. Radnički list »Glas naroda«, što je izlazio u Zagrebu, veli: »... uzradovalo nas je, da se ipak nešto u Hrvatskoj pokrenulo, što će odgovarati pravoj pučkoj prosvjeti, ter ne možemo, a da ne preporučimo ovaj list svakom drugu radniku i seljaku«. Isto tako hvali Dom »Sisački Viestnik« i piše »da u malom Domu ima više, nego u velikim našim novinama«. (»Glasovi iz naroda«, Dom Br. 8. Str. 127.-128.) Osječka »Narodna Obrana« često je hvalila pisanje Doma, a i »Hrvatska«, što je izlazila u Zagrebu nekoliko je puta dobro spomenula Dom, no za pohvale »Hrvatske« Ante Radić veli, da mu se čini, da to nije bilo toliko radi Doma, koliko radi Domova urednika, onako iz prijateljstva, kako se kaže«. (»Za Dom«, Dom I. V. Br. 29. Str. 304.) Karakteristične su riječi A. Radića: »Što se tiče madjaronskih Narodnih Novina, to Dom nije ni očekivao, da će ga te novine i spomenuti, a sramio bi se kad bi ga pohvalile« (kao naprijed). U toj godini 1903. izlaženja imao je Dom 2650 pretplatnika. (»Narodna Obrana«, Dom IV. Br. 20. Str. 320.), koje su ideje vodile Antuna Radića kod njegovog izdavanja novina vidi se iz ovih riječi: »Ja imam kao nekakovu

vjeru, da bi svijetu za kratko postalo mnogo drugačije, možda i posve drugačije, tako lijepo i dobro, kako znade biti samo onda, kad čovjek sanja lijepu sanju, — tako bi postalo onda, kad bi svatko sve ono što je lijepo, što dobra nosi u duši, kad bi to podijelio sa svakim čovjekom, bratom svojim. Onda bi nas bilo mnogo više, koji jednako mislimo, jednako patimo i jednom se spasu nadamo. Onda bi medu nama bilo i više ljubavi bez koje ništa nema. Možda je i ovo samo moja sanja.... ali ja po toj sanji radim već evo pune četiri godine« (»Četiri godine«, Dom IV. Br. 23. i 24. Str. 356.).

Možemo mirno ustvrditi, da je u pet godina svoga Domića A. Radić iznio i razradio, u glavnom sve, što je imao na prosvjetnom, ekonomskom i socijalnom području reći hrvatskom seljačkom narodu. To je zaokružena i harmonička cjelina. I tu se baš vidi, kako je neosnovana tvrdnja onih, koji tvrde, da je A. Radić bio protiv napretka. Naprotiv, ta baš je tih pet godišta Antina Doma najjači dokaz, kako je on sigurno najviše od bilo kojeg hrvatskog inteligenta radio na tome, da seljaštvo što više nauči, da ga ekonomski pridigne, socialno osvijesti i na taj način nacionalno politički ojača.

7. ULAZAK U POLITIKU

Iza katastrofe austrijske vojske kod Königgrätza 3. jula 1866. bila je definitivno likvidirana stara rivalitetna borba izmedju Prusije i Austrije. Otsele vodi njemačke zemlje Prusija, Austrija nema što u Njemačkoj tražiti. No taj je habsburški poraz za politički razvoj unutar same monarhije takodjer od vrlo velike važnosti. Franjo Josip, koji nije zaboravio prve teške dane svog nastupa na prijestolje, osjetio je, kako njegovoj dinastiji opet prijeti opasnost, pa se požurio, da se pomiri s istim onim madjarskim velikašima, čije je očeve i rodjake prije dva decenija bez ikakva smilovanja vješao i streljao. Diktatura i apsolustički režim slomiše se sami u sebi. Šezdeset i sedma do-

nosi austro-madjarski sporazum. Razumije se, kod tog sporazuma ostali narodi monarhije nisu došli do riječi. Beč i Pešta nagodiše se na račun tih naroda. Težnja Madjara bila je, da iz Hrvatske stvore madjarsku provinciju i da je na svom imperijalističkom putu na more i Balkan jednostavno pregaze. To je bila njihova glavna misao, zbog koje su nastojali, da uzakone pojam »Državne zajednice Ugarske i Hrvatske«, koje su od sada u medjunarodnom smislu imale biti *jedno*. Jedino su priznavali Hrvatima za unutarnje odnose, da na teritoriju zemlje krune sv. Stjepana i to u svojim *autonomnim* granicama sačinjavaju »posebnu političku naciju«. Od sada nakon šezdeset i osme t. j. nakon »Hrvatsko-ugarske nagodbe« počinje poseban historijski period za Hrvate, t. zv. doba »pod dualizmom«. Hrvati su skučeni na neku djelomičnu autonomiju, Rijeku su im odmah u početku Madjari jednostavno oteli, pravu samostalnost u financijalnom pogledu Hrvati zapravo nemaju, njihova autonomna vlada i ban u stvari su ovisni od peštanske vlade, jednom riječju, unatoč neke svoje državnosti »trojedne kraljevine«, Hrvati politički tek životare u trajnoj borbi s Madjarima, čiji je pritisak sve to jači. Banovi su eksponenti te tudjinske politike. Prvi ban od nagodbe, barun Levin Rauch, je autokrata, koji se ne žaca nasilja. Prvo mu je bilo uvesti sistem otpuštanja i progona onih činovnika, koji su osjećali slobodarski, koji su bili orijentirani u smjeru hrvatske politike i koji su bili protiv izdajničkog vladinog režima. Od onda se taj sistem proganjanja činovnika zacario na Markovu trgu i od onda do danas je mnogo čestitih hrvatskih činovnika osjetilo na svojoj koži, što to znači biti činovnik i hrvatski rodoljub u jadnoj hrvatskoj zemlji. Rauchov postupak izazvao je razumljivu reakciju, a doskora ga je štampa počela optuživati zbog korupcije. U vrijeme Rauchova nasljednika Kolomana Bedekovića pada i Rakovačka tragedija, (1871.) koja postaje simbol hrvatske revolucionarne politike. Vakanovićevo namjesništvo je samo nastavak Rauchova režima. Na pozornicu stupaju Strossmayer i Rački sa koncepcijama, kojima se udaljuju od čiste hrvatske linije. Ova dvojica su sa svojim sljedbenicima medju inteligencijom najviše štete nanijeli čistoj hrvatskoj nacionalnoj politici. Mažuranić je prvi ban (1873.), koji nije aristokrata. Djeluje na kulturnomu polju pozitivno, ali na političkom nema većih uspjeha. Ni Pešta ga ne trpi, pa 1880. odlazi. Za njegova banovanja pojavljuju se pravaši kao saborska politička stranka. Sedamdesetosma ustalasa javno mišljenje dogođajima u Bosni i Hercegovini. No Hrvati su se uzalud nadali, da će doći do ostvarenja njihovog davnog sna: ujedinjenja hrvatskih zemalja. Te pokrajine Beč isto tako neda iz svojih ruku kao ni Dalmaciju. Za Mažuranićeva nasljednika grofa Ladislava Pejačevića počinje borba protiv financijalnog imperijalizma Madjara. Borba, koja više ne prestaje, a traje do devetstoosamnaeste.

Posljednja dva decenija devetnaestoga stoljeća čine preludij modernoj hrvatskoj politici. Početkom decembra 1883. imenovan je banom grof Dragutin Khuen - Hedervary, čovjek povjerenja Kolomana Tisze i Franza Josefa. To imenovanje došlo je kao posljedica velikih nemira u Hrvatskoj radi dvojezičnih grbova. David Starčević bio je tada kao pučki tribun idol radikalnih boraca. Khuen po osjećajima čisti Madjar, uz to gorljiv širitelj kulta kajzera Franza Josefa, odmah je u početku zavladao željeznom šakom. Nije se ni najmanje obazirao na dotadašnje saborske običaje i propise, već ih je, koliko mu je trebalo, po volji mijenjao. Glavna mu bijaše briga, da svim mogućim sredstvima, trikovima, prevarama i nasiljima stvara u saboru takvu većinu, koja će sve, što bude trebao on ili Pešta odobriti i svemu davati zakonsko pokriće. Pogotovo, jer se sa strane Madjara, uveo sistem stalnog izigravanja i onoga, što su Hrvati nagodbom dobili. Učestale su tako trajne povrede nagodbe, sukobi, afere, izgredi, progoni, procesi, prolijevala se hrvatska krv, padale su mrtve glave....

To je bila tako zvana era dvadesetgodišnjega Khuenova vladanja.

Kakove su bile prilike na početku XX. stoljeća, a pod konac vladanja Khuena u Hrvatskoj vidimo iz jednog članka Antuna Radića o Novoj godini 1901. »Hoćete li, da Vam počnem nabrajati naše zlo? Hoćete li, da Vam spomenem, koliko nas ima, koji već o Božiću nismo imali kore kruha? Hoćete li, da Vam pred oči donesem drobnu dječicu, koja pište oko matere, kao gladni pilići oko kvočke, svijaju se kao crvići i živu hoće majku da pojedu tužnu? Hoćete li, da Vam kažem, kako su im odveli jedinu mršavu kravicu, koja je još preostala od crkancije? Hoćete li, da ispišem stotinu drugih jada?

Nemojte toga od mene tražiti, nemojte! jer ćemo biti bijeni, — ako se budemo o svom zlu razgovarali. Ja bih Vam morao ovdje pisati: kako je sve dobro, kako je sve srećno, a od Nove godine, bit će još bolje, još ljepše.... Ovako neki pišu, a ja ovako ne mogu, jer nije ovako. A kako je u istinu, to se ne smije kazati. O svom zlu, kako sam rekao, ne smijemo se ni porazgovoriti, ne smijemo se jedan drugome ni potužiti. »Tko nam ne dade?« Ni to ne smijemo kazati.

Šutimo, dakle, i trpimo! Znate, da sit gladnom ne vjeruje ali zato gladan gladnome vjeruje. Svi mi, koji moramo mučati i trpjeti, — mi se razumijemo, ili ako se posve dobro ne razumijemo, već ćemo se razumijeti. Doći će sunce i pred naša vrata, jer znate, da za sirote sunce sja.

Jedno samo treba da držimo na pameti, a to je ovo: Nikakvo zlo ne boli i ne peče čovjeka toliko, koliko krivica i nepravda ljudska. Ali kad patiš od krivice ljudske, a još ne smiješ pisnuti, — to onda ne samo boli, nego u čovjeku sve vrije i kipi, ako je čovjek pravi čovjek. Ali ako nije čovjek, nego tukac, glupan, kao da mu je vrana mozak ispila, taj podnosi krivicu i silu od ljudi, pa samo kuka i jadikuje, kao da mora biti. To ne valja. *A čovjek se mora zlu protiviti.* (Stari jadi o novoj godini« Dom II. Br. 1. Str. 1 - 3). Samog pak Khuena

prikazao nam je Dr. Ante Radić na slijedeći način: »Sadašnji ban rođen je u dolnjoj Hrvatskoj, tamo u Slavoniji, ali je služio kao veliki župan preko Dunava u Ugarskoj. Kad je odlazio iz Ugarske u Hrvatsku za bana, rekao je tamo Madjarima: »Moje rodište je ondje (t. j. tamo u Hrvatskoj), ali moja domovina je ovdje (t. j. u Ugarskoj), a oboje je jedna domovina«. Dakle sadašnji ban grof Khuen - Hedervary osjeća, da mu je domovina Ugarska, a oboje — Ugarska i Hrvatska — to je jedna domovina.

Ovo je grof Khuen - Hedervary mogao kazati samo po srcu, jer do danas hvala Bogu nema zakona, po kojem bi se moglo reći, da je Hrvatska i Ugarska jedna zemlja, po zakonu su Hrvati svoji, a Ugri svoj narod: to je svuda dvoje, a ne jedno. Ali kad bi i bio takav zakon, taj zakon ne bi vrijedio ništa ni pred Bogom, ni pred srcem i razumom čovječjim, *jer nema zakona, koji bi mogao čovjeku dati ili uzeti domovinu. Svakomu je čovjeku domovina ono, što mu je po srcu.* A nama je Hrvatima domovina svuda ondje, gdje se čuje hrvatska pjesma i zdravica, svuda, gdje ima hrvatskog naroda. Tu je velika razlika između srca hrvatskoga i između srca sadašnjega bana, i zato ova srca skladno ne udaraju. Ako je ban grof Khuen-Hedervary zadovoljan, što banuje s narodom, koji po srcu nosi drugu domovinu, nego on, a nosi čast i gospodstvo, koje je taj narod stvorio za svoje banove, — to je njegov posao; a da Hrvati dobiju bana, koji će po srcu nositi onu domovinu, koju po srcu nosi čitav hrvatski narod, — to je opet njihov posao. Od toga posla nije Hrvate odvratio, ne će ni ne smije odvratiti ni ban grof Dragutin Khuen-Hedervary ni — njegovo doba. (»Njegovo doba« Dom III. g. Br. 13. Str. 199). Hrvatska parlamentarna opozicija bila je politički u teškoj situaciji. Ona se mogla ograničiti samo na rušenje i u stvari je bila više opći defenzivni rušilački narodni pokret, nego li politički konstruktivni organizirani faktor. Pokušaji, da se opozicione stranke: »pravaši« i »neodvisna narodna stranka« izmire, ni-

su uspjeli. Dolazak Franje Josipa u Zagreb svršava sa poznatim spaljivanjem madjarske zastave na Jelačićevom trgu. Ovaj na oko ulični demonstrativni incident, po posljedicama će igrati presudnu ulogu u dalnjoj hrvatskoj politici. Hrvatska akademska omladina, koja će za decenij kasnije preuzeti politiku u svoje ruke odlazi tada u inozemstvo. No ona je, kad se vratila, donijela nove političke ideje, nove metode borbe. Nije to više hrvatska inteligencija prijašnjih vremena. To su ljudi novoga kova, koji će politiku povesti drugim putevima. Dotadanja hrvatska politička opoziciona borba bila je sva u okviru historijskopravnog doktrinarstva. Nove generacije unašaju moderne nazore liberalnog realizma.

Mladi su smatrali, da je prijašnji sistem otpora proti mađarizaciji negiranja nagodbe i pasiviteta, bezuspješan. Oni napuštaju ideju starije generacije »Aula est pro nobis«, tvrdeći, da je to puka fikcija. Oni ne žele više biti, kako rekoše, sitniš, kojim si car i Madjari izravnavaju svoje račune. Traže nove smjernice, oslanjaju se na liberalna načela nacionalizma. Traže narodno oslobođenje na temelju prava narodnog samoodređenja, kao etnička jedinica. Tu se odvajaju od starih, koji su tražili narodno oslobođenje na temelju starih historijskih državnopravnih argumenata. Mladi probijaju prve staze svojih kasnijih akcija, a stare se opozicione stranke i dalje bore na terenu proti madjarizacije. No toj opoziciji starih stranaka, u prvome redu pravašima, treba priznati u historiji kao zaslugu, što nisu dopustili moćnom protivniku, da se ustali. Pravaška je opozicija stalno reagirala žestokim demonstracijama, napadajima u štampi i premda nije mogla sasvim zapriječiti provadjanje mađarskog imperialističkog programa, ipak je u svom nastojanju uspijevala bar u toliko, da se hrvatska nacionalistička svijest izgradila i ukorijenila u hrvatskome narodu za sva buduća vremena. Dvadeseti će vijek naći hrvatsku nacionalističku svijest definitivno nepobijedivu. A to je najveća zasluga Ante Starčevića i njegovih sljedbenika. U to se vrijeme otpor proti madjarizaciji i tudjinštini počeo širiti već i medju seljaštvom. Zbog nečuvenog izbornog cenzusa (tako je na pr. kotar Perušić u Lici imao samo šezdeset i jednog izbornika), utjecaj je hrvatskog seljaštva kod izbora bio minimalan. Treba imati na umu, da su u provinciji mnogo odlučivali činovnički glasovi. Seljački narod nije bio, kako se to danas kaže, politički subjekt. K tome je dolazila još prosvjetna zaostalost širokih slojeva naroda i socijalna, te ekonomska ovisnost. U narodu je postajao tek neki nesvijesni antagonizam protiv tuđinštine, no ta latentna snaga u narodu nije mogla kao politički faktor doći do izražaja. Hrvatsku su politiku tada vodili samo gradovi sa svojim građanskim strankama i školovanim ljudima. No ovi nisu svoju snagu crpili na svijesti, potrebama, životu i organizaciji seljaštva. Čak i oni hrvatski političari, koji su bili najrodoljubljiviji i najčestitiji, koji su se borili sa najuzvišenijim ciljevima, ni oni nisu taj narodni život i potrebe razumjeli, i oni su stvarno bili daleko od naroda. Svoju su snagu i ideje crpili samo iz ideja doktrinarnog nacionalizma, samo iz tradicija državnog prava historije. Izvor im je, dakle, bio od velike česti samo intelektualne prirode, a nije tekao i iz suvremenih realnih snaga živog naroda, iz njegove kulturne individualnosti, iz ekonomskih i socijalnih potreba i stvarnosti svagdašnjice.

Zadnja godina Khuenovog vladanja u Hrvatskoj, godina devetstotreća označena je u hrvatskoj političkoj povijesti kao godina političkog preporoda. Situaciju te godine prikazuje nam Dr. Ante Radić ovako: »Što se dogodilo devetstotreće godine, koja se evo približava kraju, to znate. Ali to nije dosta znati, jer nije naš, tko to zna, a duša mu se ne trese, kad samo na to pomisli. Sad treba samo dalje. Narodne skupštine po cijeloj banskoj Hrvatskoj treba da dalje probuđuju narod i ubijaju svaku kukavštinu i gone lopovštinu. Narod je glasovao na 60 i više skupština; tu je glasovalo više naroda, nego što glasuje na izborima; tu su došli ljudi od svoje volje i

od svoje volje potvrdili, što im se je govorilo. A govorilo se je: Tražimo da se drži zakon; tražimo, da nam se dade u naše ruke naša muka. Tu je proklet Khuen-Hedervary i njegov spomen; tu su prokleti i njegovi sluge; tu su sudjeni i odsudjeni madjaroni. A narod je u jedan glas glasovao: Amen! Amen! Tako neka bude! Poslije toliko vremena ove se je godine opet sjajno pokazalo, da je Velebit samo velika gora, da Hrvata jednih od drugih ne može odijeliti. Nisu se u Dalmaciju sjatila braća, samo općine, nego su i zastupnici dalmatinskog i istarskog sabora potekli u Beč, da pokažu riječ za progonjenu braću svoju. Po glavi kopa onima u Beču, pa opet nude, pače se groze, da će nam opet poslati Khuena. Ali da se nismo prevarili! Pokvarili bismo sve, što nam je donijela naša 1903. godina. Naš je račun gotov, pak Amen! (»Hrvatska 1903. god.« Dom IV. Br. 21. i 22. Str. 340. - 341.). No Ante Radić kao uman čovjek i dalekovidan političar dobro je već tada (1903.) zapazio, da se u Hrvatskoj kroz dva decenija stvorio poseban do u srž iskvareni tip sistema vladanja, koji je on označio pojmom »khuenovština«. Takovog se šta ne da likvidirati običnom promjenom ličnosti bana ili vlade. On kaže, da »neki sude, da je došao konac »khuenoštini«. Za neke stvari i ja bih rekao, da je to moguće. No »khuenovština« je gadna zmija, kojoj se rep miče i onda, kad je glava davno smrskana«. (»Konac khuenovštini«, Dom V. Br. 2. Str. 32.). Da je imao potpuno pravo dokazat će slijedeće godine, jer će hrvatski narod još dugo, čitav niz godina stenjati pod režimima, koji se ne će mnogo razlikovati od Khuenovog.

8. STVARANJE SELJAČKE STRANKE

Padom Khuena u srpnju 1903. godine dolaze novi događaji, koji će doskora u politiku Hrvatske donijeti nove ideje, nepoznate programe i dotadanju liniju državnopravne i nacionalističke borbe upotpuniti ekonomskim i socijalnim mislima. Seljaštvo će malo po malo postati subjekt i dinamični motor hrvatske politike. Teoretska ustavna načela ne će biti više jedini argumenat za narodnu odbranu. Do izražaja će doći neposredne žive potrebe naroda. Historijske pergamene, kraljevski pečati i potpisi, koje su vlastodršci po volji izigravali, ne će biti jedino uporište političke borbe. Narod i njegov sve jači pritisak na politiku ne će se više dati tako lako izigravati i gaziti. No taj se proces nije odvijao preko noći, naglo i od jedanputa. Tu su tek prvi početci i do stvarne pobjede hrvatske seljačke nacionalne i socijalne misli još je daleko.

Još su tu virilna prava aristokracije. Aristokracija još čvrsto drži vlast. Ona predosjeća opasnost od novog vremena i ne da tako lako svoje dominantne pozicije. Ona će do zadnjeg časa svim sretstvima, pa i nasiljima i prevarama, priječiti rad i uspjeh općeg narodnog, a to od sada znači seljačkog, preporoda. Čuje se doduše i u redovima te aristokracije kao i u redovima starih građanskih stranaka govoriti o »narodu«, o »unapredjenju«, o »podizanju« naroda i t. d. No to su tek bila teoretska fraziranja. U narod se u glavnom dolazilo i za narod se pitalo samo prigodom izbora. Sistematski kulturni, ekonomski i socijalni rad medju seljaštvom, koji bi doveo do samosvijesti i političke samostalnosti seljaštva, to starim građanskim strankama nije bilo ni na pameti. I tako se narod t.j. seljaštvo, razvijao mimo tih starih političkih stranaka i pokreta, koji su se pomalo počeli izživljavati i kroz slijedeće decenije gasnuti, da konačno u širokim redovima seljaštva kao političke organizacije potpuno izčeznu. Stare stranke nisu se znale prilagoditi duhu novoga vremena. Nisu evolucionirale u smislu suvremene svjetske socijalne politike. One nisu ništa vidjele što se zbiva u svijetu, ništa nisu naučile, zaledile su se i kao okamenile. Tako ih je vrijeme pregazilo i konačno likvidiralo. Stvar uzeše u ruke novi pokreti i generacije novih ljudi. U političku historiju hrvatskoga naroda stupa novi faktor: hrvatsko seljaštvo, stvorivši iz svog vlastitog živo-

ta, svojih težnja i potreba novi politički program sa novom ideologijom kulturnog ekonomskog i socijalnog progresa.

U uvodu knjige »Najnovija svjetska poviest« od Seignobos-a i A. Metin-a (knjiga I. str. 5. Zagreb 1921.) napisao je Stjepan Radić, da je »prvi osnivač hrvatske seljačke stranke, sada već pokojni Dr. Ante Radić«. U svojoj brošuri »Devet seljačkih zastupnika izabranih prvi put po proširenom izbornom pravu u banskoj Hrvatskoj« (Zagreb 1912. str. 36 i 38) napisao je pak ovo: » — stari Dom spomenuo je doduše misao i potrebu seljačke stranke izričito samo dva — tri puta, ali je zato sveukupno njegovo pisanje krčilo put i udaralo temelje ovoj i ovakovoj seljačkoj stranci, kakovu danas imamo. — — Ovaj je nauk i danas temelj hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci«. U osmrtnici A. Radića, koju je sastavio i izdao S. Radić stoji, da je A. Radić »glavni i prvi osnivač Hrv. Pučke Seljačke Stranke«. Tako je, dakle, dokumentarno po najkompetentnijem faktoru utvrđena historijska uloga, što ju je imao Dr. Ante Radić u stvaranju Seljačke stranke, a time i u modernoj hrvatskoj političkoj historiji.

U svom prvom članku o Seljačkoj stranci u Domu od 13. ožujka 1902. godine pod naslovom »Hrvatska seljačka stranka« Dr. Ante Radić općenito se osvrće najprije na tadanje stranke: madjaronsku ili vladinu, te opozicione stranke. Ustanovljuje činjenicu, kako je sav hrvatski narod zapravo u opoziciji, a ipak su na posljednim saborskim izborima pobijedili madjaroni. Da se to moglo dogoditi krivnja je u prvome redu na izbornom zakonu, a zatim na tome, što su se oblasti i javni službenici miješali u izbore. No najviše je tome kriva *gospodska politika* (podvukao sam A. R.). Obrazlažući dalje, što pod time misli, Ante Radić veli: »Vrijeme je već, da se i seljaci sami za sebe postaraju«. Opisuje, kako je sva dotadanja briga gospode za seljaštvo samo u riječima, osnovana u glavnom na sentimentalnosti i platonskoj ljubavi naroda. No on ne poziva seljake, da se slože proti gospode. On dopušta, da gospoda

mogu u narodu u koječem i pomoći, »ali seljak neka vazda i uvijek misli ovako: dobro i hvala ti, gospodine, što si mi i ti prijatelj, ali kad si mi ti prijatelj, zašto si ne bi bio i ja sam?! Najprvo ću ja sam gledati za se, a ako i ti pogledaš i za me se postaraš, — nu,slobodno, i još te molim. Kad tako počnu misliti hrvatski seljaci, — to će biti početak hrvatske seljačke stranke«. To bi bile u glavnom misli tog članka o osnutku hrvatske seljačke stranke. Ante Radić u tom članku izrazuje općenitu misao i potrebu takove akcije.

Dok je Ante Radić u toj izjavi više općenit, odmah iza tog članka iste godine njegov brat Stjepan Radić nastupa već sasvim konkretno, jasno i odrješito.

U ljetu na Veliku Gospojinu 1902. g. napisao je Stjepan Radić brošuru, koja je izašla iste godine na Rijeci u dvije hiljade primjeraka, pod naslovom »Najjača stranka u Hrvatskoj«. Brošura je bila zaplijenjena, ali prije toga rasprodana. Uz svoje ime stavio je S. Radić oznaku »publicista i književnik, laureat slobodne škole političkih znanosti u Parizu«. U toj brošuri, koja je pisana zanosnim stilom i polemičnim načinom, S. Radić je više literat, nego li hladni politički analizator. U svom prikazu on se često zanaša svojim vlastitim idejama, predodžbama i željama tako, da mjestimice prelazi njegova fantazija stvarne realne prilike. No baš ovaj tako pjesnički i fantastički karakter tog spisa daje danas, u historijskoj perspektivi od trideset godina, onda napisanim idejama neku mesijansku i proročku karakteristiku. Tko je onda mogao slutiti, da će vizija S. Radića o stvaranju i uspjehu seljačke stranke u Hrvatskoj za koji decenij postati stvarnost. Tu se doista vidi, kako se politika mora voditi sa mnogo optimizma i kako u onoj toliko puta ismijanoj viziji filozofa, literata i umjetnika leži često puta snaga vidovitosti apostola, koji potsvijesno osjeća razvoj budućih događaja o kojima njegovi suvremenici niti ne slute. Dok je genij Ante Radića zaronio u dubinu narodne duše i iznio njegove misli i osjećaje, te

im dao formu stvorivši iz njih nauku, Stjepan Radić dao je toj nauci život, stvorivši za Antinu ideologiju političku organizaciju i tako sasvim intelektualnoj doktrini dao konkretni cilj i svrhu. Misao Antina i djelo Stjepanovo sjediniše se upotpunjavajući jedno drugo. U tome leži sav smisao i značenje jednoga i drugoga. Obojica čine sklad i zato treba njihov rad od sada promatrati i pratiti zajedno, jer se jedino tako može tok događaja i život jednoga i drugoga razumjeti.

Analizirajući tadanje prilike S. Radić veli: »današnje su prilike u Hrvatskoj sa svakoga gledišta tako užasne, da čovjek zdrava razuma i poštena srca upravo ne može pojmiti, kako se tako ozbiljni i zaslužni ljudi, kakvih još, hvala Bogu, ima čitava četa medju prvacima hrvatske opozicije, mogu tako dugo baviti o imenu stranke, a da ne opažaju, da se tu u pitanju o imenu hoće prokrijumčariti tri dosadašnje najveće pogrješke u novoj hrvatskoj politici: fiškalsko nadmudrivanje, nejasnost i površnost u programu, samovolja i neznanje u političkoj štampi«. (str. 32.). Radilo se naime o novoj stranci sjedinjene opozicije. Članovi središnjeg kluba »stranke prava« i »neodvisne narodne stranke« nisu se nikako mogli složiti, kako da se nazove nova stranka. Jedni su predlagali ime »hrvatska pučka stranka«, drugi »hrvatska stranka«, a treći »hrvatska opozicija«. S. Radić je tvrdio, da je nastala pod uplivom novih i kulturnih političkih prilika nova stranka i to seljačka stranka. U svojoj obrani na raspravi dne 1?. srpnja 1920. u procesu zbog veleizdaje održanom 8—20 srpnja 1920. govoreći o svom političkom djelovanju i osnivanju seljačke stranke on je rekao, da je već tada 1902. »tvrdio, da je ta seljačka stranka u Hrvatskoj najjača i da ona već postoji, samo da joj treba dati organizaciju i formalni program«. U onoj brošuri S. Radić prikazuje kako bi izgledala ta nova stranka u pojedinim krajevima Hrvatske i Slavonije. Iza toga predlaže, da se saborski središni klub opozicije sporazumi s urednikom Doma Dr. Antunom Radićem, kako bi se Dom

štampao u dvadeset hiljada primjeraka, te bi ga tako uz malu cijenu mogao imati kao list opozicije svaki izbornik (str. 33.).

U povodu te brošure, kako sam pisac ispod članka u bilješci ističe, napisao je Dr. Svetimir Korporić dne 10. siječnja 1903. br. 1. god. 2. u »Hrvatskoj Misli« članak pod naslovom: »Hrvatska seljačka ili pučka stranka«. Taj kratak članak na svega četiri stranice vrlo je važan. Ističe se snagom svojih jakih i zbitih rečenica. Djeluje kao nacrt za veću studiju. Oštar je i kritičan. U njemu se vidi, da pisac vrlo dobro pozna naše domaće, ali i vanjske političke prilike. Najprije analizira naše stranke, pa se obara na »narodnu stranku«, koja bi po svom imenu imala biti blizu modernoj politici, narodu. No pitanje je, da li u njoj sudjeluje narod i da li je njezin program zbilja narodan. Sa imenom »stranke prava« Dr. Korporić isto tako nije zadovoljan, jer danas nije vrijeme feudalno, a ni doba konstitucije u kojem bi se branila prava »kraljevine«. Danas je vrijeme modernog ustavnog života. Zato je on mišljenja, da se u imenu mora vidjeti nova ideja i novi program stranke. On smatra, da za postignuće hrvatske državne neovisnosti i slobode hrvatskoga naroda treba više, nego li što su apstraktna i historijska prava. Samostalna i ujedinjena hrvatska država postići će se sadašnjom hrvatskom narodnom snagom čak i onda, kad su protiv toga kodificirana državna prava druge strane. To znači, da treba nastojati probuditi tu silu, koja će narodu elementarnošću svojom pomoći do prava. Radi toga treba trajni rad na onim područjima, koja će ojačati hrvatski narodni organizam i učiniti ga sposobnim za borbu i postignuće hrvatske državne političke samostalnosti. A ta su područja: pučka prosvjeta i ekonomska organizacija. Dr. Korporić je jasan i u svom razlaganju izvješćuje o toku događaja, koji su izvršeni. On veli: da se radi o sabiranju materijala iz kojega bi se mogao stvoriti program nove stranke »u kojem će naći pravog izraza svi istinski interesi našega seljaka i koji će zato morati biti također izražaj zbiljskih interesa i svih ostalih staleža naroda«.

U glavnom odboru hrvatske opozicije (predsjednik je bio Brešćenski, a podpredsjednik je bio Derenčin) Stjepan Radić je pledirao da se opozicija nazove »hrvatska seljačka stranka«. U ožujku pak 1904. g. na glavnoj skupštini Poljodjelske banke došlo je do incidenta, koji je čitavu akciju bitno požurio. Na toj je naime skupštini Stjepan Radić stavio upit, zašto je banka kupujući jedno imanje u Zagorju za parcelaciju, dala nekome Židovu 30.000 kruna provizije i onda naravski za toliko parcelaciju poskupila. To su S. Radiću opozicionalni političari zamjerili, pa je još isti dan na sjednici glavnog odbora sjedinjene opozicije narodni zastupnik Cvjetko Rubetić izjavio, da ne će više sa S. Radićem sjediti u istom odboru radi napred navedenog Radićevog protesta. Uz Rubetića je pristao zastupnik Milan Kiepach vlastelin iz Samobora, te sisački zastupnik Dr. Grga Tuškan. Derenčin se nije opredijelio, a i ostali su odbornici šutjeli. S. Radić je indignirano reagirao, te otišao sa sjednice, a malo zatim najavio je zajedno sa svojim bratom Antunom, Dr. Šuperinom, te još sa tri člana glavnog odbora opozicije, da istupaju iz odbora. Sad su braća Radići počeli intenzivno raditi na osnivanju svoje posebne seljačke stranke. Ispočetka bilo je dosta zanimanja za tu stvar kod nekih hrvatskih intelektualaca. No doskora su na dogovorima nekoji bili protiv toga, da se stranka izričito nazove »seljačka« i da njezin temelj uz ostalo bude također i »vjera u Boga«. Ti su kasnije pristali uz stranku naprednjaka. Tada se bio odijelio od Radića, predsjednik naprednjačke stranke Dr. Ivan Lorković. Uz međusobno dogovaranje braća Radić i njihovi prijatelji sistematski su počeli sondirati teren za stranku u narodu. Tu su se prilike počele popravljati. Posljedice i rezultati višegodišnjeg rada Antuna Radića, naročito utjecaj Antinog Doma, bijahu već tu. S. Radić u svojoj knjižici »Hrvatski pokret god. 1903.« (štampanoj u Allegheny, Pa.) na strani 5. ističe ». . . . . . narod je uz zdravu svoju pamet i predaju iz starine još mnogo toga naučio iz knjiga i iz novina. Sad već u

svakom selu ima i po više ljudi, koji dobro znadu, da je u Hrvatskoj samo hrvatski jezik po zakonu uredovni i službeni, da se po zakonu u Hrvatskoj madjarska zastava ne smije vijati službeno i da se Hrvatskoj svi njezini dohotci moraju pravedno uračunati. Mnogi seljaci znadu i više od toga, znadu naime za glavne temelje *hrvatskoga državnoga prava* i za osnovne misli hrvatskoga narodnoga preporoda«.

Na jednom od privatnih sastanaka za osnutak stranke, koji su se počeli obdržavati, govorio je Dr. Ante Radić općenito o glavnim političkim smjernicama sa stanovišta filozofije. Taj je govor objelodanjen istom 1923. g. u Božićnici str. 68-72. Među inim u tom je značajnom govoru A. Radić govorio o novim mislima, koje treba da pokrenu narod na novu stazu. Kako smo mi bili do sada naučeni gledati na politiku, kojoj su jedini razlozi bili trbuh, a dokazi bajunete. No za politiku je i te kako potrebna filozofija, koja zapravo znači znanje i životno iskustvo. Pod filozofijom on ne misli neko učeno prepričavanje. Njemu je filozof svaki čovjek čim počinje misliti i gledati oko sebe na ljude i svijet. Do sada je proučavana samo prošlost naroda i to u poveljama, ali je došlo vrijeme, kad politiku treba voditi na osnovu pogleda u današnji život naroda. (»Politike nema bez filozofije, a filozof je svaki čovjek«).

Temeljna je ideja političkog nazivanja A. Radića ideja trajnog i neprekinutog narodnog suvereniteta. Iz te ideje povlači on kasnije mnoge praktične konzekvence. A Radić drži, da jedino narodu pripada sva vlast, da je jedino narod iznad svega i suveren. Tu svoju suverenu volju izrazuje narod u današnje vrijeme putem političkih izbora. No na žalost mi smo još daleko od toga, da bismo mogli u rezultatu izbora vidjeti faktičnu pravu volju i želju naroda. Uz mnoge druge razloge krivo je tome još i to, što narod nije politički odgojen i svijestan. Tako dolazi do toga, da razni korteši i kojekakovi političari izrabljuju narodnu neukost sijući na sve strane laži i prevare. No mi ćemo ipak nastojati, da narod izvedemo iz neznanja, no i

narod mora paziti i učiti (»Pogibao od naroda« Dom br. 7. str. 99-100, V. g.).

U drugom jednom članku (»Zdrava seljačka pamet« Dom g. 5. br. 12.) pozivlje Ante Radić hrvatske seljake, da što više uče, kako bi bili sposobni za politiku. No on nije ostao samo kod ovakovih općenitih poziva. On je konkretno obrazlagao u čemu treba promijeniti dotadanju politiku. U prvom redu je tražio, da politički vođe ne budu kao do sada, po strankama i stranačkim vođama narodu nametnuti, već da ih izabire narod sam na osnovu slobodnog dogovora u svojim narodnim skupštinama. Njima će narod davati direktive, a morat će polagati svojim izbornicima račun. Zastupnici moraju biti u neprestanom kontaktu sa narodom, koji će tako prestati biti samo puki glasač, koji nakon odglasavanja nema više što da odlučuje. Nadalje treba promijeniti program i to tako, da će izbornici tražiti od svojih zastupnika, da svoj saborski rad uprave prema dnevnim živim potrebama naroda. (»Hrv. politika« Dom god. 5. br. 13«.) 15. lipnja 1904. održan je pouzdanički sastanak na kome je pretresena sastavljena osnova o osnutku stranke. Tu osnovu priopćio je Stj. Radić u srpanjskom broju »Hrv. Misli« (br. 10 god. 4.) pod naslovom »K osnivanju Hrv. seljačke stranke«.. U prvom dijelu govori o rasulu naših starih stranaka, u drugome dijelu obrazlaže, zašto nova stranka mora biti baš seljačka, a u trećemu tumači program i taktiku buduće Hrv. seljačke stranke. Nakon tog sastanka izradjivao se Pravilnik za organizaciju stranačkog vodstva, pristaša i štampe. U to vrijeme surađuju sa braćom Radićima osim Šuperine i Korporića još Ljubić i Stijić. Neki kao na pr. Iso Velikanović i Dr. Vinković doskora su se odijelili.

U jeseni 1904. piše Ante Radić u svome Domu (»Zar zbilja ni s mjesta?« Br. 19. Str. 296-297«.), da naša dosadašnja politika većinom nije valjala radi toga, jer političarima nije uspijevalo, da oko jednog programa sakupe čitav narod. Tako je nastajala zbrka i nije se pravo moglo znati, što se hoće. A međutim to nije teško saznati. Treba samo pitati narod i nastojati od naroda saznati, što on hoće, pa iz toga sastaviti program. Neka narod kaže, kakav mora biti taj politički program. Narod znade samo jedno, da ovo, kako je sada, ne valja jer je narod u velikoj nevolji. Interesantno je, da Ante Radić otvoreno i bez uvijanja razlaže, kako su si Francuzi, ili točnije francuski široki slojevi, kad su došli u nevolju, pomogli. Oni su digli revoluciju i to na osnovu nauke, da jedan čovjek ne smije drugoga čovjeka tlačiti i gaziti. Svi ljudi imadu jednako pravo. I tako on nije za metode francuske revolucije, ipak se može reći, da Ante Radić nastoji seljaštvo duhovno revolucionirati. Još je jasniji u svome članku »Narodna politika« (Dom god. 5. br. 20. str. 303-305) u studenome 1904. u kome veli ovo: »tražimo pravo, da nam se dade živjeti ljudski, t. j. da nam se dade pravica i sloboda, koja nas ide zato, što smo i mi ljudi. A onda ćemo tražiti pravicu i slobodu, koja nas ide zato, *što jesmo i što hoćemo da ostanemo Hrvati«.* Ono što on traži, to bi se na učeni način reklo, da je to »socijalna politika, a to je ona politika, koja sve radi na korist cijelomu ljudskomu društvu, a ne samo jednoj osobi«. »Kod nas Hrvata nema još pravoj socijalnoj politici ni traga. Zašto je to? Zato, što naš narod nije još toliko prosvijećen, da bi znao tražiti, što ga ide. A socijalne politike nema, dok jedni ne počnu tražiti, a drugi popuštati i davati, što drže u rukama«.

U napred citiranoj brošuri Stj. Radića »Devet seljačkih zastupnika....« opisuje se, kako su rodoljubna gospoda proglasila osnivače seljačke stranke najprije norcima, a onda buniteljima i zločincima, koji su mjesto stolo ravnateljskih polupijanih zdravica počeli po cijeloj banskoj Hrvatskoj sazivati pouzdane sastanke i u najzabitnijim selima, gdje do tada nisu vidjeli gospode, nego kad bi došla na komisiju i na ovrhu, ili kad bi se tuda slučajno vraćala s lova«. Dalje Stj. Radić u toj brošuri opisuje sam početak osnivanja stranke doslovno ovako: »Dr. Ante Radić dao je prvi početak Seljačkoj stranci,

radio je najviše na programu i njezinu tumaču. Početak Seljačkoj stranci dao je ovako: na jednom dogovoru dne 5. prosinca 1904. g. rekao je Ante Radić: ili se odmah složimo u privremeni odbor za osnutak Seljačke stranke i odmah se pismeno obvežimo, da ćemo tu stranku osnovati na *hrvatskom državnopravnom* i na pučkom seljačkom temelju, ili se nemojmo više sastajati.

Taj je predlog poslije kratke rasprave primljen i tako je Seljačka stranka u istinu započela.« (Str. 42.). Ta pismena obaveza glasila je: »Danas 5. prosinca 1904. sastalo se nas nekolicina u uskom krugu u uvjerenju, da velike stvari ne nastaju bukom ni vikom, nego da od maloga zrna kao na pr. od gorušičina, može biti veliko stablo i da od malenog žira može narasti jaki dub. I sastavši se tako napisali smo ovo: sastasmo se u namjeri, da organizujemo Hrvatsku pučku seljačku stranku, koja imade biti osnovana na ovom temelju: na naprednim mislima u smislu ozbiljnoga prosvjetnoga i gospodarskoga oslobođenja najširih slojeva narodnih poimence seljaštva, *na osnovu narodnoga Hrvatskoga jedinstva* u skladu s kulturnom i gospodarskom uzajamnosti svih, a osobito južnih Slavena, te kojoj je u političkom radu sretstvo *Hrvatsko državno historijsko i pozitivno pravo«.*

(Iz govora izrečenog dne 12. V. 1910., u Hrvatskom državnom saboru. Vidi Božićnica za god. 1911.) Ovaj zapisnik potpisali su: Dr. Ante Radić, Stj. Radić, Dr. Benjamin Šuperina, Dr. Svetomir Korporić,, Dr. Milan Krištov, Dr. Ivan Gmajner.

Stjepan Radić napisao je, (u brošuri »Devet zastupnika...« str. 43.), da je osnovu za program stranke sastavio dr. Ante Radić uz pomoć Dra Šuperina i Dra Korporića sa njime (Stj. Radićem.). No prvi tumač k programu napisao je dr. Ante Radić sam, a drugog tumača polovicu.

Početak pak organizacije stranke pada na dan 22. prosinca 1904. O tome izvješćuje Stj. Radić u svome članku »Hr. seljačka stranka i ujedinjena demokracija« (vidi Božićnica za god. 1928.) »toga je dana privremeni odbor od 24. člana prihvatio i odobrio privremeni program. U tom odboru bili su: uz ostale Stjepan Gombović seljak iz Šumeća kraj Broda, Antun Jemrić iz Siškovaca kod Vinkovaca, Gjuro Sekulić iz Sibinja kod Broda, pa nekoliko djaka, poimence Gjuro Stojanović iz Hrastovice kraj Petrinje, Ante Peulić iz Privlake kraj Vinkovaca. Odmah na početku 1905. godine počeli su se sazivati pouzdani sastanci i to po kotarima: petrinjskom, brodskom, koprivničkom, gjurgjevačkom, vinkovačkom i županjskom. Prvi stranački pouzdani sastanak održali su Stj. Radić, Dr. Šuperina i Stj. Šimunović u Hrastovici kod Petrinje. Izabrali su se povjerenici za stranku i sakupljali pretplatnici za Dom. Sve to »usprkos tomu,što su im svuda za petama bili žandari i što su protiv svakoga sastanka rovarili činovnici, trgovci i osobito Židovi, te sva školovana gospoda«.

Tumačen je na sastancima Program, koji je štampan u 10 hiljada primjeraka, a koji je bio zaplijenjen.

Napori za osnutak Seljačke stranke početkom 1905. g. nisu ostali u javnosti nezapaženi. Vladine »Narodne Novine« javiše, kako su osnivači te nove stranke vodje bez vojske. »Novi Srbobran« ih nazivlje demagozima. Čak i u Budimpešti registriraju novu stranku (»Pester Lloyd«). Madjari ne vjeruju u neki uspjeh nove Seljačke stranke, budući da po njihovome mišljenju hrvatski seljak nema pojma o politici, koju u Hrvatskoj vode gospoda: činovnici, učitelji, svećenici i t. d.

U to vrijeme je Dr. Ante Radić bio tajnik kod Matice Hrvatske. Mnogi neprijatelji prigovarali su, da on kao tajnik izdaje i dalje svoj Dom, pa ga je zato morao napustiti. O tome izvješćuje S. Radić u svom članku »Nešto o kandidatima HPSS«

(»Hrvatske novine« god. 1906. br. 17.)

Ante Radić sklopio je ugovor sa »Hrvatskom Nakladnom Zadrugom« u kojoj su bili Dr. Korporić, Dr. Gmajner i Luka Šoški saradnici kod osnivanja Hrvatske seljačke stranke od početka, Po tom ugovoru Dr. Ante Radić prestaje izdavati svoj

Dom, a Zadruga će svim Domovim pretplatnicima na mjesto Doma od sada slati svoj tjednik »Hrvatski Narod«, koji postaje službeno glasilo Seljačke stranke. Dr. Ante Radić dobiva za to 2250 K., koje mu se upisuju u dionice Zadruge te imade na glavnoj skupštini Zadruge 10 glasova. Za suradnju u (»Hrvatskom Narodu«), dobiva mjesečno 50 K. i imade upliv na uredjivanje lista i izbor uredništva.

Ante Radić je mišljenja, da pučka t. j. opće narodna politika traži prije svega, da narod ne bude varan i prevaren. Narodu treba dati slobodu i riječ ondje, gdje ju narod traži. Uz to treba u narodu širiti prosvjetu, jer je istom onda, kad narod bude prosviječen moguća prava narodna politika. (»Pučka politika« H. N. Br. 2). Sada su prilike vrlo slabe, naročito u Zagrebu za koga kaže A.Radić, da mu je teško kad mu dodju na pamet »židovi, madžaroni, slavosrbi, socijalisti.... i još cijela četa svega i svačega.... ne bome nije naš taj Zagreb! Da ga vile ponesu preko 100km na sjever, tamo preko Drave, posve bi dobro i *tamo* pristajao«. *(»Naš Zagreb« H. N. br. 3.).*

Kako su o Seljačkoj stranci u to doba mislili, najbolje se vidi iz govora Dr. Mile Starčevića na sjednici u Saboru dne 24. I. 1905., koji je rekao: »Osobito je pogibeljno pisanje Seljačke stranke u Hrv. Narodu. Vođe Seljačke stranke pišu užasne laži. Pisanje H. N. dovest će u Hrvatskoj do velike nesreće, ako se tomu pisanju skoro ne stane na put. U povijesti nema primjera, da bi seljaci vodili narod. Dr. A. Radić im odgovara (H. N. Br. 5. A. Radić: »Stari strah — bez razloga«), da je ideja Seljačke stranke: mirna evolucija i dizanje općeg kulturno-ekonomskog niveaua naroda, a ne buna. Seljačka stranka će nastojati, da sve ono. što hoće, provede mirnim putem, prirodnim razvojem.

No za bavljenje politikom mogu doći u obzir samo oni ljudi, koji su u svom privatnom životu na svome mjestu. »Loš gospodar, nevaljali otac, ne može biti dobar političar, a kamo li dobar rodoljub. Tko ne mari za svoj dom, kako će mariti za do-

movinu? Tko ne ljubi svoje djece i svoje obitelji, kako će ljubiti cijeli narod?!« A. Radić: »Razborita politika« H. N. br. 8.).

U slijedećim mjesecima A. Radić marljivo saradjuje u Hrv. Narodu. Piše o aktuelnim problemima s osobitim obzirom na pripremne radove osnivanja Seljačke stranke. Imade izvještaje sa sjednice Glavnog odbora. Iznašaju se prilike u Hrvatskoj i u Madžarskoj. (A. Radić: »Zemlja složno zahtijeva!« br. 10. »Malo-velike politike« Br. 12. »Jesu li Hrvati- za Beč« Br. 14, »Stradanje radi politike«, Br. 18.)

Sela i gradovi su napunjeni bankama, koje prijete narod potjerati sa domaćeg ognjišta. Hrvat nije u svojoj zemlji svoj čovjek.

Novo je u našoj politici, što Seljačka stranka politiku ne dijeli od naših ekonomskih pitanja. A. Radić bavi se problemom naše industrije, pa veli da »hrvatske industrije još nema. To što je ovdje, to je djelo tuđe industrije, a ne hrvatske. To su Guttmani, Granitzi, Eisenhuti, Heinrichi, Mayeri, Sterni, Weissi, Gavrilovići....« (A. Radić: »Hrvatska industrija Br. 13.). Vlast ne samo, da ne ide na ruku domaćem elementu, nego čak služi tudjim imperijalističkim interesima. Tako je pomoću vlasti osnovana »Banka za parcelaciju i kolonizaciju«, kojoj je predsjednik Tomašić, kasniji ban. Kapital je peštansko-bečki, a sudjeljuje i tršćanski. Po mišljenju A. Radića ta je banka osnovana s namjerom, da »narodna« madžaronska stranka, koja ima malo nade na uspjeh kod budućih izbora, udje u redove seljaštva, te ga tako okupi. Novac će u svakom slučaju odlaziti u tudje džepove.

(A. Radić: »Banka za parcelaciju i kolonizaciju« Br. 19.)

Doskora dolazi za mladu Seljačku stranku, koja još nije održala svoju prvu Glavnu skupštinu prva prilika, da stupi u političku javnu borbu. U Petrinji je saborski izbor. Seljačka stranka pledira za slogu svih opozicionih stranaka proti madjaronima. Tom prilikom se A. Radić bavi pitanjem izbornog zakona, pa iznaša, kako po njemu narod ne može doći do ri-

ječi. No ni onda, kad izabere svoje zastupnike, ovi ne mogu za narod mnogo učiniti, jer stranački vodje i prvaci vode apsolutističku politiku. Tako zapravo nitko niti pita, niti zna što narod hoće. (A. Radić : »Što hoće Hrvat?« Br. 21.). Za petrinjski izbor napisao je A. Radić proglas, koji počinje sa riječima: »Ljudi i braćo!« Veli, kako je to po prvi put, što se kod izbora javlja H P S S, odnosno njen kandidat, Stjepan Radić. No još će dugo vremena proteći, dok bude seljačka stranka mogla na izborima postići kakav uspjeh. U Petrinji je izabran Bude Budisavljević. Stjepan Radić podnio je protiv izbora prigovor. Sad se sve više i više dižu protivnici Seljačke stranke. Podmeću joj, da je protiv inteligencije t. j. protiv »gospode« uopće, da harangira. A. Radić to odlučno demantira i veli, da je to laž, jer se medju osnivačima i vodjama nalazi inteligencija t. j. »gospoda«. Seljačka stranka je samo protiv takove gospode, koji su unatoč svojih škola i svoga znanja pokvareni, koji ne misle svojom glavom, već služe tudjim interesima i opsjenjuju narod lažima i sljeparijama. (A. Radić: »Poslije petrinjskih izbora« Br. 22). U nizu članaka bavi se A. Radić pitanjima Seljačke stranke i njenog odnosa spram dotadanjih stranaka. (A. Radić: »Jedini prigovor našoj stranci« Br. 24., »Što sve može, a što ne će i ne može naša gospodska politika« Br. 25, »Novo Mađaronstvo« Br. 26, »Još o novom mađaronstvu« Br. 27, »Madjaronstvo« Br. 28, »Za narodnu slogu« Br. 29.). Seljačkoj stranci se prigovara, da je protiv narodne sloge, no to nije istina. Istina je, naprotiv, da stare stranke ne će ni čuti o tome, da bi suradjivale sa Seljačkom strankom i sa seljačkom politikom. Politika naših stranaka, koje su na vlasti, zapravo je stara madjaronština. No javlja se u Hrvatskoj jedna nova struja mladjih političara, koji su počeli simpatizirati sa t. zv. košutovskom opozicijom u Madjarskoj. A. Radić ne razumije, zašto bi madjaronska opozicija mogla uživati simpatije Hrvata, kad ta opozicija u peštanskom parlamentu nikad nije prigovarala madjarskoj vladi ni u čemu, što je mađarska vlada

radila u Hrvatskoj, dapače se čulo kod te opozicije glasova, da treba Hrvate stisnuti još više. Zašto ti mađarski košutovci ne traže slobodu za ostale ne madjarske narode u Ugarskoj? A. Radić smatra sve naše simpatere košutovaca »novomadjaronima«.

Medjutim nastupiše u kolovozu 1905. prvi progoni pristaša i vodja Seljačke stranke. U Gornjoj Stubici kažnjen je Stjepan Radić globom i izgonom iz kotara i to zbog »prekršaja« počinjenog sazivanjem kućnih skupština u svrhu osnivanja stranke. Isto takovi su progoni nastali u Brdovcu kod Zaprešića i u Kraljevcu kod Klanjeca. A. Radić se tuži, kako »čovjek ne smije ni na večeru, pače ni na razgovor k prijatelju, ako prije ne zajamči kotarskom upravitelju, da tamo ne će biti nikoga trećega«. (A. Radić »Zabranjen sastanak u Kraljevcu na Sutli« Br. 37.). To je sve bilo protiv zakona. U takovim prilikama dovršene su sve, pa i posljednje pripreme za prvu Glavnu skupštinu seljačke stranke. Do polovine kolovoza 1905. seljačka stranka ima već 425 stranačkih povjerenika.

Skupština je održana 17. i 18. rujna 1905. Glavni govor na skupštini održao je Stjepan Radić. On je u govoru spomenuo, kako Zagreb nije doduše izvjesio zbog ove skupštine ni jedne jedine zastave, ali su zato tisuće i tisuće seljaka u duhu zajeno sa skupštinarima. Svima njima gori u srcu plamen seljačke misli i seljačke nade, koja ne pozna mržnje ni straha. »Kad se milijuni takovih žiža sliju u jedan plamen, obasjat će i nas ono sunce pravice i slobode, za kojim su toliko uzdisali naši starci, a koji ćemo, ako Bog da, mi ipak dočekati. Istom ćemo onda vesela srca kliknuti: Živila Hrvatska, jer ćemo vidjeti, da u njoj živi i napreduje sav hrvatski narod«, (Hrvatske Novine« Br. 39.) Još su na skupštini govorili A. Radić, Dr. Šuperina, Dr. Korporić, kapelan Koritnik, te neki seljaci. Štampanom programu dodan je zahtjev, da se narod osigura od nestašice drva, te da se imovne šume ne prodavaju i ne sasijecaju na veliko. Stvoren je zaključak, kojim se traži sveopće tajno

izborno pravo glasa. U tu svrhu je izabrana deputacija, koja je odmah otišla u banske dvore, da taj zaključak preda banu Pejačeviću. Na skupštini je stvoren zaključak, da se djeluje u narodu protiv kletve. Za vrijeme skupštine došao je po drugi put redarstveni izaslanik, te je unatoč prosvjeda S. Radića i Dra. Šuperine ostao u dvorani u kutu bilježeći, što tko govori. Razvila se debata o budućim izborima. A. Radić je čitao i protumačio nacrt Reda u stranci, koji je odobren. Na koncu je izabran Glavni odbor stranke u koji je ušlo 17 seljaka, 6 književnika i novinara, 5 svećenika, 5 posjednika, 1 odvjetnik, 1 veletrgovac i 1 obrtnik. Ukupno 36 članova. Dakle jedan manje od polovice bilo je seljaka. Stranka je i time naglasila, da nije ekskluzivno staleška, nego opće narodna, zato je umetnuta u ime stranke riječ »pučka«. Stranka vodi brigu o svim staležima, te je protiv staleške borbe. Ovu prvu glavnu skupštinu završio je St. Radić govorom u kojem je rekao »da ne će nikomu hvaliti, nego Bogu, a nama svima da će zahvaliti djeca naša, koja će se, ako Bog da, današnje političke i gospodarske podredjenosti i sputanosti sjećati onako, kako se mi sjećamo batina«. Na koncu je predložen oštar prosvjed protiv zagrebačkog redarstva, te odredjena deputacija, koja će s tim prosvjedom otići do bana. Ban je naravski nije primio. Svi skupštinari odoše na groblje i tu se pokloniše grobovima Bogovića, pisca drame »Matija Gubac« i Šenoe. Na tim je mjestima govorio A. Radić. Još je govorio seljak Gombović, te S. Radić. Pred grobnicom preporoditelja svi su se učesnici fotografirali. Poslije toga otišli su još na Markov trg i tu su se poklonili pred t. zv. Gubčevim kamenima.

»Obzor« donosi o toj prvoj glavnoj skupštini izvještaj u broju od 19. IX. 1905. g. Br. 215. pod naslovom »Hrvatska pučka seljačka stranka«, te veli, da je »karakteristično, da je rasprava bila mirna i trijezna, osobito sa strane seljaka, koji su u debatu osobito utjecali. Od 400 prisutnih bilo je oko 360 samih seljaka, a medju njima i mnogo bistrih, načitanih i razboritih

glava. Nekoji su govorili takovom rutinom i sigurnošću upućenih, kako je to rijetko naći i na »gospodskim skupštinama«. Čitava skupština činila je dojam ozbiljan. Kojiput, osobito u govorima vodja, isticalo se »apostolstvo«. I doista, pričinjalo se je, da seljaci shvaćaju misli svojih vodja kao pravu novu objavu, kao neku novu utjehu i vjeru.« U slijedećem broju od 29. 9. 1905. donaša »Obzor« još jednom opširnu kritiku pod naslovom »Seljačka stranka« u kojoj veli, da ta stranka može u budućnosti imati važno značenje i to radi toga, jer se, zbog velikog broja seljaštva, može širiti do neslućenih granica. Obzor se čak boji prevelikog zamaha te velike akcije.

Strahuje pred eventualnim prevladavanjem demagogije u tom novom seljačkom pokretu. Inače se veseli, što u hrvatsku politiku ulazi narod i to neposredno. Stranka je po svemu nova pojava demokratskog života u politici. Oštroumno je u Obzoru zapaženo da postoji neka sličnost Seljačke stranke sa ruskim tipom stranaka. To je ono mesijanstvo, što nadahnjuje program i pokret, a što je nepoznato u dosadašnjoj stranačkoj šabloni hrvatske politike. Obzor kuša staviti prognozu glede dalnjeg rada i uspjeha nove stranke. Dobro zapaža, da je stranka utemeljena na solidnoj osnovi. Organizacija je prije glavne skupštine izvrsno provedena i nosi sasvim novi sistem političke izgradnje, jer čitava organizacija počima odozdo od širokih slojeva naroda. Zaključuje, da Seljačka stranka pretstavlja odmah u početku važan faktor hrvatske politike. Na bojazni Obzorove odgovara A. Radić 28. IX. u tridesetdevetom broju Hrv. Naroda u članku »Poslije skupštine«, te veli, kako je do sada na političkim skupštinama u Hrvatskoj, seljaštvo bilo samo štafaža. Seljak je bio na skupštinama rijedak gost. Sada će biti drugačije, jer seljaštvo, kao golema većina naroda, imade prvu i odlučnu riječ, ono je na skupštinama gospodar. Glede eventualne demagogije veli A. Radić, da se Obzor mogao uvjeriti, kako ovi ljudi, koji su bili na toj prvoj glavnoj skupštini Seljačke stranke nisu materijal za demagogiju t. j. za varanje

i za zavadjanje. Seljačka stranka ruši pregradu izmedju gospode i seljaštva, jer stoji na tome stanovištu, da su jedni drugima ravnopravni. Ne treba se nitko plašiti od seljaka bune. Bune su strašilo reakcionaraca t. j. protivnika slobode.

Dok je Obzor pisao o skupštini pošteno (kako sam A. Radić konstatira) drugi su listovi žestoko navalili na tu skupštinu. Novi Srbobran napao je skupštinu i osim toga pisao i o stvarima koje su bile sasvim lažne. Socijalistička Slobodna Riječ od 27. 9. 1905. obara se naročito na zaključak skupštine o držanju stranke kod budućih izbora, pa podvaljuje da Seljačka stranka ide samo u lov za mandatima, a da u stvari uopće ne vodi neku narodnu ili socijalnu politiku. Naprednjački Pokret od 24. 9. kaže, da ustrojstvo Seljačke stranke, njezine ideje i metode, kako je provode vodje, ne podnose stroge kritike. Sjeća se, kako su naprednjaci nekada zajedno radili i saradjivali u politici i časopisma sa braćom Radićima. Okrivljuje S. Radića da je on kriv, što su se razišli, pa žali za time. Sada S. Radić laska seljacima i izrabljuje staleško ime seljaštva i tobožnji socijalni seljački program u svoje zakulisne ciljeve. S. Radić ide samo za brzim vanjskim uspjesima. Agitira time, da će skoro zasjesti na vladu. On je rodjen agitator, ali samo agitator i ništa više, on je fanatik, grješnik, kome u srcu nema ni iskrenosti ni plemenitosti, itd. itd. Hrvatsko Pravo nije donijelo o glavnoj skupštini ni riječi, ali je već prije u broju od 2. 5. 1905. donijelo poziv na sve svoje pristaše, »Da se svagdje odupiru pogubnim idejama t. zv. Seljačke stranke, a što je najglavnije, da svi lijepim nagovorom i tumačenjem istisnu što više organ braće Radića iz hrvatskih seljačkih kuća«. Isto je tako i klerikalno »Hrvatstvo« zauzelo spram Seljačke stranke neprijateljski stav izjavom, da su se »u zadnje vrijeme osnovale najpogubnije stranke za narod kao n. pr. Radićevci«. (Br. 198.)

Neposredno prije osnutka Seljačke stranke došlo je u hrvatskoj politici do formiranja dviju političkih grupacija, koje su

nastale pod utjecajem kulturno političkih strujanja u inozemstvu. Već napred je ovdje spomenuto, kako je bio od velike važnosti boravak hrvatskih akademičara na stranim sveučilištima, poglavito u Beču i u Pragu. U Pragu se hrvatska omladina upoznala sa liberalnim idejama Masaryka, a u Beču pak sa kršćanskosocijalnim pokretom Karla Luegera. Vrativši se kući u Hrvatsku, naši su mladi intelektualci donijeli sa sobom i te nove ideje. Mnogi su od njih bili ideološki potpuno izgradeni i to u duhu one ideologije, koja bi pojedincu već prema odi vlast. sklonostima najbolje odgovarala. Jedni su postali liberalci ili naprednjaci, a drugi klerikalci, odnosno kršćanski socijali. To su bila dva kulturna pravca, medjusobno potpuno protivna. Iz tih dvaju filozofskih i životnih nazora stvoriše se najprije dva kulturna, a zatim i dva politička tabora, koja su se odmah u početku počela žestoko napadati i boriti. Klerikalci se okupljahu oko Hrvatstva, a naprednjaci oko Pokreta. Nastala je t. zv. kulturna borba (Kulturkampf). Ta borba čini jednu od glavnih karakteristika kulturno-političkog javnog života Hrvatske sve do pred rat. U ljetu 1905. grupa naprednjaka stvori novu političku stranku t. zv. Naprednjačku stranku, u kojoj se odmah u početku okupio velik dio hrvatske mladje inteligencije. U odbor nove Naprednjačke stranke udjoše nekoji glavni saradnici Hrvatske Misli. Većina od njih igrati će još dugi niz godina vidnu ulogu u hrvatskom kulturnom i političkom životu, i ako će se kasnije razići po raznim drugim strankama, koje će se osnivati. No ta Naprednjačka stranka nije u narodu našla onog odaziva, kako se to u početku očekivalo. Osnivači stranke nisu baš pokazali bogzna kakovu organizatornu sposobnost i marljivost. Njihov je utjecaj više došao do izražaja u saboru, gdje su kasnije, kao članovi hrvatsko-srpske koalicije imali odlučnu riječ. Do rujna, dakle, 1905. u Hrvatskoj već postoje tri grupacije nove hrvatske politike: liberalci, klerikalci i Seljačka stranka.

No odmah nekih 14 dana iza osnutka Seljačke stranke dolazi do formiranja jedne četvrte struje nove politike, koju odmah u početku objeručke prihvaćaju naprednjaci i njihova štampa. Stvorena je naime tzv. Riječka rezolucija, a taj će politički akt postati temelj novog političkog smjera. Bit toga smjera jeste: skretanje hrvatske opozicione politike na liniju sporazumijevanja sa peštanskom parlamentarnom opozicijom, stvaranje novog madjarofilskog raspoloženja u Hrvatskoj, a sve to na bazi neke hrvatsko - srpsko - madjarske koncepcije oportunističke politike iz čega će se konačno za kratko vrijeme iskristalizirati hrvatsko - srpska koalicija, čija će politika igrati presudnu, a u stanovitim momentima, fatalnu ulogu po sudbinu Hrvatskoga naroda.

Devetstopete godine završuje se, dakle, previranje hrvatske politike, koje je previranje počelo devetstotreće. Diferencija-cija ideoloških naziranja, završena je. Postavljene su nove linije buduće politike u Hrvatskoj u koju udjoše definitivno mnogi mladi ljudi sa novim idejama, programima i metodama političke borbe. No time još nije prestao život starim političkim strankama, idejama i ljudima. Politički će se život još jače zamrsiti, borba će se nastaviti još žešće.

BORBA PROTIV RIJEČKE REZOLUCIJE.

Petog listopada 1905. potpisan je na Rijeci važan politički dokumenat tzv. Riječka rezolucija. Važnost tog događaja jeste u tome, da čitava politička borba u Hrvatskoj prelazi na drugu liniju, nego li je to bilo do sada. Osim napred spomenute preorijentacije spram peštanske politike, odnosno skretanja na madjarofilsku liniju, tu je još jedan važan momenat. Dok je do tada ideja romantičnih Ilira, pa kasnije J. Strossmayera — Račkoga imala u glavnom karakter literarno-naučnog pokreta, sada ta ideja sve više i više postaje realni politički program. Težište hrvatske politike malo po malo prelazi iz ruku Zagreba i tzv. državo-pravnih Hrvata, da konačno

za vrijeme svjetskoga rata završi u inozemstvu stavivši domaće političare pred gotove činjenice. Novi ljudi, koji, sve više potiskuju političare, nisu po rođenju iz gornjih panonskih hrv. krajeva. To je većinom dalmatinska inteligencija. S njima traže i nalaze veze ovdašnji Srbi. Pod utjecajem ovih sve više i više dolazi naša politika u vezu i pod utjecaj politike iz inozemstva. Riječkom rezolucijom je taj novi smjer počeo, nastavio se i razvio dalje za aneksione krize u Bosni, pa dalje preko balkanskih ratova igrao glavnu ulogu za vrijeme i koncem svjetskoga rata. Danas se već sasvim dobro znade, da je čitava ta politika bila po planu dirigirana iz vana. Glavni akteri bili su o svemu već onda informirani, dok je za najveći dio javnosti i suradnika čitava akcija bila često prikazana u formi raznih kulturno - idealnih, često literarnih i umjetničkih ideja. Tu su bile razne literarno - umjetničke revije, kongresi, izložbe i t. d. Historijsku ulogu odigrala je generacija na čelu sa I. Vojnovićem i Meštrovićem.

Ova nova orijentacija, koja se može smatrati više pokretom, nego li političkom organizacijom, tražila je i nalazila veza kod onih političkih krugova monarhije (u Češkoj, Slovačkoj, te među Slovencima u Carevinskom vijeću), koji su kolaborirali sa iz vana dirigiranom politikom. Centrala te politike u monarhiji bila je u Pragu. To je bila jedna taktika. Druga taktika političara u Hrvatskoj smjera te nove politike bila je u traženju savezništva sa Mađarskom opozicijom, kojoj se imalo pomoći da dođe do vlasti u Pešti, a preko nje imalo se tada zasjesti na vladu u Zagrebu. To je bilo tim lakše postići, što su Mađari pomalo uviđali, da im je nemoguće stvoriti u Hrvatskoj neku guvernementalnu mađarofilsku stranku, koja bi uhvatila u širokim slojevima hrvatskoga naroda jakog zamaha i dubokog korjena. Svi su dotadašnji pokušaji sa raznim mađaronskim strankama propali, a što dalje, bili su izgledi za Madjare sve to slabiji i to zbog općeg nacionalističkog osvješ-

ćenja hrvatskoga naroda, koji je probuđen snažnim idejama Dra A. Starčevića i Dra Eugena Kvaternika, te spisima i borbom Dra A. i Stj. Radića. Trebalo je, dakle, Madžarima hrvatski nacionalistički otpor neutralizirati, pa je Mađarima dobro došla svaka politika u Hrvatskoj, koja nije bazirala na Mađarima najmrskijoj platformi — na hrvatskom državnom pravu. Već su i prije Mađari nalazili najvjernije i najbolje saveznike za borbu protiv Hrvata u ovdašnjim Srbima i njihovoj politici. Već je Khuen sjajno iskoristio za svoj satrapski režim pomoć ovdašnjih srpskih političara. Njega su zato i zvali »Srpski ban«. Sada su u Pešti pošli njegovim stopama, ukoliko on to sam nije nastavio provađati, kad je bio ministar predsjednik vlade u Pešti, pa je odanle, na osnovu bogatih iskustava, vješto upotrebljavao srpske, dotično nove koalicionaške političare, protiv državnopravnih Hrvata i interesa hrvatske ekskluzivne državne politike. Tako je došlo do toga, da su u hrvatskom saboru, hrvatskoj vladi i peštanskim delegacijama Srbi imali odlučan utjecaj. Na mjesto prijašnjih Khuenovih raznih Šumanovića, došli su kasnije Pribićevići, Medakovići, Popovići i t. d. Uz njih išli su oni hrvatski političari u hrvatsko - srpskoj koalciji, kojima je bilo više do vlasti i do položaja, nego li do istinske sreće hrvatskoga naroda, hrvatske domovine i hrvatske države. I oni naši naivnjaci, slavohlepnici i kratkovidne budale, koji nisu znali, da su u ime nekih blještavih ideala, zapravo lutke u rukama raznih Pribićevića, koji su jedini vrlo dobro znali što hoće i za čim idu.

Bio je nažalost mali broj onih Hrvata političara, koji su jasno i bistro vidjeli sve to. Medju njima, ili točnije rečeno, na čelu tih bili su braća Radići. 12. listopada 1905., sedam dana iza potpisa Riječke rezolucije, izdali su A. i Stj. Radić svoj glasoviti »Proglas protiv Riječke rezolucije«. Taj je proglas štampan u 30.000 komada, razaslan pristašama, s molbom da

ga prilijepe na svojim kućama, te da jave braći Radićima mišljenje naroda o rezoluciji. Protiv rezolucije ustadoše osim braće Radića i Seljačke stranke još pravaši tzv. Frankovci i klerikalci. Osim navedenog proglasa napisali su A. i Stj. Radić i štampali odmah 1905. posebnu brošuru na 63 stranice pod naslovom »Hrvati i Mađari ili Hrvatska politika i Riječka rezolucija«. Brošura detaljno prikazuje njihovo stanovište, pa kaže, da je »rezolucija plod preživjele kabinetske politike i one diplomacije, kojoj se najlakše podaju naši politički divljaci, koji su bez oslona u narodu, dakle bez političke odgovornosti ovu stvar započeli i ovako štetno dovršili«, u štampanom pak proglasu opisuju A. i Stj. Radić, kako oni vele »političku zavjeru, kako su se gospoda iznevjerila hrvatskom narodu, narodnoj misli i savjesti«. Opisuju značenje i smisao rezolucije i spominju, tko ju je sve potpisao. Uz tu su rezoluciju pristale i neke novine kao na primjer Pokret, Novi Srbobran, Riječki Novi List i Osječke Narodne Novine. Brošura svršava: »Mi ni najmanje ne sumnjamo, da će pristaše pučke politike, kojih ima na tisuće i tisuće u gornjoj, donjoj i dalmatinskoj Hrvatskoj, sada pokazati, da nije više vrijeme za političku trgovinu bez naroda i protiv naroda. Složno, odbijajmo širitelje ove zavjere, bili to ljudi, bilo to novine! Složno zovimo na odgovornost narodne zastupnike: neka dođu s novom svojom politikom pred narod, da ih čuje i da im sudi!«

14. XII. 1905. g. (u 50. Br. Hrv. Nar.) piše A. Radić u članku »Čemu se imamo nadati od madjarskih Košutovaca« o političarima u Hrvatskoj i veli: »koji budu držali za svoju dužnost borili se uporedo sa Mađarima. kako to kaže Riječka rezolucija, da će ti muževi raditi ono isto, što su radili stari mađaroni dok su ih Mađari držali za svoje. To je grof Apony jasno i glasno navijestio, a potpisatelji Riječke rezolucije su još jasnije i spremnije na to pristali, kad su potpisali, da je njihova dužnost boriti se uporedo s Mađarima. No po tom je

ujedno jasno i to, čemu se imamo nadati od vlade hrvatskih Košutovaca, kad dobiju u ruke vlast od madjarskih Košutovaca. Teško će biti i preteško, kao što je bilo, ako te nesreće ne uzmognemo od sebe odvratiti«.

Da je na tu akciju braće Radića protiv Riječke rezolucije sa strane rezolucionaša nastala žestoka reakcija, samo se po sebi razumije. Podvaljeno im je, da rade u interesu Beča i carske politike. Najoštrije je braću Radiće napao Pokret i Tuškanov Sisački Glas. Rezolucionaši napadali su i tukli pristaše Seljačke Stranke u svim krajevima. U Sisku je čak došlo i do vrlo teških sukoba, pa je skoro životom stradao i sam Stj. Radić. Oružnici su plijenili brošuru »Hrvati i Mađari«, oduzimali proglase protiv Riječke rezolucije, i zatvarali zbog njih ljude. Iz mnogih krajeva stizavale su tužbe zbog silnih neprilika, što su ih imali pristaše Seljačke Stranke, radi pouzdanih sastanaka i radi sakupljanja potpisa na peticiju za sveopće izborno pravo glasa.

ZA PRVE KOALICIONAŠKO - MAĐARONSKE VLADE.

Polovicom prosinca 1905. došlo je u Seljačkoj stranci do prve krize među osnivačima, zbog koje su Dr. Korporić, Dr. Gmajner i Šoški prestali biti članovi Glavnog odbora stranke. Tjednik Hrvatski Narod prestao je biti organ Seljačke stranke, a mjesto njega postaju stranačko glasilo Hrvatske Novine, što ih je u Virju izdavao Peroslav Ljubić. Neposredni povod ove krize bio je u tome, što su u ravnateljsko vijeće Hrvatske nakladne zadruge, što je izdavala Hrvatski Narod, na mjesto braće Radića, Dra Krištofa i Dra Šuperine izbrani bili naprednjaci Dr. Franjo Poljak i Franjo Baumeister iz Siska, koji su bili neprijatelji Seljačkoj stranci.

Ovu izmjenu ravnateljstva forsirao je Grga Tuškan, nominalni šef koalicije — stvarni šef bio je S. Pribićević — pa je u to novo ravnateljstvo biran Baumeister, inače ravnatelj Posavske Štedionice u Sisku. Tuškan je bio protivnik Seljačke Stranke. Posljedica njegove politike bila je i to, da je Posavska Štedionica, koju su osnovali, Hrvati, poslije pala u ruke poznatoga protivnika Hrvata Pere Teslića.

Nova hrvatsko - srpska koalicija odmah je u početku bila saveznik Mađara, zato ju je Ante Radić nazvao novo - mađaronima. U vanjskoj politici monarhije nastupile su stanovite poteškoće, jer je Evropi prijetio zapletaj rata zbog krize u Maroku. Radi toga je dvor u Beču bio prisiljen, da izađe u susret mađarskoj opoziciji u peštanskom parlamentu, koju je vodio Košut, sin glasovitog revolucionarca iz godine 1848. Ban Pejačević, inače pouzdanik ministra predsjednika Wekerlea stupio je u tijesnu vezu sa našim koalicionašima, koji su sada preuzeli tradicionalnu madjarofilsku politiku narodne stranke. Kasnije je prijateljstvo koalicije i Mađara pomućeno radi željezničke pragmatike. A i opozicija je mađarskih Košutovaca u parlamentu doskora oslabila, jer se — zbog stišavanja marokanske krize i s time nestale pogibli ratnog zapletaja — dvor opet osjetio jak, pa mu nije konvenirala u Pešti vlada Košutovaca.

Seljačka je stranka međutim vodila oštru borbu sa koalicijom. Ante Radić objelodanjuje početkom godine 1906. niz političkih članaka u Hrvatskim Novinama protiv Koalicije (A. Radić: »Nova Koalicija hrvatskih stranaka« Br. 1. »Realna politika« Br. 3., »Mađaroni protiv Mađaronima« Br. 8. »Naš politički kaleidoskop« Br. 12.). Sa općenitog hrvatskog narodnog stajališta A. Radić je mišljenja, da je za svaku novu hrvatsku politiku veliko zlo, ako se veže sa starim strankama i političarima. Od hrvatsko-srpske Koalicije ne treba se ničemu dobrome nadati, »jer to barem znamo, da Mađari, Srbi i Socijalisti nisu do sada pokazali, da su prijatelji hrvatskoga naroda i domovine«. (A. Radić: »Srbi i socijalisti u koaliciji s hrvatskim strankama« Br. 2.). Zato on smatra sav taj rad mađaronskom petljanijom.

Za svibanj 1906. su raspisani izbori. Ante Radić kandidira u velikogoričkom ,dugoselskom i gornjostubičkom kotaru. Stjepan Radić u novigradskom i u kotaru Sv. Ivan Žabno. Na tim izborima Seljačka stranka nije postigla ni jedan mandat. U novom saboru sjede 34 mađarona, 31 rezolucionaša, 19 pravaša i 4 izvanstranačkih. Mađaroni imaju još 8 velikih župana i nekoliko virilista — velikaša. Predsjednik sabora je Dr. Medaković. Podpredsjednici su među inima Dr. Mile Starčević, grof Kulmer i barun Nikolić. Tek što se sastao, sabor je odgodjen. U povodu toga piše 31. V. 1906. u 22. broju Hrv. Novina Dr. Vladko Maček. Prikazuje opće iznenađenje: Beč hoće još jedno vrijeme zadržati na vlasti »narodnu stranku«, jer mu sabor ovakav, kakav je izabran, nije poćudan. Dr. Maček piše protiv »narodne stranke«. Mržnja protiv mađarona je bila sve jača i oni bi bili i uz postojeći izborni red propali. No Riječka je Rezolucija stvorila novu situaciju, jer »novi mađaroni« rezolucionaši na novo prave u narodu raspoloženje za savez sa Mađarima. No Mađari su se prevarili, jer je u sabor izabran »toliki broj zastupnika čiste stranke prava, kakovomu se nije nitko nadao«.

Djelatnost rezolucionaša ili kako su doskora nazvani, koalicionaša je sve veća. U Glinski kotar doveo je Pribičević Supila. Kad je to saznao Ante Radić, odlučio je da digne svoj glas protiv te sramotne tudjinske politike. Zato je za izbornike toga kotara izdao »Kratku uputu« i tu je svojim punim imenom potpisao. U toj uputi razlaže, kako je Košutovska politika Frana Supila propast hrvatskog naroda i domovine (Ante Radić: »Na suncu slobode« u Br. 27. Hrv. Nov. 1906.).

17. rujna 1906. održana je druga Glavna skupština Seljačke stranke u restauraciji Kola u Zagrebu. Prisutno je bilo oko 1800 ljudi. Zagrebačko redarstvo opet je pravilo razne smetnje. Glavni govornik je bio predsjednik stranke Stjepan Radić. Odlučeno je osnovati vlastitu Hrvatsku pučku seljačku

tiskaru. Temeljna glavnica ima biti 60.000 K. sa 3000 dionica po 20 K. Poslije podne skupštinari su prisustvovali pretstavi Bogovićevog Matije Gubca u Kazalištu.

Sabor koji se od proljeća nije sastajao, sazvan je istom za 12. studenoga 1906. Ban Pejačević daje izjavu, da je sklopio sporazum sa hrvatsko-srpskom koalicijom, koja će ga podupirati na temelju nagodbe. Ban je doduše ostao izvan stranaka, no on je potpuno u stvari usvojio program koalicije. Ante Radić pita u 48. broju Hrv. Nov. »Što radi hrvatski sabor«, pa veli, da se i u novom saboru vodi gospodska politika. Sabor se bavi sitnicama i ne radi ništa. U to vrijeme vrijedno je naglasiti, da osim braće Radića Seljačka stranka imade iz mlađe inteligencije novih suradnika, koji će kasnije u stranci igrati vidnu ulogu. To su u prvom redu Dr. Maček, Predavec i Basariček. Josip Predavec počinje u 41. broju od 11. studenog 1906. sa svojim mnogim člancima iz područja gospodarstva. Prvi mu je članak »Gospodarska izložba«, kritika. Dr. Gjuro Basariček piše u 44. br. od 1. XI. 1906. »Industrija« u kome traži, da država podupire radništvo i malo obrtništvo. Osim toga pozivlje na pobijanje analfabetizma. U 46. broju od 15. XI. 1906. je veći članak Dra Vlatka Mačeka pod naslovom »Teško je živjeti«. Dr. Maček najprije govori o starom zadružnom životu, a zatim o teškim ekonomskim prilikama u kojima se tada živjelo u Hrvatskom Zagorju. Svuda imade malo zemlje, a naroda mnogo. Novaca još manje, osobito od kada treba kupovati sve za gotovo. Narod propada i bježi. Nema nikakove gospodarske organizacije, pa je seljak prinuždan dati svoju robu u bescijenu. Tome bi se moglo pomoći jedino na taj način, da se slože gospodari sela, cijele općine ili kotara, pa da osnuju seljačku gospodarsku zadrugu protiv izrabljivanja pljačkaških eksploatatora, što preprodavaju njihove produkte. Na pr. zadrugu za izvoz vina. Dr. Maček vjeruje, »da je gospodarska jakost i nezavisnost naroda prvi temelj njegovoj političkoj jakosti i nezavisnosti«.

5. prosinca 1906. izlazi prvi broj obnovljenog Doma, kome je urednik Stjepan Radić. Imade veliki novinski format i nosi oznaku: Godina I. Uvodni članak nosi naslov: »Hvala Bogu sve smo bliže cilju«. U njemu se veli: »Do nedavna samo su naša školovana gospoda znala za *hrvatsko državno pravo*. Kako je danas lijepo slušati, gdje seljak na malom sastanku i na velikoj skupštini tumači svojoj seljačkoj braći *hrvatsko državno pravo*«. Predavec piše o potrebi izdavanja popularnih stručnih privrednih knjižica, a Dr. Maček šalje 22. XII. 1906. god. (Br. 4 i 5 Doma) iz Krapine izvještaj o svom sastanku, što ga je u Perša Vesi održao. Prigodom Mačekovog tumačenja programa upitao ga je seljak Gjuro Sedlak, zašto se S. stranka ne bi složila sa socijalistima, kad ima slični socijalni program. Dr. Maček mu je protumačio razliku u programima, jer socijalisti ne drže ništa do vjere i do narodnosti. Prvi brojevi novog obnovljenog Doma puni su stranačkih i saborskih izvještaja.

A. Radić pomno prati politički razvoj. Tvrdi, da nastaje »novo komešanje među našim političkim strankama« (Članak A. Radića pod istim naslovom u 7. broju Doma I.). No osim prilika u banskoj Hrvatskoj A. Radić se zanima i za one u dalmatinskoj Hrvatskoj. Zbog rezolucionaške politike« izgleda kao da Dalmacija hoće mađaronsku politiku. No nije to Dalmacija — to su dalmatinska gospoda, koja su slabo na čast hrvatskoj domovini! »Narod u Dalmaciji, neuki, neupućeni i potlačeni seljak hrvatski ne zna za sve to ništa, pa se samo čista gospodska politika može hvaliti, da je Dalmacija progovorila. Nije. Dalmacija će progovoriti, kada progovori prosvječeni i oslobođeni dalmatinski seljak. A mi se tomu veselimo, jer će progovoriti hrvatski, kad je u njemu ista hrvatska duša, kaošto i u tisućama prosvjećenih već i slobodnih seljaka u banskoj Hrvatskoj«. (A. Radić: »Gospoda i seljački narod u Dalmaciji« Dom I. Br. 10.).

Svetozar Pribičević je u hrvatskom saboru 25. veljače 1907. g. održao govor u kome je govorio *protiv hrvatskog državnog*

prava. Dom se (Br. 14.) zgraža nad time, napada oštro Pribićevića *kao izdajnika hrvatske domovine* i pita »kako je jedan član *hrvatskog državnog sabora* mogao tako govoriti o *pravu hrvatske države, koja nikada nije prestala postojati«*. (Čl. »Izdajnički govor Sv. Pribičevića«).

Sve je to još jače pooštrilo borbu između Seljačke stranke i koalicije. Grga Tuškan pozivlje na sveopću borbu protiv braće Radića. Veli da će hrvatsko-srpska koalicija tek onda imati mira i povesti hrvatski narod, kad se njih riješi. A. Radić stalno piše protiv Mađara i koalicionaša (Čl. A. Radića u Domu: »Mađari ostaju Mađari!« Br. 23. »Bratinstva i boj s Mađarima« Br. 28., »Javna skupština u Zagrebu« Br. 31.). Mađarone nazivlje kukavicama i izdajicama, a za javne skupštine rezolucionaša kaže, da su lukavštine, jer ova njihova borba radi obrane hrvatskoga jezika (od mađarskih prisizanja u Pešti) imade svrhu, da se naprave popularnima i da im narod dade povjerenje, pa da ih opet bira na novim izborima. Pita on rezolucionaše, zašto nisu tražili od naroda povjerenje, kad su izjavili, da su za savez sa Mađarima. Ovako, tko može danas rezolucionašima vjerovati, da su doista protiv Mađara, kad su se još jučer s Mađarima bratimili. A. Radić dovikuje: »Treba, da se već jednom mi Hrvati od Mađara raskrstimo. Gladnomu i izmučenomu, hrvatskomu narodu dosta je tog gospodskoga natezanja«. (A. Radić: »Od Mađara!« Br. 26.).

U kolovozu održana je treća Glavna skupština Seljačke stranke Na toj je skupštini A. Radić obrazložio, da treba osnovati Hrvatski seljački savez i to radi toga, jer hrvatsko seljaštvo nema ni u Poljodjelskoj banci ni u Gospodarskom društvu onoga mjesta i ugleda, koji ga pripada. Taj savez imao bi biti društvo za prodaju poljodjeljskih i uopće seljačkih prihoda i proizvoda, za kupnju na veliko svih seljačkih potrebština, za zajmove, za gospodarsko - pravna uređenja poslova seljačkog posjeda, zemljišnih zajednica, segregacionih i drugih diobnih

parnica, za osiguranje zgrada, blaga i priroda, za uzdržavanje gospodarskih škola, tečajeva i knjižnica, školanje seljačkih sinova, izdavanje gospodarskih i prosvjetnih časopisa i knjiga. Kako vidimo opsežan program, a stvorio ga je A. Radić. Donesen je na skupštini zaključak, da se u Domu objelodani nacrt i osnova tog Saveza.

Kao i na prvim dvjema Glavnim skupštinama, tako i na ovoj trećoj, zagrebačka policija pravila je poteškoća. Skupštinarima je zabranila svečani pohod pred Preradovićev i Jelačićev spomenik. Kad su to čuli skupštinari počeli su vikati: »Dolje tuđinski nametnik! Dolje izrod i izdajica domovine i države Hrvatske! Dolje ban Rakocaj!« Na koncu glavne skupštine svirali su tamburaši i pjevali pjevači (od sada će na svim političkim skupštinama Seljačke stranke sudjelovati tamburaški i pjevački zborovi). U Glavni je odbor izabrano 66 članova.

Osim Hrvatskog seljačkog gospodarskog saveza namjeravalo se osnovati još i Seljačku političku školu, te posebni Prosvjetni list. O tome piše A. Radić u Domu (Br. 39. god. I.).

U jeseni te godine 1907. nalazi se S. Radić u Češkoj, gdje studira tamošnje političke i kulturne prilike i drži javna predavanja. Odanle se javlja u Domu, gdje izlaze njegova »Pisma iz Praga«.

U zimi namjerava Wekerle, da raspusti Hrvatski sabor, kako bi on i Košut mogli novu nagodbu s Austrijom uzakoniti bez Hrvata. S. Radić u članku »Madjarska zamka« (Dom I. Br. 52.) pozivlje rezolucionaše narodne zastupnike da javno opozovu Riječku rezoluciju. 13. prosinca 1907. javlja se, da je Hrvatski sabor raspušten i da su raspisani novi izbori. Početkom siječnja 1908. otstupio je ban Rakocaj, a novim banom imenovan je barun Pavao Rauch.

RAUCHOVI PROGONI.

Devetstoosma i početak Rauchovog banovanja počinje u znaku izborne borbe. Izbori će biti u veljači. Dr. Ante Radić kandidira u Dugomselu, S. Radić u Novigradu, Ludbregu i Sisku. U njihovim prijašnjim kotarima kandidira u Velkoj Gorici Ante Janeković, tvorničar iz Siska, a u Stubici Dr. Šuperina. Seljačka stranka vodi tešku borbu sa Rauchovim režimom. Varaždinski veliki župan Jellacich, Rauchov pouzdanik, proglasio je Seljačku stranku zločinačkom strankom. Izdao je službeni proglas u kome veli »da se osobita pažnja posveti pristašama t. zv. Seljačke stranke, naime braći Radićima i njihovim privrženicima, jerbo je već dosadanjim djelovanjem ove družine nedvoumno dokazano, da je ista najpogibeljnija javnoj sigurnosti, te da se njezinim harangiranjem naše radino miroljubivo seosko pučanstvo upravo zaludjuje, pak izaziva na nedogledne izgrede i zločinstva. Stoga se imade proti spomenutoj braći gdjegod se pojave, bezobzirnom strogošću postupati«. (Dom II. Br. 7.) Odmah iza toga, a tjedan dana prije izbora 22. veljače Stj. Radić je u svom izbornom kotaru u Ludbregu uapšen i pod oružničkom pratnjom na brzojavni nalog Rauchove vlade iz Zagreba eskortiran u uze zagrebačkog Sudbenog stola. A i protiv drugih kandidata Seljačke stranke vršena su bezakonja. No ipak je na izborima 27. i 28. veljače 1908. Seljačka stranka dobila svoja prva dva mandata i to u Ludbregu Stj. Radić, a u Čazmi V. Lovreković. Stranka prava dobila je 23, naprednjaci 4, srpski samostalci 15, frankovci 22, samostalni klub koalicije 10, starčevićanci izvan stranaka 2, Nijemci 1, izvanstranački 1 mandat. Koalcija se sastojala iz pravaša, srpskih samostalaca, naprednjaka, samostalnog kluba u koaliciji. U njoj se ističu grof Kulmer, barun Nikolić, Medaković, Pribičević i Supilo. Od ovog se sabora S. Radić ne nada dobrome. O Supilu sudi loše, te veli, da će biti zlo, ako Supilo bude vodja

koalicije (Br. 10., Dom II.) Sabor se sastao 12. ožujka 1908. Na toj je sjednici izazvao Elegović veliku galamu. Drugi dan je sabor odgodjen. Taj je raspust bio protuzakonit, jer je otpis datiran sa 3. ožujkom, dakle sa 9 dana ranijim datumom, nego li je bila prva saborska sjednica novoizabranog sabora. Seljačka stranka smatra Rauchovo vladanje pašovanjem.

U travnju 1908. rascijepala se Starčevićeva stranka ili frankovci po drugi puta. Prvi rascijep bio je god. 1895., kad su iz Starčevićeve stranke istupili oni, koji se nisu slagali sa Drom Frankom, i Drom Kumičićem. 23. travnja 1908. g. bila je sazvana sjednica saborskog odbora Starčevićeve stranke. Sjednica je trajala od 3 sata popodne do 1 sat u noći. Luka Starčević je odstupio sa mjesta predsjednika. Dr. Mile Starčević, David Starčević, Ivan Peršić istupili su iz kluba, a petorica drugih zastupnika izjavila su se za sada kao neopredijeljeni. Starčevići su izdali svoj posebni list »Hrvatsku Slobodu«. List »Hrvatsko Pravo« ostao je i nadalje u rukama Dra Josipa Franka. Zagrebački stranački pristaše izjavili su se za Dra Franka, koji je bio vrlo popularan osobito medju zagrebačkim studentima i radnicima.

Rauch se ne žaca nikakovih progona svojih političkih protivnika tako, da ga S. Radić smatra gorim od Khuena. Koalicija medjutim traži potajno vezu s Madjarima i pogadja se s njima kako bi došla do vlasti. U koaliciji vode prvu riječ naprednjaci, koji se smatraju duhovnom braćom sa madjarskim liberalima. Protiv Rauchovog režima i peštanske politike ustaje sve oštrije Stj. Radić, naročito protiv njihovog gospodarenja sa hrvatskim državnim šumama, zbog čega hrvatsko seljaštvo zdvaja. Namještavaju se sami madjarski šumari, koji su u svom radu i postupku s narodom do skrajnosti samovoljni i bahati. Hrvatske su državne šume tada vrijedile oko jednu milijardu kruna. Rauchova je glavna briga bila uvjeriti Franju Josipa i peštanske ministre, da je u Hrvatskoj potrebno vladati bez sabora. On će pak (Rauch) kad mu bude vrijeme pogodovalo, već zaskočiti narod naglim izborima i osigurati si tako povoljnu većinu. U tom će momentu biti potrebno, da mu vlada u Pešti i dvor u Beču stavi na raspolaganje oružanu pomoć domobranstva. Kako bi oslabio opoziciju dao je pregledati sve izborne listine, te je naredio, da se iz njih izbaci što više samostalnih gospodara i to tako, da se u onim kotarima, gdje je to Rauchu najviše trebalo, od očeva poreza odbije taksa, koju otac plaća za svoje sinove. To je izbacivanje samostalnih gospodara na selu najviše škodilo baš Seljačkoj stranci. Osim toga izmišljene su rafinirane prevare kao na pr. ova: općinski ured ili kotarska oblast izvijesili bi na uvid točnu izbornu listinu, ali je u uredu postojala još jedna druga i to lažna, po kojoj se na dan izbora glasovalo. U toj drugoj manjkali su mnogi opozicioni izbornici. Radi toga je bilo potrebno prepisati prave izborne listine, pa onda na dan izbora paziti kod glasovanja, da se ne vrši sa strane vlasti prevara.

19. studenoga 1908. g. umro je David Starčević. Dom u br. 48. donaša topao nekrolog, koji svršava sa riječima: »Jest, svaki će pravi Hrvat s ljubavlju, a hvala Bogu i s ponosom spominjati ime Davida Starčevića, dok bude ove naše Hrvatske za koju je i on toliko prepatio«.

U to vrijeme interes naše i evropske javnosti bio je sav zaokupljen veleizdajničkim procesom u Hrvatskoj. Mnogo se kritizirala uloga Rauchove vlade u toj aferi. Seljačka stranka držala se kod toga vrlo rezervirano. Dom drži (Br. 3. i 15.), da će zbog toga procesa mnogi aktuelni dogadjaji, a koji su vrlo važni, pasti sa dnevnoga reda u zaborav kao na pr. to, što ne zasjeda sabor, što se rasipavaju novci bez kontrole, što se osnivaju julijanske škole i provadja sistematska madjarizacija u Hrvatskoj i t. d. Rezultat te veleizdajničke parnice, koja je bila aranžirana iz Beča biti će, da Bosna i Hercegovina ne će biti sjedinjene sa Hrvatskom. Inače se Dom malo bavi Veleizdajničkim procesom. Kad se pročulo, da će u Zagreb doći Ma-

saryk, da vidi i čuje pravo stanje u Hrvatskoj, jedan se dio javnosti u Hrvatskoj digao protiv toga, da se domaće hrvatske prilike iznašaju pred inozemstvo, naročito pred Carevinsko Vijeće u Beču. A. Radić je oštroumno zapazio, da se sa ovim Veleizdajničkim procesom pravi u inozemstvu za ovdašnje Srbe i za njihovu srpsku stvar velika reklama. On veli, da je u Hrvatskoj bilo već mnogo većih i važnijih političkih procesa, kao na pr. kad su optuživane velike grupe hrvatskih seljaka zbog protumadjarskih istupa, pa se tome nije posvećivala nikakova pažnja, pogotovo ne u Češkoj i drugdje, gdje sada toliko viču za te optužene Srbe. Sada je uzvitlana u inozemstvu takova prašina radi tog procesa, koji će bez sumnje — kako god ispala osuda — vrlo mnogo koristiti velikosrpskoj propagandi, a hrvatskoj će stvari samo škoditi. U pitanju dolaska Masaryka A. Radić drži, da je vrlo dobro, da Masaryk dodje u Hrvatsku. Neka se samo tu na vrelu informira, kako Hrvatima ide, pa neka se u Carevinskom Vijeću počnu iznašati prilike u Hrvatskoj, to će, kad se jednom uvede, biti Hrvatima već od koristi, makar istom kasnije. (O tome članak »Prava i zdrava misao«, Dom III. br. 18.)

U isto vrijeme počinje se raspravljati i o promjenama, koje je tadanji prijestolonasljednik Franjo Ferdinand namjeravao u carevini provesti. Dom se raduje, što bi moglo doći do trijalizma, i što bi se tako Hrvati riješili madjarskog imperijalizma. S. Radić se mnogo trudi propagirajući sjedinjenje Bosne i Hercegovine sa banskom Hrvatskom. Već je prije izdao brošuru: »Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu«. U ožujku 1909. g. nalazi se S. Radić u Petrogradu odakle šalje 20. ožujka uvodnik, koji izlazi u 12. broju Doma pod naslovom »Borba za istinu i za hrvatsko pravo u Rusiji«. S. Radić tu opisuje, kako je dne 18. III. držao u Petrogradu predavanje o Bosni i Hercegovini u kome je pledirao i raznim dokumentima dokazivao, da se Bosna i Hercegovina moraju pripojiti hrvatskoj državi. Kod tog predavanja silno su ga smetala koješka-

kovim upadicama trojica Srba iz Beograda, koji su ga osim toga još i vrijedjali. No S. Radić je uspio slušatelje zainteresirati, pa i uvjeriti o tome, da Hrvati imadu historijsko pravo na Bosnu i Hercegovinu. Doskora je to pitanje u Rusiji skinuto s dnevnoga reda. Rusija je priznala aneksiju. Oslabljena u rusko-japanskom ratu i slabo vojnički spremna za novi rat, morala je momentalno prepustiti inicijativu na Balkanu Austriji.

U domaćoj politici Hrvatske započela je velika akcija za borbu uvedenja općeg jednakog izravnog i tajnog prava glasa na izborima. U tu svrhu izdana je zajednička izjava.

U madjarskoj politici takodjer se zapažaju stanovita gibanja. Franjo Košut, vodja stranke »četrdesetosmaša« bio je 8. VI. 1909. g. u audijenciji kod cara, te je bio spreman, da njegova stranka sastavi novu madjarsku vladu. Careva vojnička prerogativa ostavljao je netaknuta, a nije pravio pitanja iz mnogo toga, zbog čega je njegova stranka do sada toliko mnogo napadala dvor i vladu. Ukratko, njegovi su zahtjevi bili vrlo umjereni, jer mu je mnogo bilo stalo do toga, da dobije vlast u ruke. No to mu svejedno nije uspjelo. S. Radić se tome raduje i smatra, da su šanse Madjara momentalno slabe, pa da bi Hrvati sad mogli u Beču izrabiti situaciju u svoju korist. I Ante Radić drži da bi sada moglo doći do toga, da se iskoristi bečka politika za Hrvate. (Vidi Dom Br. 24. i 25. god. III.)

29. kolovoza 1909. g. održana je četvrta Glavna skupština Seljačke stranke. Stvoren je na njoj zaključak o zahtjevu za sjedinjenje Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom i to bez ikakove posebne zajednice sa Ugarskom. Rauchova je vlada oštro osudjena i proglašena za najgoru poslije nagodbe i to ne samo u političkom pogledu, nego i u ekonomskom. Kao jedan od glavnih uzroka za teški politički položaj Hrvatske proglašeno je, da su političke zablude hrvatsko-srpske koalicije, njezina neiskrenost, neodlučnost, i nesposobnost za organiziranje narodnog otpora. Osim toga je Glavna skupština protestirala, da

protivnici Seljačke stranke prikazaju tu stranku i seljački pokret kao protuvjerski, jer to nije istina, budući da Seljačka stranka temelji svoj program na radu i kršćanskom mišljenju i životu svojih seljačkih pristaša, (Vidi Dom III. br. 35.)

Raucha kao ličnost izvrsno je okarakterizirao S. Radić riječima: »Niže od sebe gazi, a pred višima od sebe se ponizno savija, to je gospodar španova i biroša, koji poznaje samo svoju samovolju« (Čl. »Kakav je barun Rauch?« Dom III. Br. 38.).

Kakove su bile prilike u Hrvatskoj pod konac banovanja Raucha opisuje A. Radić u članku »Ovako se ne može dalje« (Dom III. Br. 37.). Prave vlade i nema u stvari, jer je ban na dopustu, a podban Cuvaj putuje. Drugi je vladin predstojnik takodjer na dopustu, a trećega uopće nema. Politički se prvaci mnogo za rad ne interesiraju. Svi vrludaju i pravog programa nitko nema, osobito ne u ekonomskim i kulturnim pitanjima. Hrvatska inteligencija je sasvim izgubila smisao za narod, a osobito za seljaštvo.

Vrijedno je nada sve čuti, što kaže A. Radić o tadanjim političarima: »Tko je u Hrvatskoj samo malo čuo za politiku, tomu su dobro poznate riječi »Korito« i »Mješina«. To su riječi pokojnog A. Starčevića. U tim je riječima njegova politička mudrost, to je njegovo glavno oružje. A što te riječi kažu? Ni više ni manje, nego to, da naši političari — a to su valjda na'- ša gospoda,, — vode politiku samo za svoje trbuhe ili »mješine«, samo za to, da dodju na »korito« t. j. na vladu, gdje će moći dobro debelo da oprostite, žderati, pa makar se prodali tudjincu, kao što su se po sudu A. Starčevića i prodavali, pa ih je i za to nazivao »prodanim mješinama«. Gadi nam se, a nije ni vrijedno, da potanje crtamo, to vučje ili pasje natezanje i klanje«. (A. Radić: »Borba za korito« Dom III. Br. 2.).

I doista u to vrijeme se koalicija počela marljivo dogovarati sa Peštom i to sa Khuenom, koji je bio ministar predsjednik mađarske vlade, sa onim istim Khuenom, koji je dvadeset godina krv pio Hrvatima. U ime Khuena vodili su pregovore njegovi stari madjaroni. Bivši ministar za Hrvatsku Tomašić i bivši Khuenov podban Srbin Šumanović. 26. siječnja 1910. g. ti su pregovori i taj sporazum dovršeni. Posebno izaslanstvo koalicije predalo je Khuenu svečano točke sporazuma sa Madjarima. Rauch odlazi, Tomašić postaje ban. S. Radić tvrdi, da koaliciju vode Srbi, i da oni dobro znadu, da će pomoću Madžara dobiti vlast u Hrvatskoj (Dom III. Br. 5.).

U TOMAŠIĆEVOM SABORU.

Dolaskom Nikole pl. Tomašića za bana nastao je u Hrvatskoj posve novi politički položaj. Sporazumom izmedju Khuena madjarona i koalicije bilo je ustanovljeno, da se sva bezakonja i nasilja, koja su se bila vršila kroz dvije godine banovanja Raucha imadu zaboraviti t. j., da ne smije biti nikakove političke osvete, istraživanja i pozivanja na odgovornost onih, koji su bili krivi pred narodom. Na tome je i ostalo. Glavni interes bio je usredotočen na dovršenje novog izbornog zakona. Ban Tomašić nastupio je vrlo taktično i oprezno. Izjavio je, da dolazi na bansku stolicu »po povjerenju pretstavništva naroda«. Vezu sa Ugarskom nije spominjao. Glede proširenja izbornog zakona izjavio je, da će najspremnije tome izaći u susret. Radi svega toga Seljačka je stranka njegov dolazak primila sa simpatijama te je bila spremna, da ga u donošenju novog izbornog zakona podupre, no ako će Tomaćiš htjeti Hrvatsku vezati sa Ugarskom, da će se protiv njega boriti jednako kao i protiv Raucha. Tomašić je našao sabor, koji je bio izabran u veljači 1908. Prve sjednice toga sabora održane su 1. i 4. travnja 1910. Na njima su interpelirali Stj. Radić i V. Lovreković i to o raznim ekonomskim pitanjima seljaštva. To je ujedno bilo prvi put, da je u Hrvatskom saboru govorio jedan seljak. U užim izborima od 7. V. 1910. u Ludbregu izabran je A. Radić. I to po prvi put kao narodni zastupnik sa 165 glasa naprama 132

25. svibnja 1910. donaša Dom na prvoj strani hrvatskom trobojkom uokvirenu vijest, da je Hrvatski sabor prihvatio zakon

o proširenju izbornog prava. Od sada trebaju za pravo glasa gradski zastupnici plaćati 10 k (u gorskim i primorskim županijama 6 k.), a seljaci (u ostaloj Hrvatskoj) 15 k. poreza. Taj proglas je potpisao A. Radić, a svršava:... »raditi će se morati još i više, ali ćemo raditi kud i kamo veselije, jer ne ćemo raditi samo u nadi, nego u potpunoj sigurnosti, da je sada budućnost naša«.

Unutar stranaka koalicije sada se počelo raditi, kako bi se stvorila jedna jedinstvena hrvatsko-srpska stranka. Temelj bi joj bio » sitoća« t. j. strogo izvršenje nagodbe. Spram Seljačke stranke su odnosi Tomašića postajali sve hladniji. I ako je Seljačka stranka, dotično njen predsjednik priznavala, da je Tomašić lično sposoban, ipak mu je zamjeravala, što nije pokazivao dovoljnog interesa i razumijevanja za seljačke potrebe. Nakon što je sankcionirana izborna reforma, bavio se Tomašić namjerom, da stvori svoju, vladinu stranku, koja doduše ne bi bila kaošto su bile stare madjaronske stranke, ali ne bi bila niti samostalna, kako su to bile opozicione stranke. U Budimpešti se politička situacija izmijenila u korist Madjara i to tako, što se vlada Khuena nakon izbora osjećala jakom, pa je njen stav spram Hrvata postao nasilniji. 20. kolovoza 1910. održana je peta Glavna skupština Seljačke stranke na kojoj su proglašeni kandidati za nove izbore od 28. listopada 1910. Ni ovi izbori nisu prošli bez terora sa strane režima. 22. listopada dogodila se u Virovitici očita povreda zakona sa strane vlasti. Oružnici su izvukli iz kreveta kandidata Seljačke stranke Josipa Predavca i odveli ga u zatvor bez uhidbenog naloga. Predavec je po patentu osudjen na 5 dana zatvora. Protukandidat Predavca bio je Tomašićev prijatelj Spevec. No unatoč šikanacija Seljačka stranka na izborima od 28. listopada 1910. dobila je 9 mandata. To je ujedno njen najveći uspjeh na izborima u monarhiji. Izabrani su bili: Stj. Radić (Ludbreg), V. Lovreković (Čazma), T. Jalžabetić (Novigrad), A. Radić (Dugoselo i Velika Gorica), D. Kovačević (Novska), A. Jemrić (Hercegovac), M. Babogredac (Bošnjaci), B. Šuperina (Bjelovar). Milinovaca izabrano je 9, od hrvatsko-srpske koalicije 35, frankovaca 15, Tomašićevih mađarona 18, srpskih radikala 1, Izvan stranaka 2 (medju tima Supilo). Na tim je izborima Seljačka stranka dobila ukupno 14.029 glasova. Kod prvog saborskog zasjedanja dali su zastupnici Seljačke stranke izjavu »*da će najodlučnije braniti sva uzakonjena prava hrvatske državne samosvojnosti*«. (Vidi Dom IV. god. Br. 48. od 23. XI. 1910.) Kod izbora za saborskog predsjednika nagovarao je Sv. Pribičević S. Radića da pristane, da se sporazumno izabere za predsjednika barun Nikolić ili Dr. Medaković. (Obojica su bili Srbi) S. Radić mu je u ime Seljačke stranke izjavio, da je »bezuvjetno protiv toga, da predsjednik hrvatskoga sabora bude Srbin«. (Dom IV. Br. 52.)

Ante Radić se bavi pojedinim pitanjima reformiranja naše uprave. Tako pravi nacrt, kako bi trebalo preurediti naše općine. Vlast u općinama, kao prvim i najbližim jedinicama narodne samouprave, treba doista, da dodje u ruke naroda. Općinom moraju upravljati samo birani odbornici, a ne javni službenici. Gospodarsko i socijalno djelovanje općine treba proširiti, a samo gospodarstvo staviti na sasvim druge temelje. Općina ima biti prvi i najuzorniji gospodar. Treba nastojati dati posla nezaposlenim općinarima. Treba uzeti u svoje ruke novčani promet, stvoriti općinsku štedionicu i posudionicu. Treba umanjiti broj parnica tako, da nastoji ljude dovesti do nagodbe. Općinski se namet ima sasvim ukinuti, a troškovi općinske uprave bi se morali pokrivati dohocima općinskog gospodarstva Općinska bi uprava morala dobivati otštetu od državnoga proračuna za pobiranje poreza. Općine moraju dobiti pripomoć za uzdržavanje škola iz državnog proračuna. (Opširno o tome u članku A. Radić: »U kojem se smjeru imadu preurediti naše općine?« Dom IV. Br. 51.)

U saborskoj sjednici od 11. veljače 1911. god. podnio je A. Radić interpelaciju u kojoj je razlagao, koliko naš narod trpi

od zatvora i globa. On je rekao, da bi se naša banska Hrvatska mogla nazvati zemljom zatvora i globa. Riječi svoje potkrepljuje konkretnim primjerima iz kojih se vidi, da vlada unatoč toga, što su joj mnogi takovi slučajevi poznati, ništa nije protiv toga poduzimala tako, da A. Radić drži, da je to njen upravni sistem. Činovnici po kotarskim oblastima postupaju do skrajnosti surovo sa seljacima. Kad seljak dolazi u ured, činovnici ga pozdravljaju sa riječju »prasac«. Mjesto uljudne riječi oni mu za svaku sitnicu dovikuju »marš van«. Za kakav god najmanji cestoredarstveni prekršaj, kao na pr. ako se čija gospodska kola samo malo na cesti očešu o seljačka kola, pristavi trpaju seljaka na osnovu starih patenata na 8 dana u zatvor i to u vrijeme najtežih poslova na polju. Imade slučajeva u kojima pojedinac postaje očajan zbog teške situacije u koju dođe u svojoj parnici, pa ako samo malo štogod prigovori kojem činovniku, ovaj ga smjesta strpa na 14 dana u zatvor. A. Radić pita sabor kani li što učiniti protiv toga? On kaže, da je u novije vrijeme stvoreno kod nas mnogo zakona, koji ne samo duboko zasijecaju u život seljaka, nego prosto u egzistenciju, u opstanak seljaštva. Tako na pr. šumski zakon, pa zakon o veterinarstvu. Seljak, koji nema možda u kući ono što mu za život neophodno treba, mora plaćati 200 k. globe na osnovu zakona o uređenju veterinarske službe, jer nije na vrijeme prijavio, da se na blagu pojavila slinavka. Ima u nas vrlo strogi lovski zakon po kome čovjek radi zeca plaća i do 400 K. globe i troškova, a može mu se desiti da mu lugar kundakom razbije glavu. Kritizira dalje zakon o uređenju zemljišnih zajednica, pa zakon o vodnom pravu. Uz svaki kanal postavljena su 2—4 pazitelja, koji paze, da blago ne ošteti kanal. Ovi su pazitelji dobro plaćeni, a da se uližu svojim pretpostavljenima marljivo prijavljuju svoje susjede za razne štete, a osim toga ovi pazitelji postaju pravi robovi svojih gospodara, kojima rade sve moguće privatne poslove, pa su širitelji svega drugoga, nego li morala. Ima dakle mnoštvo zakona, koji zasijecaju u seljački život, a za kršitelje određuju mnoštvo kazna i globa. A najgore je to, što naše činovništvo nije kadro ove stroge drakonske zakone provađati sa nužnim obzirima. A. Radić izjavljuje javno u saboru, da činovništvo, koje pozdravlja seljaka sa »prasac« nije kulturno. A. Radić kritizira sistem naše školske naobrazbe, pa tvrdi, da je taj sistem slab i negativan. Kritizira naše srednje škole i univerzitet. Posljedica svega jeste, da činovnik postaje nesamostalan u prosuđivanju i da je za njega zakon i naredba sve što zna. On je nadut i socijalno prezire seljaštvo. I takovim ljudima predane su egzistencije stotina hiljada ljudi. A. Radić tvrdi, da mu se čini, kao da su zakoni stvoreni u svrhu, da seljački narod stalno love u mrežu, da mu na svakom koraku bude mišolovka, u koju će upasti tako, da ga vlasti imadu svaki čas u rukama i da mogu s njime raditi što hoće. Narod, ta bespravna raja, još mora da plaća svoje tlačitelje. Na koncu svog velikog govora A. Radić kaže, da mu je žao, da baš on mora ovako govoriti, ali da upozorava na to, da njegov govor nije govor za kortešaciju, nego u korist naroda. Svatko tko je slušao njegova razlaganja mora priznati, da u njemu nije bilo ni trunka strančarstva. A. Radić apelira na sabor, da učini sve, što može i da skine sa seljaštva sramotni i nedostojni jaram zatvora i globa.

A. Radić iznio je u saboru dva prijedloga, koja je potrebno citirati. Prvi prijedlog glasi: sabor bira posebni ad hoc odbor od 9 lica pretežno zemljodjelskih gospodara, koji će odbor ispitati: Prvo u koju svrhu je nabavljeno zemaljsko dobro Božjakovina, kako se na tom dobru gospodari, s kojim troškom i uspjehom. Drugo odgovaraju li zemaljske i gospodarske škole (više gospodarsko učilište u Križevcima, te zemaljske ratarnice) svojoj svrsi? Treće: kako je na narodno posebice seljačko gospodarstvo djelovalo provađanje gospodarskih naredaba kr. vlade. Četvrto jesu li kr. kotarske i kr. županijske oblasti po današnjem načinu uredovanja vrsne uspješno provađati za-

kone i naredbe kr. zemaljske vlade o gospodarstvu. Taj odbor neka u roku od 3 mjeseca, ili ako u tom roku ne bi sabor vijećao do slijedećeg zasjedanja sabora podnese izvještaj i prema potrebi podnese i prijedloge. Drugi prijedlog bio je: Osnova o kaznama zatvora i globa, što ih izriču upravne oblasti, neka se uputi odjelu za unutarnju zemaljsku upravu, da je u roku od 14 dana saboru na ustavno pretresanje podastre.

Pred tim saborskim zasjedanjem bila je rasprava o Osnovi zakona, kojom su uređivana beriva i osobni odnošaji učiteljskog osoblja javnih općih pučkih i učiteljskih škola. Potpredsjednik odbora bio je A. Radić. On je predsjedavao i govorio na sjednici od 23. i 25. veljače 1911. godine. Predlagao je, da namet, koji bi išao na teret općinara ne bi smio porasti za više od 30 posto. 13. ožujka 1911. bila je velika debata o tom pitanju u saboru. A Radić je držao veliki govor za vrijeme kojega ga je mnogo smetao Svetozar Pribičević. U govoru A. Radić traži, da se teret za povišicu učiteljskih plaća ne svaljuje na ramena seljaka. Razlaže, da je Seljačka stranka u načelu za to, da se te plaće povise, jer jedino što kod nas vrijedi to su još profesori i učitelji. Ali ne smije se pretjeravati kad se na pr. veli, da su učitelji temelj sve naobrazbe i da bez njih ne bi bilo narodne svijesti. Ne može se reći, kako se to ovdje u saboru čulo, da su učitelji gladni, jer tko ima plaću kao učitelji, ipak gladan nije, jer mu još k tome i narod pomaže. Kod te debate S. Pribičević je podvaljivao S. Radiću da on kao predsjednik Seljačke stranke sjajno živi, da je kućevlasnik i t. d. našto je bila prekinuta sjednica. Isto tako došlo je odmah iza toga do sukoba između A. Radića i Dra Poljaka. A. Radić opisuje, kako je pučka škola u modernom svijetu najveća narodna tečevina, a eto kod nas imade 127.000 djece, koja ne idu u školu i ako bi morala. No još je vrlo važno i to, što učitelji ne vole, da ih nadzire seljaštvo, ili da seljaštvo njihovome radu štogod prigovara. No zar onaj koji plaća, zar taj ne smije prigovarati? Isto tako došlo je do upadica sa strane Pribičevića i njegovih istomišljenika, kad je A. Radić tražio, da se i vjeroučiteljima povisi plaća. Dobacivali su mu, da želi da se »umili popovima«. No glavno je A. Radiću, da ti novi tereti ne budu išli na ledja seljaštva, jer veli, da seljački narod vrlo teško živi. Koalicija je tome prigovarala, a A. Radić im je dobacio, da oni t. j. koalicija, ne znadu kako narod živi. Kad mu je Budisavljević dobacio, odakle on to (A. Radić) znade, odgovorio je A. Radić ovako: »Imam brata, koji imade sedmero djece i neki dan je bio sinovac kod mene tužeći se, da nemaju niti zrna kukuruza, a to nisu najsiromašniji ljudi na selu. Nadalje imam sestru, koja ima takodjer mnogo djece, a koja je zadovoljna, ako dobije za djecu kakove cunje od mene«. Zato je A. Radić protiv povećanja tereta seljaštva.

U saborskoj sjednici od 13. veljače 1911. kritizirao je Tomašić rad Seljačke stranke u saboru. Rekao je, da je S. Radić prešao granice zastupanja naroda i da njegov govor znači širiti nerede. Ovakova doktrina znači zavadjati narod. (radilo se u saboru o prešnom prijedlogu izmjene lovskog zakona). A. Radić odgovara Tomašiću, pa veli: »na ovom i ovakovim pitanjima, počet će se sabor kristalizirati, na pitanjima naime, koja se tiču seljaštva, jer tu će doći na red ne samo interesi, nego će doći u djelovanje stogodišnje staleške opreke. Onda ćemo vidjeti tko je na kojoj strani«.

Odnos sa koalicijom je sve napetiji. A. Radić drži, da je politika koalicija neizmjerno štetna za Hrvate i Hrvatsku. Ta je politika »dapače jedini uzrok svih naših narodnih i državnih neuspjeha«. (A. Radić: »Što su krivi rezolucionaši ili koalicionaši?« Dom V. god. Br. 17.)

Seljačka stranka ide ususret sve težim danima. Njene su pristaše počeli opet proganjati. Dolazi do nasilja u Rajevu selu, Drenovcima, Soljanima i Vrbanji. Polovicom svibnja izdana je uhidbena zapovijed proti S. Radiću, koga je u njegovom stanu htio uapsiti povjerenik zagrebačkog redarstva Šporčić radi navodnog »zločinstva javnog nasilja dne 24. IV. 1911. u Solja-

nima«. Kako je to bila očita povreda imuniteta, stavio se i Obzor na stranu S. Radića.

U Madjarskoj se desio dogadjaj, koji je imao odjeka i kod nas. Dne 14. svibnja 1911. ubijen je Andrija Ahim, porijeklom Slovak, vodja madjarske seljačke stranke u Bekeš-Čabi i to od političkih protivnika. A. Radić piše o tome u članku »Umorstvo vodje seljačke stranke u Ugarskoj« (Dom V. Br. 21.) Lijepim riječima sjeća se ubijenoga, koga su ubila »fina obrazovana gospoda«. Aludira na naše prilike, pa veli, kako se u pristašama Seljačke stranke gleda ubojice i buntovnike, ali »nije se nikomu ni za život, ni za imetak bojati seljaštva. Nasilnike i ubojice treba tražiti drugdje...« I prigodom smrti Dra Augusta Harambašića donosi Dom topao nekrolog.

Sabor ne zasjeda već pol godine. Tomašić sazivlje u srpnju 1911. madjarone na dogovor i osniva svoju »Stranku Narodnog napretka«. Program joj je čisto mađaronski. U zemlji vladaju činovnici sasvim samovoljno. Ban se nalazi u jeseni u inozemstvu. Navodno u Parizu i Skandinaviji. Peštanska štampa počela je protiv Tomašića sa kampanjom, koja je imala odjeka i u parlamentu, gdje je bana branio sam Khuen. Radilo se o nekim privatnim novčanim poslovima Tomašića. Tisza izjavljuje u parlamentu, da hrvatski sabor nije parlament, a hrvatski ban, da nije odgovoran saboru, nego ministru predsjedniku ugarske vlade, na čiji prijedlog je imenovan. Po povratku Tomašić se odlučio, da povede borbu sa hrvatskom opozicijom i da na izborima pobijedi sa svojom strankom pošto poto.

Kakovim će se metodama Tomašić boriti, vidjelo se doskora. Prvog studenog iznio je Dom podatke o jednom škandalu, kakvome nema primjera u čitavoj hrvatskoj parlamentarnoj povijesti. Po svom čovjeku ponudila je vlada S. Radiću, da za slijedećih pola ili tri četvrt godine otputuje u Sjevernu ili Južnu Ameriku. Vlada mu je nudjala putni trošak i

svaku otštetu, koju si želi. Antunu Radiću je vlada u tom slučaju spremna isto tako ispuniti svaku želju i ambiciju, a da ga se ne će siliti, da se udalji iz politike, premda bi to bilo poželjno. A ako to ne učini, postupati će se protiv njih bez ikakvog obzira čim bude sabor raspušten, a isto će se tako postupati i protiv Seljačke Tiskare. Ako S. Radić ne će da ide u Ameriku, može otići kuda druguda u Evropu na pr. u Paris. Glavno je, da S. Radić ne bude u slijedećih tri četvrt godine na čelu Seljačke stranke, a niti u hrvatskom saboru. Jasno je, da je sve to S. Radić s indignacijom odbio. 7. studenog 1911. raspušten je sabor i raspisani su izbori za 15. 16. i 18. prosinca iste godine. Na dan raspusta (7.) poslije podne, izdan je uhitbeni nalog za S. Radića, ali ga policajci nisu mogli naći. Tražili su ga na sve strane. Tako su dne 15. 11. došli u Resnik kraj Zagreba k Vjekoslavu Škorjaču zagrebački detektivi sa šefom policije i tražili tamo S. Radića. Škorjač je bio stari osnivač Seljačke stranke, vrlo zaslužan seljački radnik, koji je i mnogo pisao u Domu. Policajci su proveli temeljitu premetačinu tražeći »Stipicu«, kako su rekli. Tražili su ga i po čitavome Resniku. S. Radić bio je sakrit sve do dana izbora, kad je opet bio izabran i zaštićen imunitetom. Da je imao dosta razloga čuvati se, znalo se još od prije. Tako je primjerice 22. 4. iste godine rekao bio Dr. Papratović u Osjeku S. Radiću »da se dobro čuva, jer da je kod vlade stvorena odluka navesti ga, da se negdje zaleti, pa da onda oblasti mogu narediti s njime što budu htjele. Ja već vidim (rekao je Papratović Radiću), ti ćeš svršiti kao Kvaternik«. U isto vrijeme saznao je i Dr. Šuperina da se S. Radiću radi o glavi. Kad je i to saznao, otišao je S. Radić do Tomašića i upitao ga direktno, što je na stvari. Tomašić se bio jako smeo. S. Radić bio je uvjeren, da su te verzije imale nešto istine. Dr. Medaković bio je zato, da se protiv Seljačke stranke upotrebe sva drastična sredstva. Na izborima u prosincu kandidirao je A. Radić u Velikoj Gorici i Pisarovini, S. Radić u Ludbregu i Svetom Ivanu Zelini, Predavec u Dugom

selu i Koprivnici, a Dr. Maček u Stubici. Kako je agitacija bila žestoka vidi se po tome, što je zagrebački nadbiskup Dr. A. Bauer izdao najstrožu zabranu, da se ne zloporabi crkva i propovijedaonica u političke svrhe.

No unatoč svemu Seljačka stranka je dobila na tim izborima opet 9 mandata (odnosno 8 jer je izbor Kovačevića u Novskoj bio silom zapriječen). Tomašiću je uspjelo dobiti 21 mandat (na prama prijašnjih 18) stranka prava dobila je 27, a koalicija 24, centrum 2, radikali Srbi 3. Za vrijeme prosinačkih izbora umro je Dr. Josip Frank. Umro je kao siromah čovjek. Vrijeme je dokazalo, da je mnogo toga, što su mu u zlo pripisivali, bila laž i podvala i da je u mnogome imao pravo.

Radi nasilja i bezakonja protiv Seljačke stranke S. Radić se grozio, da će Tomašića staviti pod optužbu. Progoni ne samo da nisu prestali, nego su se nastavili dalje. 19. siječnja 1912. prestaje biti banom Tomašić, a na njegovo mjesto dolazi Cuvaj.

POD CUVAJEVOM DIKTATUROM.

Prošlost Cuvaja, koji je bio rodom iz Bjelovara, nije ni malo ulijevala pouzdanje u njegov budući politički rad. Već samo ta činjenica, što je imao samo šest razreda gimnazije, bacala je čudno svijetlo na stvar. Najprije je bio podžupan u Djakovu. Tamo je dolazio u teške sukobe sa Strossmayerom, kod čega se istaknuo nevjerojatnom brutalnošću. Poslije je bio veliki župan u Lici.1908. bio je vrhovni načelnik u Zagrebu. Za Rauchove vlade bio je, šef unutarnjih poslova. Svojim radom za to vrijeme stekao je puno povjerenje peštanskih krugova, koji su ga smatrali za najpogodnijeg izvršitelja svojih ciljeva. Odmah po svom dolasku u Zagreb, za tri dana raspustio je sabor i to na do sada ne uobičajeni način kratkim putem, ne htijući ni da ga sazove. O novim izborima, koji su se po zakonu morali izvršiti najkasnije za tri mjeseca izjavio je, da su još daleko. Već je to pobudjivalo sumnju, da njegov dolazak na bansku stolicu krije nešto u sebi. 28. siječnja 1912. u 2 sata poslije podne na dan raspusta sabora uapšen je S. Radić i to u svojoj knjižari. On još nije znao ništa o raspustu sabora. Četiri detektiva zgrabiše ga, nisu mu niti dali, da se pravo obuče, nego ga odvukoše u kočiju, te ga odvedoše u uze Sudbenog stola. Tu je morao smjesta nastupiti zatvor od tri tjedna i 10 dana na temelju osude radi nekog članka iz 1908. i ako mu je taj zatvor već bio pretvoren u globu. Kako nije kod sebe imao novaca, nisu mu dali ni za jesti. Dom je bio razumije se zaplijenjen. I tako je toga dana u Hrvatskoj nastupila era teških političkih progona. Prilike, koje su nastupile, djelovale su na hrvatske opozicione stranke, da su na momenat zaboravile eventualne lične i programatske razlike, pa da su stisle svoje redove u međusobnoj obrani, jer je svima išlo jednako zlo. Obje frakcije stranke prava, starčevićanci i frankovci, približiše se odmah poslije Frankove smrti. Stvoriše »Sjedinjenu stranku prava«. 31. siječnja 1912. grupa od 55 zastupnika te stranke i to iz hrvatskog bosanskog i dalmatinskog sabora predala je caru Franji Josipu Memorandum u smislu trialističkog uređenja države. Mađari su jasno bili ogorčeni radi tog Memoranduma. Sada nastadoše po svim hrvatskim gradovima velike demonstracije i to ne samo u banskoj, nego i u dalmatinskoj Hrvatskoj, pa po Bosni i Hercegovini. Značajno je, da su bosanski Srbi istupili protiv trialističkih osnova i protiv ovog hrvatskog nacionalnog vala. Oni su isticali autonomiju Bosne i Hercegovine i nisu htjeli ni čuti štogod o Zagrebu. Zbog demonstracija bilo je u Sarajevu i žrtava, pa su zbog toga đaci sisačke gimnazije stupili u štrajk. Iz toga se štrajka razvio generalni đački štrajk sa velikim demonstracijama po zagrebačkim ulicama. Policija nije bila u stanju suzbijati demonstrante, pa je u Zagreb dovučena iz provincije žandarmerija. I vojska je istupila na ulicu.

U takovoj situaciji održana je šesta Glavna skupština Seljačke stranke 2. veljače 1912. i to bez S. Radića, koji je bio u

zatvoru. Glavna skupština je prosvjedovala protiv raspusta sabora i stvorila je niz oštrih političkih zaključaka, iako je bilo zabranjeno na skupštini govoriti o politici. Osnovana je »Novinarska Zadruga Dom« i »Seljačko Gospodarsko Vijeće«, koje je imalo biti obrana, zaštita i pomoćnica seljačkih gospodara (neka vrsta staleške institucije kao na pr. trg. obrtna komora). Izabran je odbor od 24 vijećnika. Tajnik vijeća postao je Josip Predavec. Uz Predavca najviše se za tu stvar zauzeo A. Radić.

Protiv S. Radića počeo je sudbeni progon. Podignuta je optužnica radi navodnog svojedobnog napadanja S. Radić na Kotarskog predsjednika Dra Sokolića i vrijeđanja organa vlasti u pokretu: županjskom kotaru u Soljanima. Sudilo se u Osijeku. 13. III. 1912. osuđen je S. Radić na 4 mjeseca zatvora, poslije apelacije na 3 mjeseca. 22. VII. iste godine osuđen je na nova tri mjeseca zatvora. Hajka na S. Radića bila je sve jača. Pokret je otvoreno pozivao na borbu protiv njega. A. Radić dovikuje: »Naprijed, da slomite vrat Radiću! Zatvorima, globama, progonima, lažima, klevetama. Naprijed! Radića ćete možda i uništiti, ali »Radićevštinu« — nikada!« (A. Radić »Hrv. Pokret protiv Radića« Dom VI. Br. 10.).

Khuenu je u Pešti momentano konveniralo ovakovo stanje u Hrvatskoj. Njegov je položaj ministra predsjednika bio pokoleban, jer se našao s jedne strane u nemilosti na bečkom dvoru, a imao je i peštanski parlamenat protiv sebe. Da svrati interes političkih krugova u Pešti sa svoje situacije, podjarivao je još jače Cuvajev teror, nebi li tako zbog navodne revolucionarne opasnosti u Hrvatskoj, koja je zaprijetila interesima države, postala njegova vlada u Pešti neophodno nužna. No unatoč toga Khuen je morao otstupiti, jer car nije dao Mađarima dirati u svoja vojnička vrhovna prava.

Međutim se približavao posljednji rok do kada se moralo ići na saborske izbore. Bilo je međutim više, nego jasno, da

Cuvaj, poduzeo makar kakova nasilja i prevare, ne može na izborima postići bilo kakovog uspjeha. Zato se sa strane vlasti poduzelo mjere, koje su bile sasvim protivne parlamentarnoj metodi u povijesti hrvatskoj. Dne 3. travnja 1912. imenovan je Cuvaj Kraljevim ručnim pismom za kraljevskog komesara Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Ukinuta je autonomija i zabranjene su sve pripreme za izbore. Ukinuto je pravo sastajanja, Gradska policija u Zagrebu stavljena je pod upravu države. Uvedena je preventivna cenzura. Izdan je novi tiskovni zakon po kome je, svaki list morao položiti kauciju od 5.000.- K. Kao razlog tim iznimnim mjerama navedena je opasnost po odnose zajednice između Ugarske i Hrvatske. Te i takove prilike u Hrvatskoj pobudile su živ interes po čitavoj monarhiji. O tome se debatiralo u Carevinskom Vijeću u Beču. Čuju se glasovi protesta i oštre kritike, no bez realnih koristi po Hrvate. Zbog oštre preventivne cenzure u Domu u slijedeće mjesece ne nalazimo članke ni vijesti o političkim prilikama. Uvodnici su svi iz raznih nepolitičkih područja kao ekonomije, prosvjete i slično. A. Radić piše: »Skupoća« (Br. 15.) »Duh« (Br. 17), »Skupoća novca« (Br. 18.) »Seljaku ništa više ne treba« (Br. 19.), »Penzija za seljake poljodjelce« (Br. 20.), »Ropstvo u Americi (Br. 20.).

U Pešti su političke prilike sve zamršenije. 7. lipnja 1912. zbio se u peštanskom parlamentu dogadjaj, koji je u cijeloj monarhiji odjeknuo. Toga je dana u parlamentu pucao zastupnik Julije Kovacs na grofa Stjepana Tiszu predsjednika parlamenta. Drugi dan imao je Zagreb svoj politički atentat. Luka Jukić pucao je na Cuvaja, koji je ostao neozlijeđen, ali je zato smrtno pogođen njegov činovnik Hervoić, te jedan stražar. Sad je nastupio čitav niz uapšenja, naročito među đaštvom. Jukić je osuđen na smrt, kasnije pomilovan na 20 godina. Cuvajeva je diktatura sve teža i teža, no i otpor hrvatskog naroda je sve veći i veći. Konačno je, — kao sve diktature svih vjekova — i ta diktatura klonula slomljena. Cuvaj se za-

pleo u jednu financijalnu aferu. Nije mu uspjela jedna bankarska kombinacija. Tu mu je podmetnuo nogu Tomašić. Cuvaj bijesan stane proganjati Tomašićeve ljude, koji su bili čak stari vjerni mađaroni kao na pr. Čavrak. Cuvaj odlazi na dulji dopust s kojega se nije vratio. Zamjenjivao ga je Dr. Unkelhäuser.

U godini 1913. Dom i dalje donaša niz nepolitičkih članaka A. Radića i to većinom na uvodnome mjestu. Tako među inima: »Pedeset milijuna« (Br. 4.). Radilo se o zajmu za potrebe u Hrvatskoj. Hrvatski ministar Josipović dao je o tome intervju, pa se u povodu toga povela javna debata u što bi se imao zajam utrošiti. A. Radić iznaša svoj prijedlog. Po njegovom mišljenju bi se iz tog zajma na prvome mjestu trebalo dobaviti narodu vodu i to tamo, gdje narod »sanja o vodi«, a to je Lika i Primorje. Zatim treba narodu nabaviti sjeme, poljoprivredno oruđe, vozno blago, rasplodne domaće životinje, provesti melioracije, sagraditi ceste, urediti mljekarne, sirarne, predujmiti seljačkim gospodarskim zadrugama kredite za robu, te im dati zajmove za otplatu dugova. Osim toga A. Radić predlaže, da se iz toga zajma odijeli dio novca za škole, naročito za medicinski fakultet, te tehniku. Nadalje bi trebalo dati pomoć obrtu, te poduprti osnivanje tvornica sa domaćim kapitalom. U članku »Šume i paše« (Br. 4.) govori o uređenju šumsko - gospodarskih osnova i pašnjaka zemljišnih zajednica, o odnosu novog radnog programa i konzervativnosti naroda. Reforme moraju biti plod stvarnih narodnih potreba, a ne šablonsko kopiranje stranih uzora. »Naši novčani računi s Ugarskom« (Br. 5. i 10.). Ovdje tumači kakovi su financijski odnosi između Hrvatske i Ugarske na osnovu nagodbe. »Seljak je kriv!« (Br. 7.). O tome, kako se sa strane naše štampe predbacuje našemu seljaštvu, da je ono samo krivo svojoj nevolji, jer se zadužuje, ide u birtije i t. d. A. Radić se radi toga revoltira i pita zašto se takovim mjerilom ne mjeri i život gospode, na pr. činovnika. »Ipak se pomaknulo!« (Br. 12.). Prikazuje bilancu napretka u zadnjih desetak godina, pa veli, da rad novog socijalnog i ekonomskog smjera, koji pomalo prodire, već donosi ploda. Već imade ljudi i čitavih društava, koji hoće pisati za narod i to ne samo u Domu, nego i u Gospodarskome Listu i u Hrvatskom Zadrugaru. A. Radić opisuje, što je sve učinjeno na području osnivanja zadrugarstva, djelovanje Poljodjelske Banke i Gospodarskog Društva. Imade napretka čak i u Bosni, gdje izlazi Hrvatska Zajednica. 30. IV. osnovana je Gospodarska i privredna zadruga Dom sa svrhom, da širi prosvjetu, da posreduje kod nabave zajmova, strojeva, gospodarskih potrepština, te osiguranja od požara i tuče. U ravnateljstvu zadruge nalaze se Josip Predavec, Dr. Maček i Ivan Grandja. »Briga za narodnu prosvjetu i napredak« (Br. 16.). Piše o tome, kako sve više raste interes za narodnu prosvjetu. »Odvjetnici se organiziraju« (Br. 18.). O osnutku udruženja odvjetnika i općenito o tome staležu. Tumači, da je razlog, što je Dom često pisao protiv odvjetnika u tome, što su mnogi od njih najbesramnije gulikože. »Rat« (Br. 20.). U to je vrijeme — tako se bar činilo — opasnost rata minula. 50.000 naših mobiliziranih vojnika (radi balkanskog rata), pušteno je kući. A. Radić se nada, da će novo osnovano međunarodno sudište u Haagu biti u stanju zapriječiti ratove (Nije ni slutio, da će Evropa slijedeće godine zagaziti u svjetski rat!).

»Kralj Matija« (Br. 21.). Povjesno informativni članak. »Špekulant« (Br. 23.). O trgovini, špekulaciji i Englezima kao majstorima toga. »Što je krivo?« (Br. 24.). Hrvati ne mogu napredovati, jer je nepismenost naroda vrlo velika. Narod se iseljuje, narod je fizički sve slabiji, pada sve više u dugove, sve je više beskućnika, a narodna je nesloga sve veća. »Na bubanj!« (Br. 26.). O problemu prava vlasništva. Država treba stvoriti izvjesna ograničenja, da onaj, koji imade tražbine ne može neograničeno utjeravati dugove i bacati sirotinju »na bubanj«. »Englezi i Francezi« (Br. 27.). Informativni članak.

Istom u srpnju 1913. dolazi olakšanje. Vraća se ponovno do-

ba ustavne politike. Cuvaj odlazi, a s njime i teška diktatorska politika. Kao nagradu za svoj rad dobio je Cuvaj od cara barunat. Dolazi novi ban: Barun Škrlec (Skerlecz). Štampa opet donaša političke vijesti. Tako i Dom od 29. broja dalje već piše o politici.

REŽIM KOALICIJE I SKERLECZA.

Skerleczovoj vladi prethodila je kratka prolazna etapa od pola godine za vrijeme koje je Dr. Unkelhäuser, činovnik ministarstva za Hrvatsku, nastojao stišavati napetost, koju je stvorila Cuvajeva diktatura. 21. srpnja 1913. imenovan je banom barun Ivan Skerlecz Lomnički. Kad je bio imenovan za bana, dosta je slabo govorio hrvatski. U Pešti je bio na čelu vlade prijašnji predsjednik parlamenta Stjepan grof Tisza. Na svršetku svečanog Tedeuma na rođendan Franje Josipa pred katedralom pucao je na Skerlecza Stjepan Dojčić, Podravac iz Ludbreških vinograda, koji je u tu svrhu došao iz Amerike. U svojoj brošuri »Javna politička poruka probuđenoj seljačkoj braći, naročito u Americi i po ostaloj tuđini«. Zagreb 1913. godine govori S. Radić o tome atentatu, pa kaže, da je po njegovim informacijama Dojčić frankovac. U istoj brošuri opisuje S. Radić svoj razgovor sa atentatorom Lukom Jukićem pa kaže, da mu je Jukić rekao, kako ga je potaklo na njegov atentat na Cuvaja, što ga je bio 8. lipnja prošle godine poduzeo ovo: »Nedavno sam putovao kroz više tjedana po našim krajevima oko hrvatsko - bosansko - dalmatinske tromedje, t. j. po negdašnjoj turskoj Hrvatskoj i po sjevernoj dalmatinskoj Hrvatskoj. Bože moj, što sam sve tu čuo i vidio! Kolika je tu bijeda i sirotinja i kako je tu narod izgubio već svaku vjeru i u ljude i u samoga Boga! Kad sam vidio toliko zla i kad sam pomislio, da taj narod nigdje ništa nema od svoje gospode, odlučio sam tomu narodu pomoći jednim mahom i maknuti mu s vrata barem jednoga silnika«. Skerlecz je

u par mahova liječio ranjenu ruku u Pešti. Seljačka stranka u to vrijeme zastupa mišljenje, da treba što je moguće više eliminirati zagriženu i ogorčenu međusobnu stranačku borbu među Hrvatima, pa da se pristupi konstruktivnome radu. Čak i sa omraženom koalicijom spremna je bila Seljačka stranka za saradnju. Hrvatski ministar u Pešti postao je grof Teodor Pejačević. On je bio predsjednik Stranke narodnog preporoda. Sada se zahvalio na predsjedništvu, a na njegovo je mjesto došao bivši ban Tomašić. Ta se stranka, po riječima novog predsjednika, smatrala nasljednicom bivše mađaronske »narodne stranke«. Ban Skerlecz je rekao »da se uspostava ustava može uskoriti tako, da sve stranke, sazove na zajedničko vijećanje«. U tu je svrhu Skerlecz sazvao na konferenciju razne hrvatske političare i stranke. Koalicija je na tim konferencijama izjavila, da traži ukinuće iznimnih mjera protiv slobode štampe, pravo sastajanja, te slobodu stranačkog rada. Na konzultiranju stranačkih vođa S. Radić je Skerleczu iznio stanovište Seljačke stranke u pogledu obnove ustava. Iznio mu je seljačke potrebe i način na koji bi im se, po mišljenju Seljačke stranke, moglo udovoljiti. Dalje je govorio o značenju proširenog izbornog prava, te o perspektivama budućeg saborskog rada. Što se tiče iznimnih mjera protiv štampe, prava sastajanja, te slobode stranačkog rada, Seljačka stranka traži isto, što i koalicija. Skerlecza osobno, Seljačka je stranka u glavnom primila sa simpatijama. Sa tim sugestijama otišao je Skerlecz na duže vrijeme u Peštu, gdje je s Tiszom pravio planove za budući rad. On je predložio Tiszi, da vlada prigodom budućih izbora ne radi više po staroj šabloni forsiranja posebne vladine stranke. Skerleczovo je stanovište u glavnom prihvatio i Tisza i oni su odlučili, da se vlada potpuno osloni na hrvatsko-srpsku koaliciju, koja je sve više i više postajala »regierungsfähig« u smislu mađarske koncepcije, naročito kako su u koaliciji prevladali Srbi sa Pribičevićem i Dušanom Popovićem na čelu. Seljačka stranka u želji, da se uzmogne što brže i

konstruktivnije raditi na korist seljaštva, ne samo da nije po-
vela za naredne izbore oštru izbornu kampanju, već je sklopi-
la sa hrvatsko-srpskom koalicijom pismeni izborni pakt. Hr-
vatsko-srpska koalicija napravila je također i sa unionistima
pakt prema kome nije unionistima postav. protukandidata. No
pakt između koalicije i Seljačke stranke ubrzo se razbio. Izbori
su bili određeni za 16. studenoga 1913. Kandidati Seljačke
stranke među ostalima bili su: A. Radić u Velikoj Gorici, S.
Radić u Ludbregu i Sisku, Dr. Maček u Dugomselu. Za te izbo-
re napisao je i potpisao A. Radić proglas, koji svršava sa rije-
čima: »Pomogla nam vjera u Boga i seljačka sloga!« Kod o-
h izbora nije po prvi put kandidirao Josip Predavec, jer je
Gospodarsko Društvo, u kome je bio Josip Predavec namje-
šten, kao glavni nadzornik svih društvenih podružnica, traži-
lo, da se Predavec odrekne službe ili kandidature. Kako je
stranka držala, da Predavec može na tome mjestu mnogo ko-
ristiti seljačkome narodu, to je odlučeno, da mjesto Predavca
u Dugomselu kandidira Dr. Maček, koji je u to vrijeme bio od-
vjetnik u Sv. Ivan Zelini.

No iz tih je izbora Seljačka stranka došla u sabor vrlo oslab-
ljena. Tome je bilo krivo u prvome redu, što je u širokim sloje-
vima naroda zbog terora komesarijata, te raznih sporazuma
opet kidanja tih sporazuma između raznih stranaka. nastao
metež, pa izbornici nisu znali na čemu su. Za koaliciju su osim
toga, jer su perspektive buduće njene vlade već bile javna taj-
na, glasovali osim svih Srba još činovnici, te mnogi vladinov-
ci. Koalicija se bila sasvim pomirila sa Peštom. Osim toga za
Seljačku je stranku vrlo nepovoljno bilo to, što se po tadašnje-
mu izbornome zakonu glasovalo za pojedinu osobu, a ne za
stranku. Zato je sabor sa stranačkim grupacijama davao kri-
votvorenu sliku narodne volje. Tako su na pr. Seljačka stranka
i pravaši imali za 1500 glasova više od cijele koalicije, a ipak
su imali 23 zastupnika manje od koalicije. Srbi koalicionaši
nisu imali niti 200 glasova više od Seljačke stranke, a imali su

14 zastupnika više od Seljačke stranke. Radi svega toga dobila je Seljačka stranka samo 3 mandata (S. Radić, Jalžabetić i Lovreković), koalicija 48, frankovci 9, Milinovci 12, pravaši, slogaši 2. A. Radić nije izabran u Velikoj Gorici, jer mu je fa-lilo protiv Peršića 20 glasova. Radi raznih nekorektnosti pod-nio je A. Radić prosvjed protiv izbora u Velikoj Gorici. Na pr-vim saborskim sjednicama došlo je do tučnjave između koali-cije i milinovaca. Kakovo je raspoloženje A. Radića i kakve su prilike bile tada koncem godine 1913., vidi se iz jednog njego-vog značajnoga članka u Obzoru Br. 349. od 24. XII. 1913. pod naslovom »Kultura u našoj pokrajini«. Tu veli A. Radić, da je »život u našoj pokrajini tako tužan i neveseo, tako obavit bri-gom i oskudicom, tako pust i prazan, gdješto tako surov i prost, sve prilike mračne i neudobne i svi izgledi tako tamni da ti se mrači pred očima. A sve je to bez uveličavanja.... Kud god pogledaš, susrećeš mrke poglede, tužna lica. Nešto promjene unose u taj mrak veće svetkovine, svatovi, pa i ovi često sliče pogrebu..... No štogod se u ovoj stvari pokušalo, znatnijega uspjeha ne će imati, dok čitav narod ne odahne od ove more, koju svi osjećamo, i inteligencija i puk. Narodu na-šemu treba, da se vrati vjera u dobro, u pravicu, u ljude, jer je tu vjeru izgubio. Velikomu narodnomu dijelu treba stvoriti nadu, koja daje poleta, kulturni razvoj treba mira, dakako i duševnoga. A naš narod nema ni jednog ovog uvjeta: niti ima vjere, niti nade, niti duševnoga mira. Zato je našoj pokrajini suđeno, da iza rasula skromne svoje kulturne starine i dalje muku muči u potpunoj kulturnoj pustoši, doklegod se naro-du ne vrati vjera, da ne živi i da se ne muči uzalud, ili samo zato, da proživi od danas do sutra«.

1914. godina počinje u znaku samovolje i bahatosti koalicije spram hrvatskih opozicionih stranaka. Paktiravši sa Tiszom i sa starim mađaronima kod izbora delegata za Peštu, postali su koalicionaši apsolutni gospodari u hrvatskom saboru, ali u isto vrijeme i izvršitelji mađaronske politike grofa Tisze, koji

je u siječnju 1914. godine bio u Zagrebu. Članovi koalicije na veliko su hvalili mađarskog ministra predsjednika. Takova situacija dovela je Seljačku stranku i pravaše na jednu liniju. Radi govora o financijalnoj samostalnosti Hrvatske na sjednici sabora 30. XII. 1913. g. koji je završio sa poklikom »dolje s koalicijom«, S. Radić je isključen od 15 saborskih sjednica, koje su se držale početkom 1914. godine. Od sada će koalicija S. Radića, kadgod joj se bude pružila prilika isključiti na duže vrijeme sa saborskih sjednica. Milinovci se sve više sprijateljuju sa koalicijom i pomažu je u njenom mađaronskom protivuhrvatskom radu, iako su u početku bili zauzeli spram koalicije neprijateljski stav. Milinovci postaju u saboru lojalna opozicija. U isto vrijeme počinju napadati milinovci braću Radiće, jer da se sada »toplo zauzimlju za frankovce«. U ožujku je S. Radić ponovno isključen od 8 saborskih sjednica. Saradnja Skerlecza i koalicije prostaje sve intimnija. Koalicija je dala banu Skerleczu mandat za sabor i to u prvom zagrebačkom kotaru. Za uzvrat obećao je Skerlecz koaliciji, da će učestvovati sa svojim ljudima u vladi i u upravi. A. Radić u članku »Što se sve promijenilo?« (Dom VIII. Br. 13.) opisuje, kako između Seljačke stranke i t. zv. frankovaca postoje vrlo dobri odnosi. U članku »Dakle — biti ćemo linčovani!« (Dom VIII. Br. 15.) opisuje A. Radić, kako je počela hajka na Seljačku stranku sa strane naših Srba. Srbobran od 1. travnja 1914. prenosi članak iz socijalističke Slobodne Riječi, u kome je oštar napadaj na Seljačku stranku i S. Radića, koga se naziva provokaterom, denuncijantom, te špijunom, koji je zaslužio najgoru kaznu. Veli se, »da Radić ide danas svijesno za tim da digne narodnu bunu i to protivsrpsku bunu. No Radić se vara, da će mu to uspjeti. On i njegovi pokvareni elementi neka znadu, da će ga organizirani borci narodnog jedinstva i jugoslavenske misli strahovito kazniti«. Srbobran uživa u tom napadaju i sam što može bolje, psuje Seljačku stranku. A. Radić kaže, **da je taj članak sa strane** naših Srba namjerno, po

starom njihovom običaju, najprije plasiran u socijalističkom glasilu, da može odanle biti prenesen u Srbobran i tako trag pravim iniciatorima zameten. To je tim lakše bilo učiniti, jer je predsjednik socijalističke stranke Vitomir Korać Srbin.

28. travnja 1914. bili su izbori u Ludbregu, gdje je kandidirao S. Radić, a u Garčinu opet A. Radić. S. Radić je bio izabran a A. Radić nije, jer je u Garčinu koalicija upotrebila protiv A. Radića sva moguća nasilja. Oboružani šumari i lugari pratili su svuda koalicionog kandidata, tvorno napadali narod i vršili otvoreni teror, te je izabran Milan Rojc.

Za vrijeme uskrsnih blagdana boravio je S. Radić u Sarajevu, gdje je došao u dodir sa pretstavnicima hrvatskih stranaka. S njima je stupio u najsrdačnije odnose. Odmah iza toga izlazi u sarajevskom Hrvatskom Dnevniku članak S. Radića pod naslovom »Pravaška i Seljačka stranka«. S. Radić iznaša, kako u hrvatskom državnom saboru nastupaju pravaši (t. zv. frankovci) i Seljačka stranka složno i jedinstveno. Sloga tih stranaka prenesena je i izvan sabora, a ta sloga pravaša i radićevaca naišla je na radostan odjek u hrvatskom narodu. S. Radić izražava se povoljno o pravaškoj inteligenciji, pa veli: ». . . . sve ono, što je u hrvatskim gradovima najsvjesnije pristaje uz stranku prava, a sve ono, što je po hrvatskim selima najprobuđenije, to pristaje uz Seljačku stranku. Prema tomu saborska i izvansaborska sloga ovih dviju stranaka znači s gledišta socijalnoga, a to je danas najvažnije u politici, zbliženje i upravo stapljanje školovane i gradske inteligencije hrvatske s hrvatskim seljaštvom.... Ova će hrvatska sloga razmahati po našim gradovima i po našim selima takav hrvatski pokret, pred kojim će tuđinština morati uzmaknuti, a pred kojim srpski prkos ne će smjeti i moći ni glave pomoliti. Sigurno jamstvo, da će to baš tako biti, jest u sadržaju, u sretstvima i u cilju pravaško-seljačke sloge. — — Ovaj savez Hrvatske Seljačke stranke i Stranke prava ima i taj uzvišeni poziv i cilj, da u ovo teško doba malodušja i bezglavosti svekolikomu

hrvatskomu narodu dovikne: Oj sinci Zvonimira i Vama kucnu čas i Vas iz ovog mira jedinstva zove glas! Mjesto licumjernoga koalicionaškoga narodnoga jedinstva donosi Stranka prava sa Seljačkom strankom jedinstvo svega hrvatskoga naroda, jedinstvo matice Kraljevine Hrvatske!« To je bio momenat u kome je Seljačka stranka najjače istupila za jedinstvo hrvatskoga naroda, i dala primjer, kako treba braniti opća prava domovine prije svega.

Ovaj savez pravaša i Seljačke stranke, nazvala je hrvatsko-srpska koalicija, koja je od jada bjesnila: »Sveta alijansa«. S. Radić odgovara koaliciji (Dom VIII. Br. 20.), da se Seljačka stranka i Stranka prava time ponose, pa veli: »Jest za hrvatski seljački narod uistinu je sveta alijansa, a za mađaronsko-srpsku koaliciju — prokleta — jer je ta madjaronsko-srpska koalicija odvezla hrvatske financije u Peštu, a sad bi htjela odvesti Mađarima i Hrvatsko Primorje«. Radilo se na zakonu o izvlaštenju zemljišta uz morsku obalu za potrebe pomorstva. Mađari su išli za time, da svojoj upravi podvrgnu čitavu hrvatsku obalu, a u tom ih je srdačno pomagala koalicija. Protiv ove mađaronsko-koalicionaške rabote napisao je A. Radić oštar članak »Zakon o izvlaštenju zemljišta za morsku obalu« (Dom VIII. Br. 16.).

U čitavoj zemlji vlada u to vrijeme — u prvoj polovici 1914.— silno napeto stanje s obzirom na krizu i razbuktalu propagandu na Balkanu poslije balkanskih ratova. Odnosi između Seljačke stranke i hrvatsko-srpske koalicije pretvoriše se u ogorčeni rat. Naduvena i bahata koalicija svijesna svojih veza i zaleđa kod grofa Tisze i baruna Skerlecza, te zaštite mađarske vlade u Pešti, proganja na najbješnje načine S. Radića i Seljačku stranku. 6. lipnja poništila je ponovno mandat S. Radića, jer nije tobož na vrijeme predao predsjedniku Medakoviću vjerodajnice. Dr. Medaković mrzi S. Radića još od prije. To su stari računi i zlobni Medaković gdjegod može osvećuje se S. Radiću. To se vidjelo odmah u početku zasjedanja ovoga

sabora, kada je u siječnju Jalžabetić stavio na Medakovića upit i poziv, da li je Medaković kao predsjednik hrvatskog državnog sabora spreman, da pribavi zadovoljštinu S. Radiću radi povrede imuniteta i nanešene nepravde iz god. 1911. (već prije spomenuti slučaj Sokolića). Dr. Medaković je to tada s puno prezira grubo odbio. A i za vrijeme pojedinih sjednica moglo se dobro vidjeti mržnju ovog lukavog egzekutora S. Pribičevića. Za 10. srpnja je određen izbor u Ludbregu i to po treći puta, ali je i opet izabran S. Radić. Razumije se, da je ovakav postupak revoltirao i do skrajnosti ogorčio A. i S. Radića. U takovom raspoloženju napisali su oni protiv koalicije i njihove politike niz oštrih članaka. U Domu VIII. Br. 25. od 17. VI. 1914. napisao je S. Radić članak »Spremaju se velike stvari, svi Hrvati za Hrvatsku!« u kome opisuje uzrujano stanje u zemlji. Govori o t. zv. velikosrpskoj propagandi i ideji, spram koje je vrlo skeptičan. On veli da je »ovih zadnjih dana, koalicija po komandi Pribičevića po drugi puta protiv zakona i protiv ustava poništila jednoglasni izbor predsjednika Seljačke stranke — — kad srpska neznatna manjina baca iz sabora hrvatske nepoćudne zastupnike, što bi ti ljudi radili da imadu još vlast u rukama?« Proročke riječi. — —

28. lipnja 1914. g. odjekuju historijski hitci u Sarajevu. Veliki film svjetskoga rata jedne nove svjetske epohe počinje. I za Hrvatsku.

Na držanje braće Radića, njihovu politiku i djelovanje u to doba i kasnije utječu prilike, koje se odigravaju neposredno u Hrvatskoj. Internacionalnu situaciju i politički razvoj oni promatraju kroz prizmu subjektivnih doživljaja, iskustava i događaja u domovini. U Hrvatskoj se pak na svakom koraku osjeća ruka vlade koalicije, koja uživa punu pomoć peštanske vlade i grofa Tisze kraj kojega je u Budimpešti mirno i udobno sjedio Svetozar Pribičević. . . . . Tisza hvali koaliciju, a sav svoj bijes iskaljuje na frankovcima i radićevcima. A. Radić ogorčeno veli, da se kod nas vodi politika »mađaronsko-

srpska« (Dom VIII. Br. 28. 8. VII. 1914. čl. »Grof Tisza o Sarajevskom zločinu«). S puno tuge i revolta opisuje A. Radić političke momente onih dana u članku »Jadna Hrvatska!« (Dom VIII. Br. 29. od 15. VII, 1914.). A. Radić veli: »Što je dakle ovo? Kakva je to taktika? Kakva je to politika? To je ovakova politika: Srbi smiju sve, što im se čini dobro i korisno, da postignu svrhu svoje politike. Hrvati ne smiju ništa, oni na to nemaju prava, oni na to nisu ovlašteni, jer oni, Hrvati, nisu narod, pa ne smiju voditi svoje politike, Hrvati su dio srpskoga naroda, pa ako oni što pokušaju bez Srba, to je protivnarodno nastojanje, to je urota, to je služništvo, to su denuncijacije. Ovakovu politiku vode Srbi odavna, te pred cijelim svijetom, pred drugim Slavenima (Rusijom), pišu i govore, da Hrvati vode protivnarodnu (t. j. protusrpsku) politiku. Ovakovu politiku vodi hrvatsko-srpska koalicija već godine i godine, proglašujući svako političko nastojanje Hrvata o dobru svoje domovine, tuđinskim služništvom, ako to nije po srpskom planu«.

To je posljednji članak A. Radića za dugo i dugo vremena. Više dalje ne čujemo glas njegov. Vani gruvaju topovi. Hrvatske seljake trpaju u teretne vagone i šalju na frontove. Prolijevala se hrvatska krv rijekama, umirali su hrvatski seljaci, ležali po bolnicama sakati, ranjeni, izmrcvareni. Sela su opustjela. Počele su nevolje, bezbrojne, strašne i teške. U te mračne dane ne čuje se više apostolski glas seljačkoga preporoditelja, zaštitnika, branitelja, učitelja i vođe A. Radića. Proteći će još nekoliko godina, dok ćemo ga opet čuti, ali to još samo jedanput, posljednji puta na braniku Hrvatske.

POSLJEDNJE RIJEČ! U POLITICI

Za vrijeme rata ništa ne čujemo o političkom radu A. Radića. Dom je bio doskora obustavljen. Najveći dio seljačkih pristaša stranke i onako je bio daleko od kuće. Izuzetne ratne prilike onemogućile su svaku stranačku akciju. No neumorni

S. Radić ipak nije prekinuo svaku vezu sa selom i ljudima. Njegova knjižara u Jurišićevoj ulici bila je stjecište za sve seljake i političke istomišljenike kroz to čitavo vrijeme. Tamo gore na galeriji te njegove knjižare i dalje se vodila politika. Kad je opet kroz zadnje dvije godine rata zasjedao Hrvatski sabor, ponovno se čuje glas S. Radića na obranu prava hrvatske domovine i hrvatskog seljaštva. Teško se on bori sa svoja dva zastupnička druga imajući protiv sebe čitavu koaliciju, kojoj je bio na čelu S. Pribičević. Treba se sjetiti samo, kako ga je koalicija infamno isključivala dva puta po trideset sjednica iz sabora. Dr. A. Radić je u to vrijeme reaktiviran kao profesor iz latinskog i hrvatskog jezika na gornjogradskoj gimnaziji u Zagrebu sve do svoje smrti. U politici ne sudjeluje. O njegovom političkom držanju saznajemo u 21. broju Doma (god. XI.) od 23. svibnja 1917. u članku »K izboru u kotaru Svetoivanskom«. U to vrijeme bili su u tom kotaru izbori, pa se kod korteširanja protiv Seljačke stranke i S. Radića pozivalo narod, da »ne vjeruje S. Radiću ništa i to zato, jerbo je sada protiv njega i sam njegov brat Dr. A. Radić«. U slijedećem broju od 31. svibnja opovrgava se sa strane uredništva (S. Radića) najenergičnije ova tvrdnja i razjašnjava se pobliže, kako je do toga došlo, da se ime Dra A. Radića spominje u javnosti u vezi s tim izborima. Tu stoji: »Na stvari je ovo: starčevićanski prvak, zastupnik Dr. Hrvoj, više je puta predsjedniku Seljačke stranke govorio, kako je to velika šteta, što Dra A. Radića nema baš u ovo odlučno doba u saboru. Budući da je predsjednik Seljačke stranke u zadnjem saborskom zasjedanju radio složno ne samo s pravašima - frankovcima, nego i sa starčevićancima, to je S. Radić stavio Hrvoju prijedlog, da kod budućih izbora A. Radić bude zajednički kandidat Starčevićeve i Seljačke stranke u Sv. Ivanu Zelini, a u Velikoj Gorici, da Seljačka stranka ne kandidira u korist Starčevićanaca. Ali Dr. A. Radić nije o svemu tomu ništa znao i po svoj prilici ne bi ga bilo moguće nagovoriti, da se prihvati kandi-

ature i kao zajednički i kao starčevićanski kandidat, jer se njemu sva naša politička borba uopće, izborna borba i ovakvo podmetanje, sve mu se to tako ogadilo, da će ga jedva itko skloniti, da se opet prihvati politike. To je on (A. Radić) valjda negdje i rekao zastupniku Hrvoju, a taj je iz toga i izveo, da je sada Dr. A. Radić protiv svoga brata Stjepana i protiv njegovog vodstva u Seljačkoj Stranci«. Ovaj je odgovor u Domu izašao sa znanjem i po volji A. Radića. Da su između braće Radića bili sve do zadnjeg časa života A. Radića privatni i politički odnosi najtopliji i najskladniji, to tvrde i svjedoče svi, koji su bili u njihovoj blizini, a u prvome redu rodbina.

Tako zvani »prevrat« Dr. A. Radić nije dočekao kao narodni zastupnik, a i inače ne nalazimo njegovo ime ni u jednom odboru Narodnoga Vijeća. Od Seljačke stranke spominju se tu samo S. Radić i D. Kovačević. (U Plenumu, te u Središnjem odboru). No iz toga ne smijemo zaključivati, da je A. Radić bio na događajima desinteresiran. Naprotiv. U brošuri: »Nauk i Program Hrvatske Pučke Seljačke stranke« nalazi se preštampana rasprava A. Radića iz 5. — 14. broja Doma iz god. 1919., dakle neposredno poslije rata.

A. Radić se ovdje po posljednji puta u svome životu obraća hrvatskome narodu. To su njegove posljednje političke misli, zadnje riječi u politici. Rasprava počinje sa riječima: »Hvala Bogu, što je tomu strašnomu ratu kraj! Hvala Bogu, jer je naše uvjerenje, da to samo njemu imamo da zahvalimo! Ljudi, i to sav svijet, bili su pamet izgubili, tako da još mjesec dva prije svršetka rata nitko nije znao, ni tko je ratu kriv, ni zašto se krvare i ubijaju«.

Iza toga razlaže A. Radić u pojedinim otsjecima, kakovi su se sve događaji u posljednje vrijeme dogodili. Kako su propala »tri carstva«, rusko, njemačko i austrijsko. Govori o ruskom i habsburškom i hohenzolernškom militarizmu i imperijalizmu, o reakciji na imperializam t. j. o nacionalizmu,

pa veli da je taj nacionalizam ili narodna misao »danas najjača politička moć u Evropi: ona trese prijestoljima i državama, a znači ta misao, ovo: svaki narod, koji drži, da po plemenu, po jeziku po životu spada zajedno, hoće da bude slobodan i da ima svoju državu i u njoj svoju vladu«. Tumači smisao panslavizma i pangermanizma, te tzv. njemačkog »Drang nach Osten-a«. Sve su te sile zajedno sa britansko - francuskom žudnjom za kolonijalnim posjedima, dovele do svjetskoga rata. Uz to i tajna diplomacija. Zatim govori o mentalitetu stare školovane gospode, te o prevelikoj neukosti širokih slojeva naroda u prvome redu seljaštva. O socijalistima kaže, da su se diskreditirali, kad su u Njemačkoj na početku rata — i ako su po svojoj nauci bili internacionalci i protivnici svakog militarizma, — glasovali za ratne troškove.

Razlaže principe samoodređenja naroda i demokratizma, kako se taj po svršetku rata na osnovi Wilsonovih proklamacija i osnutka Saveza ili Lige Naroda tumačio. Nakon toga općenog dijela A. Radić prelazi na unutarnji i međunarodni položaj Hrvata i Hrvatske poslije svjetskoga rata.

Na unutarnju situaciju Hrvata i Hrvatske djelovali su događaji pod konac rata: najprije poruke Wilsona, te zatim zaključci Jugoslavenske Deklaracije od 30. svibnja 1917. Uz tu je deklaraciju pristala odmah tzv. starčevićanska stranka, milinovci, kojoj je bio predsjednik, zubar Dr. A. Pavelić. dok »mađaronska - srpsko - hrvatska koalicija nije se dakako, usudila pristati uz to« (Str. 48.); opisuje dalje, kako je osnovano Narodno Vijeće, a »Glavna je zadaća bila tomu Narodnome Vijeću SHS u početku osnivanja, da se protuvladine stranke slože prema vani, prema neprijatelju, protiv Beču i Pešti«.

29. listopada 1918. hrvatski državni sabor zaključio je jednoglasno, da se razrješuje svaka veza između trojedne kraljevine i Ugarske, te Austrije ,a naročito, da se ukida hrvatsko-ugarska nagodba od 1868. Hrvatska, Slavonija i Dalmacija proglašene su suverenom državom, a najviša vlast je predana Narod-

nome Vijeću SHS. No odmah tu kod početka zapaža A. Radić događaje, koji mu se ne sviđaju. On ne vidi, da bi se Dalmacija, ta stara koljevka hrvatstva, sjedinila sa Hrvatskom i ako je to bila vječna čežnja svih hrvatskih rodoljuba. »Dalmacija dobiva svoju vladu, a čuje se da hoće, da se pripoji Srbiji. O Bosni i Hercegovini, dakako, ni govora, ni glasa hrvatskoga iz nje. — Narodno Vijeće SHS međutim radi. — Ne zna se doduše čije je to Narodno Vijeće. Zove se, da je Narodno Vijeće SHS, ali Dalmacija ga ne sluša, Bosna ga ne sluša, a i Slovenci čuvaju svoj »Narodni Svjet« (Savjet), svoju vladu. Ali Narodno Vijeće SHS radi i spremilo se već prije, nego što je minulo mjesec dana, od kada je od hrvatskoga sabora primilo najvišu vlast; — spremilo se lake ruke na sudbonosni korak: tridesetak ljudi iz Narodnog Vijeća krene u Beograd i preda onu vrhovnu (Najvišu) vlast, koju je dobilo od hrvatskoga sabora — — « (Str. 54.).

U daljnim rečenicama A. Radić prikazuje, kako se već počelo u narodu govoriti, da smo »mi Hrvati ipak došli pod Srbiju. . . . . « A. Radić se revoltira već i pri samoj pomisli, da bi Hrvati smjeli i mogli doći pod Srbiju »jer Hrvati nisu bili, Hrvati nisu, Hrvati ne će biti pod nikim, pa niti pod Srbijom, jer toga nisu htjeli, jer toga sada ne će, jer toga nikada ne će htjeti. A dok toga Hrvati sami ne će, toga nikako ne će i ne može ni biti«. (str. 54.).

Poslije toga tumači A. Radić Londonski ugovor, te međunarodnu situaciju Države SHS., za koju kaže, da još nije priznata. Za Pašića kaže, da nije nikada bio za Državu SHS, nego da je uvijek bio za Veliku Srbiju.

Za misao jugoslavenstva kaže, da nije — isto tako kao ni misao ilirska — nalazila ikakova odziva među Srbima« (str. 59.). Konačno pita, je su li južni Slaveni jedan narod? A. Radić veli, da su »svi Slaveni zapravo jedan narod barem po porijetlu, po govoru i po ćudi. — Ali je drugo pitanje, je su li južni Slaveni jedan narod po svojem mišljenju u politici, t. j. žele li, da budu u jednoj državi, pod jednom vladom — — ili drugim riječima, kako se ono kaže: imadu li jedne ideale?« Odmah zatim slijedi razlaganje o općem izjednačivanju, iliti »niveliranju«. Kaže za one, koji bi sve »htjeli, da natjeraju ne samo u jednu, nego i u jedinstvenu državu SHS, pa kažu: da će se sve te razlike s vremenom »izgladiti«, da će se sve to po čem se danas Slovenci, Hrvati i Srbi razlikuju »nivelirati«, izjednačiti. Bože moj! Kako to oni sebi zamišljaju! Oni misle, da je naš narod kao radnički , kao američki, kao francuski, koji jednako govori, — kako se u školi naučio, jednako se odijeva, — kakvo je već odijelo dobio, a naš svijet — svaki kraj svoj govor, svoja nošnja, svoja pjesma, svoja uspomena, svoje šale i t. d. Zar ćete to sve gladiti, »peglati«, da svi budemo kao jedan, kao radnici u plavoj zamazanoj ili čistoj bluzi? Samo nabijte još tako izgladnjelom Jugoslavenu kakvu kapu s »lumerom« (brojem), pa eto ga zrela za jedinstvenu Državu SHS. Ali mi još nismo zaboravili, da su ovako Švabe i Mađari gladili zatvorom, globom, batinama — « (str. 61 i 62.).

No, Dr. A. Radić je optimist, kakav je bio za svog čitavog života. Istina, u Narodnom Vijeću SHS, on se razočarao, jer ono radi sada sasvim drugo, nego li je obećalo. A. Radić očekuje konstituantu i želi da ona »bude takova, kakovu hoće i kakovu treba Seljačka većina hrvatskoga naroda«. No »što je glavno, mi s punim pouzdanjem polažemo svoj udes u ruke velikih prosvijećenih demokracija: Engleske, Francuske i Amerike«. Kao i sva ostala starija hrvatska inteligencija i on se od te zapadne demokracije nadao koristi i spasa Hrvatskoj. Ovaj svoj politički spis, posljednji u svome životu, A. Radić završuje sa oduševljenom vjerom u te »Velike demokracije, među kojima imade prvu riječ predsjednik Sjedinjenih Država Amerike Wilson«. Taj svoj posljednji politički Nauk završava »iskrenim i zahvalnim uzdahom: Živio Wilson!«

Za koji dan A. Radić ne će više biti među živima. Nije mu bi-

lo dano, da doživi i vidi, kako su te »velike zapadne demokracije« — francuska, engleska i američka, stvorile i osigurale slobodu za hrvatski narod!!!

POSLJEDNJI DANI ŽIVOTA.

Za vrijeme rata Ante je Radić bio bez namještenja i živio je veoma teško. Kako im je išlo slabo, a i za novac se u Zagrebu tada moglo teško što kupiti, to im je Antina sestra Kata Janjčir sama na kolima iz Trebarjeva dovažala drva, brašna, mesa, masti, krumpira, zelja i graha. Bio je to za Katu dalek put — preko Velike Gorice —, trebala je čitav dan dok je došla u Zagreb. Jedanput je morala prespavati na kolima na starom Sajmištu, jer je stigla kasno na večer u Zagreb, te su joj stražari htjeli hranu zaplijeniti, mislili su naime, da ona trguje, što je onda bilo zabranjeno. Početkom rata postao je Antin prijatelj Hadrović zagrebačkim kanonikom, pa je Ante često zalazio k njemu u kuriju na Kaptol, a kasnije se preselio k njemu u kuriju, gdje mu je Hadrović prepustio dvije sobe, te je tu Ante do svoje smrti stanovao. On je živio u zajedničkom kućanstvu s Hadrovićem. Jedan tjedan kuhala je Hadrovićeva gazdarica, a drugi tjedan Antina žena. Teško je smagao za svoj doprinos k tome kućanstvu. On i žena bili su vrlo slabo obučeni i imali su tek po jedno odijelo i to je bilo vrlo trošno. Već je bilo prošlo punih dvadeset godina, kako je Ante Radić izgubio profesorsku službu. Dok je nekada mogao kako tako živjeti od svog književnog i publicističkog rada, sada je to za ratna vremena bilo gotovo posve onemogućeno. U rat nije morao ići, jer je na pregledbi proglašen nesposobnim. Kako je bio ponosan i navikao na patnje nije moljakao pripomoći. Htio je svojim radom zaslužiti dnevni kruh, pa je odlučio, da se ponovno posveti profesorskoj službi. Odmah u početku rata podnio je molbu za reaktiviranje, koja je dne 13. kolovoza 1914. zaprimljena kod Odjela za bogoštovje i nastavu pod Br. 21.540, u kojoj moli, da bude imenovan profesorom srednjih škola VIII. dn. razr. »Potpisani je, — piše u molbi Radić — kako se vidi iz priloženih dekreta, pošto je od g. 1892. kao namjesni učitelj službovao u Kr. gimnaziji u Osijeku i Požegi, a kao ispitani namj. učitelj u Varaždinu, gdje mu je god. 1893. bila povjerena uprava ili reorganizacija više djevojačke škole, dne 10. kolovoza 1895. imenovan pravim srednjoškolskim učiteljem IX. dnev. razreda i pridijeljen na službovanje kr. gimnaziji zagrebačkoj, s koje je dekretom od 29. kolovoza 1897. premješten u Kr. gimnaziju u Gospiću, na što se je službe dobrovoljno odrekao poglavito s razloga, što mu je Jugoslavenska akademija bila povjerila uređivanje jedne znanstvene publikacije (»Zbornika za nar. život i običaje«) i što se kanio habilitirati za hrvatski jezik i književnost.

Odrekavši se službe bio je potpisani pet godina (1897. — 1902.) poglavito zabavljen uređivanjem spomenute akademijske publikacije. Za znanstveno istraživanje na polju narodoznanstva imenovalo ga je »češko - slavensko narodopisno društvo »svojim članom dopisnikom. God. 1900.—1904. izdavao je poučni pučki časopis »Dom«, u koji je sve sam pisao, a od god. 1902. do 1909. bio je tajnikom književnoga društva »Matice Hrvatske«.

Od god. 1905. živo je potpisani sudjelovao u javnom političkom životu, te je tri puta bio izabran narodnim zastupnikom.

Posljednjih godina bavio se je potpisani poglavito studijem svjetske književnosti i modernih jezika, posebice engleskoga.

Budući da se je potpisani čitavo vrijeme, od kada se je službe odrekao, neprestano i vrlo intenzivno bavio knjigom i naukom, a baš je u posljednje vrijeme imao privatno prilike, da se iskuša i u praktičnom podučavanju, uvjerava vis. Kr. zem. vladu, da će svojim dužnostima u školi — za koju je veliku volju imao i koju je vrlo nerado ostavio — moći uspješno, a htjeti savjesno udovoljavati«.

Ova molba početkom rata nije mogla biti povoljno riješena, pa je pridržana neriješena. Istom godine 1917. stvar je maknuta s mrtve tačke. Antina žena, koja je vrlo teško osjećala situaciju u kojoj su oni u kanoničkoj kuriji živjeli, zamolila je Dra Stjepana Bosanca, za pomoć da bi se molba njezina supruga već jednom riješila. Bosanac je onda kao zemaljski nadzornik za srednje škole kod hrvatske vlade, u odjelu za bogoštovlje i nastavu, predložio tadašnjem odjelnom predstojniku dru. Stjepanu Tropšu, da bi se Radić reaktivirao kao profesor u VIII. č. r. Odjelni predstojnik pristao je u načelu na reaktiviranje, ali ne u VIII., nego u IX. č. r. Na to je Bosanac napravio dne 26. III. 1917. ovakav prijedlog: *Pro domo*:

»Potpisani zemaljski školski nadzornik slobodan je preporučiti molbu Dra A. Radića za imenovanje srednjoškolskim profesorom — ako tome ne smeta politička prošlost moliteljeva, o čemu potpisani kao stručni izvjestitelj ove Kr. zemaljske vlade nije zvan suditi — iz ovih razloga:

1) Molitelj je učen, općeno i stručno veoma obrazovan književnik. Prema tim svojstvima svojim posve sposoban za učiteljsku službu u srednjoj školi, jer će neke tehničke pojedinosti iz svojih struka, ako ih je i zaboravio, kod spremanja za poučavanje u školi, lako nadoknaditi.

2) Svaka valjana i dobro obrazovana sila potrebna je našoj srednjoj školi, jer stariji valjani profesori odlaze u mir, a mlađi učitelji, koji ih zamjenjuju, nažalost često nijesu svojim općim i stručnim obrazovanjem na visini zvanja, kako to opaža ispitno povjerenstvo i školski nadzornici. Dr. Antonije Radić rodjen je 11. lipnja 1868. — bit će mu dakle u lipnju 1917. — *četrdeset i osam godina*. U proljetnom ispitnom roku 1893. napravio je u Zagrebu ispit iz hrvatskoga jezika kao glavne struke i iz klasične filologije kao sporedne struke. Služio je u učiteljskoj službi (u gimnazijama u Osijeku, Požegi i Zagrebu, zatim kao privremeni ravnatelj više i niže djevojačke škole i stručne škole u Varaždinu) 5 godina. Kao pra-

vi učitelj IX. č. razreda premješten je god. 1897. iz zagrebačke gimnazije u Gospić, ali se službe dragovoljno odrekao »poglavito s razloga« — kako ističe u molbenici — »što mu je Jugoslavenska akademija bila povjerila uređivanje jedne znanstvene publikacije (»Zbornika za nar. život i običaje«) i što se kanio habilitirati za hrvatski jezik i književnost«.

Prema ustanovi točke 2. članka XXVIII. propisa od 28. siječnja 1913. Br. 1197. o ispitivanju kandidata srednjoškolskoga učiteljstva imala bi istina, prestati valjanost moliteljeve ispitne svjedodžbe, jer je učiteljevanje prekinuo za više od pet godina, ali sam slobodan upozoriti na to, da se ta ustanova isp. propisa, premda je bila i u isp. propisu od g. 1885. i od g. 1905., *nije vršila*.

Tako je obrtno — nadzornički pristav Juraj Weiss dekretom od 9. VIII. 1899. Br. 7597. imenovan pravim učiteljem IX. č. r. u višoj trgovačkoj školi uz Kr. realnu gimnaziju u Zemunu, premda je nadzor. dr. Maixner upozorio na spomenutu ustanovu isp. propisa, a g. 1906. imenovan je Josip Pasarić profesorom VIII., č. r., premda od g. 1892. nije bio u učiteljskoj službi (Ispit je napravio u listopadskom roku 1885.).

Pitanje o iznovičnom ispitu prof. Pasarića proglasilo je ravnateljstvo Kr. isp. povjerenstva sa svoje strane kao bespredmetno u izvještaju od 6. IX. 1907. Br. 91.

Spomenuta ustanova isp. propisa mogla bi se kod Dra A. Radića stim lakše mimoići, što se on cijelo vrijeme, otkad je ostavio školu, bavio književnim i kulturnim radom.

Upozoravam i na to, da se ni odredbe članka XXX. isp. propisa o iskušeničkoj godini gotovo nikad ne izvršuju. Prema tim odredbama dobiva kandidat tek svjedodžbom o propisno svršenoj prokušnoj godini potpuno osposobljenje za namještenje pravim učiteljem (t. 9. čl. XXX.).

Na osnovi svega, što sam razložio, mislim da mi je dužnost preporučiti molbu Dra A. Radića — koliko uvaženjem molbe ne bi smetala politička prošlost moliteljeva — za imenovanje

srednjoškolskim profesorom, ali ne bih mogao predlagati imenovanje u VIII. č. razred, kako on moli, nego samo u IX. č. razred, jer je u tom činovnom razredu g. 1897. ostavio učiteljsku službu, u kojoj je proveo samo nešto manje pet godina.

Ako bi se moj prijedlog načelno prihvatio, molim ovlaštenje, da ga smijem pitati, prima li imenovanje u IX. č. r.

Ako se prijedlog ne može prihvatiti, molim odredbu, da mu se molba, koja je ovdje neriješena sve od mjeseca kolovoza 1914., kr. putem vrati zajedno sa prilozima, jer molitelj riješenje često požuruje. Posljednji put došao je k meni požurivati rješenje jučer 25. o. mj. i izjavio, da svoju molbu želi povući, ako ne može biti povoljno riješena.

Napokon mislim da je vrijedno i to istaknuti, kako je i prof. Pasarić g. 1906. nakon burne političke prošlosti primljen u učiteljsku službu u 47. godini života na veliku korist mladeži u srednjoj školi, jer se on posve korektno vlada, a savjesnim vršenjem svih svojih nastavničkih dužnosti uzorom je mlađim drugovima. Isp. izvj. redarstvenog povjereništva od 8. listopada 1915. Br. 497. Pr., gdje se ističe, da njegovom društvenom, političkom i ćudorednom vladanju od g. 1906. (mjeseca rujna) ne zna prigovora, dok ravnateljstvo u izvještaju od 21. rujna 1915. Br. 399. izvješćuje, da je iskusan i valjan nastavnik koji već odmakao godinama vrši službu svoju mladenačkim žarom, savjesno i neumorno. »Vidi se, da pripada u red onih, za koje se kazuje: pedagogus nascitur...... Još više nego nastavničku treba istaknuti odgajalačku spremu njegovu: on je, da se ne kaže prosta fraza, u istinu dobar i pravedan otac učenicima svojim, pa zato su mu i učenici djetinjski odani, Ravnateljstvo se ne spominje ni jedne povrede discipline, koja bi bila naperena protiv njegove osobe. Pedagoškim se pitanjima bavi vrlo rado i s mnogim razumijevanjem.....«

Zar ne bi bila šteta za narodnu prosvjetu, da se takav čovjek zbog formalnosti, što je prekinuo službovanje za više od pet godina, premda je rođeni pedagog, nije natrag pustio u

školu, dok se za profesora znalo s obzirom na upotrebljivost namjestiti i takove, koji imadu samo nepotputno osposobljenje ili uopće i ne imaju učiteljskoga ispita?

U Zagrebu, dne 26. III. 1917. Dr. Stjepan Bosanac

Kr. zem. škol. nadzornik.

Uz ovaj prijedlog stoji dodatak:

Slažem se s prijedlogom, da Dr. A. Radić bude imenovan pravim srednjoškolskim učiteljem IX. čin. razreda.

U Zagrebu, 28. III. 1917. Fr. Krema.

Kr. zem. škol. nadzornik.

Ipak nije tada došlo do reaktiviranja Dra Antuna Radića. Akt je konačno riješen tako, da je na spis napisano ovo:

Gosp. Dru A. *Radiću.*

Kr. p. na zahtjev vraćena molba s prilozima (8 kom.), jer je izjavio, da mu namještenje više ne bi konveniralo.

Medju spise!

U Zagrebu 1. V. 1917. Dr. S. Bosanac.

Čim je došao opet na čelo odjela Milan Rojc, odmah je — na prijedlog zemaljskog školskog nadzornika Basanca Milan Rojc izradio, da se Radić imenuje profesorom u VIII. č. razredu.

Dne 22. kolovoza 1917. potpisan je dekret, s kojim je A. Radić imenovan profesorom Kr. gornjogradske gimnazije u VIII. čin. razredu extra statum s plaćom od godišnjih 3.600 Kr. i sa stanarinom toga činovnoga razreda uz oprost prekoračene zakonite dobi. Dekret pod Br. 22. 063./17. naslovljen je na »Dra Antu Radića književnika u Zagrebu«. Imenovan je pravim učiteljem sa naslovom profesora. Dne 27. kolovoza 1917. položio je A. Radić prisegu pred zamjenikom ravnatelja gornjogradske gimnazije Petrom Ećimovićem u nazočnosti prof. Eugena Lessela i Blaža Madjera. 29. VIII. aktom Br. 22. 460. doznačena su mu beriva. Plaća i stanarina iznašala je ukupno 4770 Kr. godišnje. Svojoj ponovnoj profesorskoj službi Ante se silno veselio i sav se svome zvanju posvetio. Živio je inače povu-

čeno i najradije je svoje slobodno vrijeme sjedio kod kuće uz knjigu ili u kanonikovom vrtu. U to doba već je pobolijevao na bubrezima i hranio se dijetno.

Kod kuće u društvu vodili su se razgovori o aktuelnim političkim pitanjima. Ante se naročito interesirao za međunarodnu politiku i pomno je pratio razvoj u boljševičkoj Rusiji i kod antante. Bio je siguran u raspad monarhije, te se mnogo nadao, da će Hrvatima pomoći velike zapadno-evropske demokracije, a osobito Amerika. Vjerovao je u Wilsona, te je bio jedan od prvih, koji je u Zagrebu u svome stanu izvjesio njegovu sliku. Sa svojom ženom idealno se slagao. Ona je bila plemenita i požrtvovna žena. Kakav je odnos između njih dvoje vladao, vidi se iz jednog ranijeg Antinog pisma, koga je Ante 3. XII. 1906. pisao svojoj kumi sada već pok. gđi Superini: »Draga dobra i mila kumice, Hvalim lijepo, što se starate i što mislite na moju siroticu Milicu. Njoj je hvala Bogu, bolje. Ne znamo doduše, što je, liječnik ne će da kaže, sve još nije u redu — ali nema velikih boli, može jesti, glava ju ne boli, pa se nadamo, da će biti bolje. Jako mi je bogče oslabila, kad ne jede, a ima malo vrućicu, pa me je još jako strah. Ona pozdravlja našu milu kumicu, a ja Vam, draga kumice, ljubim ruke s pozdravom kuma, Vaš iskreni A. Radić«. Njegova je žena Vilma, ili kako, ju je on zvao od nježnosti Milica, do zadnjega časa bila vjerno uz njega. Antina sestra Kata bila je posljednji puta kod svoga brajeka Janjčeka baš na sam dan prevrata 29. listopada 1918. Tom prigodom ga je zapitala: »Dragi brajek, Ti si jako propal, kej Ti je? Si li bolestan?« »Ja bolestan? Ali draga sestrice! Tak se dobre osećam! Bil sem bolestan i su me operirali, ali sad sem zdrav«. Kad mu se Kata tužila, kako joj je teško kod kuće, Ante ju je tješio riječima: »Lublena moja, kej se tužiš, znam da ti ni lehke, ali promisli si, kak je meni, kej se več tulko let mučim, a još denes nemam, gde bi z nogom stal, kej bi se zvalo, to je moje. Potrpi draga moja, potrpi!«

3. siječnja 1919. podnio je A. Radić molbu, putem ravnateljstva gornjogradske gimnazije, da mu se uračuna za mirovinu 20 godina službe, što ih je proveo u kulturnom radu. Tada su se mnogima tako priznavale godine službe kao »nacionalni rad«. Tu je molbu njegov ravnatelj gimnazije Vladoje Dukat popratio ovim riječima: »U privoju podnosi se s toplom preporukom molba profesora Dra Ante Radića, koji moli, da mu se 20 godina provedenih izvan učiteljske službe uračuna u mirovinu. Molitelj se za vrijeme, što službuje u ovom zavodu, pokazao kao valjan i savjestan nastavnik«. Molba je zaprimljena pod brojem 231./19. istoga dana dne 3. I. 1919. Molba A. Radića glasi:

Gospodine povjereniče za bogoštovlje i nastavu!

Prigodom uređivanja plata učitelja srednjih škola molim Vas Gospodine povjereniče, da izvolite pravedno i dobrohotno prosuditi i riješiti moju molbu: da mi se dvadeset godina, što sam ih od 1897. do 1917. proveo izvan službe, uračuna u službovne godine, dotično u mirovinu.

Ovo molim s ovih razloga:

1. Ja sam još prije, nego što sam službu ostavio, uređivao akademijsku publikaciju »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena«. Kad sam službu (s koncem rujna 1897.) ponajviše radi ovoga »Zbornika« (jer sam bio premješten u Gospić) ostavio, ostao sam i dalje urednikom »Zbornika« do 10. ožujka 1902.

2. Još kao urednik »Zbornika« bio sam (2. prosinca 1901.) izabran tajnikom »Matice Hrvatske«, što sam ostao do konca listopada 1909.

3. Kao urednik »Zbornika« i kao tajnik »Matice Hrvatske« izdavao sam i uređivao »Dom list hrvatskomu seljaku za razgovor i nauk« (1900—1904.). U taj sam list pisao sve sam (2336 str. leks. form.).

4. Skoro za tim, što sam ostavio službu, počeo sam se baviti politikom, osobito od godine 1903. Pisao sam u pučki list »Hr-

vatski Narod« (1905.), »Hrvatske Novine« u Virju (1906.), poslije »Dom glavne novine Hrvatske Pučke Seljačke Stranke« (1907—1914.), koji sam po više puta i uređivao.

5. Posljednje dvije godine prije rata (1913-1914) mnogo sam pisao u »Obzor« (preko 100 kulturnih članaka i člančića).

6. Kad je buknuo rat, zamolio sam skoro (u kolovozu 1914.) službu, ali mojoj molbi nije bilo udovoljeno do rujna 1917.

Gospodine Povjereniče za bogoštovlje i nastavu!

Moleći Vas, Gospodine Povjereniče, da mi se ovih 20 godina uračuna u službu i mirovinu, polazim sa stajališta, da je kulturnoj državi dužnost promicati i podupirati svaki, a osobito javni kulturni rad. I doista, vlada je naše male domovine to i činila te je baš ovim institucijama, Akademiji i »Matici«, za koje sam i ja radio, davala ljude, koje je država plaćala, da godine i godine obavljaju njihov posao (prof. Budmani u akademiji), ili im je dopuštala, da im uz njihovu službu bude rad u tim institucijama glavni (bibliotekar Konstrenčić u »Matici«).

Ista je vlada podupirala rad i nastojanje oko pučke prosvjete, pa je poimence »Društvu za pučku prosvjetu« davala i novčanu pripomoć i dopust pučkim učiteljima, da rade za list »Pučka Prosvjeta«. Ja ipak mogu reći za svoj »Dom« (1900-1904), da je njime učinjeno znatno kulturno djelo u hrvatskom narodu. Za to imam, hvala Bogu, dosta umnih i odličnih i priprostih svjedoka.

Pisanje svoje u »Obzoru« prepuštam također mirne duše pozvanim sucima; od kojih 150 članaka i člančića, nekoji su studije, te nemaju samo efemernoga značenja (»Podravina« 1913. br. 271, »Zidanje Skadra« br. 305, »Naši narodni svatovi«, br. 321. »Naši Turci» 1914. br. 101. »Hrvatski narod u svijetlu svoje književnosti« 1914. br. 4. i t. d. i t. d.).

Što se tiče moga političkoga pisanja i drugoga rada, ne ću da kažem drugo nego ovo: Ja sam i kao politički pisac i — recimo — agitator ostao i bio učitelj. Ja znam pouzdano, da su

stotine i stotine mojih članaka — poučnih, razložnih, rijetko strastvenih ili čak injurioznih — za tisuće ljudi bili kao škola mirnoga, razložnoga raspravljanja i znanja. Isto mogu kazati za svoje skupštine i sastanke, kojih sam držao valjda preko tisuću.

Za svoj rad bio sam plaćen ovako: kod Akademije sam dobivao 1897. godine K. 2.000.-, a dalje K. 100.- na mjesec i honorar (K. 60.-) za pisanje; kod »Matice Hrv.« K. 200.- na mjesec i stan; pet godina svoga »Doma« (1900—1904) svršio sam s malim, ali ipak s deficitom:, za pisanje u polit. listove nisam nikada primao ništa. U »Obzor« sam pisao po 6 fil. i po 10 fil. po retku. Živeći skromno imao sam, kad sam opet stupio u službu, ipak samo 3.000.- — 4.000.- duga. —

Gospodine Povjereniče! Ja molim, da mi se ovih 20 godina, sprovedenih izvan službe, priznade u službovne godine i u mirovinu za spomenuti moj javni kulturni rad, koji bi, s mojega spomenutoga stajališta, kulturna država imala kako — tako priznati i nagraditi. Ja pri tom nijesam ni riječju spomenuo mnogo toga, pa ni to, što je u ovoj stvari glavno, naime: zašto sam uopće službu ostavio. Ja o tom i ne ću, da što više kažem osim ovo: Ne dao Bog, da bi pravo imali cinici govoreći mi: »Pravo mu budi, zašto je bio tako lud!«

S dubokim poštovanjem
Dr. Ante Radić

No ta njegova molba ostala je neriješena. Međutim je u to vrijeme hiljadama ljudi nova vlada u Beogradu priznavala desetke godina t. zv. nacionalnog rada u »službovne godine«. No kod toga su bili odlučni sasvim drugi momenti, nego li što su bili oni, koje u napred navedenoj svojoj molbi Ante Radić iznaša.... Kulturni i politički javni rad A. Radića ne samo, da mu novi vladajući krugovi nisu priznavali kao zaslužan nacionalni rad, već je to bilo novoj vladi, kojoj je za hrvatske zemlje bio ekspert S. Pribičević, sve prije nego li dobra preporuka....

Mjesec dana iza kako je predao tu molbu t. j. dne 10. veljače 1919. došao je A. Radić obučen u odijelu u sobu kanonika Hadrovića i predosjećajući, da mu je blizu konac, rekao je Hadroviću, da se želi s njime oprostiti. Odmah iza toga udarila ga kap. U tri četvrt na devet umro je na divanu u srednjoj sobi.

* * *

U Evoluciji za studeni 1932., štampao sam esej pod naslovom: »Uspomene na mog pokojnog učitelja Antuna Radića«. Među ostalim u tome eseju napisano je ovo: Bilo je to u jeseni god. hiljadudevetstosedamnaeste. Na Strosmayerovom šetalištu pred starom jezuitskom akademijom, a onda Gornjogradskom gimnazijom, žutjeli se i crvenjeli divlji kesteni. Sunce je sipalo svoje zadnje tople zrake u kasna popodneva na fasade, krovove, djecu i starce, koji su se zamatali u trošne stare kapute. Iz dolnjeg grada dopirao je gore šum iz ulica i zvonjava tramvaja, tu i tamo uzletjelo bi jato golubova oko starog vatrogasnog tornja. U daljini iza dolnjeg grada puzala bi siva i plavkasta magla, iz koje bi se samo naslućivale konture dalekih samoborskih i okićkih gora. U večeri bi se palila svijetla, te bi se vidio dugi ravni niz žarulja na Savskoj cesti. Periferija bi Trešnjevke i starog Sajmišta tonula u mrak i pustoš livada i vrtova. Stara gornjogradska gimnazija bila je iznad svega kao kakova stara tvrđava, te bi se njeni mali pravilni prozori odozdo iz Preradovićeve ulice vidjeli u kišnim večerima kao da su svijetla na brodu. Nad izlizanim kamenitim stubama u dugim hodnicima, gdje je sve odisalo po ulju i pljesnivoći, i pod boltama, koje su vezale crne željezne šipke, drhtalo je i zujilo zelenkasto plinsko svjetlo. Jadno i plašljivo. Muklo i žalosno razlijevao bi se glas velikog školskog zvona, a na dvorištu prljavom i punom lišća i papira razlijegali su se bolni, prebiti tonovi orgulja Katarinske crkve. U toj su crkvi na baroknim freskama bile namaljane lažne raskoši, klupe su bile crvljive i neudobne, a zimi nam je na kamenitim pločama bilo hladno sta-

jati. Mi smo bili zadnja generacija predratne, stare gornjogradske gimnazije. Iza nas nje je nestalo. S nama je ona proživjela i doživjela posljednji trzaj staroga doba, mi smo još vidjeli gardu profesora iz staroga doba: Benigar, Strnad, Draženović, Dukat, Pasarić, Gudel bili su nosioci njezine tradicije.

No dok su generacije prije nas decenijama živjele životom mirnim i jednoličnim, naša je generacija proživjela strahovitu sudbinu preloma. Izašla je iz dobe, u kojoj je sve bilo staloženo, sredjeno i fiksirano, a našla se najednom u danima, koji su razorili svu tu staru Evropu feudalaca, kajzera, uniformiranih akademika, veteranskih društava, parada za koje bi se prozori kitili sagovima, pučkim svečanostima »sa ili bez venecijanskih noći«. Oni prije nas mogli su do kraja da živu u iluzijama s Vrazom i Nazorom. Nas je iz svega toga trgnula daleka tutnjava sa talijanske fronte, koja bi se poput mukle grmljavine čula u tihim večernjim satima na Cmrokovom i Strossmayerovom šetalištu i u naše sobe. Rano, prerano prekinuo je naše djetinstvo krvavi, strašni život. Vidjeli smo rat, kako je došao sa veselom svirkom limenih glazba, senzacijom novog, ali smo osjetili taj rat, kad je došao klopotanjem i jezom kostura i strahota Dürerovih drvoreza.

Hiljadudevetstosedamnaeste ljeta gospodnjega čučala je glad na pragovima. Po ulicama bi se vidjele duge, beskrajne kolone žena, djece i staraca, kako strpljivo sate i sate čekaju, dok dođu na red, da kupe nekoliko dekagrama masti ili mesa, kilu kruha, litru mlijeka. U noći smo se postavljali, da dođemo do jednih kola kvrgavog granja, za pola litre petroleja ili kilu šećera, gazili smo jedan drugome po nogama, udarali se, svađali, tukli. Potplati na cipelama bili su nam drveni, odijela od koprive. A svuda, svuda mirisalo je po karbolu, jodoformu i po bolnicama, svagdje se moglo vidjeti krvave poveze ranjenika. Žene su hodale zaplakane u crnini i u rana su se jutra još u mraku tiho žurile u crkve. Strah je svima bio u očima. Čitav se je život vrtio oko jela i oko straha. Ulicama su prolazile du-

ge povorke Rusa i drugih zarobljenika u potrganim odijelima, sve sličnih strašilima i kosturima. Naglo iznenada iz djece nastajali bi odrasli ljudi, i u još nježna mekana lica urezala se ozbiljnost i tuga života. Na slaba leđa rušili se tereti dužnosti i saznanja. K nama je došao mračan, težak, krvavi život, i mi smo rano, prerano sazreli. Tako smo, dakle, sjedili u šestom razredu stare gornjogradske gimnazije i već smo prestali biti dječaci, jer su se tajne, istine i strahote života pred nama razotkrile. I u to doba, u doba kad su se naše duše kovale na nakovnju boli i bijede, došao je k nama naš učitelj A. Radić. Ušao je među nas tiho, zaogrnut u crno malo izlizano odijelo, zamišljenim korakom, sa očima dubokim i tužnim. O te njegove oči! Još i danas, kad ovako lutam sam, vidim ih, gdje bolno gledaju. One su počivale na čovjeku nepomično i dugo, a glava mu je bila malo pognuta kao da sluša. Glas mu je bio mekan i vanredno melodiozan. Gotovo uvijek je govorio tiho, vrlo rijetko bi govorio uzrujano ili glasno. No kad bi se u govoru, mišlju ili idejom kao u transu zanio, provalio bi iz njega neočekivani i neslućeni temperamenat i živa govornička snaga, koja ga je činila sličnim proroku. Više od riječi govorile su njegove oči. Oštar, žestok nije bio nikada. Kad bi se jako razljutio, a to je bilo kod nas samo jedanput, otišao bi bez riječi.

Dr. Antun Radić učio nas je i odgajao u prvom redu, da tražimo istinu i da je beskompromisno i bez ikakova obzira ili straha uvijek iznašamo i branimo. Pa makar ona bila i neugodna, manje slavna i manje korisna. Uvijek bi tražio, da pojedinac od nas izjavi, što misli i osjeća. Događalo se to ovako: Mi smo čitali i prevađali iz latinskoga koji pasus Cicerona, pa bi on na jednom odložio knjigu, zamotao se čvršće u svoj stari crni ogrtač i igrajući se tankom olovkom ležerno bi i toplo, zapitao: »No, prijatelju, a što Vi mislite o tome?« I tu bi se onda razvijala intimna debata, uvijek bez galame, kao kakav drugarski razgovor uz toplu peć. Službeni školski materijal bio je de facto nuzgredan. Služio bi samo kao poticaj i izlika za

početak debate i razgovora o svim mogućim pitanjima i problemima. Držim, da smo mi kroz to vrijeme s njime prošli čitavu njegovu nauku i čitav njegov život. On bi nam u tim nebrojenim satovima dao čitavog sebe. Svu svoju mudrost, svoje iskustvo, svoje osjećaje, doživljaje, teškoće, radosti, svega sebe. To je bilo bogato zrnje zlatnog klasja, koje se prosipalo iz njegovih usta.

Poznavanje, shvaćanje, poštovanje i ljubav za selo, njegov život i kulturu usadjivao je naš učitelj u nas duboko. Ja sam još imao tu sreću, da sam poslije u njegovom domu sve do dana njegove smrti bliže i intimnije upoznao njegovu nauku i njegov život. Gledan i prosuđen u tom direktnom intimnom krugu, život Dra Antuna Radića bio je jedna neprestana duga patnja i žrtvovanje za ideale. On je onako živio, kako je propovijedao, da treba da drugi žive. Iz svojih riječi povlačio je konsekvence djela. Nikada nije došao u kontradikciju sa samim sobom. Opća naobrazba, kakovu je malo tko u našoj sitnoj i uskogrudnoj malogradjanskoj sredini stekao, nije ga priječila da bude hrvatski rodoljub, da voli svoj mali hrvatski narod. Svečovječanstvo, progres sviju naroda kao ljudske zajednice, bio mu je cilj za kojim bi trebalo težiti bratski i iskreno. Svojim javnim radom, on je bio mnogo bliži današnjem vremenu, nego li vremenu, idejama i ljudima, s kojima je živio. Suvremeno mu je doba sa svojim feudalnim, malogradjanskim, reakcionarnim, konzervativnim i asocijalnim shvaćanjem života i njegovih problema bilo potpuno protivno.

Dr. Antun Radić umro je u naponu snage, sa pedeset godina života. I kao nekim određenjem sudbine zadnja godina njegovog patničkog života bila je ujedno i zadnja godina života habsburške monarhije. A koliko ju je on prezirao! Prezirao ju je, jer je prezirao i nas naučio prezirati svako nasilje, pokvareno kupovanje duša, gaženje elementarnih prava čovjeka, pljačkanje sirotinjske muke, mučenje, fizičko i du-

ševno teroriziranje čovjeka. I eto sudbina mu je dosudila, da još vidi agoniju tog crnog dvoglavog orla, koji je narode isisavao kao neki vampir. Nije propuštao nijednu moguću priliku, a da nas ne upozori i da nam ne prikaže te posljednje trzaje agonije te države, koja je morala propasti, jer je gazila narodnu slobodu. Zajedno sa probuđenjem shvaćanja socijalnih nevolja, koje biju našu hrvatsku domovinu učio nas je, da u propasti habsburške tiranije gledamo ne slučajni događaj, nego historijsku i organičku nuždu. Habsburška monarhija i njeno nasilje propalo je zato, jer su uvijek u historijskom razvoju propali i srozali se svi pokušaji nepravde, nasilja i političkog nemorala. Kaošto se i svako trulo drvo, koje je bolesno i iskvareno mora na prvoj jačoj buri srušiti. A ako je taj trulež i gnjiloća izjela već svu srž i unutarnjost debla, onda će se ono srušiti, makar nema u šumi ni daška vjetra. Zašto? Jer je takav zakon u prirodi.

Dok je godine sedamnaeste još vladao kruti kundak žandara, devetstoosamnaesta je već u početu nagoviještala svršetak drame, jer već ni državni žandari nisu imali što da jedu. Zeleni kaderi poplavili su provinciju. Armije bečkog cesara, gole, bose, bez novaca i hrane postale su nepouzdane i nezadovoljne. I što je više odmicala ta godina, to je bilo očitije, da je konac blizu. Razumije se, bečki cesar, koji je i dalje provodio dane na banketima i proslavama nije to sve sa svog pro zora u Schönbrunu ni htio ni mogao vidjeti. On je samo vidio uniforme, a nije mogao u svojoj šupljoj K. u. K. glavi shvatiti, da pod tim uniformiranim grudima kucaju također i srca hrvatskih i ostalih seljaka. A svaki bi mu od tih seljaka jednostavno, ali i klasično razložio situaciju: »Vrč ide na zdenac, dok se ne razbije!« I tako se i stari carski vrč jednoga dana razbio. Bilo je suđeno pokojnom Dru A. Radiću, da vidi kukavni bijeg cara i njegove feudalne oficirske krvave pratnje. Par mjeseci prije, nego li što je A. Radić umro.

U to vrijeme već je Dr. A. Radić sve više i teže pobolijevao.

Sve do zadnjega časa bio je s nama, svojim đacima i učenicima. No nije mogao dugo. Desetog veljače 1919. god. zaklopile su se za uvijek njegove drage oči. Dvanaestoga smo ga otpratili do posljednjeg počivališta. Bilo je krasno poslije podne sa suncem, koje je topilo još zaostali zimski snijeg. Po cesti na Mirogoj tekli su mali potočići, a mi smo išli u grupi žalosni. Obzor od 13. veljače 1919. god. donio je članak pod naslovom »Sprovod Dra Ante Radića«: »Jučer poslije podne u 3 sata sahranjen je na centralnom groblju Dr Ante Radić. Sprovodu su prisustvovali učenici gornjogradske gimnazije sa profesorskim zborom na čelu, te mnogo seljaka. Nad grobom oprostiše se od pokojnika u ime profesorskog zbora kateheta Peček, istaknuvši velike intelektualne i moralne visine pokojnika. Svoj govor završio je: »Za čas i na Tebe će se svaliti gomila zemlje, a ja, koji sam Te dobro poznavao, znam, da Ti ona ne će biti teška, jer to je hrvatska zemlja. Ti si ovu zemlju ljubio i druge učio ljubiti, a napose one, koji nas hrane i plugom i motikom«.

Nakon toga oprostio se od pokojnika učenik sedmoga razreda Božidar Murgić. Među inim rekao je govornik: »Mi, njegovi učinici s pravom možemo reći, da je on bio prvi *čovjek*, koga smo mi u svom životu sreli, on je bio prvi, koji je u nama probudio čovjeka, da, mnogi od nas može i mora priznati da to, što je danas svijestan, slobodan, i za život sposoban imade baš njemu, učitelju, da zahvali«. Dalje je rekao: »On bijaše onaj, od koga smo mi prvi puta čuli, da čovjek treba da bude slobodan i duševno i tjelesno, koji nas je učio da budemo ljudi. Znao nam je reći: »Zar da i vi budete takvi, kao ovi što su, ljudi bez uvjerenja, bez moralne snage svoje uvjerenje iznijeti, za nj se boriti i žrtvovati? Borite se za istinu i za nju propadnite ili pobjedjujte! Mi umiremo, a vi dolazite, budite bolji od nas! Budite slobodni, probudite u sebi čovjeka!« Nakon toga je govorio seljak Jure Valečić, koji je ispred seljaka, koji su došli da učestvuju sprovodu odao mu

hvalu i posljedndju počast. U svom je govoru istakao zasluge pokojnika spram seljaštva, koje se je po neumornom djelovanju pokojnika podiglo tako, da sada ide uporedo sa drugim staležima i traži svoja prava i brani svoje probitke. Govor je ovako završio: »Učitelju dragi! Nama se je dijeliti od trudnoga tijela, ali ljubav Tvoja, će za uvijek ostati među našim seljačkim pukom, koji si do smrti ljubio. Ostavio si nam imovinu veću, nego da nam najveći ratni miljarder ostavi svoju imovinu. Niti svi ratni milijuneri sa svojim novcima i bilo kojom silom ne bi postići mogli među seljačkim svijetom, što si među nama postigao Ti svojim neumornim trudom, svojim plemenitim srcem, svojom velikom dušom, svojom ljubavi spram bližnjemu, osobito seljaštvu«. Još je govorio Josip Predavec.

Tadanji ravnatelj gornjogradske gimnazije V. Dukat napisao je u izvještaju te škole za godinu 1918.-19. ovo: »Zvanje svoje nastavničko je Ante Radić shvaćao ozbiljno i vršio ga rado i zdušno. Mladež mu je, i mala i velika, bila iskreno odana, a on ju je očinskom ljubavlju privijao svome srcu. Ako je kadšto bio drugih pedagoških nazora, nego njegovi drugovi i usrdno ih branio, moralo mu se priznati, da ne radi iz puke tvrdoglavosti, već iz dubokog uvjerenja. U velikoj masi nije mogao provesti svoju metodu, kako je želio, no zato je s tim voljnije radio s manjim brojem odabranika, te je bio upravo idealan primjer privatnog učitelja. S drugovima, kraj sve razrožnosti u mišljenju, vladao se vazda prijazno i kolegijalno, pa i onda još, kad ga je već lomila i kidala teška bolest, kojoj je najposlije i podlegao«.

TUŽNI FINALE

Poslije smrti A. Radića njegova je udovica ostala puka sirota bez igdje ičega. Drugi dan poslije njegove smrti dne 11. veljače 1919. uzeo je Dr. Bosanac još neriješenu molbu A. Radića od 3. I. 1919. kojom je molio priznanje za mirovinu onih dvadeset godina, što ih je proveo kao javni radnik, pa je na tu molbu napisao ovo: »*Napomena.* Dr. Ante Radić iznova je namješten u srednjoškolskoj učiteljskoj službi, kad je naredbom od 22. VIII. 1917. br. 220. imenovan profesorom u VIII .č. razredu u gornjogradskoj gimnaziji u Zagrebu. Prvi put bio je namješten u učiteljskoj službi g. 1892., kad je nar. od 2. XI. br. 14400. postavljen namjesnim učiteljem u gimnaziji osječkoj. S koncem mjeseca rujna 1897. obustavljena su mu beriva, jer se je odrekao učiteljske službe. Prema ustanovama zakona od 5. kolovoza 1914. o opskrbi zemaljskih namještenika nema udovica profesora Radića pravo na mirovinu, jer on nije imao pet godina (zapravo 4 godine i 6 mjeseci) uračunljivog vremena (§ 49. i § 29.) dok je kontinuitet službenog vremena prekinut razmakom od punih 20 godina. Cijelo to vrijeme, što nije bio u učiteljskoj službi bavio se Dr. Radić živo i uspješno književnim radom služeći tako narodu kao prosvjetni radnik, kako je to istinito prikazao u privitoj molbi svojoj od 3. siječnja o. g. kojom je zamolio, da mu se te godine uračunaju kao službene godine.

Kako je profesor Radić i školske svoje dužnosti svagda vršio uzornom točnošću i savjesnošću, predlažu potpisani, da se obzirom na njegov savjesni rad u školi i na zasluge u književnosti zamoli ministar prosvjete, da u ministarskom savjetu izradi, kako bi mu se godine prvoga učiteljskog službovanja (od 1892. — 1897.) pribile vremenu drugoga službovanja (od kolovoza 1917. do 10. veljače 1919.) i tako putem milosti oprosti uvjet kontinuiteta službenog vremena prema al. 2. §-a 91. zakona o poskrbi.

Tako bi njegova udovica mogla dobiti zakonom propisanu mirovinu na osnovi najzad uživanoga uračunljivoga beriva od 3800 K. u iznosu od 1600 K. na godinu«.

U Zagrebu, 11. II. 1919.

DR. STJEPAN BOSANAC.

Ovu su Napomenu supotpisali i s njom se saglasili zemaljski školski nadzornici Fr. Krema i Dr. Škreb. Odjelni predstojnik Rojc primio je taj prijedlog i na aktu napisao: »Neka se ovako učini dopis min. prosvjete«.

M. Rojc.

22. veljače 1919. sastavio je Dr. Bosanac taj dopis koji je 26. veljače potpisao Rojc. Dopis glasi:

Gospodinu

Ljubi Davidoviću ministru prosvjete

u Beogradu.

Dne 10. veljače o. g. preminuo je u Zagrebu naglom smrću profesor u gornjogradskoj gimnaziji Dr. Ante Radić i ostavio udovu bez djece Vilmu. Prema ustanovi al. 1. §-a 49. zakona od 5. kolovoza 1914. o opskrbi zemaljskih namještenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, njihovih udovica i siročadi, imade udovica činovnika i službenika pravo na udovičku mirovinu, ako činovnik ili službenik imade barem pet godina uračunljivoga službenoga vremena (al. 1. §-a 29. spomenutoga zakona o opskrbi).

Kako je po zakonu uračunljivo samo vrijeme službe. koje je neprekidno provedeno (al. 1. §-a 9. zakona o opskrbi), a Dr. Ante Radić nema pet godina neprekidnoga službovanja, nema udovica njegova zakonskoga prava na udovičku mirovinu.

Putem milosti mogu se prema ustanovi §-a 91. zakona o opskrbi podijeliti mirovine, koje ne odgovaraju ustanovama spomenutoga zakona, na prijedlog banov.

Kod opskrba, koje se mogu izuzetno podijeliti putem milosti mogu se oprostiti samo uvjeti, koje traži zakon, a opskrba, koja bi se imala podijeliti, ne može biti veća od opskrbe, koja bi pripadala po zakonu, da su ispunjeni zakonom određeni uvjeti (al. 2. § 91.).

Jedan je od zakonskih uvjeta za mirovinu neprekidnost službovanja, koji uvjet Dru Anti Radiću nedostaje. Zato se ovim predlaže oprost od toga zakonom propisanog uvjeta i podjeljenje mirovine putem milosti za udovicu profesora Dra Ante Radića. Čast mi je taj prijedlog ovako obrazložiti: Pokojni Dr. Ante Radić rodio se 11. lipnja 1868. u Trebarjevu Desnom u Hrvatskoj. Gimnazijske nauke svršio je u Zagrebu, Rakovcu i Varaždinu s ispitom zrelosti u Zagrebu, sveučilišne nauke u Zagrebu i Beču. God. 1893. osposobljen je u Zagrebu iz hrvatskog jezika kao glavne struke i klasične filologije kao sporedne struke. Služio je kao namjesni učitelj u gimnaziji osječkoj, požeškoj i varaždinskoj (od god. 1892. — 1894.), kad je naredbom od 31. kolovoza 1894. imenovan privremenim ravnateljem više i s njom združene niže djevojačke i ženske stručne škole u Varaždinu.

Naredbom od 10. kolovoza 1895. imenovan je pravim učiteljem u gimnaziji zagrebačkoj, odakle je naredbom od 29. kolovoza 1897. premješten u veliku gimnaziju u Gospić, kamo nije otišao, jer se izjavom od 7. rujna 1897. odrekao službe i beriva srednjoškolskog učitelja.

Tek naredbom od 2. kolovoza 1917. Br. 22.063. iznova je imenovan srednjoškolskim učiteljem s naslovom profesora u VIII. čin. razredu u gornjogradskoj gimnaziji u Zagrebu, gdje je služio do svoje smrti 10. veljače o. g.

Cijelo vrijeme, što nije bio u učiteljskoj službi, bavio se književnim i novinarskim radom, kako je to razloženo u priloženoj molbi, koju je u mjesecu siječnju o. g. upravio na povjerenika za bogoštovlje i nastavu, da mu se dvadeset godina, što ih je od 1897. do 1917. proveo izvan službe, uračunava u službovne godine i za mirovinu.

Kako je Dr. A. Radić kao učitelj svagda savjesno i s mnogo spreme i ljubavi vršio sve svoje nastavničke dužnosti, mislim da mogu predložiti, da se njegovoj udovici iz milosti podijeli zakonom određena mirovina prema najzad uživanoj plaći (od 3.600 K.) u iznosu od 1.600 K. na godinu uz oprost od zakonom propisanoga uvjeta o neprekinutom službovanju.

Izvolite, gospodine ministre primiti izjavu mojega osobitoga poštovanja.

U Zagrebu, dne 26. II. 1919.

Rojc v. r.

Na taj dopis odgovorio je ministar Ljuba Davidović u saglasju sa ministarskim savjetom slijedećim aktom:

Ministarstvo Prosvjete Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca prosvetno odelenje P. br. 4587 3. aprila 1919. godine u Beogradu.

Narodnoj vladi
(povereništvu za Prosvetu)
Zagreb.

U vezi sa aktom Narodne Vlade Br. 231.-919. od 26. februara ov. god. Ministarstvu Prosvete je čast dostaviti Vladi, da G. Ministar Prosvete odlukom svojom Pbr. 4587 od 18. marta ov. god. u sporazumu sa Ministarskim Savetom nije mogao usvojiti predlog Vlade da se udovi pokojnoga Dr. Ante Radića izdaje penzija iz državne kase, iz ovih razloga:

1). Što pokojni Dr. Ante Radić nije ispunio zakonske uslove za sticanje prava na ličnu penziju ili penziju svojoj porodici;

2.) Što je pokojni Dr. Radić svojevoljno, bez pritiska političkih i državnih vlasti bivše Austro-Ugarske Monarhije, dao ostavku na profesuru i državnu službu;

3). Što je on dvadeset godina bio bez državne službe, odavši se slobodnim profesijama, što znači da na penziju iz državne kase uopšte nije reflektirao; i

4.) Što se ovaki slučajevi ne mogu rešavati mimo volje i odredaba postojećih zakona sve dok se novim zakonom ovakvi slučajevi ne budu regulisali, kada će se i ovaj predlog moći ponova uputiti na rešenje.

Po naredbi Ministra Prosvete
Načelnik,
Dr. K. Petković v. r.

O ovom negativnom rješenju ministra prosvjete Ljube Davidovića moramo konstatirati ovo:

Ad 1.) Da je Ante Radić ispunio redovite uslove za mirovinu svojoj udovici, ne bi trebala Narodna Vlada u Zagrebu moliti i predlagati ministru prosvjete Ljubi Davidoviću, da se ta mirovina podijeli izvanrednim putem, kako je to zakon za takove slučajeve predvidio. Taj dakle razlog, da se molba i prijedlog Narodne Vlade u Zagrebu odbije, nije bio opravdan.

Ad 2.) Tvrdnja, da ne postoji razlog pritiska političkih i državnih vlasti bivše Austro-Ugarske Monarhije, uslijed koje je prestala služba A. Radića, je lažna. A. Radić je glasovao protiv Khuenovog režima i smjesta je bio za kaznu premješten u Gospić. O tome je još za vrijeme bivše Monarhije bilo u javnosti često govora, pa je tako i sam odlazak A. Radića iz službe bio smatran političkim progonom. To su morali dobro znati u ministarskom savjetu, u kome su sjedili i političari iz hrvatskih zemalja, no sve od reda ljuti protivnici pokojnog A. Radića. Ministar prosvjete Davidović traži formalni akt otpusta iz službe i za njega nije bio premještaj za kaznu radi glasovanja protiv Khuena »politički pritisak«. Zar je učenjak A. Radić mogao u Gospiću, koji je još k tome bio tada daleko od željezničke veze i dobar dio zime potpuno odrezan od Zagreba, zar je mogao uređivati Akademijin Zbornik, kad je postojao precedens sa slučajem prof. Milčetića u Varaždinu? Žalosno je, da za ministra prosvjete Davidovića, niz godina rada kod Akademije i Matice nije bio vrijedan, da udovici A. Radića prizna još potrebnih šest mjeseci za kukavnu minimalnu mirovinicu. Da S. Pribićeviću i E. Lukiniću tim zlodusima Hrvatskog Sabora — rad A. Radića u saboru i na političkom polju, nije bio nacionalan i zaslužan, to nam je razumljivo. O socijalisti Koraću ne ćemo ni govoriti. No što da kažemo o ministru prosvjete Lj. Davidoviću, kojeg nam prikazuju kao čovjeka dobra srca i prijatelja Hrvata? Svakako vrlo slab dokaz te dobrote i prijateljstva!

Ad 3.) Te slobodne profesije: Rad kod Akademije, Matice Hrvatske i u književnosti, bijahu za A. Radića bijedno vrelo uzdržavanja, tek toliko, da ne umre od gladi. Ovakovo bagateliziranje teškog života i rada učenjaka i književnika A. Radića, pretstavlja krajnji cinizam.

Ad 4.) Da je prijedlog Narodne Vlade u Zagrebu bio protiv »volje i odredaba postojećih zakona«, to je sušta laž, jer je taj prijedlog bio učinjen na osnovi hrvatskoga Zakona o opskrbi zemaljskih namještenika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji od 5. VIII. 1914., koji je u ono vrijeme bio u potpunoj pravnoj snazi za područje Hrvatske i Slavonije. To je u prijedlogu jasno i kazano. Dakle i taj razlog odbijanja prijedloga Narodne Vlade u Zagrebu nije bio opravdan. Ovo je rješenje bilo skroz protuzakonito i bezdušno i ostati će kao mračni i sramotni dokumenat tim teži, što će iza njega slijediti potresna tragedija smrti udovice A. Radića, koja, ostavši ovako sirota i pod svoje stare dane bez kore hljeba i bez krova nad glavom, počinja u svom očaju samoubojstvo......

Kako bijedni ispadaju članovi tadanjeg ministarskog savjeta, koji se saglasiše sa rješenjem ministra prosvjete Ljube Davidovića! — U toj vladi (od 7. XII. 1918. do 16. VIII. 1919.), koja je moralno odgovorna za taj akt bijahu od Hrvata: Tugomir Alaupović ministar vjera, Edo Lukinić ministar pošta i brzojava, Živko Petričić ministar poljoprivrede, Franjo Poljak ministar agrarne reforme. Od Srba iz Hrvatske: Svetozar Pribičević ministar policije, Vitomir Korać ministar socijalne politike. Dr. Ante Trumbić ministar vanjskih poslova bio je tada u Parizu na mirovnim konferencijama i ne može za taj žalosni događaj biti odgovoran. — Treba međutim odati priznanje Narodnoj Vladi u Zagrebu, a naročito Milanu Rojcu, te zemaljskim školskim nadzornicima Dr. Stjepanu Bosancu, Dr. Stjepanu Škrebu i Franji Kremi, koji su učinili sve što su mogli, da omoguće A. Radiću u njegove teške dane pod konac života, da dođe do dostojne i njemu toliko drage profesorske službe, a njegovoj udovici, da osiguraju bar najskromniju egzistenciju. Osobito pada u oči gentlemenski stav M. Rojca, koji je spram inače svog političkog protivnika, nastupio onako, kako se i dolikovalo ovom kulturnom i zaslužnom hrvatskom čovjeku.

Nekako u isto vrijeme, kad je umro A. Radić počeli su i teški progoni protiv Hrvata uopće, a Seljačke Stranke i S. Radića napose. Što se je radilo manje više je poznato, jer generacije, koje su to proživljavale još su tu. Na čelu svih progona Hrvata i glavni inicijator svega toga zla bijaše S. Pribičević i njegovi ljudi. U ljetu 1919. bacio je Pribičević S. Radića u zatvor. Mjesecima nije obitelj tog hrvatskog mučenika znala, da li je živ ili mrtav. — Bili su to strašni dani za čitav hrvatski narod, koji je patio kao Isus na križu. Udovica A. Radića živjela je u najvećoj bijedi. U to se desilo, da su joj konačno vlasti oduzele i stan u kome je provodila svoje nesretne dane. Badava je apelirala na milost. Dosuđena je bila deložacija i određen dan, kad će joj stvari izbaciti na ulicu. Očajna, na dan, kad je primila odluku o tome, lutala je gradom i došla na policiju i sud, da je puste k S. Radiću, kako bi je taj savjetovao i sigurno joj pomogao. No uzalud, otjeraše je. 5. srpnja oko šest sati podveče dolazi u knjižaru u Jurišićevoj ulici, plače pred ženom S. Radića i njenom kćerkom Milicom. Ove je tješe i pozivlju, da dođe k njima i da se kod njih skloni. Uzalud. U njenoj duši već je sazrela užasna odluka. Ukočenim riječima jezovito, kao iz groba oprašta se: »Idem daleko, daleko. . .«. Naglo pobježe iz dupkom pune knjižare. Za njom uzalud trče ulicom nevjesta i nećakinja, nestala je u vrevi. — Na sve strane pitaju po gradu za nju sluteći zlo, ali je ne nalaze nigdje. U to je vrijeme ta bijedna žena klečala kraj groba svog mrtvog supruga Antuna i proživljavala u suzama i molitvi svoje zadnje časove praštajući se sa životom. A kad su sa Mirogoja nestali i posljednji ljudi, negdje kasno u noć ispija ona na grobu muža otrov i združuje se s

njime u smrti za vječna vremena. U jutro je nalaze u agoniji. 7. srpnja 1919. pokopaše je zajedno s mužem i materom. Tako je na najstrašniji način svršen njen život. Posljednji čin tragedije Antuna Radića je završen. Zavjesa je pala.

* * *

EPILOG

Za cijeloga života i rada Dra Ante Radića, kako je ovdje izložen po izvorima prve ruke, mogu se naglasiti ove značajne činjenice:

Ante Radić osnivao je svoj rad i nauku, ili da se izrazimo u duhu suvremene kritike, svoju ideologiju, kao na stancu kamenu na činjenici, da hrvatski narod imade iskonsko pravo na potpuni suverenitet na političkom, kulturnom i ekonomskom području kao posebna jedinica prema svakom drugom narodu, s kojim u historijskom razvoju dolazi u dodir. Ante Radić je odmah u početku svoga javnoga rada dobro znao, da hrvatski narod kao svijesna narodna cjelina ne živi tek od jučer, nego se kao suvereni narodni individualitet može pozivati na prošlost od više nego tisuću godina. Cijelo to vrijeme on živi sa sviješću posebnoga hrvatskoga naroda i s *pravima*, što ih je *borbom* izvojevao u najtežim prilikama u svom historijskom životu. Ante Radić zna, da su Hrvati — kako reče S. Radić — vjerni sinci Zvonimira i da ih kao takove zove glas jedinstva svega hrvatskoga naroda i to sve staleže podjednako: na obranu hrvatstva i socijalne pravde. Genijalnom svojom intuicijom Ante Radić je shvatio, da suvremenu veliku borbu za taj svoj suvereni narodni individualitet s brojnim svojim neprijateljima i protivnicima hrvatski narod ne može izdržati, ako snagu za tu veliku borbu ne crpe iz elementarne snage, koja leži u hrvatskim seljacima i s obzirom na njihov broj i s obzirom na unutrašnju moralnu vrijednost hrvatskih seljaka. U tom on samo jače i stvarnije akcentuira zahtjeve i političku doktrinu Ante Starčevića, koga u nacionalnom radu potpuno prihvaća ne propuštajući nikada i ni

u kojoj prilici naglašavati, da je baza čitave naše hrvatske politike hrvatsko državno pravo i kulturnohistorijski individualitet hrvatskoga naroda. No Ante Radić je dobro znao, da su seljaci tada u hrvatskom narodu predstavljali tek virtualno onu elementarnu snagu, jer su još bili neprosvjećeni i neuki. Tu njihovu veliku virtualnu snagu trebalo je aktualizirati prosvjećivanjem. On se na taj posao dao upravo apostolskom gorljivošću u cijelom svojem životu kao učenjak — mislilac, učitelj, književnik, publicist i političar, jer je bio duboko i nepokolebivo uvjeren o tome, da samo prosvjetljen seljački narod može doći do svijesti o svojoj elementarnoj nepredobivoj i nepobjedivoj snazi.

Ante Radić je vjerovao u moralnu snagu hrvatskoga seljaka i u njegovu kulturu, koja ima svoj korijen u rasnoj individualnosti stare hrvatske kulture. Došavši u sferu mediteranske i zapadnoevropske kulture Hrvati su stvorili današnji tip svoje kulture, koja je sinteza starih autohtonih kulturnih elemenata i kasnijih zapadnoevropskih utjecaja. Stara hrvatska kultura — kao i kultura mnogih drugih naroda — primala je nove utjecaje, u prvome redu katoličanstva. No hrvatski je seljak te katoličke i zapadnoevropske utjecaje učinio sastavnim dijelom svoje današnje kulture, te se ti utjecaji ne mogu i ne smiju odvojiti kao neki tuđinski dijelovi iz njegove duše. Štaviše sasvim je sigurno, da bez tih katoličkih zapadnoevropskih elemenata ne bi ni bilo današnjeg hrvatskog naroda, da se bez katoličke vjere hrvatski narod uopće ne bi ni održao, nego bi odavna nestao u bizantinsko — tursko — balkanskoj mješavini. Katolička je vjera očuvala etničko obilježje hrvatskoga naroda, pa zato svatko tko u Hrvatskoj radi protiv katoličke vjere i njenih kulturnih elemenata, taj radi na tome, da nestane hrvatskoga naroda kao kulturne i političke individualnosti. Toga je bio svijestan Ante Radić. On je dobro znao i duboko osjećao, da hrvatski seljak svoju pradjedovsku katoličku vjeru drži neotuđivom sastavinom svoje

duše, pa je prema tome katolička vjera jedan od jakih izvora one snage, koja je hrvatskom seljaku potrebna, da se u današnjoj svojoj borbi, protiv svih neprijatelja svojih primarnih vitalnih prava odupre kao član posebnog hrvatskog naroda i da tako pomogne tome hrvatskome narodu, da se održi u budućnosti.

Radi toga bio je Ante Radić odlučno protiv svakoj klasnoj borbi unutar hrvatskoga naroda. Njegova politika nije bila neka staleška, već široka općenarodna, općehrvatska. Socijalna sadržina njegovog rada ne samo, da nije bila na štetu hrvatskoj narodnoj ideji, već je ovu jačala i popunjavala. Ante Radić je direktni nasljednik Antuna Starčevića, oni se upravo skladno popunjavaju tako, da komponente njihove nauke čine idealnu sintezu naše suvremene hrvatske politike. U toj dvojici hrvatskih velikana razvijen je hrvatski ethnos do svog maksimuma. Politički pak moral Ante Radića jednak je također političkom poštenju Ante Starčevića, a veće se priznanje u Hrvatskoj ne može nikome dati, jer se znade, da je Ante Starčević u političko — nacionalnom pogledu uzor savršenstva, koji mora biti uvijek svim političkim vođama u Hrvatskoj ideal.

Ante Radić ostavio je hrvatskom narodu svojim cijelim zaista mučeničkim životom i svojom upravo mesijanskom naukom, veliku zavjetnu misao: da je politički, kulturni i socijalni rad *sveti posao*, koji treba da se osniva na istini, pravdi i beskompromisnom poštenju i to poštenju jednako u javnom, kao i privatnom životu. Svojim životom i radom i svojim idejama Ante Radić ulazi, u hrvatsku historiju kao velikan, kao učitelj i duhovni vođa svim hrvatskim generacijama jednako današnjim kao i budućim. Zahvalni hrvatski narod sačuvat će mu trajnu uspomenu. U srcima Hrvata živjet će Ante Radić vječno, dok god bude ove naše svete hrvatske domovine za koju je on živio, radio i patio. —

KULTURA I CIVILIZACIJA

Što je kultura? Štogod je čovjek ikad igdje učinio i stvorio, da mu život bude lakši i ljepši, zove se kulturni čin, kulturno djelo, a sve skupa, što je više ljudi u tu svrhu učinilo, ili što je jedan narod u tu svrhu načinio naime: da mu bude bolje i ljepše, to se zove kultura.

»Kultura« je latinska riječ, a što zapravo znači, vidi se najbolje po tom, što se ovom i sličnim riječima označuje. Tako riječ kult (cultus) znači čašćenje (osobito čašćenje božanstva i vrijednih ljudi, junaka i svetaca). Ali kult kao pridjevak znači sve, što je obdjelano ili obrađeno (na pr. obrađeno zemljište, obrazovan čovjek). Riječ ovoj srodna, koja pokazuje činjenice, glasi kolo, a znači najprije boraviti, baviti se, pa se zato stanovnik ili žitelj kaže latinski inkola, naseobina se zove kolonija (colonia). Po tom i vidimo, a to nam i zdrava pamet kaže, da kulture nema bez stalnoga naseljenja i bez brižljivoga rada, t. j. ne samo bez djelanja, nego baš bez »obdjelavanja«, t. j. obilaženja i baš dvorenja. Ovakvo pomno obdjelavanje, obilaženje i dvorenje — to je pravo čašćenje, pa je sasvim razumljivo, što Rimljani istom riječju nazivaju obdjelavanje zemlje, obrazovanje čovjeka i čašćenje božanstva.

No još je najvažnije ovo: I u samoj Evropi bilo je dugo, a ima i danas dosta svijeta, koji još uvijek živi na starinski način, te ne zna gotovo ništa o onoj evropskoj kulturi, o kojoj je bio govor. Da to posve dobro razumijemo, dosta je pogledati i danas na toliki seljački svijet, osobito kod slavenskih naroda. posebice

kod nas Hrvata: kolika je razlika u životu i mišljenju ovoga naroda prema životu i mišljenju tako zvane »gospode«, t. j. onih ljudi, koji su primili drugi način života!

No zato se ipak ne može reći, da taj seljački svijet nema nikakve kulture. Iz našega se razlaganja dobro vidi, što je kultura naime, da je kultura rad i nastojanje, da čovjek svoj život poboljša i poljepša. A kad to znamo, ne možemo reći, da seljački svijet, ništa ne radi, da svoj život poboljša i poljepša. Dosta je pogledati obrađena polja, zgrade, odijelo, pjesmu, veselje i tugu seljačkoga naroda, pa će svatko priznati, da je to i te kakva kultura, — a ipak je u koječem dosta daleko od onoga, što se zove »evropska kultura«. Kakva je dakle to kultura? Nije li i to evropska kultura, barem kod seljačkoga svijeta u Evropi? Kako to, da između ovoga seljačkoga svijeta i između spomenute tako zvane »gospode« ima i preziranja i mržnje? Kako to, da »gospoda« vele za seljake, da su »prosti«, a seljaci drže često gospodu za svoje neprijatelje?

Ovo je doista vrlo važna pojava u životu naroda, a rodila se ovako:

Ujedinjene kulture raznih spomenutih naroda stvorile su doista tako velikih djela i takav život, da su se ljudi morali sami čuditi i diviti svemu tomu, što su stvorili. Među tim velikim djelima ujedinjenoga ljudskoga nastojanja najznamenitije je veliko djelo: veliko i silno rimsko carstvo. Tolike zemlje i narode spraviti pod jednu vlast i jedan zakon i red — to je doista veliko djelo. Čovjek si lako može pomisliti, što su o sebi mogli misliti oni, koji su tomu silnomu carstvu bili na čelu i na prvim mjestima, a to su bili carevi rimski i gospoda rimska, i nije čudo, da su careve (imperatore)

rimske još za života proglasivali bogovima. Lako si možemo pomisliti i silnu i jaku rimsku vojsku, a onda život na carskom dvoru i kod gospode, sve u redu, u slavi, u bogatstvu i sjaju, a i u mudrosti i znanosti. No još je lakše pomisliti, kako su rimski državljani, koji su u slobodi živjeli pod ovakvom vladom, morali malo cijeniti i upravo prezirati one ljude i cijele narode, koji nisu bili rimski državljani, nego su kao divlje čete plijenili i harali na granicama rimskoga carstva. Rimljani su sve ove narode izvan svoga carstva podrugljivo i prezirno zvali barbari.

Zato je posve naravski, da se je mnogo do toga držalo, ako je tko bio, a osobito, ako je tko postao rimski državljanin, zapravo »građanin« ili civis. Gdjekomu će biti možda poznato kako su sv. Pavla htjeli šibati, ali on je rekao: ja sam rimski civis (državljanin, zapravo: građanin) i apeliram na cesara! I nisu ga smjeli šibati! Razumljivo je zato, da je sve htjelo postati civis, da se je htjelo civilizirati, t. j. doći pod rimske zakone i u svem se izjednačiti s državljanima rimskim, t. j. primiti svu rimsku kulturu. Ovo svjesno nastojanje pojedinaca i naroda, da prime rimsku kulturu, i opet nastojanje rimskih državljana, da što više svijeta i naroda sprave pod svoju vlast, pod svoje zakone i uredbe, to je nastojanje bila prva civilizacija.

Osim toga dogodilo se još i ovo: Za rimskoga vladanja i u rimskom carstvu javila se nova vjera i nauka: kršćanstvo. Kako je poznato, ta je vjera došla iz zemlje židovske, a glavni njezin širitelj ili apostol, spomenuti sv. Pavao, bio je, kao i ostali obrazovani ljudi, dobro izučen u grčkoj mudrosti. Ova židovska nauka u grčkom ruhu naskoro je, za kakovih 300 godina, tako osvojila učene i neuke, da je uz nju pristao i sam rimski

car (Konstantin), te joj time ne samo dao slobodu, nego ju u neku ruku proglasio jedinom pravom i dozvoljenom, t. j. državnom vjerom, uz koju mora pristati svaki rimski građanin.

Ali sve to nije ništa prema kršćanskoj nauci o spasenju **čitavoga** čovječanstva. S tom naukom došlo je u evropsku kulturu do sada sasvim nepoznato poticalo na rad. Do sada se naime svaki čovjek i svaki narod starao samo za sebe, da mu bude bolje i ljepše, i to na ovom svijetu. Kršćanska nauka donaša k tomu novo, do sada nepoznato nastojanje: za spasenje **cijeloga** čovječanstva, t. j. svih naroda bez razlike. Duh ovoga kršćanskoga nastojanja za »carstvom božjim na zemlji«, za »jednim pastirom« i »jednim ovčinjakom«, a sve u svrhu »vječnoga blaženstva na nebu« — dovoljno je poznat, pa toga ne treba potanko razlagati. Ovdje je dosta spomenuti to, da se je širenjem kršćanstva širila i evropska kultura, zapravo civilizacija, jer tko je postao kršćanin, postao je ujedno član kršćanske Crkve, kojoj je glavar stanovao u Rimu, i tek time je stupio među ljude. Svijet, koji je dalje stanovao od gradova, nije dakako mogao tako brzo i lako stupiti u to kolo. Ovi ljudi po selima (selo se latinski kaže pagus, a seljaci se zovu pagani) bili su prezirani kao do sada barbari, što još i danas dokazuje naša riječ pogan, koja je najprije, kako se vidi, značila seljak (pagan), a danas ne znači samo bezbožac, nego i gadan čovjek. Zato se lako razumije, što su nekršteni narodi t. j. njihovi vođe i prvaci, nastojali, da što prije skinu sa sebe ovaj prezir, a to je moglo biti samo tako, ako se izjednače s građanskim (civilnim) stanovništvom, t. j. da se pokrste, jer je sada u gradovima bilo sjedište rimske kulture i kršćanstva.

Ovaj sramotni prezir osobito je smetao poglavice i vladare novih »barbarskih« naroda, Nijemaca, i Slavena koji su se nastanili u rimskom carstvu. Zato su se ovi »barbarski« vladari krstili i sami i dali krstiti svoje podanike, no često su i dugo bili kršćani samo po imenu, a inače su u svem dugo, a u koječem do danas zadržali svoju narodnu kulturu.

(Kako čovjek postaje čovjek, »Božićnica« 1910.)

No civilizacija je s vremenom dobila i drugo značenje i drugu svrhu. Do sada je razloženo, kako je civilizacija išla za tim, da ljudi i narodi dođu pod rimsku državu i rimske zakone, a poslije u kršćansku Crkvu. Tako su se najprije u rimskoj državi, a po tom u rimskoj (katoličkoj) Crkvi okupili u jednoj misli razni narodi, veći i manji, jači i slabiji, kulturniji i manje kulturni, koji su, dakle, živjeli dosta različnim životom. **Svi su ovi narodi, ili bolje njihovi vođe i prvaci, stupivši u dodir s rimskom i kršćanskom civilizacijom, počeli sve to više spoznavati, da je ova civilizacija zbilja jedino ili barem najbolje sredstvo i način, da pojedinci i narodi dođu do što veće sreće.** Dokaz im je za to bila silna rimska država, koja je baš radi toga svima bila vazda pred očima i u misli, a dokaz su im bili i nekoji evropski narodi, koji su također po ovoj civilizaciji silno napredovali. Zato svijetom zavlada misao: Nema druge, nego, hoćemo li svoj narod, koji još slabo i znade za civilizaciju, da ga civiliziramo, moramo mu dati sva sredstva, što ih imaju već civilizovani narodi, i da ga uvedemo u njihovo kolo. Treba dakle širiti poznavanje civiliziranih naroda, primati sve, što su oni za bolji život izumili, primati pače i njihove običaje, način života, odijelo i t. d. jednom riječju: treba civilizirati.

Sve ovo zajedno: poznavanje civiliziranih naroda, primanje njihovih izuma, načina života i t. d. sve je to bez sumnje napredak (progres); sve to znači: **ne držati se slijepo starine, ne zaostajati za drugima, nego ići naprijed za novim, boljim, za čim ide i većina drugoga svijeta, kojemu je bolje. No što je glavno: sve ovo znači ne mirovati zadovoljavajući se s onim, što znaš i imaš, nego to znači gibati se, micati se, znači — raditi.**

I tako je doista obilježje civilizacije — rad i napredak. Gdje se radi, tu se i napreduje, a napredujući čovjek u istinu se mora pomicati i u prostoru, tražeći sredstva za napredak, pa se tako mora — na ovoj maloj zemlji — prije ili kasnije sastati s drugim narodima i stupiti u njihovo kolo, t. j. postati građaninom svijeta ili kozmopolit. Lijeni se narodi i ne civiliziraju, nego čame u svojoj zemlji, dok ne dođu radini i napredni, te ih često sbrišu s lica zemaljskoga.

Naravski, da će se na ovaj način napokon civilizirati svi narodi na Zemlji, i to je skrajni cilj ili ideal civilizacije, glavni cilj današnjega vremena: civilizirati sve narode i podati im plodove civilizacije: miran i udoban i sretan život.

Dakako, da i među plodovima civilizacije imade i gnjilih i otrovnih plodova, kako to uči lijepa nauka: povjest civilizacije. Ali o tom mi ovdje nije govoriti. Nešto ipak treba spomenuti.

Uspjesi su civilizacije doista veliki, sjajni i zamamljivi. No zlo, što ga civilizacija donosi, tako je veliko, da civilizacija ima ozbiljnih protivnika. Spomenut ćemo jedno:

Civilizacija i spomenuto kozmopolitstvo trga čovjeka od njegova naroda i domovine, pače i od roda. Civiliziran čovjek odriče se svega svoga i posebnoga, a prima

sve tuđe i opće. U prvo vrijeme godi mu ta novost, a za malo mu je dosta civilizirane jednoličnosti. Niti koga ljubi, niti se koga stidi, niti se koga boji. Njegov je sav svijet i njegov nije nitko. Ovakav čovjek riješivši se veze s rodom, s narodom i domovinom, a ne mogući se svezati s cijelim svijetom, često se izgubi, postane kao otrgnuti list na vjetru: sve mu je svejedno, pa i ono, što je zlo. Staroga poštenja i domaćega veselja nestaje. Čovječji život postaje pust, a ispunja ga samo trka i jagma za golim kruhom, jer do ideala civilizacije rijedko se tko uzdigne.

I tako civiliziran čovjek postaje opet sličan divljaku, komu je jedina briga: svakidanji kruh. Civilizacija uništuje kulturu, jer kulture nema bez doma, bez roda, bez poštovanja, ili kulta onoga, što su nam stariji ostavili, — a civilizacija sve to briše.

U ovoj opreci između kulture i civilizacije svakako je uza svu važnost civilizacije sigurnije, bolje i srcu čovječjemu milije — čuvati kulturu, t. j. čuvati i poštivati ono, što su nam djedovi ostavili i u čem smo odgojeni.

Iz knjige A. Radić:
»Kako čovjek postaje čovjek«, str. 25—30.

ODNOS GRAĐANSTVA SPRAM SELJAŠTVA

Što je narod? Ne misli se tu čitav narod hrvatski, već se misli onaj veći dio naroda, koji recimo za sada živi po selima, rukama radi, koji u velikoj većini ne nosi francuskog odijela, koji nije učio nikakih, ili gotovo nikakih škola.

I ovo su, istina, razlike, koje dijele narod od gospode, inteligencije, no ni svaka za se, ni sve zajedno nijesu, kako ćemo vidjeti, prava razlika, po kojoj bismo mogli prepoznati čovjeka iz naroda od gospodina. Prava je

razlika — druga kultura. Gospoda imadu svoju, narod svoju kulturu. A kad kažemo kultura, mislimo baš ono, što je zadaća, da se u Zborniku sabere: život, način života. Život je ovdje samo kratica. Kad upoznamo narodni život, znat ćemo, čega narodu treba za život, kako radi i počiva, tko mu je drag, a tko mrzak, što mu je pravo, a što krivo, kako se veseli i žalosti, o čemu snatri, čega se boji i čemu se nada... Poredimo li život i običaje, ćućenje i vjerovanje, znanje i mišljenje narodno s gospodskim, vidjet ćemo, da je u jednom i drugom u velikoj većini samo ono jednako, zajedničko, što je jednako u svih naroda, u svih ljudi: i narod jede i pije i narod se veseli i plače, i narod vjeruje, misli nešto i zna nešto — i u gospode sve to vidimo, ali **kako** se narod vlada kod jela, **kako** se veseli, — **tomu** se gospoda smiju, **što** narod vjeruje i misli, **to** je gospodi glupo, gospoda narod žale i govore, da bi ga trebalo prosvijetliti, t. j. učiniti da se narod vlada, da vjeruje i misli onako, kako je to u gospode. To je poznato, **razlika** je očita.

No kako je razlika očita, tako nije očito, otkuda i kako je ta razlika nastala. Mnogi će odmah pomisliti na ono, što smo gore spomenuli, t. j. da je svoj toj razlici uzrok škola: narod je neuk, narod je u neznanju. No jazu onome, koji dijeli narod od gospode, nije uzrok **samo** neznanje, narodno. Kad bi neznanje bilo uzrok, onda bi isti jaz postojao između gospode i njihovih žena, gospođa, između gospode, koja su učila visoke škole, i između gospode, koja tih škola nijesu učila, kao što su trgovci, bankiri i t. d., jer po svom znanju ne stoje ni njihove žene, ni trgovci i bankiri mnogo više od naroda: mnoge gospodske žene i gospoda bankiri znadu upravo toliko rimskog prava, grčke mitologije, skolastičke teologije, njemačke filozofije, astronomije i integrala, koliko i zadnji čovjek iz naroda, pa ipak ne vidimo, da bi na njih ona učena gospoda onako gledala, kako to gledaju na narod.

Drugi bi tko pomislio, da je jazu između gospode i naroda uzrok bogatstvo na jednoj, a siromaštvo na drugoj strani. Da razlika u imetku pravi među ljudima razliku, da jedne od drugih udaljuje, o tome nema sumnje. Na ovome jazu, o kojem govorimo, nije krivo siromaštvo naroda. Zar nema gospode, koja ništa nemaju, a uza to i ništa ne znaju? I druga ih gospoda ne zovu »prostim« narodom. Kad bi razlika u imetku činila ovaj jaz, morao bi se taj jaz pojaviti i među bogatim i siromašnim dijelom naroda, ili bi gospodi samo sirotinja narodna bila »prosti« narod. No toga nema. Bogati lihvar iz naroda ne vidi ono u svom siromašnom dužniku, što gospoda vide u čovjeku iz naroda.

Ni to nije uzrok velikoj razlici između gospode i naroda, što narod teško rukama sebi kruh služi, a gospoda ga zaslužuju glavom, umom. Istina je, da ručni rad na jednoj, a umni na drugoj strani u istinu dijeli ljude možda i više, nego što ih dijeli razlika u imetku. No otuda ne slijedi, da ih mora dijeliti. Silnih legija radnika, koji se žuljevima svojih ruku prehranjuju, nitko ne broji u »prosti« narod, nitko na njih **onako** ne gleda, kako gospoda gledaju na narod. S druge strane — da se poslužimo nešto neobičnijim primjerom — mnoga ciganka ne zna za žuljeve, već gatanjem u karte sebi služi kruh. Nije li i to nekaki umni rad? Pa ipak niko nije ciganke nazvao gospođom.

Spomenuli smo odijelo. To je nešto, što možeš svaki dan promijeniti. Pa gle! **Najsigurniji ćeš biti, da te ne ubroje u »prosti« narod, ako obučeš gospodsko odijelo.**

I zbilja neka čovjek iz naroda počne pomalo oblačiti gospodsko odijelo, reći će se, da se civilizuje, da nije posve prost. I pravo će imati: taki je čovjek iz naroda izgubio već polovinu narodne duše — da tako kažemo, — i obična mu čovječja plitkost, koja sudi samo po površini, ne čini krivo. No ipak bi krivo sudio, tko bi držao, da **samo** odijelo čini **onu** razliku, o **kojoj** govorimo. Da čovjek iz naroda počne oblačiti nenarodno odijelo, mora već biti dobro pripravljen, ne ide to najedanput: mora, kako smo rekli, izgubiti **nešto** od narodne duše.

I tako ni neukost, ni siromaštvo, ni teški ručni rad, ni odjelo nije uzrok onomu jazu, koji dijeli narod od gospode. Sve su ovo uz druge stvari uvjeti onoga, što zovemo kulturom, sve ovo zajedno čini zbilja kulturu.

Ali smo mi pokazali, da iz razlike kakove u ovim stvarima ne mora izlaziti, pa zbilja i ne izlazi i onakova razlika, kakova ima između gospode i naroda. Mi smo pače više puta spomenuli i jaz, koji, rekosmo, vlada između ova dva dijela naroda. I zbilja je jaz. Drugačija je ona razlika, koje ima i među gospodom prema znanju, imetku, radu. Ta se razlika — jedna, dakako, lakše, druga teže, — dade ipak u kratko vrijeme izjednačiti: znanje se popuni, imetak se steče, mjesto da radnik žulji ruke, računat će u računarnici — i razlike će gotovo nestati. No da narod prestane biti narodom, da bude blizu gospodi i gospoda njemu, morao bi promijeniti dušu. A da se duša narodna promijeni, za to treba stoljeća, kako je trebalo stoljeća, dok su se gospoda tako udaljila od naroda, kako su sada udaljena. Uzroci, dakle, što čine jaz, o kojem govorimo, nijesu takovi, da bi se mogli brzo i lako maknuti; ti uzroci ne nastaju

danas, nego traju i razvijaju se samo njihove posljedice.

O tim ćemo uzrocima kazati sada koju riječ. Bit ćemo kratki.

Nije teško pomisliti sebi (daleko smo od toga, da bismo to stalno znali) vrijeme, kad u Hrvata nije bilo »prostoga« naroda i gospode: bio je samo narod, čitav — recimo na današnju — prost. Tim je kazano, da među pojedincima nije bilo nikakve razlike: i onda je moglo i moralo biti tako, da su jedni bili pametniji, mudriji, bogatiji od drugih. Pače je moralo biti i druge ruke razlika: i onda je bilo glavara (recimo: župana), starješina i t .d. No nemamo nikakvoga razloga misliti da bi na pr. župan držao one, koji nijesu imali one vlasti i časti, koju je on imao, — »prostim« narodom, nemamo razloga misliti, da bi s visokog gledao na običaje, vjerovanje, znanje nekakvog »prostog« naroda: i on se gostio - recimo - na grobu svoga pokojnika, i on je vjerovao, da će taj mili mu pokojnik doći o ponoći, pa mu je i on pripravio na stolu soli i hljeba — kako je to činio i ostali narod. Poći ćemo i dalje. Dopustit ćemo, — kako je čovjek čovjeku vuk — da je taj župan, ili drugi koji glavar bio silnik, da je, ako je bio jači, pa još k tomu imao od naroda vlast, —svomu slabijemu susjedu činio krivicu, otimao mu. Sve je to moglo biti, svega je toga bilo, — ali nemamo nikakvoga razloga misliti, da bi taj glavar držao sebe kao čovjeka višim od ostalog naroda i da bi mu na osnovu toga i u ime toga prisvajao sebi pravo držati se prema ostalomu narodu i postupati s njim drugačije, (t. j. po se bolje, a po one ostale nepovoljnije), nego sa nekim sebi ravnim.

Pomislio bi tkogod, da se takova misao o nekoj vi-

sini o nekom pravu nad ostalim narodom nije stoga pojavila, što je sve bilo jednako neuko, neprosvijetljeno, što glavar onaj zbilja nije bio u prosvjeti nimalo više nad ostalim narodom. Otuda bi slijedilo, da prosvjeta rađa i mora rađati onakvom mišlju o nekoj visini i o nekom nejednakom pravu. Mi to u ime prosvjete jednostavno poričemo. Inače bismo se morali odreći čitavoga prosvjetnog rada i nastojanja čovječjega, što ga do sada poznajemo. Prosvjetom se čovjek podiže i pred samim sobom, to je istina, — ali ako prosvjeta jedne podiže, ona tim ne snizuje druge. Da je to tako, o tom će nas uvjeriti dalje razmatranje.

Pa ipak pored svega toga stoji činjenica, da se narod i zove »najnižim slojem naroda« i u istinu smatra najnižim. To jasno dokazuje frazeologija svih evropskih jezika, u kojima je pridjev »najniži sloj naroda« za narod gotovo stalan. Ili možda taj superlativ ništa ne znači i nema sadržaja?

Mi ne ćemo dokazivati, da su gospoda čitav srednji vijek smatrala, i danas još gdješto zbilja smatraju narod kao ljude nižim, ne ćemo dokazivati, da su sebi prisvajali neko pravo nad narodom: to je utvrdila povijest. Razlikujemo dobro sredovječna i kasnija nasilja i nepravde prema slabijemu od nasilja i nepravde protiv naroda.

To nije jedno, tu je ogromna razlika. To će nam jedna jedina riječ razjasniti: slabiji se u srednjem vijeku i kasnije sve do danas branio u svojoj kuli i drugačije. A narod? Narod se je bunio.

(Iz **»Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«** Akademijin »Zbornik za narodni život i običaje«, Zagreb, 1897. Str. 1.—5.)

TEORIJA O AUTOHTONOJ HRVATSKOJ KULTURI

»Ljetos (1898.) se navršuje sto godina od narođenja **J. Micheleta**, slavnog poznatog pisca francuske povjesti i mnogobrojnih drugih djela. Manje će biti poznato, da je Michelet, napisao prije više od po stoljeća (1846.) djelo o narodu, o t. zv. »prostom« narodu. Neka ovo nekoliko stranica, kojima sam nakanio popuniti i razjasniti neke svoje misli iznesene u **Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu**, bude ujedno posvećeno stogodišnjoj uspomeni velikoga francuskoga umnika, a to tim više, što je njegovo djelo o »narodu« među narodo-znancima s nepravom gotovo zaboravljeno.

Čujmo, što Michelet piše o narodu: »Ne treba se čuditi, što ja, koji poznam prošlost ovoga naroda kao nitko, koji sam i sam živio njegovim životom, ćutim, kad mi se govori o narodu, potrebu dokaza istinitosti. Kad sam idući naprijed u Povjesti došao do suvremenih pitanja, pa kad sam svratio okom na knjige. u kojima su se raspravljala, priznajem, da sam se začudio, kad sam našao sve u protuslovlju sa svojim uspomenama! Tad sam zatvorio knjige, **pa sam pošao među narod, koliko sam samo mogao; samotni je pisac pošao u dubinu mnoštva, slušao njegovu buku, bilježio glasove...** Ja sam pitao ljude i slušao njih same o njihovu udesu, sabirao s njihovih usta ono, čega nema svagda ni u najsjajnijih pisaca: riječi zdravoga smisla... Koliko sam tako sabrao nove pouke, koje nema ni u jednoj knjizi, to je teško vjerovati. **Poslije razgovora s genijalnim ljudima i najspecijalnim učenjacima — razgovor je s narodom najpoučniji.** Ako ne možeš razgovarati s Berangerom,

Lamennaisom, ili Lamartineom, **idi u selo i govori sa seljakom. Što ćeš naučiti od onih u središtu? Što se tiče salona, ja nijesam iz njih izašao, a da ne bi opazio, kako mi se srce smanjilo i ohladilo.«**

Danas je malo ljudi obične, pače i više današnje naobrazbe, koji bi išto držali do ovih Micheletovih misli o narodu, a i u vrijeme njegovo jedva ih je bilo više. Većina će naše inteligencije slegnuti sumnjičavo ramenima.

Michelet je pišući ovo, dobro znao ,da će ih malo biti, koji bi ovo razumjeli. Zato je i on, koji je, kako sam veli, izašao iz naroda, s njim ostario, radio, s njim trpio, koji je više nego itko kupio sebi pravo, da može kazati: ja ga poznam, koji je pratio historijski razvoj svoga naroda, — on mjesto svega ostaloga kaže samo jedno: **«Prva poglavita crta, koja me je svagda udivljavala u dugome mom izučavanju naroda, to je, što sam u neredu zapuštenosti, u opačinama bijede nalazio u naroda takovo bogatstvo čuvstva, takovu dobrotu srca, kakova je rijetka u bogatih slojeva... Sposobnost odanosti, snaga požrtvovnosti, to je, priznajem, moje mjerilo za ljude.** Veća visina duha, koja izlazi djelomice iz kulture, nikada se ne može mjeriti s ovom sposobnošću, koja je nada sve.«

Ima malo i obrazovanih ljudi, koji bi išto držali do ovoga Micheletova mišljenja o narodu, da i ne govorim o poluobrazovanom građanstvu. **U uvodu u svoju Osnovu nijesam ja ni izdaleka postavio narod na onu visinu, na koju ga je pred po stoljeća postavio Michelet. Pa što sam opazio? U ono, malo pismene kritike opazio sam bojazan: e sam evropsku kulturu stavio ispod narodne barbarštine. A usmena je kritika, koliko sam mogao čuti, s jednakim nezadovoljstvom osudila ono moje**

— više naslućivano nego otvoreno kazano — mišljenje o nekom superioritetu »naroda« nad »gospodom«. No, kako malo suvremena inteligencija ima smisla za razumijevanje bilo kakvoga zanimanja za narod, to se vidi po našem novinstvu i po odzivu, što ga je u inteligenciji našlo novo zanimanje: Akademije za narod.

Ovo nerazumijevanje, a po tom i nemar, nije ni čudo. **Posve je u skladu s napretkom moderne civilizacije, da se stupci novina napunjaju dugim izvješćima o raznim sportskim društvima i tisućama sitnih trica.** Posve je razumljivo pače i to, što se u našim novinama može jedan dan čitati članak o vrijednosti, snazi i plemenštini »naroda« ,drugi dan o ništetnosti suvremene kulture, treći dan o zvjerstvu i prostaštvu »naroda«, pa o jedinom njegovu spasu u naručaju moderne civilizacije. No ako je sve to u skladu s napretkom suvremene civilizacije, ako se to sve lako razumije, — nije to povoljno svjedočanstvo za tu civilizaciju. No o tom kasnije. Za sada neka Michelet odgovori na ovo pitanje: **Kako to, da je inteligencija ovako mlada naroda, kao što su Hrvati, izgubila nježnu onu vezu sa svojim narodom,** kakva se eto opaža u Micheleta? Ta u nas nema mnogo »gospode«, nema stare gospode, koja bi više koljena proživjela u velikim gradovima, — već su gotovo sva naša »gospoda« od jučer, neprestano niču iz naroda, narod na blizu okružuje gradove, — pa ipak tu gospodu zanima taj svoj narod ili samo kao misera contribuens plebs, ili kao objekt sudbene istrage. Kako je to, da je i onima, koji su nedavno izašli iz seljačkih koliba, seljački narod kao nepoznat i tuđ?

Koliko je u nas ljudi, koji se upravo bore, da izgube sve, što ih veže s narodom, iz kojega su jučer nikli, da zametu svoj trag! I izgubili su, a dobili nijesu onoga,

za čim su išli, što ih je mamilo: gospodskoga blagorodstva.

Kolikom je ljubavlju, poznavanjem i vještinom Michelet ocrtao »brak između seljaka i njegove zemlje«! **Kako je jadan izašao ispod njegova pera trgovac,** koji na pr. truje narod, — samo da mu posao napreduje (str. 81): **»Čovjek umoran od posla unilazi s povjerenjem u trgovinu; on je voli, kao svoju kuću slobode; pa što nađe? Sramotu.** Smjes spirituoza, što mu se prodaje pod imenom vina, djeluje, kad se napije, kako ne bi djelovalo dvostruko i trostruko toliko vina; to mu svlada moždane, pomuti duh, jezik, kretnje. **Pijana, a prazna žepa — trgovac ga baci na ulicu... Bogataš ide i kaže: »Eto, to ti je narod!«**

Građanin je i smiješan u svom strahu pred narodom. »Neka se trojica sastanu na ulicu, pa neka razgovaraju o povišenju nadnice, građanin se prestravi, viče, zove silu.« Većina se vlada znala ovim dobro poslužiti pokazujući uvijek na Medusinu glavu: terorizam i komunizam.

Građanin nema dodira s narodom. »On ga ne pozna bolje nego što ga poznadu Sudske novine. On ga vidi u svom sluzi, koji mu krade, i koji ga drži za ludu. On ga vidi kroz prozor u pijanici, koji eto prolazi, viče, pada, valja se u blatu. On ne zna, da je ovaj ubogi vrag, poslije svega, pošteniji, nego trovalac na veliko i na malo, koji ga je ovako žalosno uredio.«

»S kim se udružuje bojažljivi razred bogataša i građana? Upravo s onim, što je najnestalnije, s političkim vlastima, koje dolaze i prolaze u ovoj zemlji, s kapitalistima, koji će u dan revolucije uzeti svoje novčarke i put pod noge... Posjednici, znate li, tko se neće ni

maknuti, kao ni sama zemlja? To je narod. Naslonite se na nj.«

U kratkom uvodu u svoju Osnovu tražio sam i ja uzrok jazu između »gospode« i »naroda« i mislio sam, da sam ga našao u tuđoj kulturi. Kritika — koliko je je bilo — odbila je to mišljenje. Nije ni čudo. Za ovako općenite misli potreban je dubok i bistar pogled u razvoj civilizacije; a da ovakve misli nađu pristaša, potreban je priznati autoritet, a u malih naroda, koji se sami grde i drže nekulturnima, redovito više vrijedi autoritet tuđinca.

(Iz rasprave »**Narod**«, Zbornik III. Zagreb 1898. Str. 183—189.)

NAROD O SEBI

Duh je kulture, koju mi primamo u školama, takav, da razara svaku svezu s narodnim životom i mišljenjem, ubija svako razumijevanje narodne duše. Ta kultura vodi nas u drugi svijet, goni nas, da negdje drugdje tražimo svoje ideale, gdje je sve bolje: stavlja nam pred oči druge, »velike«, »prosvijetljene« narode: **vodi nas u** tuđinu od našega doma i ognjišta. Tako to đak sluša godine i godine, i lako ga uvjere, da je sve veliko, lijepo, slavno, napredno, — a mi smo »mali«, »tvrdoglavi«, »pletemo kotac kao i otac«, »zaostali«, zaostali, pa zaostali! Od nas nikada ništa, a ako bude, — bit će samo po ovoj (tuđoj) kulturi. Zato svatko od nas dobiva misiju, da prosvjetljuje narod, da ga »podigne«: sve nas šalju u narod za »kultur-tregere«. Ova se zadaća daje poglavito učiteljima.

Po tom nije čudo, što je svaki inteligentni čovjek uvjeren, da najprije treba iz naroda iskorijeniti sve njegovo, načiniti najprije **tabulu rasu**, a onda ćemo unositi kulturu.

Uz ovo kultur tregersko-kritičko mišljenje ima još jedno: **Patriotičko-sentimentalno.** To se mišljenje polako rađalo iz ideja našega prvoga i drugoga preporoda, kako sam to u kratko na drugome mjestu natuknuo. Ni ovo mišljenje nije objektivno: u svom dobrohotnom protektorstvu nad narodom sklono je idealizovanju naroda. Sabirači ovoga mišljenja drže, da im je pisati patriotičko-poučne rasprave o narodu, drže, da im je zadaća braniti narod, a uz to poučavati o njem ostalu inteligenciju. Dakako: obrazovani se ljudi nikako ne mogu odreći gospodstva ili barem protektorstva nad narodom. Kako su sami pod tuđim gospodstvom, i protektorstvom, nikako im ne ide u glavu, da bi se morali osjećati s narodom svojim jedno, već drže, da mu moraju biti gospodari, vođe, zaštitnici.

Ovo nije sve. **Cilj je našega školovanja — lakši život, uživanje, što veća lagodnost u svem. Život je narodni naprotiv sama gotovo patnja, oskudica. To nas ne privlači, to nas tjera od naroda.**

*

Kažu i naši, da mi svoje kulture nemamo. Imadu donekle i pravo: nemamo je, jer nijesmo svijesni, da je imamo.

No kad je ovako fiksiramo i kao objekt preda se postavimo, pa kad ju proučimo, t. j. u primjereni njoj (ne u tuđi) sistem uredimo: onda ćemo ju zbilja imati, jer ćemo ju imati u svijesti.

Taj će posao biti samo onda plodan, budu li u njem sudjelovati široki slojevi naroda, a to stoga, što ova narodna kultura ne smije biti u narod unesena, nego narod sam treba da ju u svijest privede: ona ne smije proći školskoga čistilišta. Prođe li školsko čistilište, narod će je samo djelomice priznati za svoju, ili će je primiti onako ropski, kako i do sada prima sve, što ga razdvaja umjesto da ga spaja.

(Iz rasprave »**Narod o sebi**«, Zbornik III. Zagreb 1898. Str. 204—207.)

POČECI HRVATSKE ETNOGRAFSKE NAUKE

Ako ikoja, a to hrvatska domovina zbori i priča svojim sinovima: zbori svaki dol i brijeg, svaki kut i jarak, svaki potok i mnoga rijeka, zbori i priča svako selo i grad. Ako je ikoju domovinu ikoji narod ikada doista osvojio, dohvatio ju sa svih svojih pet sjetila, a to je Hrvat osvajač i osvojio svoju Hrvatsku time, što su koljena i koljena naših predaka u tisućama i tisućama imena mjesta ostavila potomcima pečat svojih dojmova, svojih misli i svoga rada. U tim je imenima naša domovina tako opisana, njezina prošlost tako ispričana, kako bi ju opisati i njezinu prošlost ispričati jedva mogao ikoji zemljopisac i povjesničar. To je domovina, koja svojim sinovima zbori i priča, jer stoljetnim nazivima i imenima mjesta zbore i pričaju mrtvi, davno nestala pokoljenja.

(»Domovina, koja zbori i priča«, Obzor Br. 49. 19. II. 1914.)

*

Naš hrvatski narod — razumijevajući ovdje pod »narodom« i kaputaše (gospodine) i čovjeka u opancima (seljake) — davno je potisnut s one staze, kojom bi morao po prirodi da koraca. Dakako, da se to jače raz-

bire na gospodi, nego li na seljacima. Potisnut je na neprirodnu, jer nenarodnu stazu, nešto silom prilika, a nešto krivnjom svojih sinova t. zv. gospode. Uči nas historija, da je najjači bio naš narod onda, kad se je gospodin sa seljakom ćutio jedno; što je takvih momenata u historiji dosta malo, to i jest ona naša žalost; gdje niži slojevi ne mogu u višin slojeva gledati pobornike svojih želja i ideja, gdje opet viši slojevi ne pomlađuju svoju snagu narodnom snagom, ondje će teško moći biti govora o prirodnom razvoju naroda. Ono što je u grčkoj priči Antej, to je u našem narodnom životu — gospodin, inteligencija. I naš se gospodin, naša inteligencija, dobrim dijelom otuđila narodu. Na štetu je to i pustoga naroda i gospode. Priljubi li se inteligencija svojemu narodu, onda je i ona jaka i njezin je narod jak.

Hrvatsku inteligenciju sačinjavaju oni, koji su potekli iz prostoga puka. Oni i podržavaju veze s narodom. Učitelj, svećenik, koji činovnik ili vlastelin, gdjekoji sveučilištni građanin, to je naša hrvatska inteligencija.

(»**Iz naroda za narod**«, Obzor, Br. 167.
24. VII. 1897.)

I najodličniji duhovi i najodličniji pojedinci imadu svoj izvor u narodu; narodni duh je ili vrelo ili cilj, ili jedno i drugo za svaku pojedinačnu dušu. Prema tome će biti istina, da i dobro i zlo imade svoj korjen u narodu, da svaki uspjeh ili neuspjeh u kojem mu drago pogledu nije drugo, nego samo u većem ili manjem pogledu odsjev onoga, što sam narod ili prihvaća ili odbacuje. U svakom se djelu vidi, kako gleda na svijet,

kako posmatra ljudstvo, ljude, a prema tomu i pojedinca.

»Zbornik« ovakvi kakvi je dvije-tri posljednje godine, podaje građu, da izmiri gospodu s pukom. Dvije je godine osim građe i pokazivao, kako se radi drugdje, da se pokaže, ima li narod i koliko ima uvjeta u svom biću za život i za razvijanje. Zbornikov je zadatak, da ukloni prezir na strani gospode, a na strani naroda, da zatre nepovjerenje, a možda i mržnju, te stvori uzroke, koji ne će dopustiti, da se čitav narod ne nađe u jednom kolu i da onda i o istini i o koristi zajedno radi.

U »Zborniku« se do sad našla građa iz svih krajeva hrvatskih. Tako će valjda biti i dalje. U toj građi ima toliko toga pribrano, da nam sama građa govori o potrebi i o neprirodnostima mnogih pojava, što ih naš svagdašnji život iznosi. Kad se to prouči i kad se naš svijet bude zanimao i za ovakove stvari, onda će sigurno nastajati i bolji dani čitavomu našemu razvijanju. Jer ako kažemo s pravom, da se u literaturi odsijeva genij naroda, njegovo poimanje svijeta, to ćemo morati priznati, da naša literatura u tom pogledu ne govori o našim težnjama vremena, koje se kod nas tek počimlje javljati, ali u neodređenoj formi. Aplicirati zahtjeve vremena svojemu narodu može se tek upoznavanjem, a do toga se dolazi i proučavanjem knjiga o narodu, kakvi je »Zbornik«.

(»**Knjiga o narodnosti**, Obzor XLIII.
Br. 158. — 11. VII. 1902.)

Uređujući akad. »Zbornik« uvjerio sam se, da će se sve ono, što se u ovoj stvari mora željeti — teško postići bez tješnjega zbliženja ljudi, koji su voljni za ovu stvar — za poznavanje narodnoga života i čuvanje spomenika

mu — štogod uraditi.

Mi Hrvati treba da stvorimo Hrvatski narodopisni (etnografski) muzej. Koliko je takav muzej potreban ne samo za znanstveno izučavanje, već i za širenje zanimanja za narodni život, — o tom, držim, ne treba mnogo govoriti. Narodoznanstvo pače i ne smije postati čisto kabinetska nauka. A očekujemo li od njega što prije i praktičnih uspjeha, za narodno naše biće, ne ćemo to bez zanimanja najširih slojeva narodnih nikako uspjeti.

(»Hrvatsko narodopisno društvo«
Obzor XL. Br. 75 — 1. IV. 1899)

HRVATSKA SELJAČKA UMJETNOST

Neka gospoda misle, da seljak ne mari za ništa drugo, nego samo za svoje tijelo, a osobito za svoj želudac. Zato se nekoji i boje, da narod dođe do riječi i do vlasti, jer onda bismo svi propali u divljaštvo i prostaštvo: seljaci ne bi dali nikakvoga troška za školu i nauku, a osobito ne bi ništa dali za umjetnost.

To nije istina.

Tri su grane umjetnosti: graditeljstvo s kiparstvom, slikarstvo i treće: pjesništvo. Ne znam, kako je kod drugih naroda, ali za hrvatski naš narod znam dobro, da po njem ne bi propala nijedna ova grana umijeća. To zna svatko, tko zna, kakvih pjesama ima naš narod. Slikarstva, istina je, nema u našem tobože »prostom« narodu. Ali je to zato, što se tomu hoće vremena, a naš narod kao i drugi, živi od rada i žuljeva. Međutim pogledajte, kako naše djevojke vezu i prebiru svoje košulje i skute. Glavno je tu, ima li narod smisla za ono, što je lijepo i umjetno. Pitate li za graditeljstvo, — idite i pogledajte kuće u Posavini i druguda.

(»Mari li prosti narod za umijeće«,
Dom II. Br. 22. Str. 350.)

Svi su muzeji za to, da se u njima mladi ljudi uče: da vide sve na svoje oči.

Meni je već dugo na pameti ova misao: »Ne bi li bilo dobro da se otvore u Zagrebu »narodni vilindvori«, u kojima bi se skupljale i čuvale same narodne hrvatske stvari: narodno odijelo iz svih naših krajeva, pa sve, štogod naš čovjek treba i znade svojom rukom izraditi? Ne bi li to dobro bilo, da svaki Hrvat, kad bi došao u Zagreb, pogleda »vilindvore« i tu vidi čitav svoj narod: kako se oblači i obuva, kako živi i radi?«

(»Muzeji«, Dom I. Br. 12. Str. 190.)

KULTURA U NAŠOJ POKRAJINI

Na našu pokrajinu, na naše selo može se gledati s raznih stajališta. Jedni gledajući na nju, pitaju samo, hoće li porez i ostale daće biti plaćene. Drugi, sa sličnoga gledišta, paze, kolika je kupovna snaga pokrajine: hoće li moći napunjena skladišta isprazniti i platiti. Treći — da o ostalima ne govorimo — vode brigu o sviesti narodnoj, koliko bi naime ta sviest mogla pomoći domovini (da ne rečemo stranci). A nitko, baš nitko ne pita je li taj narod u sebi sretan, ima li što, što njemu ostaje za njegov duševni život. Živi li uopće ta naša pokrajina, to naše selo, kakvim duševnim životom i kakovim? Pustimo na čas i simentalske bikove i belgijske ždriepce i umjetno gnojivo i trsnu uš s modrom galicom, pa pitajmo: A šta je u duši narodu, ima li u

njoj ikada koji tračak veselja, kakova želja za nječim ljepšim, kakova misao o čem većem, boljem, lijepom, kakova volja, koja bi mu obuhvatila i potresla čitavo biće?

Što ja znam — nema.

Život je u našoj pokrajini tako tužan i neveseo, tako obavit brigom i oskudicom, tako pust i prazan, gdješto tako surov i prost, sve prilike mračne i neudobne i svi izgledi tako tamni, da ti se mrači pred očima. A sve to bez preuveličavanja.

Još pred 50 godina bilo je drugačije. Bilo je života i veselja, bilo je reda u kući i forme u vladanju s ljudima, bilo je i misli. Danas ni toga nema.

Do toga je došlo sasvim naravski, jer su temelji predašnjega života, stare domaće kulture, porušeni. Nije sve porušeno zajedno sa zadrugom. Zadruga se i onako ne bi bila dugo bar u istoj formi — održala. Ali nagli slom zadruge ipak je bio glavni udarac. Slom zadruge nije bio zato udarac, što se je od zajedničkog pošlo k individualnom gospodarstvu, ili zato, što je nestalo zadružne discipline, ili zato, što se mnogo staroga dobra (zgrada) uništilo, a još više na odvjetnike i inžinire trošilo itd premda je to svako za sebe bilo gubitak, koji bi i jači narod teško podnio. Slom zadruge bio je glavni udarac za to, što je narodu uzeo vjeru u dobro i pravicu. Narod je o tom dvojem počeo temeljito sumnjati već prigodom odijeljivanja (segregacija) svoga kmetskoga zemljišta od vlastelinskoga. -- Ali to je tužna historija premda je narod nije zaboravio, pa stariji još i danas škriplju zubima. Hvala Bogu — kad je već tako — da nije bilo više zla... Ali kad su počele diobne parnice, koje su trajale — i još traju — i po trideset godina, kad napokon nije bilo sestre, koja nije bila u parnici i svađi s bratom, onda je taj na muke stavljeni narod počeo sumnjati o svem. Kad je napokon došla silna moderna birokracija, koja je dobila riječ i vlast u stvarima, kojima je gospodar samo Bog i čovjek sam; kad su sudije u zadružnim stvarima postali novi općinski službenici (često i mladi, valjda neiskusni i tomu poslu nedorasli), kad se doznalo, da žena može tužiti muža i spraviti ga u zatvor, a otac da može oženjena sina s djecom istjerati na cestu; kad su — već bliže našim danima — došle mjenice.

Bilo je gotovo. Sve, što se je držalo za dobro, za pošteno, za pravedno, sve je to pogaženo, sve to više ne vriedi. Svatko se neka ravna svojom pameću, po svojoj duši, — ako mu još treba. Stare se kuće rasule. Domari — bivši zadrugari — i rod sav popriekо radi parnica zavađen. Ako si dužan, tu nema ni čekanja, ni smilovanja, kao prije. Eto i prvih, što polaze — bježe u Ameriku.

Kud pogledaš, susrećeš mrke poglede, tužna lica. Nešto promjene unose u taj nesnosni mrak veće svetkovine, svatovi, pa i ovi često slični pogrebu. A dok se sve to događalo — više decenija, pol stoljeća — nitko nije pitao za drugo, nego za porez, za šumske štete, za rakijinske kazane, pa globe, a onda stalo na silu naturavati — ili i zabranjivati! — bikove, ždriepce, onda eto prvih političkih novinica za narod, političkih sastanka i skupština sve do danas...

Je li sad moguće, da čovjek u ovakvoj duševnoj dispoziciji, ne vjerujući ni u što, a najmanje u to, da bi mu ikada moglo biti bolje i ljepše, je li moguće, da takav čovjek išta poradi za trajno poboljšanje svoga života? Je li moguće, da će ikoga, tko mu o njegovu

dobru govori, susretati s povjerenjem? Ta tko je i čime zaslužio njegovo povjerenje? Tko mu je, od njega bolji, viši i pametniji, prijatelj? Čuvena i toliko kudjena indolencija naroda nije bezrazložna.

*

Život naše pokrajine prije ovih promjena nije također bio bujan, a u duševnom pogledu bijaše dosta siromašan, mjerimo li ga bilo kakvom, osobito današnjom mjerom, ali je imao sve biljege jedne ustaljene i lijepe **kulture**. Držala se osobito **forma** (bez koje nema ni kulture ni umjetnosti): forma u odijelu — onom krasnom, umjetničkom odijelu, koje je imalo svoj stil, — forma u vladanju u domu i sa stranima, a osobito forma kod svečanosti i zabava. Još se i danas može naći kuća, gdje se te forme čuvaju, još se možeš namjeriti na skup starijih ljudi, za koje bi po odijelu, držanju i razgovoru držao, da su senatori. Danas je svake forme, svakoga obzira nestalo: i mlađih pred starijima, i žene pred mužem, i domaćih pred stranim, i na svečanosti i na zabavi. Svatko je sebi sudija, svakomu je njegova volja — ili nevolja — zakon i pravilo.

Ne, **rađe prestanimo**...

No štogod se u ovoj stvari pokušalo, znatnijega uspjeha ne će imati, dok čitav narod **ne odahne** od ove more, koju svi osjećamo, i inteligencija i puk. Narodu našemu treba, da se vrati **vjera** u dobro, u pravicu, u ljude, jer je tu vjeru izgubio. Velikomu narodnom dijelu treba otvoriti nadu, koja daje poleta; kulturni razvoj treba mira, dakako i duševnoga. A naš narod nema nijednoga ovoga uvjeta: niti ima vjere, niti nade, niti duševnoga mira. Zato je našoj pokrajini suđeno, da iza rasula skromne svoje kulturne starine i dalje muku

muči u potpunoj kulturnoj pustoši, doklegod se narodu ne vrati vjera, da ne živi i da se ne muči uzalud, ili samo za to, da proživi od danas do sutra.

(»**Kultura u našoj pokrajini**« — Obzor Br. 349. — 24. XII. 1913.)

Zašto dakle neuki svijet vjeruje više laži, nego istini? — Zato, čujte: Tko je neuk, taj ne zna: a tko ne zna taj vjeruje. Razumijete li? Samo onaj mora vjerovati, tko ne zna; jer tko zna, taj zna, a ne vjeruje drugomu. »Dobro. Ali kad onaj, tko ne zna, mora — kako veliš vjerovati, zašto ne vjeruje i istini tako lako, kako vjeruje laži? Taj zna zašto se laži lakše vjeruje?« Dobro pitate, pa tu treba da popravim, što sam prije rekao, i to ovako: Neuk jednako lako vjeruje u istinu i laž, ali samo onda, ako od toga nema štete, ni koristi. No čim svijet iza istine, ili iza laži opazi, ili osjeti svoju korist ili štetu, — odmah se rado naklanja na onu stranu, gdje bi bilo za njega štogod koristi. To se lako razumije, ako držimo na pameti da neuk čovjek ne zna ni prosuditi, koje je istina; a kad ne zna prosuditi, onda mu je jedno i drugo lako vjerovati, ali ipak radje vjeruje ono, što mu se čini bolje i što mu je bolje po volji.

No sad pazite: Tko govori istinu, taj ne pazi, hoće li istina biti komu po volji, ili ne će, jer istina je istina dok je istina, pa se ne može okrenuti ovako i onako. Naprotiv onaj čovjek (ako je to čovjek), kojemu je do istine, taj će istinu preokreti tako, da bude svijetu po volji. Ali to više nije istina, nego je to laž. Pa tako baš i nastaje od istine i laž, da se istina preokrene i prekroji tako, da bude svijetu po volji, da bude ljepša, t. j. da svijet bolje primami. Laž i nije za drugo izmišljena, nego zato: da se dopadne.

Ali osim toga, što vrijedi za sve ljude, ima još nešto, radi šta naš sviet tako lako vjeruje laži. A to je ovo: Narod je kod nas i oko nas u laži baš othranjen, ili da bolje kažem: Naš svijet nije do jučer ni smio, a ni znao pitati: »Je li to istina?«

Ta vi znate, da se još i danas nekim ljudima mora vjerovati, pa govorili oni, što im drago. Gdje se narod tako tobože »nauča«, tu svijet samo zija, kad mu se što govori, a ne pada mu na pamet, da sam sebe upita: svijet više i prije vjeruje laži, nego istini. Glavno je ovo: Zapamtite: Najteže je učiti onoga, koji ništa ne zna. A vi znate, da narod i svijet zna malo, ili ništa. Zato tko bi htio narod zbilja nešto naučiti, taj bi se morao ljudski posla primiti: taj bi morao biti prvo: mudar i dosjetljiv, tako, da ga i neuk može razumjeti: taj bi morao osobito biti strpljiv, pak istu stvar razlagati i tri, i deset, pa i sto puta: taj bi morao biti spreman i na neugodnosti, jer je stara riječ: **»Tko istinu gudi, gudalom ga po prstima biju«.**

(»Zašto laž gospoduje«, Dom V. Br. 13. Str. 194-195.)

STANJE NAŠE PROSVJETE

Kako da se digne pučka prosvjeta?... Za širenje zdrave prosvjete među hrvatskim narodom izvan pučke škole ima i posebnih razloga, a darovitost našega naroda, koliko ga poznamo, jamči barem za jednaki uspjeh onome, što je postignuto u drugim zemljama.

Istaknuti ćemo žalosnu istinu, a ta je: da je današnji »kulturni« čovjek, bio učenoga, srednjega ili nižega staleža, neriedko bez ikakvih principa, bez išta, što bi mu bilo sveto, bez poštenja. Ovo je mnogo kazano, ali je na žalost tako.

Mi konstatujemo, da je duh ove kulture, koja se kod nas širi, takav, te svatko drži, da je prema narodu »kulturtreger«, svatko drži, da se kultura mora u narod unositi izvana, a da narod nema nikakve svoje kulture. O tom je već uspjelo s raznih strana uvjeriti nas, pa mi neznalice i nehotice ponavljamo tu uciepljenu nam nauku o našem kulturnom ništavilu.

Tko bi se usprotivio našoj tvrdnji, pa upozorio, da je tako i drugdje, taj bi samo potvrđivao naše uvjerenje, da su plodovi kulture, kako se i kakova se danas širi, — u mnogom štetni. Ipak bi se moglo lako dokazati, da je želja za »gospodstvom« nešto više baš naša specialnost, ali ne samo naša: to je specialnost svih naroda, nad kojima gospoduje duh tuđinstva i kulturtregerstva. A taj duh jest duh tuđinstva; to je duh, kojemu je sve više i bolje i vrednije od hrvatskoga; to je duh, koji je spreman, da zaštiti tuđinstvo i tuđinsku misao — nazvati svoj narod »ruljom« i »klatežom« i to ne pojedince, nego stotine: hiljade bez izuzetka: »rublja«, »klatež«. Takav duh može širiti samo takovu kulturu, koja rađa odmetnike, odmetnike staleške — kako smo pokazali, odmetnike narodne, o kojima za sada šutimo.

Proti takvomu duhu mora ustati svaki rodoljub iz prosvjetnih razloga. Ali se i ondje opet vidi, da se prosvjeta i politika dieliti neda. Prosvjeta rađa uvjerenje, a uvjerenje stvara, ravna politiku. Kakova prosvjeta, takovo uvjerenje; a kakovo uvjerenje takova politika. Ako je prosvjeta zadahnuta tuđinstvom, mora biti i politika tuđinska.

(»Dva društva«, Obzor, br. 219 — 25. IX. 1897.)

Kod mlada naroda, kako je hrvatski, može se kulturi dati određeni osnov i smjer. Taj osnov mora biti **narodni.**

Kad se kaže, da kulturi ima biti **osnov** narodni, tim se ujedno kaže i njezin smjer.

Mi držimo, da i seljaku, širokim slojevima naroda, treba znanja, a da se s toga ne mora pogospoditi. Naglašujemo: narodu našemu treba **znanja.** Razlikuje se kultura srca i kultura uma. Kultura srca daje narodu posebno obilježje, tal je kultura **narodna.** U tu granu kulture spada način života, običaji, društveno uređenje, poezija. U toj grani kulture naš narod ne treba uzora, jer šta je naš narod na tom polju stvorio, vriedi barem toliko, koliko i ona kultura, kojom nas u školama zatrpavaju, a koju mi teško shvaćamo; pa kad ju shvatimo, ili barem sebi umišljamo, da smo ju shvatili, stanemo prezirati, ili barem manje cieniti, svoju, jer je ne poznamo, jer se nitko nije trudio, da nam je onako potanko u sviest dovede, kako se je trudio, da nam u tančine, na slovke i glasove rastanji i rasčlani koju prispodobu Vergilijevu.

Drugo je sa znanjem, kulturom uma. Znanje nije isključivo osebnost kojega naroda, znanje je tekovina čovječanstva. Tu ćemo primati i učiti od svakoga.

Tvrdimo, što je svakome jasno, da za umni napredak, za znanstvena istraživanja, pokuse treba najprije mira i vremena, zajamčene materijalne egzistencije, pa onda polje, na kojem će se znanstveni plod upotrebiti. Sve to može biti samo u slobodna naroda.

(**»Dva društva«**, Obzor, br. 225 — 2. X. 1897.)

Mi ćemo s uvjerenjem kazati: da iz škole zadojene današnjom nenarodnom kulturom ne će izlaziti narodni naraštaji, da će iz današnjih naših škola, što duže bude trajalo školsko učenje, izlaziti naraštaj, koji će biti sve to dalje od naroda.

Danas narodi vriede toliko, koliko vriede u kulturi. Zato smo mi duboko uvjereni da će nastojanje narodnoga diela hrvatske inteligencije za jedinstvom i slobodom naroda tek onda uspjeti, kad čitav narod bude znao, što hoćemo i kako bismo mogli postići svoje težnje.

Tek onda, kad te izbornik ne bude pitao samo za pečenje rakije, za sađenje duhana, za poreze i t. d. već kad bude razložno shvaćao, što je to: sloboda i jedinstvo hrvatskoga naroda, kad bude od ovih težnja znao dijeliti časovitu materijalnu korist, riečju, kad bude prosviećen, onda će narodna inteligencija kao vođa moći računati na narod kao vojsku.

(**»Dva društva«**, Obzor — Br. 231. 9. X. 1897.)

Narod strada, propada moralno i materijalno, a veli se, da je sam tomu kriv, **što mi apsolutno poričemo.** U saborskom proračunskom odboru čuli su se s narodne strane prigovori, da narod ne ima ni pojma o onom, što se raspravlja na javnim skupštinama, nego **da glasuje po komandi,** da nema uopće svog samostalnog suda da je nehajan i nemaran, te si ne zna pomoći; da seli iz domovine radi neradinosti; da doseljenici drugih narodnosti nalaze u nas dovoljne zarade i da bolje prosperiraju, nego domaći narod, koji ne zna gospodariti; da od tvornica, što bi se u nas podigle ne bi imao koristi naš narod, nego strani doseljenici, da naš narod ne će da ide na zaslužbu, te da voli patiti **nuždu i glad** i t. d.

Mi dopuštamo, da naš narod ima puno poroka, ali uzrok tomu ne smijemo tražiti lih u indolenciji i nevaljanosti samoga naroda, nego su za te njegove griehe odgovorni oni, koji njegovom sudbinom upravljaju.

Tužimo se, da nam narod u gospodarstvu nazaduje, što je živa istina. Ali tomu ima i razloga. Narod se ne uzgaja tako, da bi mogao pojmiti napredne gospodarstvene uredbe, a tomu nije on opet sam kriv, nego oni, koji mu nisu **omogućili**, da se u to uputi.

Brojevi dokazuju nepobitno, da je autohtoni narod u zemlji (Hrvati) u prosvjeti najzadnji, te to rješava jasno i glasno zagonetku, zašto doseljenici u našoj zemlji bolje napreduju, pa zašto su i za tvorničke radnike sposobniji i spretniji od naših domaćih sinova.

Narod uzdržava i državu, crkvu i općinu, pa zato imaju sva ta tri moćna faktora silne interese, da narod ne propada, nego da bude napredan i za privredu sposoban; ne smiju ga dakle ni zanemarivati niti u nevolji napustiti, nego ga moraju štititi i pomagati iz svih svojih sila, jer samo tada promiče se sigurno opći napredak i opće blagostanje, a također i probitak pojedinaca.

(**»Nepovoljne prilike naše narodne prosvjete«** Obzor, Br. 283. — 9. XII. 1899.)

ZNAČENJE PROSVJETE ZA NAROD

Treba prije svega razložiti, da naši stari nisu zato bolje živjeli, što nisu štili ni pisali. Onda treba dodati i razložiti i ovo: što je manje svijeta u kojoj zemlji znalo čitati i pisati, to je bilo više robova i više krivice. Napokon nije dosta samo kazati, da je dobro više znati i čitati, nego treba i dokazati, **zašto** je to dobro.

A nije istina, da se bolje živjelo, dok se manje znalo i čitalo. Da vi znate, što se je u staro vrijeme radilo s neukim svijetom, — vam bi se koža ježila.

Neuk je čovjek kao slijepac. Sto puta se to čuje, i još slijepci ne vide. Neuk čovjek ne zna, što jest, a što nije, što može, a što ne može, što smije a što ne smije. A tim se znadu poslužiti oni, koji više znadu, — **i tu** vam je **izvor laži** i **varanju**, tomu **glavnomu zlu na svijetu. Neuk lako vjeruje svakoj laži, njega je lakše prevariti.** Ne hasni se tu tužiti na to: »pa zašto lažu i varaju oni, koji više znadu?« To ništa ne hasni, jer čovjek je lagao i varao, čovjek će lagati i varati, — dok bude mogao. Tu nema druge pomoći, nego: ne vjerovati laži, ne dati se prevariti. **I što manje neukoga svijeta, to je teže s lažju i s prijevarom ići po svijetu.**

I svašta je još čovjek radio i patio u svom jadnom neznanju. **Ali sve po malo sviće svijetlo. Od svijetla, i samo od svijetla nadati se je našemu narodu da će mu svanuti bolji dani. Nama je svijetlo potrebnije, nego ikojemu našemu susjedu. Vjerujte mi slobodno: ovo, kako nam je danas zlo to nam je ponajviše zato, što smo neuki i u neznanju.** To je krivo našoj neslogi. Kako i ne **bi kad narod ništa ne zna, pa ne zna ništa ni prosuditi, nego ili vjeruje sve pa i svaku laž, ili ne vjeruje ništa, jer se svega boji, kao čovjek, koji hoda po mraku . . .**

(**»Teško ti je u mraku«**, Dom III. Br. 3. Str. 33—35.)

Danas se mnogo govori i piše o napretku, — ali se pravo ne zna, što je taj »napredak«, koji se toliko hvali. Školani i prosvijećeni ljudi znadu biti upravo takvi nepoštenjaci i lopovi kao i neuki i neprosvijećeni,

pa onda nije čudo što ljudi ne znaju: je li škola i prosvijeta kakav napredak, ili nije. Ali ako se to ne zna, ovo je stalno: ljudi sve više poznaju druge zemlje i druge narode, a osobito od onda, od kad ima željeznica i brzojava s jednog kraja svijeta na drugi. Osim toga ljudi drugo štošta mnogo više znadu, nego su negda znali. Sad se ja ne ću s vama pravdati, je li to bolje, jesu li ljudi s time bolji i pošteniji, samo vam kažem to, da su svagda **drugima bili gospodarili oni ljudi, koji su više znali, osobito pak oni, koji su bili više po svijetu.**

(»Pogledajmo malo po svijetu!«, Dom III. Br. 2. Str. 19.)

Premda mi Hrvati nismo svoji, i premda nas bije zlo cijeloga svijeta, ipak ima zla, kojemu smo i sami krivi. Pa odmah i recimo: krivi smo. I ako ne možemo sa sebe zbaciti onoga zla, u koje su nas drugi porinuli, mogli bismo zbaciti barem ono zlo, kojemu smo sami krivi. Vidi se, da vam još nije dosta zlo. Jer da vam je zlo dodijalo, vi ne bi povlačili po sudu jedan drugoga i nosili odvjetniku novce; vi ne bi dodijavali sucu tako, da on mora tražiti pomoćnika, kojega vi morate plaćati. Da ste dosta gladni, vi ne bi po krčmama pili otrovane špire, a žene vam ne bi kupovale stvari, za koje njihove matere ni znale nisu.

(»Zašto je danas teže živjeti?«, Dom II. Broj 4. Str. 52

Ako koji narod ne mari za nauku i znanost, ako ne će učiti i ako ništa ne zna, a ima mudrije i prosvijećenije susjede — posve je naravski, da će u tom narodu tuđin bolje živjeti, a domaći će čovjek koji put i gladovati, slabije se oblačiti i svake će nevolje više trpjeti. A posve je naravski i to, da će kod toga naroda biti više bolesti, da će više svijeta umirati, da će se sve manje djece rađati, da će djeca biti sve to kržljavija, I narod će napokon propasti.

(»Znanosti i umijeće čuva narod od propasti« Dom II. Br. 4. Str. 60.)

INTELIGENCIJA I PROSVJETNI RAD NA SELU

Zašto ljudi tako skrivaju nauku i znanost? »Zašto učenjaci toliko toga drže samo među sobom i tajno?« — Na to nije teško odgovoriti. Znanost je blago, rekli smo, ali ljudi blago ne samo čuvaju, nego njime i špekuliraju. Tako ih ima, koji špekuliraju naukom i znanošću. I zapamtite dobro: što su manje prosvjećeni, to više špekuliraju, neka neuki svijet misli da oni Bog zna što znadu. Zato ne dadu zaviriti u svoje tajne, jer kad bi se u njih zavirilo, ne samo da se mnogo puta ne bi našlo ništa, nego bi se našlo i koješta.

Znanost i nauka još je dan današnji daleko od naroda, i nju danas drže u rukama samo neki, i to čvrsto je drže i ne dadu joj, da se slobodno u narod razlije i da ga prosvjetli. To vam je živa istina.

Nauka i znanost služi mnogima još i danas samo za špekulaciju.

(»Doktorske tajne«, Dom IV. Br. 12. Str. 179-180.)

Rekli vi za učenu gospodu, što vam drago, istina je bila, jest i biti će, da su učena gospoda vođe narodu. Narod, koji nema učene gospode, — s tim se danas

radi, što tko hoće. To si zapamtite kao očenaš! I ako narod ima svoju učenu gospodu, ali ta gospoda od zloće, ili od neznanja ne rade dobro za narod, onda taj narod malo vrijedi, ili ne vrijedi ništa. U Ugarskoj ima četiri puta manje Židova, nego što ima nas Hrvata, — pa oni više vrijede, njihova se riječ više čuje, nego naša. Ehe, i koliko! — A zašto je to? Zato, što mnoga naša gospoda rade tako, kao da nas Hrvata nema drugdje osim u banskoj Hrvatskoj: oni kao da ne vide našega naroda oko nas .I zato mi imamo oko sebe svoga naroda, koji je proti nama, i to još toliko, koliko svih nas ima. A da naša gospoda okrenu pravu politiku, mi bismo bili odmah još jedanput jači. To nije samo onako kazano, kad znate ovo: Ako jedan vuće napred, a drugi natrag, — tu nema od posla ništa. A neka obadvojica potegnu na jednu stranu, onda i potegnu i za dvojicu. — Dakle um u glavu: Mi ne smijemo imati oko sebe protivnika ni neprijatelja svojega roda, pa ćemo vrijediti dvostruko.

Drugo. Neuk čovjek — to je siromah, toliki siromah, da ni trista lupaća nije cijeli čovjek. A koliko nas ima, koji jedva znadu, kako se zovu! — Ali ne ću o tom na široko. Vi, koji čitate Dom i druge bolje novine, vi znate, što je to kad čovjek zna. Zato, da nam je kako prosvijetiti za sada barem polovicu naroda, — vrijedili bismo još jedanput više.

Ali najglavnije je treće, i to ovo: Znanje se danas po svijetu prilično širi, pa se to i vidi, da oni narodi mnogo i mnogo više vrijede, koji su prosvijećeni. Ali ima jedna bolja nevolja, a to je, što nema više stare vjere i poštenja. To je onaj crv, koji rastače današnji svijet usprkos znanju i »civilizaciji«. Rietki su danas,

koji bi se znanjem obogatili i prosvijetlili, a uz to zdušni i pošteni ostali. Ali ako se takav gdje nađe — a nađe se ipak — taj onda vrijedi tri puta više, nego drugi »inteligentan« i prosviećen čovjek bez pravoga poštenja.

(»**Trideset milijuna Hrvata**«,
Dom IV. Br. 16. Str. 246 i 247.)

Je li se vrijedno starati za opće dobro, t. j. za dobro naroda? Mora li čovjek gledati i na dobro naroda, a ne samo na svoje dobro?

Od kad ima svijeta i na njem spomena, među ljudima je bila svagda najveća dika i čast raditi i starati se za dobro naroda, za opće dobro. Bilo je na svijetu već ljudi, koji su ne samo svoje imanje, nego koji su glavu i život dali za svoj narod i za opće dobro. Ovi se ljudi i danas poslije stotine i stotine godina spominju i još im se danas daje čast, hvala i slava. A daju im čast i slavu ne samo njihovi domoroci, nego sav prosvijećeni svijet. A što ih cijeli svijet tako dugo časti i slavi, to mora biti dobro. Nema dakle nikakve sumnje, da je vrijedno, časno i slavno raditi i starati se za dobro naroda.

Prije nego što svršim, zapamtite dvije stvari:

Prvo je ovo: Nema dobra, kojega čovjek ne bi znao i mogao na zlo okrenuti. Tako i ovo. Svijet časti onoga, koji se stara i bori za dobro naroda, — pak i to znadu ljudi okrenuti na zlo: Ima ljudi, koji se hoće razderati vičući, da su oni — i to samo oni — za dobro naroda; a kad bolje pogledate, vidite, da ne laje kuja sela radi, nego sebe radi. Čuvajte se takvih, koji previše laju, kako oni tobože brane narod.

Drugo je ovo: Svaki i najzadnji čovjek može i mora raditi za opće dobro, za dobro naroda. Ovo vam velim

zato, što vi mnogi mislite: »A, što bi ja siromah! Ja ne mogu pomoći ni sebi, a kamo li cijelomu narodu!«

Nije tako. Ali to ću vam razložiti drugi put, a već sam vam toliko toga razlagao, da bi se i sami mogli domisliti, kako i zadnji od vas može raditi za dobro cijeloga naroda.

(»Opće dobro«, Dom II. Br. 14. Str. 211-212.)

Mnogo se viče na našu inteligenciju ili »gospodu«. Mnogo je u njoj zla, to je istina, — ali i tu treba dobro razlikovati. **Nije sve inteligencija, što nosi švabske hlače; pače ni sve ono nije inteligencija, što je svršilo škole, makar i visoke. Za inteligenciju nije dosta ni visoka škola, ni visoka služba.** **Za inteligenciju treba visok um i dobro srce; tko to ima, taj je pravo »inteligentan«, taj poštuje svoj narod, jer poštuje sebe i sve svoje. A mi Hrvati imamo, hvala Bogu, i takove inteligencije i »gospode«.**

(»Inteligencija«, Dom II. Br. 11. Str. 161.)

PROSVJETNI ODGOJ NARODA

Proti svemu tomu nema drugoga lijeka ni spasa, nego evo — nauk. Istina je, mnogomu se samomu otvore oči, pa vidi da nema druge, nego pljuni — da prostiš — u šake, pa se vrti ovako, kako se možeš po današnju. I da nema toga, da nema svijet bistre glave i pameti, još bi bilo gore. Ali u ovoj tami, u kojoj živimo, i u ovoj nagloj brzini, kako ostali svijet ide naprijed, dobro je, da narodu dođe u ruke kakva knjiga ili novina, pa da mu kaže: »Čovječe, kuda si se zagledao? **Pamti dobro: Što je bilo, bilo je, — i nikad se vratiti neće!** To je takav zakon od postanka svijeta! **Zato se ne ogledavaj, nego idi ravno naprijed! I ne stoj, nego idi, jer će te drugi bez milosrđa pogaziti kao što su već stotinu drugih pogazili, koji su se tako ogledavali. A ne boj se ići naprijed!** **Ništa zato, što još ne znaš, kako je to, i što će biti, i što se sprema i snuje oko tebe. Pригledaj samo, — pa ćeš znati! Nije ni to novo takva mudrost nikomu, tko samo nije lijen, da pogleda.** Pogledaj i ti, pa ćeš vidjeti: sve što ti je danas još novo, bit će ti sutra staro. Neboj se, pristupi, umiješaj se u tu vrevu i stisku, ta to su sve ljudi, kao i ti! Nisu ni oni žlicom pameti kusali nego ju očima i ušima sve pomalo pobirali. Nemoj misliti, da je u tom novom svijetu i redu Bog zna kakva mudrost, kako ti već rekoh, za čas ćeš vidjeti, kako malo treba mudrosti, da se u svijetu pošteno proturaš. No, jesi li se okrenuo? Hajde sad naprijed! Gle eno nekakva tuđinca, kako već hvata za tvojim komadom! Ne daj! Poteci!

(»Danas je drugačije«, Dom IV. Br. 18. Str. 274.)

A ako je igdje potrebno, **da odgoj oslobađa ljude,** potrebno je to u Hrvatskoj. Jedno ću samo spomenuti. Velik dio naše djece dolazi u srednje škole sa sela i u opće iz nižih staleža: sirotinja, potištena, strašljiva, naučna u »gospodinu« gledati samo svoga **gospodara.** Upravo bi s toga naši odgojitelji mogli i morali nastojati, da djeci niskih staleža olaškaju ropsku potištenost, da im budu prijatelji, da im se diete sirotinje usudi jednom otvoreno gledati u lice kao **čovjek čovjeku,** — da oslobađaju potišteno siromašno roblje. Autoritet je dobra stvar, ali vriedi samo onda, kad mu se **slobodno**

pokorava, kad je autoritet ujedno i ideal. Inače je nasilje i odgaja roblje, u najboljem slučaju buntovnike.

(»Novi odgoj«, Obzor 1897. Br. 102. 4. V. 1899.)

PROSVJETNE ODGOJNE METODE

No mogli biste me upitati: »Pa kako ti misliš, da bi pravo trebalo prosvijetiti narod? Na koji način? Nije moguće, da bi ti htio od svakoga prostaka načiniti mudroga Salamona! Reci ti svoju!«

I reći ću, i to što brže, da ne mislite na čas, da sam ja možda izumio kakav lijevak ili tako zvanu lakomicu, na koju se može u svakoga čovjeka ulijati vedro prosvjećenja. Ne mislim ja tako. Prosvjećenja ima malo, kao i svakoga dobra, i ne dade se samo onako ulijati u glavu, ili bolje: u dušu. Ja bih pače skoro rekao, da je prosvjećenje dar božji, te da je teško prosvijetliti čovjeka, kojemu Bog nije dao vedroga i oštroga uma. »Pa što onda prigovaraš i školama, i knjigama i svemu, kad je to dar božji i kad u tom ljudi ne mogu mnogo pomoći?« Reći ću vam to. Ja prigovaram zato: mnogo se govori i piše o toj prosvjeti- otvarajmo škole, neka narod nauči čitati, dajmo mu knjige i novine, pa će biti prosvijećen. Nije tako. Čitanje, knjige i novine — to nije dosta za prosvjetu. Čovjek se ne može onako lako prosvijetliti, kao što se može na pr. obući u drugo odijelo, ili kao što se može zamazati, ili oprati. A to nekoji misle, da to ide tako: naučimo čovjeka čitati, dajmo mu knjigu, dajmo mu novine — i on je prosvjećen. Nije, velim, i opet i tomu prigovaram. Tko hoće da čovjeka pravo prosvijeti, taj treba da promijeni cijeloga čovjeka. Tko je jučer bio neprosvijećen, danas ne može biti prosvijećen; ni danas, ni sutra, ni za mjesec,

a možda ni za više godina dana. Prije nego što se čovjek prosvijeti, treba mu probuditi um na razmišljanje i dušu na rasuđivanje. Dok toga nema, nema ni prosvjećenja. A tko je do toga došao, ne treba mu mnogo knjiga za prosvjećenje.

Zato i ima ljudi, koji su prosvjećeni, a ne znadu čitati ni pisati. Naravski, tko uza to saznade još više iz knjiga, ima još više za razmišljanje i rasuđivanje, pa može, dakako, biti još prosvjećeniji.

A napisao sam vam ovo zato, da malo promislite, zašto u »Domu« pišem ovako, kako često pišem: zato, da se priučite o svem razmišljati **svojim** umom i rasuđivati po svojoj duši. A za ostalo je već mnogo lakše.

(»Pa tko je zbilja prosvjećen«, Dom V. Br. 19. i 20. Str. 291-292.)

Ja znam dobro, da ima našega seljačkoga svijeta, koji ne živi ljudski, a mogao bi. A ne živi ljudski zato, što ne zna ljudski živjeti, i što mu se ne će ljudski živjeti, ako i zna. Tko ne zna, tomu nema prigovora po onoj: za što ne znaš, zato i ne pitaš. Ali je ono nevolja, kad znaš i možeš, a ne ćeš. To vam je ono, kad čovjek pušta na sebe rđu, kad čovjek govori: E, što me briga, meni je dobro i ovako. — Ne ću vam mnogo dodijavati, samo ću vam nešto spomenuti. Kad dođeš u seljačko dvorište, odmah vidiš, živi li čovjek ljudski, jer je svaka stvar na svome mjestu. A kod onoga, tko ne će ljudski, tu je gnoj razbacan, tu su drva razbacana, tu su kola gdje mu drago i tako dalje. A da vam je pogledati u kuhinju i u sobu! Tu je, da se Bog smiluje! A da vam je sjesti s takvim čovjekom k stolu, — ne biste sjeli, voljeli bi otići gladni. A da mu što kažete, taj bi odgovorio: »Meni je i ovako dobro.«

Pa da: tko ne zna, što je bolje, tomu je dobro i ono, za što on zna. I ako svaka zdrava pamet zna, da je red bolji nego nered, da je čistoća bolja od nečistoće, da je ljepota bolja od rugobe, da je slatki i tečni zalogaj bolji od gorkoga i odurnoga, da se na čistoj postelji ljepše spava, nego na kakvoj krpi i slami na podu, — ipak ću vam posvijetiti, da to i bolje spoznate.

Štogod čovjek može sebi pribaviti svojim radom i trudom bez troška, to i mora učiniti. Za red i čistoću ne treba troška, nego rada: to može svatko imati, to bi i morao svatko imati. A koliko ima takvih stvari u kući i oko kuće, gdje treba samo malo prigledati, podignuti, porediti, — pa je odmah ljepše i bolje. **O tom** ja govorim. A ne govorim ja o tom, kako je s punim žepom lako kupiti ovo i ono, pa se urediti ili najesti. Toga vas Bog očuvao!

Evo, to sam vam htio reći, prije nego što vam »Dom« stane donositi upute: kakav bi morao biti stan, kakvo odijelo, kakva hrana, riječju: kako se i u ovim stvarima vidi, tko živi ljudski, a tko živi malo ne kao nijema živina.

(**»Živimo ljudski, — ako je moguće«**,
Dom I. Br. 15. Str. 232-233.)

PUČKA PREDAVANJA

Da, svašta se piše za narod i o narodnoj prosvjeti, ali se taj posao ne uzimlje ozbiljno, nego samo onako: za narod je sve dobro. A glavno je, što je riedko komu jasno, zašto zapravo vapimo toliko za tom prosvjetom.

Ja se na ovu knjižicu ne bih ni osvrnuo, da ovakove pojave nisu u naš običajne, a nitko na njih ne pazi. Svi rado kažemo prigodice koju o »podizanju« i »prosvjetljivanju« naroda, to osokoljuje svakojake ljude — koji često vrlo dobro misle — i tako nastaju ovakove knjižice. Viče se na narod da je konzervativan. A jeli moguće, da se razuman seljak stane ravnati po ovoj na pr. knjižici? To u njegovoj bi glavi nastale silne konfuzije. **Bog nas oslobodi od toga, da bi naš seljak ikada pristao uz fraze**, kakove su u ovoj knjizi! Onda mi više ne ćemo imati seljake, nego elemenat s kojim nitko neće moći ništa početi, ni svršiti. Bilo bi željeti, da se između samoga učiteljstva jave razboriti ljudi, pa da ovakove svoje kolege, koji ovako nezgodno »šire prosvjetu« u svojim stručnim izdanjima upute na pravu stazu. Krivo bismo učinili učiteljstvu našemu, kad bismo po ovakovim pojavama sudili o njegovoj sposobnosti za širenje prosvjete u narodu. No malo manje oduševljenja za tek kojekakovu »prosvjetu« nebi škodilo. Ako ikomu, a to seljaku treba **solidne** prosvjete.

(Obzor. Br. 154, 160 — 8. i 15. VII. 1899.)

No pitat će me možda, što vas svjetujem, vas, seljački narod. **Ja mislim, da je u ovako mutno vrijeme najbolje, da narod gleda, sluša, čita, pazi i sudi, a prijatelji, koji jedan drugomu vjeruju, neka se sastanu i porazgovore. Dobro je svakoga čuti i posluhnuti, ali »živio«! ovaj ili onaj, — to baš ne treba vikati. Toga je bilo dosta. Treba čekati, što tko učini, a pripaziti samo, što govori. Bude li narod tako radio, biti će sve manje ljudi, koji sami nisu ništa, nego su nešto postali samo po tom, što je narod neuk i što svakomu vjeruje, tko lijepo govori. Bude li se narod držao podalje i mirnije, otrijeznit će se i naši političari. Uz ovo je potrebno, da**

narod čita, osobito novine, a glavno, da misli na svoje opće potrebe i neprilike, da se o tim potrebama razgovara i dogovara.

(»Što je to kod nas Hrvata«, Dom IV. Br. 23. i 24. Str. 374-375.)

PUČKO SVEUČILIŠTE

Sveučilište je najviša škola, u kojoj se naučaju sve znanosti, i to slobodno. »Kako to slobodno?« — pitate. Tako: U maloj »pučkoj« školi ne smije učitelj učiti, što hoće, — nego po propisu. Isto tako ne smije ni profesor u gimnaziji naučavati, što on hoće, i što on zna. A u sveučilištu — tu profesor nauča po svojoj glavi, ako što ima u njoj: nitko na njega ne pazi, nitko ga ne može zvati na račun za njegovu nauku. Zato se u sveučilištu naučaju i takove nauke, o kojima nema spomena ni u gimnaziji, a kamo li u pučkoj školi. »Ali ipak bi trebalo — kažu neki — da odrasli ljudi, koji su išli u pučku školu, čuju što god o takvim stvarima, o kojima se u pučkoj školi ne govori i ne smije govoriti, — da se mladež ne pokvari.« Zato su u mnogim zemljama došli ljudi na misao, da se osnuju **pučka sveučilišta**, gdje bi se narodu moglo sve slobodno kazati. To za pravo i nije škola, nego se odredi soba i pusti se u nju, tko hoće doći, pa profesor kakav »predaje«, t. j. razlaže. Tu dolaze svake ruke ljudi: radnici, trgovci pa i žene. I kod nas neki govore, da bi i nama to trebalo. **Vi ste se — mislim — mogli do danas uvjeriti, da ja nisam proti znanosti i proti svjetlu. Ali ja ipak kažem, da je ovo petljanija i ludorija, — to pučko sveučilište. Zašto? Zato: Bez muke nema nauke!**

A ovi hoće, da dođe sila svijeta, čovjek u toj vrevi

sjedi i sluša cijeli sat — i sad već zna! Ne ide to tako lako. Za nauku treba mira, treba vremena, treba razmišljanja. A to se može samo onda, ako čovjek sam čita i razmišlja, ili ako ima priliku mirno i duže vremena slušati, pitati, odgovarati. Tako se pamet bistri, tako se um prosvjećuje. Ne dade se svjetlo ulijati u glavu — kao vino na lakomicu u bure! I tko kaže, da se to može, taj vara i sebe i drugoga. Taj daje neuku čovjeku prazne riječi, koje ga mame u zlo, jer ih ne razumije.

(»Pučko sveučilište« Dom II. Br. 7. Str. 107-108.)

PUČKE KNJIŽNICE

Ako hoćete mene posluhnuti, ja ću vam reći ovako: treba početi s malim. Neka vas se dogovori deset do petnaest, pa neka svaki dade 20—30 novčića za godinu, pa si nabavite **knjige «Matice Hrvatske« u Zagrebu.** Za tri for. dobit ćete 7-8 lijepih i velikih knjiga, koje bi u knjižari stajale i 10 f.! Neka jedan od vas slupa i zbije malu škrinjicu ili ormarić s tri, ili četiri pregradka ili pretinca, neka te knjige metne u ormarić, na ormarić ključanicu i ključ, a jedan od vas ključ k sebi. Pa kad se tko zaželi knjige, otvori mu škrinjicu: evo ti čitaj! A kad pročita, pod ključ. Kad svi pročitate, pošljite ormarić u drugo selo.

(»Mali razgovori«, Dom III. Br. 3. Str. 47.)

U najnovije vrijeme sve se više čuje i čita, kako naši đaci visokih škola skupljaju knjige i osnivaju narodne knjižnice. Najprije je došao takvi glas iz Splita (Dalm.), a onda je g. **Dr. Stj. Ortner** s mladima počeo po hrvat-

skom Zagorju, i to u više mjesta. I u Križevcima ima zato odbor, a ovih nam dana pišu iz Virovitice, da snuju, nešto slična. To je vrlo dobro samo da stvar ne zapne i ne usne, moralo bi se sve to skupiti u jedno. Najbolje bi bilo, da tu stvar uzme u ruke »Matica Hrvatska« u Zagrebu.

(»Narodne knjižnice«, Dom IV. Br. 1. Str. 12.)

PJEVAČKA DRUŠTVA

Narod je hrvatski velikim dijelom već sirotinja, sirotinja je u njem ubila veselje i volju za život. Ali ipak nije, mislio sam. Ne smijemo samo pustiti tuge na srce. Dignimo se, ne bojmo se! Ne moramo još pjevati, nije još vrijeme. Ali, kako rekoh, ne dajmo tuzi na srce! I Ovrhovoditelji, pa i njihovi gospodari — ni oni ne će do vijeka. Dužni smo Židovu, dužni smo u štedionu i banku, —radimo, rodit će polje i dobar je Bog! Doći će vrag po svoje. Ne dajmo samo vragu duše: doći će sunce i na naša vrata. Ne bojmo se nikakvoga dušmana ni gulikože. Ako nam je baš preteško, pokucajmo na vrata prijatelju, rodu: nije još cijeli svijet vuk, još ima ljudi. I krvopiji i silniku doći će sudnji dan, a nama će, kako rekoh sinuti sunce i razveseliti se srce. Onda ćemo i zapjevati.

(»Da zapjevamo?«, Dom II. Br. 10. Str. 146-147.)

»Dom« je javio da će se u Zagrebu sastati pjevačka društva iz svih krajeva. I sastaše se. Došlo je tu preko hiljadu pjevača i ti su ostali na okupu puna četiri dana. I kroz cijelo to vrijeme samo se pjevalo svakojako zabavljalo, jelo, pilo i nazdravljalo. I to pjevalo se najviše domvini hrvatskoj; zabavljalo se preko polnoći, jelo

se i pilo baš gospodski, a nazdravljalo se i današnjem banu i današnjoj vladi. Pa ipak su nekoji mudrijaši govorili i pisali, da će ta pjevačka zabava neizmjerno pomoći našoj hrvatskoj misli, da će pomoći ujediniti i osloboditi sve Hrvate, **a ipak svi znamo i vidimo, da od pjesme ne niče ni jedan klas pšenice.**

Oj, pjesma je krasna i plemenita, ali kad se pjeva s motikom ili srpom u ruci, i kad se s njom uvečer hladi krupni znoj poslije teškoga rada cijeli dan. A pjevati četiri dana, pa još k tomu kazati, da je to veliki rad za narodnu prosvjetu, to je očita danguba — na narodni račun.

(»Opet stari jadi«, Dom III. Br. 16. Str. 252.)

SUD DOBRIH LJUDI

Sad smo došli na »dobre ljude«. Ako ste samo sebi prijatelji, sastanite se, izaberite 4 poštena starca iz sela, na čelo im postavite župnika, — i to vam neka bude sud: tu se najprije nagodite, ako imate s kim kakvu pravdu. Ovi domaći ljudi poznaju vam bubrege, — a kako ne bi poznali vaše stvari!

Ne pišem ja na prazno, jer već ima toga u našoj zemlji. Kako ćete čitati na drugome mjestu u ovom »Domu« ima u selu Jasenicama kod Splita (u Dalm.) **»Seoska blagajna« (t. j. »Seljačka zadruga«).** Predsjednik ove blagajne, veleč. župnik Franjo Ivanišević posve je dobro i krasno kazao: »Nije dosta, draga braćo, da vam blagajna nabavi sumpora, galice, da vam uzajmi novaca, — nego je u njoj plemenita svrha nastojati, da budete ljudi, da živite u skladu i miru kao pravi kršćani, daleko od pravda, koje nijesu nikoga pomogle, a jesu mnogo odmogle.« — Zato je veleč. taj gosp. župnik

sastavio »sud dobrih ljudi« ili »nagodbeni odbor«, i već je prve godine 31 nagodbu postigao. Istina je: »Tko će sve kosovice na jednu vodu natjerati, tko će sve ljude u jedno kolo dovesti? Nismo ni mi — govorio je veleč. gosp. u skupštini — nismo ni mi mogli na prvi mah svim razmiricama na kraj stati,« — ta tako će biti i drugdje. Ali početi se mora, jer pravde tjeraju narod s ognjišta.

Sad se osnivaju po hrvatskoj zemlji »Hrvatske seljačke zadruge«, a na čelu su im obično gospoda župnici. Uz svaku zadrugu morao bi se sastaviti i »sud dobrih ljudi«. Kad bi ovo pošlo za rukom, — više bi koristilo, nego i novci. A ako hoćemo biti svoji i slobodni, ovo mora poći za rukom, jer znajte i pamtite: **Nitko ne zamora poći za rukom, jer znajte i pamtite: Nitko ne zaslužuje slobode, ako ne zna sam vladati i sebi gospodariti. Tako se i naš narod mora najprije naučiti, da se sam znade vladati — a onda je sloboda gotova. A gdje ljudi hoće jedan drugoga živa izvjesti, — tu ne će biti slobode nikada.**

(»Dobri ljudi«, Dom II. Br. 7. Str. 100.)

Tri su stvari, koje i čovjeka i narod drže u životu, i to: **Prvo: Radi, — Drugo: U dobru se ne ponosi, a u zlu se ne poništi, — Treće: Budi čovjek, t. j. — Nemoj misliti, da si sam na svijetu.**

Prvo — to vam ne treba razlagati.

Drugo — ono je upropastilo već mnoge ljude i narode. Gledajte i pazite oko sebe: Ako vidite siromaha, koji je do nečega došao, ili po sebi, ili po sreći, pa se odmah drugačije nosi, drugačije se drži, hoće da bude drugi, a ne onaj, koji je bio: ako on više ne pozna svoga roda i prijatelja: ako mu ništa njegovo nije dobro: ni jelo, ni odijelo, pa naheri glavu i misli: Što sam, to

sam! — ako to vidite, onda slobodno recite: Taj je propao! Od toga ne će biti ništa!

Lakše se je još u zlu poništiti, izgubiti srce i vjeru u sebe. Tko je takav, taj je mrtav prije nego umre. To je gotova smrt, jer taj nema volje za život, kad nema srca za boj.

Ono treće, — ono vrijedi najviše. Tko je čovjek, tko ljudski živi među svijetom, — taj ne će propasti, taj ne može propasti. Neka ga stigne kakva mu drago nesreća, svagdje će se naći ljudi, koji će u jedan glas reći: pomozimo i mi njemu!

(**»Jesmo li čemu mi Hrvati?«** Dom II. Br. 20. Str. 311)

Nama Hrvatima nema druge pomoći, nego da školovani ljudi počnu neuki i zapušteni narod učiti svemu, što dobro znadu, i braniti barem od onakve neprilike, proti kakvoj se može pomoći sa znanjem i sa zakonom. Ali da to već jednom bude, morat ćemo se već svi skupa priljubiti svomu seljačkomu svijetu, bez kojega ne bismo imali lijepe naše domovine, nego tužnu pustoš ili tuđinsku zemlju.

(**»Kako živu Hrvati u Americi?«** Dom III. Br. 16. Str. 251.)

Što bi zbilja bilo potrebno znati svakomu Hrvatu. I smislio sam nešto, pa evo:

Najprvo: Bez poštenja nema življenja. — A onda:

Prvo: Ne pita se, koliko ima nas Hrvata, nego kakvi smo; niti se pita koliko imamo zemlje, ili koliko bismo je mogli imati, nego: kako se znamo tom zemljom služiti.

Ante Starčević je rekao, da se samo lude nadaju. Mi se ničemu ne nadamo, nego znamo, da smo se kao Hrvati rodili i da moramo ne samo ostati Hrvati, nego nastojati i raditi, da onaj narod oko nas, koji drugamo ne smije, ako ima pameti, nego k nama, — da i taj narod bude s nama srećniji, prosvijećeniji i slavniji. To nastojanje i taj naš rad — to je pravično nastojanje i pošten rad i zato mi znamo, da će nam to poći za rukom samo ako nam Bog da.

(**»Mali razgovori«**, Dom III. Br. 17. Str. 267.)

Ali ima, ljudi, i to učenih, koji ne samo kažu, nego i dokazuju, da je na svijetu sve zlo i da će uvijek biti zlo, jer dobro biti ne može. Takvi su ljudi dobili i posebno ime: zovu se pesimisti, a takvo mišljenje zove se pesimizam (znači latinski najgorje).

»Ne će biti nikad dobro«, — nego, čovječe, daj malo pripazi na se, pa pogledaj, da ne činiš zlo, nego dobro. Kušaj samo jedan dan, i vidjet ćeš, da ćeš u jednom danu moći sto puta dobro učiniti i koga — toga razveseliti i život mu olakšati, a možda i zasladiti. I taj jedan, komu učiniš dobro ne će vikati, da je sve zlo na svijetu, i već će biti jedan pesimist manje, — Bog sam zna, ne bi li na taj način sve po malo nastao na zemlji raj. Bog sve može. Ako nam je obećao raj, — zašto raj ne bi mogao biti baš na ovoj tužnoj zemlji?

(**»Mali razgovori«**, Dom III. Br. 14. Str. 217.)

ZNAČENJE PUČKOG ŠKOLSTVA

Dvije su nevolje. Jedna je ovo: Vide ljudi, što se po tuđem svijetu radi, kao na pr.: Nijemci šire pučku prosvjetu, — pa hoće da se i kod nas nešto uradi. I to je dobro. Ali je zlo, što ovi ljudi hoće da to bude sve onako, kako je u tuđem svijetu. A to ne ide, **jer ne ide svaka čizma na svaku nogu.** Moraš se smijati, kad vidiš, kako hoće da Ličaninu nabiju na glavu švapski klobuk. — Druga je nevolja ovo: Neki se ljudi boje, da bi pučka predavanja i knjižnice — da bi se to moglo okrenuti na politiku. To je zlo. **Tko se toga boji, taj neka i ne spominje nikakve prosvjete**, a kamo li pučke. **Nema prosvjete bez slobode.** Kako bi i bilo? Tko je prosvjećen, taj misli. A ako se ti bojiš, da bi narod mogao misliti i tako, kako tebi ne bi po volji bilo, — onda dragi moj — nemoj mu svijetliti, nego neka ostane i dalje u tami! Komu se svijetli, taj vidi, — i vidi onako, kakvo je svijetlo, i kakve su oči, vidi na sve strane. A ne možeš ti njemu reći: ovamo gledaj, a nemoj tamo, — kad svijetlo ide na sve strane. Svjetlo je svjetlo: ne možeš mu reći: »Svijeti ovamo, a nemoj tamo!«

Jok, toga nema. Zato svjetlo gori i u crkvi pred oltarom i na oltaru, jer je svjetlo najljepša prilika božja. Svjetlo je život, svjetlo je misao, — ono je božje. A tama, mrak, — to je smrt, to je mrak u glavi, — ona je vražja.

Kad svjetlo ide svuda, onda ide i u politiku, to se razumije. A kad bi u našu politiku došlo malo svjetla, a joj! što bi se sve vidjelo! Zato se neki boje pučke prosvjete, i zato se kod nas prosvjeta slabo širi u narodu.

Napokon još jedna velika stvar, a to je ovo: Naše pučke škole nisu onakve, kakve bi našem narodu bile potrebne.

(**»Pučka prosvjeta«**, Dom II. Br. 15. Str. 227-228.)

Ako se je gdje uredila škola za narod, bilo je to u prvom redu zato, da se narod lakše nauči kršćanski

nauk, ili pak za to, da se nauči čitati i pisati i time se onda služiti u soldačiji. I za čudo: tu vidimo opet ono isto, što smo vidjeli kod Grka i Rimljana, pa kod Lutera, t. j. učitelji su opet — sluge, i to ili sakristani (»mežnari«, »šekutari«) kod crkvenih škola, ili kaprali kod državnih »carskih« škola. I vi ste mnogi zapamtili gdjekojega učitelja, koji je prije bio kapral.

Tako je bilo od prilike sve do pred sto godina. Onda se je počelo ljudski vikati na sve starinske pravice i krivice, počelo se sve to više vikati: »narod«, »narod«, pa »sloboda«, »sloboda«, i što je glavno: »prosvjeta«, »prosvjeta«, »prosvjeta«! U tom duhu rodila se i prva prava misao o pučkoj školi, — o takvoj pučkoj školi koja hoće zbilja, da narod prosvijetli, i u kojoj učitelj ne će biti sluga, t. j. »mežnar« ili »kapral«, — nego izućeni i prosviješćeni gospodin.

(»**Pučki učitelj**«, Dom V. Br. 2. Str. 20.)

KAKOVE SU NAM PUČKE ŠKOLE

Vi znate možda sve ono na pamet, što naše novine pišu, za jedinstvo hrvatskoga naroda. I »Dom« o tom piše, jer je to dobro: To mora biti stalna naša misao. Misao je početak svemu, — bez nje ništa nema, i što u svijetu nastaje od ljudske ruke, nastaje najprvo u misli, a tek onda u činu.

Ali da iz misli postane djelo mora misao postati jasna, to jest čovjek mora znati, što hoće. Tko hoće da napravi bilo kakvu stvar mora već u glavi imati svaki komad. A smiješan je i nesretan čovjek, koji nešto hoće, a ni sam ne zna, što: taj se onda samo mota i plete, te nikad ništa ne uradi. A sve je to zato, što taj čovjek nema jasne misli, nego mu je u glavi samo magla.

Zašto vam ovo tako dugo raspredam? Zato, što se ni hrvatska domovina ne može stvoriti ni složiti, dok nam ne bude jasna misao o toj domovini, dok ne bude svaki od nas znao: što se ima sjediniti i složiti t. j. koji krajevi, koji gradovi, i mjesta, pa onda: gdje je to, i vrijedi li to štogod. A glavno je u toj stvari znati to: kakav je gdje naš narod, hoće li se složiti, jeli to vrijedno sklapati u jedno.

Sve bi to morala škola, i to već ona mala seoska škola. Ali baš se u toj školi najbolje vidi, kako smo mi Hrvati rastrgani, — jer se ni u jednoj hrvatskoj školi ne uči **o cijeloj hrvatskoj domovini i o cijelom narodu hrvatskom**, nego u Dalmaciji uče djecu samo **o Dalmaciji**, u Bosni samo **o Bosni**, a u banskoj Hrvatskoj samo **o Hrvatskoj i Slavoniji.**

Ali što nam ne daje škola (koju mi svojim žuljevima uzdržavama), — može nam i mora dati naša knjiga, naši listovi, naše novine.

(»**Dom i rod**«, Dom III. Br. 24. Str. 379.)

Što radi naša pučka škola za uzgoj mladeži? Čim razvija u mladeži moral, karakter, širi vjersko čuvstvo i svijest? Da li s ono nešto redovno loših pjesmica i pričica koje se utuku u glavu djetinju? Obično se misli, da je naša škola nacionalistička, da sasiplje u mladež znanje na tovare. Ali danas nije ni to. Ne nacionalistička, nego realistička, mehaničko dresirajuća. Što radi naša pučka škola oko toga, da u mladeži probudi narodnu sviest? Da li će probuditi narodnu sviest s ono nekoliko suhoparnih historijskih imena? A čim naša pučka škola razvija u mladeži građanske krieposti? Kako sprema mladež, da može, odrastav shvatiti

svoj položaj u državi, i to u časovima, u kojima se mora slobodno odlučiti o svojoj sudbini i svoga naroda. Kako sprema naša pučka škola mladež, da se razvije do razboritih gospodara, do racionalnih poljodjeljaca, do marljivih radnika? Da li s ono neslanih šala o prirodi u čitanci, ili s ono nešto praznih opisa? Kako se je pobrinula oblast, da omogući narodu šiljanje djece u školu, da preprieči svojevoljnja izostajanja iz škole, da omogući redovni polazak, bez koga nema napredka? Da li tim, što se veli: Narod je siromašan, pa ne može ovako, kako smo udesili, čekajmo, dok obogati, pa će bolje stati. Ili: Narod je lud, kada opameti: slati će djecu u školu. A kako li će obogatiti, kako li će biti pametnijim? Valjanim uzgojem, nikako drugačije. Zato gledajmo, da za današnje prilike tako škole udesimo, da ju današnja zapuštena sirotinja polaziti može.

(»Ne zanemarujmo puka«,
Obzor XII. 114. 12. V. 1900.)

Zašto je to, kako je to? — Koješta je krivo, što je tako. Krivo je to, što je ta škola previše gospodska, a mora biti previše gospodska za seljačku djecu, kad u toj školi ima i gospodske i polugospodske djece, koja se nijesu htjela učiti u drugim školama, pa su ih roditelji dali ovamo, da budu »barem nešto«. Krivo je još više i to, što se onako zbilja ne može kod nas gospodariti, kako se u toj školi uči. Vrlo je mnogo krivo i ovo, pazite: ako u takvu školu dođe koje dijete iz seljačke zadruge, — taj mladi gospodar ne može u zadruzi gospodariti onako, kako su ga učili, osim kad bi zadruga njega postavila za gospodara. A to ne može biti. Takav školani gospodar gleda samo, da se zadruga što prije razdijeli, da on dobije svoj dio i otide općini za pisara.

Ako je u toj školi sin kojega seljaka, koji ima više djece, opet ništa od posla, jer i taj novi gospodar ne bi mogao s braćom obastati, prvo zato, što se je malo pogospodio, drugo zato, što hoće, da je najpametniji. Onda je najbolje, da se ni ne vraća kući, nego da svoje uzme i braću rastepe.

(»Prava gospodarska škola«,
Dom III. Br. 19. Str. 297.)

Narodna (pučka) ili mala škola — to je prvi put i način, kojim se narod vodi u svijet, jer je to prvo, što mu otvara oči, da vidi i ono, čega do sad nije vidio. Doista je istina, što se često čuje od neškolanih, a umnih ljudi: da je čovjek slijep, koji ne zna čitati. Tko zna čitati taj pozna čovječji trag, koji je star stotine i tisuće godina, jer **pismo i nije drugo, nego trag čovječji, trag čovječje misli. Zato, gdje se drži do prosvijećenja, troši se mnogo na narodne škole.** Ne znam, što ćete mi reći, ali ću vam nešto kazati. Čitali ste u »Domu«, da imamo do 600 učiteljica, bez mjesta bez posla... Poslušajte me sad vi, koji imate po jedno, ili po više djece, osobito ženske, a nemate blizu škole: Složite se, vas 20 do 30, pa svi pozovite učiteljicu u selo. Kod jednoga neka bude na stanu i hrani, a drugi neka skupe toliko, da joj dodje na mjesec kojih tridesetak forinti, a po desetak for. na mjesec skupite onomu, koju ju kod sebe drži. »Ne će od toga biti ništa, gospodine«! I ja vidim, da ne će, jer bi to za vas bio prevelik teret i neprilika, a ne bi, mislim, nijedna djevojka ni htjela. Zato potjerajte svoje općinsko vijeće, neka vam gradi školu.

(»Narodne škole kod nas i drugdje«,
Dom IV. Br. 18. Str. 284.)

Niabecedaši. Šta je to? To su ljudi, koji ne znaju ni a-be-ce t. j. koji ne znaju čitati. Ako, pomislite, da od sto Nijemaca gotovo nema nijednoga (izuzevši malu djecu), koji ne zna čitati, a **Židova ni nema, koji bi** bili nepismeni, a od sto Hrvata preko polovice ne zna ni čitati ni pisati, onda ćete lako razumjeti: Zašto Nijemac **i Židov dolaze medju Hrvate s praznim, a odlaze s punim torbakom.**

Pamtite to, pa šaljite djecu u školu. A sad po zimi bi mogli i doma pismeni učiti mladje nepismene. Znam **za jedno selo u hrvatskom Zagorju, koje je daleko od škole, pa jedan pismeni seljak već nekoliko godina skuplja seosku djecu i uči čitati.**

(»Niabecedaši«, Dom I. Br. 2. Str. 30.)

NACRT ZA REFORMU PUČKOG ŠKOLSTVA

Obećao sam vam, da ćemo se još o tom porazgovoriti, zašto se kod nas Hrvata slabo širi pučka prosvjeta. Rekao sam, da ni naše pučke škole nisu onakve, kakve bi narodu bile potrebne. O tom ću vam sada kazati nekoliko riječi. Kad vam razložim kakve su naše pučke škole, onda će te vidjeti još bolje, da su oni, koji su naredili zakone i propise za pučke škole, — da su više gledali na tudji svijet, nego na seljačke potrebe i cijelu njegovu narav. U današnjoj pučkoj školi prva je i najveća neprilika to, što i seljačka djeca moraju u školu svaki dan, i to onda, kad su doma potrebna, t. j. u ljetu. Za seljačku djecu nije takva škola. Vi znate, kako je teško dijete othraniti, dok može hasniti. I kad ga othraniš, onda ga daj 5 do 6 godina, neka ti dan na dan ide od kuće! A moglo bi kod kuće toliko hasniti, kao odrasli čovjek. Zato se nebogi seljak prosi i moli toliko

učitelju i »školskom odboru«, ali ništa ne koristi. I ne može koristiti, dok je škola ovakova. U školu se ipak mora, i dobro je, što se mora, pa makar bilo i na štetu gospodarstva. Naša će gospoda strašno viknuti i graknuti na »Dom«, što tobože odvraća narod od škole. Lako njima vikati, koji ne znaju, što je seljačka potreba, i što vrijedi dijete kod kuće. Neka me malo poslušaju, pa ja kriv, ako se ova stvar ne dade urediti tako, da bude vuk sit i koza cijela. Čujte, da vam kažem sve na jedan put, a onda ću to razlagati. Da škola ne bude seljaku šteta i pokora, **treba: 1) da bude u svakom selu škola, 2) da toj »seoskoj školi« bude učitelj seljak, 3) da djeca dolaze u »seosku školu« samo u zimi, 4) da svako dijete samo svake nedjelje, odlazi od kuće, i to u crkvu i k školanomu učitelju u školu.** Ništa se ne čudite, dok vam to ne razložim.

1. U svakom selu je škola. Ta škola ne mora biti velika ni fina, niti u njoj mora biti svakakvih stvari, što ih od Nijemaca kupujemo za skupe novce. Koji mogu neka si sagrade u selu lijepu kuću, a koji ne mogu, neka načine, kakovu mogu: četiri stiene, krov, klupe, peć, pa smo gotovi. Za tu školu mogla bi se upotrijebiti trećina sadašnjega školskoga nameta, — ali o trošku poslije još jednu riječ. — U tu školu dolazit će dijete zimi ne samo u odredjeno vrijeme, nego će u nju moći skoknuti, kad god ga puste od kuće.

2. Učitelj seljak. Školovanoj gospodi učiteljima će se kosa naježiti, kad pročitaju, da bi »prosti seljak« mogao biti učitelj. Ali neka se umire. Ne će ovaj »seoski učitelj« naučati djece Bog zna kakve mudrosti, nego će njegov posao biti mnogo lakši. U »seoskoj školi« učit će se djeca: reda se držati i slušati, onda čitati, pisati, ra-

čunati, Bogu se moliti i druge lijepe stvari iz knjige na pamet učiti. A to će »seoski učitelj« znati, samo treba i njega dobro uputiti u taj posao. Ne čudim se, ako tko misli, da to ne će ići tako lako. Čujmo, što bi se moglo prigovoriti. Prvo: Nije lako djecu u redu držati i učiti je na posluh. — Istina je. Osobito nije to lako mladiću, a svi bi »seoski učitelji« morali biti neoženjeni mladići. Ali tomu se dade malo pomoći ovako: uz ovoga mladića bit će u školi »školski starješina«, t. j. seoski jedan starac ili stariji čovjek, kojega djeca poštuju i pred kojim imaju srama i straha. Bit će dakako nereda i neposlušnosti, ali toga ima i u onoj školi, gdje je školani učitelj. Treba na umu držati i to, da su djeca pred školanim učiteljem ponajviše mirna zato, što ga se boje, jer je »gospodin«. A to je baš zlo, tako se djeca othranjuju kao medvjedi za roblje.

Mi moramo djecu othranjivati i učiti redu i poštenju ne od straha, nego od srama.

Netko je posve pravo rekao, da ispod školske šibe ne će nikada izaći junaci. Seljačka se djeca ne smiju tako othranjivati, da se poslije boje gospode. Drugo bi se moglo prigovoriti ovo: teško će i nikako »seoski učitelj« naučiti djecu čitati i pisati, a još teže računati. Ni ja ne velim, da će ih lako naučiti, jer to ne ide lako ni školanomu učitelju. Ali sam rekao: treba ga uputiti, to je jedno. Drugo: Ja sam naučio čitati i pisati kod kuće medju seoskom svojom braćom prije, nego što su me zvali u školu. I moja dva starija brata naučili su čitati i pisati od najstarije sestre, pa su odmah došli u drugi razred. Reći ćete: to je rijetkost, i da je lako naučiti jedno dijete ,ali teško dvadesetero najedamput. A ja velim: ni kod školana učitelja ne nauče se sva djeca lako, a nekoja se ne nauče nikada. A onda: mene su moja braća učila, kad im se je htjelo, i kad se je meni htjelo, pa ipak sam naučio sve bez reda i moraša. A u seoskoj školi bit će reda i moraša, to je jedno, a drugo: u tu školu može dijete ići i osam godina, jer mu je pod nosom. Što bi radio osam godina u njoj, o tom poslije još koju riječ. Napokon sva ova djeca, koja bi išla zimi svaki dan u »seosku školu«, išla bi i ljeti i zimi svaku nedjelju sa svojim »seoskim učiteljem« k školanomu učitelju, koji bi popravljao, što bi trebalo. A što bi onda školani učitelji radili u one dane, kad bi djeca bila u »seoskoj školi«? — Oni bi u te dane učili onu djecu, koju bi roditelji dobrovoljno pošiljali u školu, i to samo u četvrti i peti razred. Mjesto nedjelje trebalo bi školanom učitelju dati slobodu u srijedu i subotu po podne. Tako bi po prilici bila uredjena ta »seoska škola«.

Znam, da bi trebalo još koješta razložiti, ali samo ne treba previše mudrovati. Držimo se glavne stvari: **Današnja je pučka škola seljaku velika pokora, a ipak nije narodnoj prosvjeti na toliku korist.** I dokle god budu naša gospoda i učitelji mislili, da prava pučka škola mora biti onakva, kako su to Nijemci za sebe zamislili, — dotle mi ne ćemo imati ni prave pučke škole, ni prave narodne prosvjete.

Jednom riječi: Ako hoćemo imati pravu narodnu prosvjetu, moramo prije imati narodnu seosku školu, a ne gospodsku.

Druga je velika nevolja u toj današnjoj pučkoj školi to, što učitelji rade više po nekakvom propisu, nego po zdravoj pameti i po potrebi naroda. Prvo misle, da oni mogu i moraju seosku djecu »odgajati«. To je velika bludnja, ali ne ću više o tom govoriti. Reći ću samo,

da je malo učitelja, koji bi znali, kako treba seosku djecu odgajati. Ta svi su učitelji učili svoju mudrost iz tudjinskih knjiga. — Drugo misle, da se u školi moraju djeca učiti misliti i govoriti. Vi koji ste išli u školu, možda se još sjećate, što su s vama radili i kako su vas natezali, a niste znali zašto. A sve je to bilo zato, da vas nauče tobože misliti, a vi od svega niste ništa razumjeli. — A treća je neprilika, što djeci, maloj djeci govore o učenoj znanosti: Vade iz ormara kline, kugle, kotače, — uče djecu fiziku i — dangube pomalo. A djeci dug čas, zijevaju i boje se: što će biti, kad me stane pitati to, što sada pokazuje? I djeci se ne će u školu, pa kad ga iz škole puste, — nikad mu knjige u ruci. A ima još mnogo i mnogo stvari, koje su u današnjoj pučkoj školi naopako. Jednu ću vam kazati. Već onda kad sam ja išao u školu, učila nas je učiteljica, kako ćemo se igrati i kako ćemo skakati. A tko je to vidio, da stari ljudi uče djecu, kako će se igrati i kako će skakati? Djeca to uče med sobom, i Bog sveti, da se jednom, kad prispiju za posao, prestanu igrati! Pa kakva je to igra, kad se za posao, prestanu igrati! Pa kakva je to igra, kad se djeca pod moraš igraju i pod moraš skaču? Meni su te školske igre svagda prisjele i nikako mi nijesu išle od srca. Zapovijeda mi tamo, da se igram nakakvu novu švabsku igru, koje se ne znam igrati, nego se moram tu pred učiteljicom učiti igrati, pa ako ne znam to i to, smije mi se i ona i druga djeca. Do bijesa i s takvom igrom i na poklon van! Meni dajte mira! Recite onda imali što bedastije od toga! Možda je to potrebno za gradsku djecu, koja rastu medju četiri zida, ne smiju medju drugu djecu, pa se ne znaju ni igrati. Ali seoskoj djeci tog ne treba. Zato još jednom: Ovakve naopake škole, gdje se uči koješta, što

djeca već znadu, ili im ne treba, a ne uči se ono, što ne znadu, i što im treba, - takve škole nama ne treba. **Dajte nam pravu našu narodnu »seosku školu«.** Tu će naša djeca biti pred našim očima, tu će se naučiti našemu redu i posluhu; tu će naučiti pisati i čitati, što treba svakomu čovjeku; tu će se naučiti Bogu moliti, što mora svaki znati; kad dobro nauče čitati i kad prispiju zrelijemu razumu, dat će se mladeži u ruke narodne pripovijetke i junačke stare pjesme, pa sabrane mudre riječi naših starih — i onda redom mudre knjige, kojih mi ne razumijemo, niti nam je od potrebe ono, što je u njima. Drugi put o svem tom više, a sad samo još jedno: Naći će se ljudi, koji će reći, da **»Dom« buni seljake proti školi. To nije istina. Ja vam kažem otvoreno: Današnja pučka škola nije za seljaka, i ona je narodu pokora. Ali dok je ovakav red i zakon, treba taj red i zakon obdržavati — i djecu u školu pošiljati, kakva je, takva je. Ali se mi moramo porazgovoriti i pripravljati, kako bi se to svojim putem i svojim redom popravilo, što nije dobro. Ali to nije buna, nego se to zove briga za napredak.** Istina je, nije to briga za švapski tudjinski napredak. **A narodnoga napredka ne će biti, niti prave narodne prosvjete ne će biti, dok se za te stvari ne počne brinuti narod. Početak će biti to, da seljaci dobiju u svoje ruke svoju »seosku školu«.**

(»Pučka seoska škola«,
Dom II. Br. 16. Str. 241—244.)

INTELIGENCIJA I PUČKA PROSVJETA

Zašto je narod još uvijek tako neuk? Ili vi možda mislite da nije? Ja vam kažem, da jest i to ne samo

kod nas, nego i drugdje. Ja pače mislim, da je **današnjemu zlu krivo najviše to, što je narod neuk ili bolje: to, što su jedni preučeni i premudri, a drugi preneuki i prebedasti. Badava tolike škole, badava knjige i novine, — znanje, nauka i prosvjeta slabo se širi u narod.**

Što je tomu krivo? — Reći ću vam tri riječi, pa ćete možda razumjeti: Danas nema apoštola. Danas nema ljudi, koji bi išli od mjesta do mjesta, **složili oko sebe narod i učili ga.** Ne, toga danas nema! A zašto nema? Možda zato, što se ne bi našlo ljudi, koji bi htjeli narod učiti? Sačuvaj, Bože! Nije to, nego — **ne smije se! To bi bilo pogibeljno za državu, za red!** »Ako se komu hoće nauka, eno mu škola!« Jest, istina je. Ali mala škola, kojih ima već više, to je za djecu; a više škole to je skupo: — »Pa čitajte knjige i novine!« — A koliko nas znade čitati? Ne bi li bilo lakše, da nam jedan govori, pa da nas čuje stotina? Koliko bi to bilo jeftinije! Kako bi se lakše razumjeli!

Ali ne mislim ja baš na apoštole i na »putničke učitelje« - premda u slobodnoj Engleskoj svatko tko mu drago i na ulici prodiče i nauča, što mu drago. **Glavno je to, što je sama misao pod paskom policije. Nema misli, na koju ne bi policija pazila i za koju bi bez znanja policije moglo znati mnogo svijeta. Tu ne može biti pravoga napretka, kad nema slobodne riječi, koju bi mogao svatko reći i svatko čuti.**

(»Nauka, umijeće i knjiga«
Dom III. Br. 12. Str. 189.)

Ni ovo nije još najveće zlo: Školana gospoda mnogo i premnogo drže do onoga, što su naučili iz rimskih knjiga: to je za njih malo ne kao drugo sveto pismo, — a sve drugo nije ništa. Ono na pr. što »prosti« narod znade, što hoće, što treba, sve to nije ništa prema onomu, što uče rimske knjige, ili druge, koje su iz rimskih prepisane, ili po rimski složene. Sve to tako napuni glavu školanoj gospodi, da ništa oko sebe ne vide, i ne će da vide, ništa osim onoga, kako to piše u tim knjigama.

(»Idemo malo dalje«
Dom III. Br. 11. Str. 161-162.)

Prvo je ovo: Naše knjige, naše škole, naše novine mnogo se više staraju za tudje brojeve, nego za naše, tako da je to više puta upravo čudo. Dok sam ja išao u školu morao sam naučiti 40-50 njem. gradova i gradića, koliko imadu duša i t. d., a za neke naše hrvatske gradove nisu niti pitali. Morao sam znati za nekakav Darmštat, Brajsak, Ansbah, Frajburg, Nirnberg, Nerdlingen, Eslingen, Silberfeld, Düseldorf, Erfurt i još kojekakove štate bahe, burge, berge, ingene, felde, dorfe i furte, — a za Split, Knin, Sinj, Dubrovnik, Makarsku, Travnik, Banjaluku, Trebinje i za druge ostale **hrvatske gradove** nitko me nije ni pitao. A više bi vrijedilo našemu djetetu, da zna štogod reći i za koje hrvatsko selo, nego za kakav njemački grad. Ali što ćete, kad se naše knjige pišu i prepisuju iz njemačkih knjiga! Zato naši školani ljudi i mare tako za naš svijet, kad o njem nisu nikad ništa čuli, ni naučili, pa ništa ni ne znadu; a za to što ne znaš, za to ni ne pitaš, a tudjega im je puna glava, pa im je tudje više i pri srcu.

(»Hrvatski brojevi«
Dom III. Br. 11. Str. 163-164.)

Čitam i ja, kako je taj i taj postao »narodni dobrotvor«, što je od velikoga svoga bogatstva, što ima »od naroda«, platio za seljake kojih desetak jeftinih knjižica, — i ime mu je prošlo po svim novinama. Čitam i za neku strašno bogatu »groficu«, da je uredila kuhinju za siromahe i za školsku djecu, i sve ju novine hvale, premda je dala samo »mrvice« od velikoga blaga, što ima »od naroda«. Čitao sam pače i za jednog ljekarnika (apotekara), koji je na svoj trošak priredio siromašnoj seoskoj djeci tako zvano »božićno drvce« i nadario je odjećom, pa se onda ime toga ljekarnika rastrubilo po svim novinama. A taj ljekarnik plaća velike novce, da mu ime dodje u novine i koledare, — a ovako je za male novce turio svoje ime gotovo u sve novine načinio jeftinu reklamu, i još su ga hvalili!

(»Sve na svoju korist«,

Dom IV. Br. 21 i 22. Str. 322—324.)

A moglo bi ići ovako: Jedno veće selo ili dva, tri manja neka se slože, pa neka nadju jednoga, ili dva seljačka bistra momčića, pa neka ga sami školaju. Najprvo ga neka pošalju u gimnaziju, a onda u sveučilište, da se uči za liječnika: to će biti njihov liječnik. Dok se on školuje, neka mu urede malo bolje njegovu rodnu kuću ili neka mu pribave kuću i zemlju u kojem bližem selu, pa kad izuči škole, neka se tu nastani i neka liječi. A ne će liječiti samo za novce, nego i »za težake«: on će bolesne liječiti, a zdravi će mu izorati njegovu zemlju, pokositi sjenokošu i t. d.

(»Liječnici na selu«,

Dom III. Br. 17. Str. 265.)

Jedva ima koja naša škola, koja je starija od 50 god. Ta bi istina tako mnoge ubila, da je bolje i ne kazat je, pa za to ostavimo je. Dosta je da znamo, da se znanje i prosvjeta jedva i počelo širiti u narod, i to ne samo kod nas, nego i svuda po svijetu. A kad to znamo treba dokazati narodu, kolika je to šteta. Po mojem sudu to je pače nesreća, — i to jedna od najvećih nesreća, u današnjem svijetu. Ja ću vam to i dokazati, i to usprkos svemu tomu, što se govori da knjiga i znanje ništa ne koristi, nego još čovjeka kvari. No ono pravo — to tek dolazi, a to je ovo: Znanje čovječje — to je zapravo njegova duša, t. j. hoću da kažem ovo: Što čovjek hoće, ili ne će, po tom ga sudimo, što vrijedi. Čovjek želi i hoće samo ono, za što zna. Znate onu: Za što ne znaš zato i ne pitaš. Znanje daje ljudem jednu misao, a samo po jednoj i jednakoj misli ljudi su složni, ljudi su braća, ljudi su ljudi. I zbilja, po jednoj misli ljudi postaju braća, za jednu misao ljudi živu i umiru. Ne ću vam dugo dodijavati, nego samo ovo spomenuti: Pred 28 godina bili su se digli naši Hercegovci proti osmanlijskoj (turskoj) vladi, a jedan čovjek, onda još mladić, kojega ja poznam, — uzeo je svoje novce, kupio pušku, ukrcao se na brod i pošao u boj, da pomogne Hercegovcima.

Kolika je to nesreća, to su pravedni umni ljudi dosta kasno spoznali — i počeli govoriti o »narodnoj« ili »pučkoj prosvjeti«. Ali to je kako vidite, jedva počelo, a ide teško, strašno teško. To najbolje osjeća ovaj naš »Dom«.

(Jedva se je počelo«,

Dom IV. Br. 3. Str. 33—35.)

PUČKI UČITELJI

Sto puta sam vam već kazao, kako je šaka ljudi tisuću i više godina držala na uzdi čitave milijune naroda. Kazivao sam vam i to, kako su te uzde, ili bolje: kako je taj jaram bio težak. Mi to mnogi još i danas oko sebe vidimo i ćutimo. Kazivao sam vam i to, kako se je prosti i neuki seljački narod znao baš oružjem u ruci dići, da taj jaram sa sebe skine; sjećate se Matije Gubca. Ali sve je to uzalud, dok nisu došli učeni ljudi, koji su se znali braniti i boriti istim oružjem, t. j. znanjem. Tako je sve po malo došlo do francuske revolucije, koju sam vam već trista puta spomenuo, pa ću i još barem tri puta toliko, premda nisam u tu revoluciju baš tako strašno zaljubljen; spominjem ju toliko zato, što je ta revolucija jedan lijepi i zgodni primjer u toj stoljetnoj borbi: tu se je jasno vidjelo i zlo i dobro, koje nastaje u ovakvom boju. Ali to još nije ono, što treba zapamtiti, nego zapamtiti treba ovo: Učeni ljudi, koji su se borili za dobro naroda i za pravicu, — oni su vidjeli, da je tomu najveća zapreka i spačka baš sam narod: Narod je najveći svoj neprijatelj i najveći pomagač onoj šaci ljudi, koja ga je od stoljeća i stoljeća držala u jarmu. — A zašto, za Boga? — Zato, što je narod ne samo neuk, tup i glup, nego i lijen misliti tako, da voli sto puta zamahnuti najtežim mlatom i kolcem, nego samo jedan časak misliti! A ova je neukost, tupost, glupost i lijenost u mišljenju — to je najmekanije sedlo i sjedalo onoj šaci ljudi. **Treba samo prirediti kakvu paradu ili komediju, treba u narod turiti kakvu veliku laž, ili proglasiti nešto čudno — i sve je dobro: šaka ljudi i dalje sjedi na milijunima ludih glava.** Koliko se već puta dogodilo, da su pravedni

i prosvijećeni ljudi stjerali onu šaku ugnjetača u kozji rog i pritisnuli ih o zid, tako da se je mislilo: narod je sada, hvala Bogu, slobodan, a za malo je onoj šaci pošlo za rukom, da je došla do vlasti i gospodstva. Kako to? Tako, što je neuki, tupi, glupi i lijeni u miješanju narod sam opet letio o jaram! I tako se činilo, da je narodu za uvijek sudjeno ropstvo i sužanjstvo. I tako su se oni borci za pravicu i za dobro naroda uvjerili, da je sva borba uzalud, dokle god narod bude tako neuk, glup, tup i lijen u mišljenju. Odatle je nastalo to, da se je počelo tražiti, neka sama vlada i država uredi škole, i to za sav narod tako, da svatko bude mogao u školu bez posebnoga svoga troška: neka budu javne škole za svakoga, pače, tko ne će da dade svoju djecu u školu, neka se prisili. Eto, tako je došlo do pučke škole i do pučkih učitelja. Pučka ili narodna mala škola — to je stvar, koja narodu daje prvo oružje za borbu proti stoljetnoj krivici šake ljudi: tu nauči čitanje, — a dalje ide već po malo samo. To je pučka škola, zato je ona i nastala. Da nije toga, — pučke škole ne bi ni sada bilo, kako je nije bilo tisuće godina. Nisu se pučke škole osnivale radi samoga znanja i mudrovanja, tobože: sad narod zna, da se Zemlja okreće oko Sunca, a ne Sunce oko Zemlje, — i sad je odmah sretan, što to znade! Ne! Dok su se škole radi toga osnivale, nije bilo ni govora o pučkoj školi, nego su zato bile učene latinske škole.

(**»Pučki učitelj«,** Dom V. Br. 3. Str. 34-35.)

Možda će vam se čudno činiti, što »Dom« ovako hvali učitelje, a veli na drugome mjestu, da pučka škola ne vrijedi mnogo. Nije to ništa čudno. **Naši učitelji su**

vrijedni u velikoj većini, to su prava naša djeca, — ali oni nijesu načinili zakona za školu. To je jedno. Drugo je ovo: Ima i njih, koji su za ovakvu školu, kakva je danas, pa ne dadu, da joj se prigovara. Ali tu moramo na pameti držati, da su ih tako u školama izmuštrali po švabskom kalupu. Oni i sami koješta vide, ali oni su premalena gospoda, pak nemaju tu riječi. A moramo i to priznati, da se rijetko nadje čovjek, koji bi sam svomu zanatu prigovarao. Napokon nije sve baš zlo u današnjoj pučkoj školi. Neka ostane i neka se po malo popravi, ali neka se uz nju uvedu »seoske škole«, da se narodna prosvjeta dublje proširi. Ako se naši učitelji prihvate posla oko uredjivanja »seoskih škola«, kako ćemo to još razložiti, onda će još više zaslužiti, da im se glasno reče: Čast hrvatskim učiteljima!

(»Po hrvatskoj zemlji«,

Dom II. Br. 16. Str. 256.)

OBRTNIČKE ŠKOLE

U Zagrebu ima škola za zanatnike: stolare, kovače, kamenare i još nekoje glavnije zanatnike. Stoji već blizu 20 godina. Dok nije bilo ove škole, učili su se zanatnici kod majstora, kako se još i sada uče oni, koji ne idu u tu školu. Ali se vidjelo, da zanatniku nije dosta, da znade dobro načiniti na pr. vrata, ili okovati kola i t. d., nego da mu treba znati još koješta drugo, da bude obrazovan i prosviješćen, da se bude znao okrenuti u svijetu, kako se znade okrenuti njemački zanatnik, koji je mnogo puta znao domaćemu čovjeku oteti komadić kruha. A trebalo je i to, da bi i naši zanatnici znali raditi ne samo dobro i čvrsto, nego i lijepo, »umjetnički«.

I premda ta obrtna škola stoji već 20 godina, ipak su se nedavno tužile jedne naše novine, da su hrvatski obrtnici neprosviješćeni, da se ne znadu okrenuti i t. d. Kako je to, a imademu tu školu?

To vam je ovako: Nešto su krivi ljudi, a nešto je kriva i škola. Ljudi su naši krivi ovo: Oni misle, da čovjek ide u školu zato, da bude gospodin, njima nekako ne ide u glavu, da bi se u školi čovjek učio i raditi, a ne samo ljenčariti i drugome zapovijedati. Gledajte: već mnogo godina stoji u Križevcima poljodjelska škola ili ratarnica za seoske gospodare. Pa što vidimo? Vidimo to, da mladići, koji izuče tu poljodjelsku školu, ne idu na svoje gospodarstvo, da rade onako, kako su se učili, nego vole ići u pisare, žandare, pandure! Vole biti sluge, nego svoji gospodari! Ne ide im u glavu, da bi iz škole mogao izaći radnik, nego misle: čim si 2—3 godine bio u školi, — ti si gospodin, kakav, takav. Tako vam je ponajviše i s onima, koji izuče obrtničku školu: kad izuče školu, ne idu k svomu zanatu, nego idu dalje u svijet, da dalje uče, i da budu veliki majstori ili umjetnici, koji poslije kojekako kubure, jer ne mogu dobiti zaslužbe u svom finom poslu.

Sve je ovo malo zlo, a malo i dobro. Zlo je, što se našemu svijetu ne će pravoga posla ljudskoga, nego gospodstva; a dobro je to zato, što se po tom vidi, kako je naša mladež željna nauke: kad samo malo okusi, što je nauka, odmah hoće dalje i dalje, više i više! Naš je svijet bistre glave, pa se mnogomu otvori pamet, čim prinjuši malo u gospodske račune, pa si misli: »A, ne ćemo tako! Ja sam mislio, da ste vi pozobali svu mudrost, a kad tamo — ja znam više, nego vi! Pa zašto bi ja ostao na selu, gdje će se raditi sa mnom, što bude tko htio?! Mogu i ja držati za vrat, nije to baš takva

mudrost! Volim da ja držim drugoga, nego drugi mene«
— I tako izučeni ratar bude najprije pisar, onda načini neke ispite, — i eto gospodin: bilježnik ili blagajnik u općini, ili kako se još kaže: »mali bog« ili »ober bog« — Bože prosti!

Ali kriva je i škola, jer se u njoj ne uči onako, kako treba učiti poljodjelca i obrtnika, nego se sve uči nekako na gospodsku. Zato bi i tu stvar trebalo preurediti.

(»**Poljodjelske i obrtničke škole**«, Dom II. Br. 19. Str. 301-302.)

DOM

Ne ću vam razlagati, zašto je dom čovjeku tako drag premda to ne bi bilo baš veliko mudrovanje. Nego mi je ovo na pameti: Čini se, kao da današnji svijet može već biti i bez doma. Spomenuo sam već jednom, kako već zbilja ima ljudi, koji nemaju doma, nego se sele svaki čas iz tudje kuću u ljudsku: imadu samo stan. Istina je, i tomu stanu kažu dom, ako imadu ženu i djecu. Ali danas ima sve više ljudi, koji nemaju ne samo doma, nego nemaju ni žene, ni djece, a ipak nisu sirotinja, — i lijepo živu. To su oni, koje plaća država, ili koji drugačije služe i od novaca živu.

Kad čovjek to vidi, pa još i to, kako brodovi, a još više željeznice brzo prevažaju svijet iz jednoga mjesta u drugo, s jednoga kraja svijeta na drugi kraj; kad čovjek vidi, kako ljudi, lako ostavljaju stari očinski dom, — onda se čovjeku čini, da je to zbilja djetinjska misao: jadikovati i plakati za domom. Onda ti sve nešto šapće u uho: »Pa i zbilja je za dom privezan samo onaj, tko nije vidio dalje preko svoga plota! Što bi to? Cijeli svijet je čovjeku dom!« ...

Ne znam... Ne znam, kakav će to biti svijet, kojemu riječ dom ne će biti slatka, kao majčino mlijeko, a topla, kao majčino krilo... Ali znam to stalno, da će život tomu svijetu biti prazan, strašno prazan. Ta kud ćete veće praznoće, nego što je to, kad nemaš doma?! Kad nemaš doma, sve je prazno, jer je svijet širok, preširok, barem za srce čovječje: ono ne može ispuniti cijeloga svijeta...

»**Hoće li kad biti ljudi posve bez doma?**«
Dom III. Br. 11. Str. 154.)

BRAK

Na brak se danas viče: htjeli bi i to porušiti, pa da žena bude s mužem od danas do sutra. Pa hajd! Nema poštenja, nema već prijatelja — jer nema vjere, nitko nikomu ne vjeruje, pa neka ne bude ni muža, ni žene, ni oca ni matere, ni djece, ni rodjaka, ni svojte! Pa što je onda život? Ako je to ono pravo, — ja odmah mlinski kamen na vrat...

(»**Mali razgovori**«, Dom III. Br. 24. Str. 378.)

Vi, sinovi, hoćete da budete gospodari, a vi snahe da budete gospodarice najprije mužu, a onda cijeloj kući; a ako ne možete cijeloj kući, — hoćete barem same sebi gospodariti! A ne vidite li, što se po selu dogadja? Dajte otvorite oči za rana, — da ne bude kasno! Nije već ni to »svoje gospodarstvo« tako slatko! Gledajte samo one, koji su htjeli biti svoji gospodari, — tko im je gospodar? — Ako ne možete drugačije, ustrpite se barem malo. Ako nemate u duši poštenja ni ljubavi dosta, računajte barem razborito, pak promislite, da ni starci ne će do vijeka živjeti, — ako su Vam tako teški na očima. Grijeh je takova misao, pa kad ju pogledate,

kako je crna, možda će Vas ganuti, da trpite starce... Ne znate prosuditi, jer ste još mladi, ali mi vjerujte: kad vam bude najteže u životu, i kad ostarite, pa se ogledate za sobom na cijeli život, — sve će biti tamno, tužno i na duši teško, a samo ono, ako ste komu dobri bili, — to će biti svijetlo, radosno i duši lako. Drugoga dobra i nema na svijetu osim toga, što je čovjek čovjeku dobar.

A vama, mlade, koje niste našle u novoj kući ni svekra ni svekrve, — vama sam htio više kazati, nego onima, koji nisu »samodrugi«, kao vi; pa gle, ne ću ni toliko, jer mi je palo na pamet, da vam prikričim: Ne bojte se toga, što ne ćete dugo živjeti samodruge. Znajte, da je za takve, koje se toga boje, najdublja jama u paklu. Ili se vi možda ni pakla više ne bojite? Doživjet ćete ga pod stare dane...

(»Riječ mladencima«, Dom III. Br. 20. Str. 347.)

OCI I DJECA

Ako itko mora s kim živjeti, a to mora muž sa ženom i otac s djecom, — barem jedno vrijeme. Bez toga nema života. I ako znaš, kako živi muž sa ženom i otac s djecom, onda znaš većinom i to, kako živi cijeli narod.

Pogledamo li i prosudimo li, kako kod nas živu oci i djeca, vidjet ćemo koješta, i to mislim, manje dobra: djeca se s ocem ne slažu. Kad su se ono pred 20—30 godina naše zadruge počele naglo dijeliti i rasipavati, — otac je obično ostao sa sinovima, više puta s tri i četiri sina. Da je tako i ostalo, pomozi Bože: još bi se dalo živjeti, i te kako! Četiri pet ljudi u kući, četiri, pet žena, petero, šestero djece — to je život! Tu se radi složno i u ljubavi, tu su svi svoji — ali nije ostalo tako. Za kratko vrijeme otac sa sinovima se podijelio!

Reći ćete: kriva su braća, nisu se slagala. Još više će vas reći: krive su snahe, — žene se nisu mogle slagati. I to je istina, ali ipak je istina ovo: dok je otac otac, — braća se ne dijele. Znamo mi, što su braća, a još više znamo što su snahe. Ali kako rekoh: Dok je otac, nema dijela. Dok mora biti ono, što otac hoće, sve ide u redu. Tek onda, kad se sinovi dignu na oca, — onda ni medju braćom nema mira, onda svaki k sebi. Pita se sada: zašto se sinovi dižu na oca? A onda: Mora li to baš biti tako? Teško je na to kratko odgovoriti. Ja ću zato danas razložiti samo jedan razlog.

Otac je otac. On je gospodar sinu, i dok može, to jest, dok je jači, hoće da mu gospodari i zapovijeda. Ali čim je sin jači, hoće da se otme ocu, da on sada gospodari. Ja sam na svoje oči poznavao sina, koji je svake godine rekao bi, baš kušao, probao, jeli jači od oca, dok mu jedne godine, baš na sam Božić nije kleknuo na prsa lomio mu rebra i davio ga. Ja sam to na svoje oči gledao: Zavadili se u piću, a otac da će sina udariti! Ti mene? — škripne sin zubima, a oči mu se krijese suče rukave. I za čas kleči sin ocu na prsima, škripa zubima i mrči, kako ono mačka kad davi miša, a kad mu je ljudski pokazao, da je jači, ustade, i kao da je savladao najvećega dušmanina, ogleda se oko sebe (soba je bila puna družine), kao da hoće da reče: sad vidite, ko je jači! Ali i stari ustade i sve onako s polomljenim rebrima i razbitim nosom hoće da sinu pokaže, da je još jači od njega! Ovako je medju ocem i sinom, dok su — živine, t. j. dok ne paze ni našto drugo, nego na svoju živinsku snagu.

(»Oci i djeca«, Dom III. Br. 23. Str. 360 i 362.)

Teško mi je pri srcu, kad na to pomislim, kako naši starci dršću i boje se: kakva će im biti starost, tko će ih i kako će ih smrti dohraniti. A još teže mora biti svakomu čovjeku, kad vidi, kako naši starci žuhki kruh jedu, ako im Bog dade i malo dulje živjeti Znam, da će tvrdi svijet valjda s vremenom i po selima sagraditi »ubožnice« i »nemoćnice«, pa i «špitale«, u koje će trpati svoje starce. Ali to nije ono pravo. Da znate, kako se ni gradski starci ne dadu u svoju »ubožnicu«, kao što se naš svijet ne dade u špital! Osjeća još naš svijet, što je to, kada te dvori tudja ruka.

Ali htio sam vam još nešto kazati. Kad čovjek vidi ovako starca, kako mu je teška starost, mora hoćeš, ne ćeš pomisliti: Bome to čeka i mene! Pa recite vi meni: kakvu bi čovjek imao radost u životu?! Ta pol života živiš u strahu, kako ćeš umrijeti! Ta to ti skrati trećinu života — ta briga za smrt! A kako bi čovjek veselije čekao stare svoje dane, kad bi vidio, da mladji starce poštuju i pošteno smrti dohrane! Mnogoga bi to podržalo dulje u životu, jer znate, da briga i žalost čovjeka u zemlju privlači. I nema nikakve sumnje, da bi ljudi veselije i dulje živjeli, kad bi vidjeli da se ljudski dade doživjeti. Možda zato kaže božja ona stara: Poštuj oca i mater, da dulje poživiš.

(»Tko me smrti dohrani«
Dom IV. Br. 19. Str. 298.)

MAJKA

Nema kršćanina, nema ni kršćena djeteta, koje ne bi na prvi pogled prepoznalo slike Majke Božje. To je ne samo najpoznatija, nego i najmilija slika svakomu kršćaninu, a i svakomu čovjeku, jer je to slika Majke, a majčino je ime ne samo milo, nego i sveto. Zato se od cijeloga kršćanskoga nauka najviše prima čovječjega srca, a osobito srca, dječjega i materinskoga pripovijest i nauk o Majci Isusovoj. U toj Majci svako dijete gleda svoju rodjenu milu majku, a svaka opet majka tuguje s Majkom Božjom za rodjenim svojim sinom. Pa zato i nije čudo; što su slikari na svoj način slikali Majku, a svaki je od njih gledao, da u nju metne najmilije, što je u srcu nosio za svoju rodjenu majku. I tako ima na tisuće slika Majke Božje, a jedna je ljepša od druge. A kako i ne bi bila, kad je to slika Majke! Majka, o kojoj pripovijeda sv. Evandjelje, to je bila žena. I ta je žena podnesla, da sin njezin postrada za svoj narod, pače za cijeli svijet. I zato je ona prva, najjača, najveća majka, i ostat će do vijeka. Ona je dijete svoje rodila i dala narodu i svijetu. U nju se neka ugleda svaka ona kukavna i jadna majka, kojoj je prva briga, da joj sin dobije »službicu«, pa bilo to i iz ruke narodnih neprijatelja i ugnjetača. Sveta Majko, pogledaj na ovakve jadne matere.

(»Sveto ime: Majka«, Dom IV. Br. 6. Str. 94.)

Tko misli da se mati muči za svoje dijete samo radi koristi, kojoj se nada od djeteta; tko to misli osobito danas, kad malo koja mati dočeka kakvu korist od svoga djeteta, jer ako joj i ne uteče u Ameriku, ne može pomoći ni sebi ni njoj mnogo dijete, pa bilo i najbolje, a kamo li, što danas ni svako deseto nije pravo; tko to rekoh, misli, s time nema razgovora, taj već u ništa ne vjeruje. »Nego zašto se onda — pitate — zašto se mati muči i pati za svoju djecu?« — Iz ljubavi se pati i muči, to je. A što je to ljubav, — tko to zna? Zašto živine, koje nemaju ni srca, ni razuma, zašto i one za svoj

porod pate i za nj' se staraju to zna jedini višnji Bog, koji je to tako uredio. Što nekoji učenjaci kažu, da to životinje čine zato, da se ne zatare njihova plešina, pasmina ili traga (rasa), ja toga ne razumijem. A ne razumijem zato, što se pitam: — A znadu li nijeme životinje, da one čuvaju svoje kokošje, mačje, pasje, vučje — ili kakvo već bilo pleme — da ga one čuvaju od propasti? Stalno je, da one toga ne znadu. A kad bi i znale, pa se tako patile za drugoga i da drugomu bude dobro, — to bi bilo pravo čudo. A ako ne znadu, pa ipak rade ono, što je potrebno i što mora biti, da se pleme ne zatre, — onda je to i opet čudo.

(»Sve na svoju korist«,
Dom IV. Br. 21. i 22. Str. 322. i 324.)

NAŠE ŽENE

Nije mi na pameti, da govorim o hrvatskim gospojama, jer su danas gospoje po čitavom svijetu mnogo jednake, ili baš i posve jednake. Mnoga današnja gospoja Hrvatica, jedva se koliko razlikuje od gospoje Nijemce, ako se ne razlikuje od nje u štednji, jer je poznato, da su Nijemice vrlo štedljive i čuvarne, a hrvatske gospoje... Ali dajmo im mira, pa pogledajmo malo hrvatske seljanke. A je li vrijedno pogledati na taj ženski svijet? Po ničem drugom ne možeš, i nećeš tako lako prosuditi, što vrijedi čovjek, što vrijedi dom što vrijedi narod, — po ničem drugom tako, kako po ženi. Ima naš narod i zato svoju riječ, — ali mi sad ni jedna ne pada na pamet, osim ako hoćete čuti onu staru, da žena drži tri ugla na kući, a muž četvrti... ako vjerujete. Vjerovali ne vjerovali, svakako je istina, da se po ženi može poznati dom i cijelo gospodarstvo,

a to zato, što bez žene nema doma i nema gospodarstva. Bez žene mogu biti braća (fratri) u samostanu, koji živu od onoga, što isprose: bez žene može biti velika trgovina i možda još koješta, — ali **doma nema bez žene**. Ali ne ću vam govoriti na prazno, nego ću vam samo u kratko pokazati, kako se lijepo svaki hrvatski kraj pozna po svojoj ženi. Kako se hrvatski narod pozna po ženi, najbolje ćete vidjeti, ako vam predočim hrvatsku seljanku iz donje Hrvatske, a onda uz nju postavim Hercegovačku seljanku; a sve ćete vidjeti, kad uz svaku postavimo još njezina muža. Pogledajte seljanku tamo od Vinkovaca, dolje među Savom i Dunavom: po odijelu, po držanju i po vladanju vidi joj se, da je tu njezina vlada. Odjevena je lijepo i bogato, pa ne bilo u kući koji put ni zrna soli; drži se, kao da sav svijet na nju gleda, a vlada se slobodno, otvoreno, kako se i vlada onaj, koji sam vlada, čija riječ vrijedi. Istina je, gotovo sve odijelo, što je na njoj to je ona sama izradila svojom mukom, to joj se mora priznati. Ali se mora reći i ovo dvoje:

Je li blago bilo gladno, je li kruh bio umiješen i t. d. dok je ona vezla sebi skute i rukave, za to ona ne pita, a drugo: dukati mali i veliki moraju biti pod vratom, pa makar išli volovi na pazar! — A kako se drži i vlada! Nekoliko riječi o tom će vam biti dosta: Njezina se riječ svuda čuje, koliko u kući, toliko i na dvoru — u kolu. Koliko njezina riječ vrijedi u kući vidi se po tom, što već i vrapci na krovu pjevaju pjesmu: da su žene krive, što su se stare kuće podielile i rastrgale. A kako se tek njezina čuje u kolu, bila ona djevojka ili snaša! Tko iz kola prkosi svekru i svekrvi, ako ne prkosi snaša? Tko će iz kola pred cijelim selom prigovoriti popu ako mu ne će opet snaša? Tko će bo-

lje skuditi momka i djevojku, ako ne će žensko iz kola? — A postavite sad uz ovu seljanku njezina čovjeka: Slabašan je to obično čovuljak na njemu gole bijele gaće, i košulja opasana tkanicom, ili remenom, možda kaki prsluk, pa onda na glavi klobuk, a na nogama prosti opanci, u ustima lulica, — i to vam je gospodar svoje žene! Ona je prema njemu kao kraljica i gospoja! Tako je na jednom kraju hrvatske zemlje, tamo, gdje žena vlada, a muž strada. Na drugome kraju, tamo na golom onom kamenu, — tu je baš naopako svijet od ovoga. Hoćete li Ličanku, hoćete li dalmatinsku Zagorku, hoćete li Hercegovku, — to vam je jedno, jer se za ni jednu gotovo ni ne zna. Malašna je i slabašna jedna i druga i treća, jer je ubila od mladosti svaka muka i nevolja. Na Hrvatici iz donjih strana košulja i skuti od devet pola platna, — a ova koraca u uskoj košulji od četiri pole, — kao u vreći; pred onom je sprijeda izšarana (zaslon) pregača, tako, da ti se čini: tu je naslikan cijeli svijet: a one sirotice prekrile krilo mrkom, crnom pregačom od kozje dlake: na onoj dolje svaka nit stoji na svome mjestu, a ova jedva da je prikrila golotinju: na onoj zlatni dukati, a ova je — kad je već žena, pa to mora biti zadovoljna, ako dobije od kud koju cigansku paru, da ju uplete u vranu kosu. Pa onda nije čudo, što na nju nitko i ne gleda, što za nju nitko i ne pita. Njezina se ne čuje ni u domu, ni na dvoru: ona je tu zato, da radi sve u kući i oko kuće, pače ide i u drva, jedino što ne ore. — A pogledajte joj čovjeka: To je junak, to je čovjek! Nigledajte joj čovjeka: To je junak, to je čovjek! Nije ga ubilo nikakvo zlo. Gdjekoji, istina je, nema ništa, ali ima sebe i svoju ženu, kojoj je on gospodar. A ima ih, koji i imadu nešto, pa taj je tek pravi junak: sve na njemu zlato i srebro, fino, skupo i lijepo odijelo,

brate, — kao ban! Pa u nazdravici ga i zovu prijatelji i kumovi: Bane domaćine! A ako i nema ništa, drži se kao ban i gospodin, kao svoj čovjek, s kojim nitko ne pravi šale, a najmanje njegova žena. Eto — to su vam u kratko Hrvati i njihove žene, ako pogledamo one, koji su najdalje jedan od drugoga. A što je medju njima Hrvata i njihovih žena, to je po svom životu i vladanju sve bliže i sličnije jednomu, ili drugomu kraju. A zašto je ovdje ovako, a na drugom kraju onako, i to bi bilo vrijedno raspraviti i razložiti, — pa će se i zato naći koji list u »Domu«, ako Bog da.

(»Hrvati i njihove žene«,
Dom III. Br. 7. Str. 100—102.)

Velika je razlika izmedju hrvatske žene na jugu i sjeveroistoku. Na sjeveroistoku (u hrvatskoj ravnici) žena je kao kraljica, a na jugu je robinja.

(»Po čem žena dobiva vrijednost«,
Dom IV. Br. 7. Str. 98.)

Na onu opomenu i prošnju u »Domu« javilo se više »Domovih« čitalaca, pa su opisali život, seljačkih naših ljudi. Ovdje evo čujte život jedne hrvatske žene, seljanke. Vi sudite, što vam drago, a ja kažem: Ovo nije samo danas vrijedno, nego i za naše unuke i praunuke. Čujte! Samo pazite, kako mlada seljanka, koja ovo piše poštuje staru, kad o njoj govori, ne piše: »okapala je« nego, »okapali su«. Starica je živjela po starom zakonu. Ta je svaki svoj čin po starini obdržavala.

Ta nije razdrla cijeli svoj život triju peča (»peču« omataju žene oko glave), nego po zimi i po ljetu — naviek — gologlava: po ljetu, po velikoj vrućini plieli su na vrtu i okapali povrtelje (povrće). a kratki,

šimlasti (prosijedi vlasi) visjeli su im po licu po dva prsta, čelo malo ne sve je bilo pokrito vlasmi. Što su god oni djelali nisu marili, jesu li njihove ruke čiste, — samo su pobrali cijelom rukom vlasi i za uho potaknuli, iz česa svejedno nije ništa bilo, nego na čas, — pak su vlasi pokrili lice. Kako su se žene za njih znale zaratiti spomenkom (razgovorom): Je, kako se baš živi peku! Bosi, ruke prisukane, po tri puta kroz ljeto im se koža izmijenila na rukah i po nogah! Čuda čuda (mnogo) duša im je moglo reći: »Ta nije vam za silu biti bosoj! Pak što vam je peča težka? Neka vam sin kupi rubac bijeli!« Oj, što si ti rekla! Na mojoj glavi nije nigdar i za nigdar bilo rupčaca, niti ga ne bude! Kakav rupčac! Nije za rupčace ni spomenka bilo! Cijeli dragi dugi danak sam kopala na velikoj žarini — i ne samo ja, nego sve djevojke i snahe. Tako i opanci. A vi ste sve žene obuvene, kako ti gospe: bi se na glistu nabola! Sve se omata, skriva, — a toga nije trebi. A što ja znam za peču?! Ja se ujutro prva pri svojoj kući ustanem. »O, znamo mi to svi, cielo selo! Svaki muž pri svakoj kući vas spomene, kako vi to sve držite na svojoj grbi!«

Kako se je staro i mlado za nju zadjelo, osobito kad je kući kakva nužda došla, ili je šta nestalo. »To je sve kindžanje (cifranje) i nevaljanost! Nije tako negda bilo nego je bilo po božju, kakvu i sad samo jednu ženu imate. Fijalićka, (tako se je zvala po rodjenoj kući ta žena). I ona ima takve nesmotanke, koje svemu selu djelaju, a ona njim sviem. Ona doji naviek, a k njoj se premienjaju, a ona se nigdar ne izmieni: svaka žena svoj tjedan (nedjelju), a ona sve tjedne! One sve kradu jedna pred drugom, a ona svim skupa čuva i u hrpu meće.«

A dobra za svaku sirotu! Ako se i opući, negda, ali zna ona, zašto: »Kad se radi, ono, što ne treba, onda nije onoga, što je triebi« (to je bila njezina rieč »triebi« mjesto »treba«). Ta ona ne govori zlo ni jednoj, nego ju upučava na dobro; da bi djelala, kako joj ona veli, ne bi prosila. Kolikoj je ona družini gospodarila, sve, ne samo gospodarske posle obavljala, nego onih nevaljanih žena, koje su uvijek djelale samo za obliske seoskim pak nevaljankam! I još si je od prsi djecu sestrinu uzela i hranila i opravljala, i dječko je već odhranjeni umro, a djevojku je i za muž dala. Snaha joj ima čuda dječice, a brez pomoći. I tu je ona bila pomoć. Po cielu noć je prela. Koja žena mogla joj je reči: »I je, cielu noć predete, koliku predju! Ta triebi je toliki djeci! A posteljam? Ta ona ne more presti! Komaj da ništa ne djela, samo da njih priredjuje!« Neka bude vrijeme, kakvo mu drago, toj starici nije falilo (udilo). Mogao je vjetar puhati, da je sve trgao na čovjeku, oni samo ako su kakvu mandolinku (haljinicu nekakvu) nataknuli, a bez peće, bosi! Mogla je snaha na njih vikati i za njom s pećom trčati i vezati im ju: »Hodi s Bogom! Što mi hoće?! Samo što ne ću moći svlaso potaknuti, a odmah mi se puču!« — Mogla ju i čija žena vidjeti, pak na nju :»Pak što mi ne daš mira? A hote s Bogom! A sto puta bi ih radje obula i obukla, nego i sebe, jer oni meni valjaju bolje, nego sam si ja. Kad ne bude njih, ne treba ni mene! Oj, oni su moje sve dobro: liepi nauk i dvorbica, i velika lakota moja! Ta oni i jesu moja majka — nerodjena, ali bolja nego rodjena na sto dijelova! Oni, kad im što pofali — nego što nijesu gusto bolesni — oni se ne će ni primotati, ni leći, nego se taru, dok i koliko mogu. A ja im naviek velim: Dajte, lezite, i nikakve pripravke, juhe, ni ništa, nego po dva,

tri dana ne jedu ništa, onda, kad im je lakše, onda jedu, što i druga družina. Oni ništa ne obdržavaju, nego po negdašnju — Bože moj, vrijednoga stvora! Od svoje mladosti, kako je došla k toj kući, naviek gospodarica! I ne samo za svoju hasnu, nego za cijele družine. Nig-dje zrno nije po zlu prošlo! Što se je i žena ticalo, i to su djelali. Nije ta marila, bude li ruha u škrinji, nego: bude li svinje debelo, pak: je li telećak pun telića — a ona je svaki dan kroz cijelo ljeto hranila i čistila — pak: ima li raca, gusaka, pilića. Nije tu bilo brige u jutro, kako stoji »poculica«, niti za češalj, niti za zr-calo, nego s kosmatom glavom hajde u rosne koprive s golom rukom! Kratki, široki prsti su se režali, kak ih je jad koprivin napuhnuo, čudile su im se žene i ljudi, i to ne samo rosne koprive, nego i po žarini, da su one kao ogenj pekle! Ali to je bio kuraž, mukotrp-nost i velika marljivost. Mogla je negde i negde mesto snahe i one polje, ali sve je potrkavala, kao da joj je dvadeset godina. Svi su je ljudi prstom pokazivali. Gle-daj, Fijalićka im je vodja!

Bože moj, vrijedni su tu bili! Koliko su puta svoju družinu k stolu stupili, velikih lonaca navukli k og-nju i od ognja! Jesu i onda, kad su kuće djelali — za koju su se muži zaklinjali, da je neće nigdar drapati, ni trgati — onda su oni sirota veliki zgon imali, pak su podigli lonac kak im se je odmah pri ruci na prsih kost izmaknula.

Ali se nijesu nikada s tim pohvalili — nego kad je na spomenak došao — nijesu rekli: »Ja tak, pak tak, to valjam! Nego kad su ih drugi pohvalili, mogli su reći: »A, drago djetešce, mi moramo raditi, nas je

na to Bog stvorio! Koji se jako muči, malo ima, a koji malo, nimalo, ništa nema.«

(»Jedna hrvatska žena«, Dom III. Br. 9. Str. 132—134.)

Što gospoda znadu koliko žena na selu prepati uz svoga muža i čitav život! Koliko ima djece — mnoga svake godine — a niti sluškinje kakve, niti dadilje, niti dojkinje, — i još radi sve poslove! Gradska bi žena tri puta na dan raspela svoga muža na križ i tri puta mu kožu oderala, da joj je tako živjeti. A naša seljanka trpi, šuti, doji, nuna, pjeva, radi, muči se - i na godinu opet rodi dijete i veseli mu se, kao da je prvo.

(»Seljak zna, ali jednoga ipak ne zna«, Dom IV. Br. 1. Str. 1.)

BORBA ZA ŽENSKU SLOBODU

Oni ljudi i žene, koje se bore za tu »žensku slobodu« govore i to, kako ste čuli, da je žena mužu u ropstvu. Strašno viču na to, kako ima ljudi, koji svoju ženu tuku i mrcvare i t. d.

Istina je. Ali je istina i to, da ima ljudi, koji svoju djecu tuku i mrcvare. Pa hoćemo li onda i djecu oslo-boditi, ili kako ćemo?

Ne ćemo, nego ćemo ljude učiti ovako: Bog je dao mužu veću snagu, nego ženi, — to je istina. Ali mu ta snaga nije za to dana, da davi ženu, koja je po na-ravi slabija. Čovjek ne smije biti živina, nego mora biti svojoj snazi i jakosti gospodar. Snaga i jakost čini od čovjeka živinu, ako toj snazi nije gospodar. Zato i ima toliko krivice i sile u svijetu, zato jači slabijega kvači, jer čovjek nije svagdje gospodar svojoj jakosti. A što je čovjek više čovjek, to je više gospodar svojoj živin-skoj jakosti.

Tako treba o toj stvari misliti. Istina je, mnogi naši ljudi na selu lupaju i mrcvare svoje žene, da je strahota, i sirota žena živi sve do groba u strahu i suzama s takvim — krst i duša — živinčetom. Ali što ćemo! Divljak je divljak, dok se s vremenom ne pripitomi. A najviše su baš žene milinom svojom i dobrotom, brigom i strpljivošću svojom kadre čovjeka pripitomiti i ukrotiti. Pa ako žene već hoće kakvo društvo, neka slože takvo društvo, u kojem će se žene učiti dobroti, brižljivosti i strpljivosti, pak onda poslu i pristojnoj i umjerenoj nošnji. Budu li žene takve, onda će se i više ljudi ženiti, jer ne će na ženu morati trošiti više, nego na se i na svu djecu, — ako je ima. A bude li se više ljudi ženilo, bit će manje neudatih i neopskrbljenih žena.

(**»Što vrijedi žena pri gospodarstvu«**, Dom II. Br. 16. Str. 249.)

Ako se i medju prosviješćenim svijetom nadje koji ovakav mudrac proti ženi, krivo je tomu to, što žene zbilja znadu koji put pačiti čovjeku, koji je nešto nakanio po svojoj misli. No tomu je opet krivo to, što muškarci malo mare za to, da i ženama razlože svoje osnove, t. j. da ih pouče i naobraze. A i danas se još u tome malo radi, jer baš prosviješćeni ljudi drže i danas svoje žene većinom za bedake. A da se i malo postaraju za to, pa da ženama svojim iskreno otkrivaju tajne svoga uma i volje onako, kako im znadu odkrivati tajne svoga srca, — na milijune bi se nalazilo žena, koje bi pošle sa svojim muževima ne samo u pustinju, nego i u smrt.

(**»Mudraci proti ženi«**, Dom V. Br. 1. Str. 12.)

Teško danas slabijemu — pa i ženi! Žena je u svijetu velika sirota. U opće govoreći: teško joj s mužem, a još teže bez muža. Ne ću vam toga potanko danas razlagati, nego ću vam reći dvije-tri o našim učiteljicama hrvatskim. Znate, da već podavno uče djecu u školama i ženske. Čitali ste davno u »Domu« i to, kako ih ima preko 500, koje su izučile učiteljske škole, a nemaju mjesta. Bilo bi dakako najbolje, da se udadu. Ali to nije baš ono: kad bi se danas djevojke tako lako udavale, ne bi im oci bili tako ludi, da ih školaju — za udaju. Ali kako ćeš se udati, kad ni bijes ne će da se ženi!

Ali ni onim učiteljicama, koje imadu mjesto, ni njima ne cvatu ruže: i to su vam one sirote, na koje već sad mislim. Jauču sirotice na svojim skupštinama (i one drže svoje skupštine), a to je i naravski. Nije to zgodno uredjeno: slati djevojku od kuće, pa neka se tuče po svijetu i po tudjim pragovima — sama! Neka reče, tko što hoće, — to ne ide, i to rijedko prodje u redu i bez kvara. A tko je tomu kriv, nego ljudi, muškarci? Rodjene svoje kćeri tjeraju od kuće u svijet, jer ih ne mogu hraniti!

Ne će mi se, da dalje o tom raspredam, samo vam kažem, da ne znam, što će od toga nastati kod nas i po svijetu. Od onoga, kako to nekoje žene hoće, t. j. da se žene puste u sve službe i k svakomu poslu, kao i muškarci, — od toga ne će biti ništa; jer ako i jest koješta moguće, od žene načiniti muškarca — to ipak ne će biti moguće. Tko to na silu hoće, taj i nehotice pravi od zla i gore. Žene u toj stvari ne će same ništa opraviti, nego treba da muškarci postanu — ljudi, a onda će i žene opet poželjeti ,da budu i ostanu samo žene i ništa više drugo.

(**»Teško danas slabijemu, pa i ženi«**, Dom IV. Br. 18. Str. 281-282.)

BIJELA KUGA

... I dugo i dugo u noći ostao sam sjedeći s gospodinom župnikom i sve smo jedan drugoga pitali:

Što će biti od toga, što će biti od nas Hrvata? Nije li to samo u ovom jednom kraju: čitave krajeve banske Hrvatske već su poplavili tudjinci, — a našega naroda nestaje, kao da ga kuga davi. A ne davi ih ništa, nego žene nemaju djece. Nemaju, ne će imati, ne će! I što smo si glavu razbijali pitajući jedan drugoga: Što je tomu krivo? Kako bi se moglo pomoći?...

A ja vam kažem: Moda djecu davi, jer moda ubija stare i dobre običaje. A kad žene ostave stare i dobre običaje, onda je njih ostavilo poštenje.

Zašto se gube stari običaji i kolika je to šteta za narod!

(»Žene, žene!«, Dom II. Br. 2. Str. 21 i 22.)

Ostanite vi kod našega staroga poštovanja i poštenja, jer bez toga nema srama, a čovjek bez srama — to je živinče. Pazite osobito na djecu svoju i priučavajte ju od mlada na staro naše poštovanje pred starijim i još pred — ženskim. Koliko tko ima poštenja, to se najbolje vidi po tom, koliko ima srama pred ženskom osobom, pred ženskim čeljadetom. Ne dajte, da i na selo dodje kuga, koja je u gradu podavila sram.

(»Mali razgovori«, Dom II. Br. 14. Str 219.)

Tko hoće bogatstvo, ne će djece. Ne treba vam gledati ni na Ameriku, ni na Francusku, nego gledajte oko sebe, pa ćete se uvjeriti, da je tako: **Bogataši su neprijatelji množenju svieta, jer kad se svijet množi,**

bogatstvo se dijeli, raspada se, raznaša se, izmiče se iz jedne ruke. A to je njima teško. I dok bude seljaka na svijetu, oni će se ženiti, od njih će se narod pomladivati. Zato: tko **čuva seljaka, taj čuva narod.** A to je ono, **što kapital ni na selu ne će djece.**

(»Zašto nema djece«,
Dom IV. Br. 3. Str. 40 i 41)

PITANJE DJECE

»Nu, pa to je ono! Daj reci, što ćemo s djecom!«

Prvo svega treba misliti na ono trista tisuća muške djece od 6—14 godina. To se još ima kad naučiti i uputiti na drugi put. A hoćete li da znate, što vam je tu uraditi ,gledajte samo oko sebe: gledajte trgovce i gospodu, u opće sve »kaputaše«, štono je riječ. Svim je njima i svakomu ipak bolje nego nama. To je stalno. Ne promišljajte mnogo, dajte muško dijete u trgovinu, u zanat, u školu. Neka se tuče svijetom, — lakše će se protući, nego vi, to mi vjerujte. Samo na dvoje dobro pazite, i to 1. Nemojte se zadužiti školajući sina, 2. Ostavite barem jednoga i to najzdravijega, na zemlji, na gruntu.

(»Što ćemo s djecom?« Dom III. Br. 13. Str. 201.)

Gospoda ne znaju, kuda bi s djecom, osobito sa ženskom. Želja za gospodstvom svud je u našem narodu previše jaka, te i naši pametni Primorci vole biti sve sami pomorski kapetani a neda im se učiti za mašiniste na parobrodima, makar da mašiniste imaju veću plaću od kapetana. Baš je čudo, da se mi Hrvati koji smo seljački narod, nekako bojimo žuljeva i stidimo se svakoga posla, kod koga se čovjek može uprljati. Ali to nije samo čudno, nego i sramotno — i štetno...

(»Gospoda ne znaju kud bi s djecom«,
Dom IV. Br. 15. Str. 236-237.)

Nema druge — danas moraju i djeca pomagati pri gospodarstvu. Naravski, drugačije je bilo nekada! Ja sam čuo, kako su starije žene znale pripovijedati, da nisu do udaje gotovo ni zamahnule motikom, nego tek godinu dana pred udajom poveli bi djevojku u polje, samo da se nauči poslu, a ne da radi. Istina je, onda su se djevojke ranije udavale nego sada. Ali ipak za djevojku ni za njezin posao nije nitko ni pitao; ona je imala svoj posao: prela je, tkala i šivala ruho i dare za udaju. — A jednako bi bilo s momcima: i oni su znali svoj posao: pasli su blago i igrali se, tamo šale zbijali, gonili konje jašući, — ali sve to od veselja i u veselju. Ali zato su poslije bili to ljudi, a ne kržljavci, kao ovi danas, što se od malih nogu ispretrgaju preteškim poslom, koji nije za djecu. Koliko ima dječaka, koji su jedva prošli desetu god. pa već moraju ocu »goniti« kod oranja, moraju s njim po drva itd. A tako je i sa ženskom djecom. A onaj posao, što bi bio za ove dječake i djevojčice — to obavljaju još ona manja djeca. Koliko put sam već vidio dijete, gdje pase na pr. purane (tukce i čukce), a nije ga gotovi ni vidjeti iz trave! Vjerujte mi. Rekli bi gdjegod, da nije ni žabi do uha! Još ima na sebi onu dugu rubačicu, — i već kruh služi.

(»Dječji posao pri gospodarstvu«, Dom IV. Br. 17. Str. 264.)

Prošlih dana, o Duhovima (Trojacima kad se u katoličkoj crkvi dijeli sv. potvrda (firma, birma, berma), dolazilo je dosta seljaka u grad i molilo poznatog kojeg gospodina ili gospodju, da mu kumuje djetetu. A opaža se to već poodavno u nekim krajevima, da seljaci vrlo rado traže kuma medju gospodom. To ide tako daleko,

da ima već takvih kumova, koji imadu možda na stotine kumčadi, pa ne poznaju ni kuma, a kamo li bi poznali kumče.

Da vam pravo kažem, ja bih se tomu radovao, što tako gospoda i seljaci postaju kumovi i prijatelji. Tomu bi se morao svatko radovati, što nestaje medju narodom kojekakvih pregrada, nego se svi držimo za braću i prijatelje. Ali kad čovjek bolje pogleda, vidi, da tu imamo često posla sa špekulacijom: koji put špekulira seljak, da će naći prijatelja, zagovornika, žiranta za mjenicu, a obično i dar za dijete, barem koju forintaču; a gospodin špekulira opet na to, da mu »kum« bude sluga rob, a osobito, ako ima takvih »kumova« više, pa u svakom selu.

A to nije lijepo ni dostojno. Istina je, seljaku nije zamjere, što traži prijatelja medju gospodom i na ovakav način, kad se zna, da seljak stotine i stotine godina nije imao među gospodom čovjeka, kojemu bi smio dati barem ruku. Ali ipak — kanimo se te špekulacije, pa tražimo kuma, koji će zbilja biti kum, a ne samo po imenu. Osobito pak treba na to paziti onda, kad kakav gospodin misli, da seljaku čini kakvu milost, ako mu kumuje. A seljak ne treba milosti od nikoga osim od Boga, koji šalje kišu i sušu.

(»Gospodsko kumstvo«, Dom V. Br. 11. Str. 170.)

ODGOJ PRAVOG ČOVJEKA

Eto sad vidimo: Pravi narodnjak mora najprije biti pravi čovjek, t. j. ne smije manjih od sebe prezirati, niti im laskati, al većih od sebe ne smije se bojati. Ali to je samo temelj i prvo, a nije jedino. Ta možda svatko od vas pozna takvoga »pravoga« čovjeka koji ipak nije narodnjak.

I zato treba još paziti na to, je li se kakav čovjek, ako je seljak, skrbi, da ima jaki dom, a ako je gospodin, da ima pravu hrvatsku familiju: pa onda bio gospodin ili seljak, brine li se za narodnu školu i za narodna društva i na koncu da li kod izbora i općinskih, i županijskih i saborskih glasuje otvoreno po svojoj duši i po svom uvjerenju.

Treba naime znati, da je u jakom seljačkom domu i u hrvatskoj familiji, pa onda u brizi za narodnu školu i za narodna društva i u svijesti za svaku izbornu slobodu, da je u svem tom prava naša hrvatska narodna snaga, bez koje ne ćemo nikada ništa postići.

(**»Kakav je pravi narodnjak«**,
Dom III. Br. 16. Str. 245.)

Eto, to hoće da kažu oni, koji govore i pišu **o rodoljublju, o žrtvama, o nesebičnosti, zamozataji itd. A to** je zlo. Ja sad ne ću da o tom raspravljam, je li to svagdje laž i koliko je laž, nego ću vam pokazati, da se **na** ovaj način ne može daleko doći. Čujte.

Kad vodje narodni govore, kako oni dobre volje rade za narod i kako se žrtvuju, jer od toga imaju samo neugodnosti i štete, — onda je narod u neku ruku njihovo roblje. Prosudite samo: može li narod štogod prigovoriti takvim vodjama? Kako možeš prigovoriti ljudima, koji stradaju za tvoje dobro?! — Ne, tu ne može biti govora o tom, da bi sav narod po svojoj pameti i svijesti nešto uradio za svoje dobro. Gdje su takvi vodje, tu narod ima samo slušati one, koji rade i koji se **žrtvuju** za njegovo dobro. Tu vodje nisu nikomu odgovorni, tu oni rade, što hoće. — Prosudite, kako je u toj stvari kod nas.

Kad se narodu govori, da se vodje žrtvuju za narod, t. j. rade, što im je dužnost, znate li, što se onda lako dogadja? Dogadja se to, da vodja svaki čas može ostaviti svoje mjesto govoreći: »Ah, što ću se ja dalje natezati! Ja mogu biti bez toga. Za tolike žrtve, kakva mi je zahvalnost? Ja idem kući!« Čovjek lijepo ode kući i nikomu ništa. — Znate li sada, zašto su se toliki naši ljudi u posljednjih desetak godina izgubili, tako se za njih ništa ne čuje i ne zna?

Dok je čovjek mlad, dok nema žene ni djece, ni nikakve brige, — najlakše mu je činiti dobro. Kad nije s nikim u pravdi ni u zavadi, on bi dao svakomu svoje: kako mu je dobro, dao bi najprije sve onima, koji nemaju, a to je narod. A kako još sam nije mnogo iskusio, ravna se po tom ,što čuje od starijih ljudi i što se uči u školi. A stariji ljudi govore i u školi se uči, kako je »slatko i časno za domovinu umrijeti« itd. I mlad bi čovjek zbilja za domovinu i umro, osobito kad čuje, da se toliki, i toliki rodoljubi »žrtvuju za domovinu i narod«. — Ali za malo dodje mladić medju ljude, domovina ga zove na posao, a on sve malo po malo spoznaje, da je doduše časno za domovinu umrijeti, ali da to nije baš tako »slatko«. Na veliku svoju radost vidi zatim mladić, da se ni »prokušani« i glasoviti rodoljubi nikako ne jagme za tom slatkoćom i čašću, da umru za domovinu. I njemu odlane, duša mu odahne i oči mu se otvore, te vidi da je ljubav za dom i narod posve drugačija, u — knjigama i novinama, a posve drugačija u životu. Mladić spozna jednu veliku laž, kojom se narod drži u ropstvu, dok mu se govori, da se rodoljubi žrtvuju za njega, da su pače spremni za njega živote davati... Blago si ga mladiću, ako mu se omrazi samo

laž, kojom je pokrivena stara i vječna istina: da je slatko i časno za domovinu umrijeti! Ali na žalost prečesto omrze mladiću istina poradi stare velike laži.

(**»Jedna stara laž«**,

Dom V. Br. 8. Str. 115-116.)

Da bolje razumijete kazat ću vam ovo: Ima stara riječ: »Glas naroda — glas božji« (ili latinski: Vox populi — vox dei). To je drugim riječima: Što narod hoće, to je volja božja. Jest to je istina, samo i tu treba razlikovati. Nije, »glas božji« svaka vika, buka i buna, pa i ako viču i buče tisuće i tisuće ljudi: za krivicu mogu vikati. Pravi glas naroda — taj ne viče svagda, a rijetko se čuje glasno; pravi glas naroda — to nije ono, što svijet viče i buči, nego je ono glas naroda što narod u duši nosi, što narod misli. Koliko i koliko puta stotine i stotine ljudi viču i buče, a svaki pojedini znade u duši, da za krivicu viču! I ničega se u taj čas toliko ne boje, koliko se boje toga, da jedan drugomu ne pogleda u dušu, jer bi u duši našao glas pravice, glas božji, a to je i pravi glas naroda. »Kako bi to bilo da bi narod u duši baš svagda nosio glas božji? Zašto bi to moralo biti?« Zato, što je čovječja duša od Boga, i ona se ne može prevariti nikako: sve na svijetu možeš prevariti, ali duše svoje ne možeš prevariti. Duša ti može biti zla i crna, ali ona svagda zna, da je zla i crna, nju uvijek nešto vuče za pravicom i za svijetlom, i nema mira dok ne dodje dobro.

Zato i narod može vikati na sva usta za krivicu, ali je duša narodna za pravicu. »Pa kakvo je to onda javno mnijenje, kad je sakrito u duši? Tko vidi u dušu? Tko bi se bojao toga, što je sakrito?«

»Tko vidi u dušu?« — pitate? Nitko nikomu ne vidi baš u dušu, ali svaki čovjek sudi po sebi, pa što mu kaže njegova duša, to vidi i u duši drugoga. I tako baš nastaje ono, da svi jedno misle; tako baš i nastaje ono javno mnijenje: svi jedno mniju, jedno misle. Ali je čovjek kukavica. A najbolje se vidi čovječja kukavština u tom, što nitko nema kuraže kazati ono, što svi misle. Ali kad to javno mnijenje dozrije, kad je zrelo, kad već hoće da se raspukne, — onda se i raspukne; onda se nadje čovjek, koji posluša glas svoje duše, glas božji, i onda takav čovjek kaže ono, što svi misle, i onda svima padne kamen s duše: onda se čuje glas naroda, onda progovori »javno mnijenje«. Jao si ga onda onima, koji su proti glasu svoje duše širili drugačije glase! **A ima ih dosta koji proti glasu svoje duše, proti glasu naroda, proti javnome mnijenju — šire i raznose glasove svoga želuca, svoje koristi, svoje slave. To osobito rade novine. Ima novina, koje nemaju druge brige nego da narodu sipliju prašinu u oči, lijevaju mu otrov u dušu, samo da narodu dušu smute, da javno mnijenje zabludi, jer siju laž. Zato ću vam kazati još dvoje: Prvo je ovo: Teško narodu, gdje nema ljudi, koji bi imali srca kazati ono, što hoće javno mnijenje! Taj je narod kukavica. Taj će narod i propasti, a ne će mu se naći vodja, koji bi ga izveo na svijetlo, koji bi duši narodnoj dao oduška: da kaže i učini, što mu je na srcu. Drugo: Teško je narodu, gdje cvate laž! I taj narod je propao, jer je to i veća kukavica, kad se boji glasa svoje duše, pa sam sebi daje rog za svijeću.**

(**»Javno mnijenje«**, Dom II. Br. 12. Str. 178-179.)

TUŽNA KONSTATACIJA OPĆE NARODNE NEVOLJE

Madžarski vodja Košut god. 1848. nije mogao na zemljovidu naći Hrvatske. Ali su Hrvati braneći sebe na-

šli Madžare tamo preko Drave, pak su im kugljama i kundacima otsvirali: Još Hrvatska ni propala! Ali je istina, da bismo mi Hrvati teško danas mogli onako otsvirati Madžarima, — jer Hrvati ostavljaju Hrvatsku i bježe u Ameriku. Bježe najviše mladji, najzdraviji ljudi. Vlada u Zagrebu izdala je i naredbu proti tomu izseljivanju, — ali sve to ne pomaže i ne će pomoći. Naše novine donašaju svakakva strašna pisma iz Amerike, samo da se svijet prestraši i da ostane doma, — ali ne pomaže!

Stara je riječ: »Svagdje je dobro, al je doma najbolje.« **Danas se može ova riječ posvema preokrenuti: Svagdje je zlo, ali doma najgore!**

(»Bit će Hrvatska, ali hoće li biti Hrvata«,

Dom II. Br. 13. Str. 203.)

Ovo, što se danas dogadja s našim hrvatskim narodom, — to nije selidba, to je rasap, rasulo. Tu se upravo bježi, da odneseš živu glavu, tu se ne seli, jer kad se seliš uzimaš sa sobom kakvu takvu svoju sirotinju, — a ne bježiš glavom bez obzira, i to ne samo »trbuhom za kruhom«, što no je riječ, nego baš bježiš od nevolje, jer ne samo da ne možeš živjeti ti sam, nego ne možeš, gledati kako svijet oko tebe pati.

»Idi, što govoriš, nije baš tako!« — Priznajem, nije svuda tako. Ali gdje još nije, — biti će, stalno će biti. Nije čudo, što se narod seli iz Primorja i iz gorskih krajeva; ali kad već bježi iz doma Posavac i Podravac, — ostaje još nešto Srijema, pa smo gotovi! Zagorci će se najdulje držati, jer su prirasli uz svoje gorice i dolinice, jer je Zagorcu miliji pedalj njegove rodjene zemlje nego polovica Srijema i cijela Amerika. Zagorac je

hrvatski pravi domorodac, on se nije nikad selio ni k sebi tudjinca pustio, on će valjda biti zadnji Hrvat u hrvatskoj zemlji . . .

Pitao sam: »Hoće li nam se narod rastepsti?« — Ako ovako podje dalje, ja mislim da hoće: Tako će se rastepsti, da će u hrvatskoj zemlji biti sve to više svakoga drugoga naroda, najmanje hrvatskoga, a s vremenom će prevladati Nijemci . . . A ono, što je pobjeglo iz doma, to će se u svijetu izgubiti tako, da za pedeset godina ne će njihova djeca — ako je budu imali — neće ni znati da im je otac bio Hrvat . . . Lijepi je to pogled u budućnost, je li?

(»Hoće li nam se narod rastepsti?»

Dom III. Br. 6. Str. 87)

UZROCI SEOBE

Dakle kako ćemo? Vinogradi propali, šljivari se posušiše. Tri sam puta šljive sadio, pa se posušiše. Svinjska pošast utamanjuje svinje, kruh slabo rodi, jedino još, hvala Bogu, drži nas blago, ali s jednim se teško živi, a uvijek namet, nikada odmet. Pa silan dug, svi su ljudi dužni, a novaca u kasama dosta, svi su novci u kase pobjegli. A za moje pameti u selu malo je bilo baba, koja nije imala 100 for., a danas ih nema dobar gazda. Što će biti od ovolikog duga, već sam pitao učene ljude, pa mi ne znadu kazati. Sve više i više ljudi vade novce, pa ne mogu ni kamata davati. A ima ljudi, koji popiše svoj imetak, koji bi mogli dobro živjeti, pa ne će. Ali polag svega mi najviše propadamo, što je narod podijeljen: svaki svoj nekakav rdjav gazda, pa radi, što hoće. A k tomu velika gizda, osobito kod žena.

Kod nas ljudi samo za novac divane i gdje bi ih moći uz manje kamate dobiti. Bježi svijet u Ameriku, i

pol bi svijeta otišlo, da ima novaca za put. Tamo nekojemu zasluga dobro ide, a nekojemu ne ide, a kod kuće mu sve propada, a još k tomu žene okrenule rdjavim putem.

(»Iz Male Gorice«, Dom IV. Br. 7. Str. 108-109.)

NAROD SE SVE TO VIŠE SELI — jadikuju nekoje naše novine. Ali sad je, čini se, već kasno. O tome nema nikakve sumnje, da će iz hrvatskih zemalja izseliti sve, što ne može živjeti, a na mjesto tih otseljenika doselit će se oni, kojima je doma još gore, nego što će im biti u Hrvatskoj.

Do nedavna su sve naše novine pisale proti izseljivanju, samo su madžaronske ponajviše šutjele. Ali kad već u nekim krajevima nije bilo gotovo momka za soldate, pa kad nije bilo ni radnika, — izdala je vlada u Zagrebu naredbu, da treba malo bolje paziti na agente, koji ljude mame i vode u Ameriku, a novine još više pišu proti izseljivanju.

Ali ovo je baš strašno, kad se dobro promisli: Ne dadu čovjeku živjeti, a ne dadu mu ni oda zla pobjeći! Razložit ću Vam to u nekoliko riječi.

Mnogo našega naroda došlo je na prosjačku palicu poradi pravde ili procesa. Ja znam, koliko je narod i sam kriv, što se pravda po sudovima, ali je ipak živa istina ovo: Gdje su zakoni, suci, fiškali i sve oblasti drugačije, nego što su kod nas, — ovakve pravde nisu moguće, kakvih ima kod nas.

A još više svijeta tjera iz doma voda, koja davi polje i narod. Za sve ima novaca, ali zato, da se od poplave obrani narod, koji porez plaća, — za to nema novaca, a osobito za to nema u banskoj Hrvatskoj.

Ali glavno je ovo: **Nije naroda upropastilo siromaštvo nego su ga upropastili — novci.** Novci su narod rastjerali po svijetu! A do novaca je bilo lako doći, od kad imamo tolike banke, štedionice te od kad i seljaci imadu posla s mjenicom. Nemojte reći, da je narodu trebalo novaca! Narod bi bio upravo tako, i još bolje, proživio bez svih onih novaca ,— samo da ih nije dobio u ruke! Ali od čega bi onda živjeli oni, koji živu od kamata! Nemojte ni to govoriti: »Da narodu nije trebalo, ne bi išao u dug«. Nemojte! To su u dug išla djeca, čujete li: djeca su pravila dugove! Kad je zakon prepustio vlast u zadruzi djeci, lijenčinama, svadljivcima, — onda su djeca postala gospodari! A toj djeci bila je prva briga, da na ovaj imetak, što su ga djedovi priskrbili — uzajme novaca! A mogli su dobiti, jer su djedovi nešto stekli. A znate onu: Kad djeca i bedaci imadu novaca, onda kramari pazare!

Tako je to bilo. — A što bi nam trebalo sada učiniti, za to je moja pamet preslaba, da Vam kažem.

(»Mali razgovori«,
Dom III. Br. 15. Str. 233-234.)

AMERIKA

Kuda ćemo mi Hrvati, — to treba danas da dobro promisli svaki od nas. Nije šala, — mi smo u škripcu, pa bi moglo biti svašta, a najprije zlo je i naopako. Eto prosudite: Dioba, zle godine, slabo uredjeno gospodarstvo, tudja trgovina, loša uprava, koja se malo stara za narodne potrebe, veliki porezi i daće, gdjegdje pijanstvo i prevelika gizda i poslije svega toga bijeg u Ameriku — tako nam je kod kuće, u domaćim stvarima.

(»Kuda ćemo mi Hrvati«,
Dom IV. Br. 6. Str. 90.)

Nije čudo, što iz hrv. Primorja svijet bježi u široke krajeve Azije, Afrike, Amerike i Australije. Kamen se neda orati, — morem ne puste ploviti...

(»Iz Selca«, Dom IV. Br. 6. Str. 93.)

Do god. 1890. bilo se u Ameriku doselilo do sto tisuća (100.000) Hrvata, — ali domovina, gospoda u domovini nisu za ove naše bjegunce ni najmanje marili, niti se za njih itko starao. Nije zato ni čudo, što naši u Americi nisu ni spominjali pred svijetom domovine svoje Hrvatske, nego su govorili, da su »Austrijanci«. I prve hrvatske novine (poslije lista »Balkana«, koji je brzo prestao izlaziti) — i prve novine hrvatske u New-Yorku »Napredak«, koji još danas izlazi — ni ove nisu htjele da znadu za »Hrvata«, nego mi smo svi »Slovinci«, kako je ono i Kačić i pjevao. A druge hrvatske novine »Chicago«, što ih je u Čikagu izdavao Nikola Polić, te su novine bile pisane u američkom duhu i svjetovale narod, da se što prije poamerikani, da primi američko građanstvo.

(»Hrvatski preporod u Americi«,
Dom IV. Br. 23 i 24. Str. 355—375.)

HRVATI IZ AMERIKE poslali su na tisuće kruna u domovinu, da se pomogne onima, koji su proljetos postradali, kad su ono bili nemiri. I Hrvati u južnoj Americi, u republici Čile, skupili su lijepu svotu. Blago nama, dok brat za brata osjeća!...

(»Hrvati iz Amerike«,
Dom IV. Br. 19. Str. 303.)

To doduše nije več ništa nova, ali se ovih dana o tom mnogo pisalo po našim novinama. **Najviše se svijeta**

seli iz Like. Neki se sele u Ameriku, neki u Bosnu na posao. Jedne su novine pisale, da bi u Lici trebalo graditi željeznicu, pa bi narodu bilo bolje. Na to je odgovorio u tim novinama jedan gospodin, da željeznica ne bi pomogla, a da je to dobro ,što naš svijet ide u Ameriku. Po tom se vidi, da ljudi, koji se — rekao bi — staraju za narod, ni sami ne znaju, što je za narod dobro, a što nije.

(»Iz Hrvatske seli narod«, Dom I. Br. 7. Str. 111.)

KOLONIZACIJA U DOMOVINI

LIČANI U BOSANSKOJ HRVATSKOJ. Piše nam prijatelj iz Bosne: »Već ima 22 do 23 godine, kako smo se mi nekoji Hrvati iz Like naselili u Bosnu. Neki kupismo zemlje, a neki sjedosmo na spahinske zemlje, te počesmo sve terete i namete podnašati, kao i ostali svijet: Državne i općinske ceste pravimo, desetinu plaćamo, jednom riječju sve terete nosimo.«

Dom III. Br. 5. Str. 75.

DVIJE HRVATSKE ODKINUTE GRANE — to su bunjevački Hrvati u Bačkoj i »bosanski« Hrvati — ne u Bosni — nego u zapadnoj Ugarskoj, tamo oko Pečuha, Šopruna i t. d. Jednih i drugih ima po madžarskom popisu oko 60.000, a zajedno oko 120.000, — a nemaju ni jedne hrvatske škole, sve madžarske! Oni u Bačkoj imadu barem svoje novine i koledare ali oni tamo bliže Švabi — oni nemaju ništa, baš ništa! Oni nebi valjda ni razumjeli dobro »Doma« (a bunjevački ga Hrvati rado čitaju, jer oni govore čisto hrvatski, baš tako, kako u knjizi piše, samo što govore na i: dite, mliko, misto itd.) Rekoh zato, da su to odkinute grane, jer s nama

nemaju nikakovoga posla, niti oni za nas znadu, niti mi za njih.

(**Mali razgovori**, Dom III. Br. 19. Str. 299.)

NEMA RADNIKA! Da, nema radnika u cijeloj modruškoj-riječkoj i ličko-krbavskoj županiji, jer je sve otišlo u Ameriku, pače i žene! To su oni junaci, kojima su oci i djedovi lijevali krv i ostavljali svoje kosti u tudjini braneći bečkoga cesara od Turčina i drugoga neprijatelja! To su graničari! Danas bježe preko mora za korom kruha, jer niti imadu na čem priraditi, niti kod koga zaslužiti.

(»Što je nova doma i po svijetu«,
Dom III. Br. 23. Str. 366.)

Ljudi, ne bojte se svijeta. Iz zapećka ne izlaze ljudi. Ali jedno pamtite! **Ne treba vam ići daleko u svijet, nego ostajte u svom narodu. Eto vam Bosna i Hercegovina,** tu su pune ruke posla. Dok vi doma gledate jedan drugomu u lonac, dotle se u tu našu djedovinu uvlači tudjinac. A vama je pod nosom, a ipak ste se uklonili domaćemu jalu i nenavisti. Kušajte vi, kojima vam je tijesno!

(»Nitko nije prorok u domovini«
ili **»Ne boj se svijeta«,**
Dom II. Br. 17. Str. 263.)

SMISAO EKONOMSKE BORBE U HRVATSKOJ

Ima ljudi na svijetu, koji ne bi marili, da poslije njihove smrti dodje potop i da podavi sav svijet, kako ono i kaže jedna francuska riječ »poslije nas potop!«

To su vam najgori ljudi na svijetu. Oni su kao niemo živinče koje odhrani svoje mlade, pa ga poslije za njih ni briga. Ovakovi bi ljudi prodali i rastepli sve, što imadu, i ono, što im je tko ostavio, sve bi — da prostite — požderli. Ovakovi bi ljudi zatrli općinu i domovinu. Da, i domovinu bi i narod prodali i izdali tudjincu, a djeca bi ih i njihova i tudja još u devetom koljenu proklinjala. Ili, što se nije već tako dogodilo? Što nema naroda i domovine, gdje **djeca proklinju oce i djedove, što su tudjincu predali i prodali ono, što bi djeci krvavo trebalo? Ima, meni vjerujte, da ima.**

A je li to vrijedno? Je li vrijedno navući na sebe prokletstvo devetoga koljena? Nije. Kratak je tužni ovaj život čovječji. I najveći i najsladji komad, što ga proždrljivac turi u lakomo grlo — brzo izadje na zadnja vrata svaku trbušinu, i onu najdeblju i najveću, — i nju će raztočiti crvi, i to prije, nego će se osušiti suze, kojim je ta trbušina kriva.

Oprostite, nije baš pošteno kazano, — ali **za izdajicu i rasipnika još uvijek prepošteno. Ja sam vam takve krvi, pa o ovakvim ljudima ne mogu drugačije, a nije ni vrijedno.**

Ej, kad bi svi Hrvati, učeni i neuki, niski i visoki malo više mislili na to: Mi kako tako, — ali što će djeca naša?...

Drugo bi onda sve nas skupa sunce grijalo.

(»Mi stari kako tako. Ali naša djeca?«
Dom I. Br. 6. Str. 82. i 83.)

ZEMLJA

Gledajte dobro oko sebe i pazite: **Čije su najbolje** i najplodnije zemlje u vašem kraju? Podjite u brežuljke oko Zagreba, pa dalje za Zagrebačku goru, pa **kad** nadjete krasnu livadu ili travnik, pitajte: Čije je **to? Doznat ćete, da prva velika, krasna i plodna livada nije**

seljakova, ni druga nije seljakova, ni treća nije seljakova, nego tek ono na strmini, gdje kiša svaki čas ispere i odnese, — ono je seljakovo; a ovo dolje, što je bolje ,plodnije i rodnije, — to je »gospoštinjsko«: grofovo, barunovo, biskupovo, kanoničko, a danas već židovsko i fiškalsko. I da vi sad upitate kojega seljaka: A zašto ste se vi ljudi naselili tamo gore, gdje vam voda sve odnese? Zašto se niste naselili ondje dolje, vidite, u onoj lijepoj ravnici, gdje raste trava kao svila? — da tako koje upitate, nasmijao bi vam se, i pravo bi imao, jer je pripovijest kratka: Tko je bio slabiji, taj je morao u brdine. Nije se to možda dogodilo na jedan put. Otac je možda imao još dobar komad zemlje, a sin je morao pustiti ili prodati pa uzeti lošiji; a moglo je biti i obratno: Otac je imao lošu zemlju, a sin se dobro prometao, pa došao do boljeg komadića. Svakako je istina slabiji i lošiji — morao je na lošije.

(»Kako su ljudi podijelili zemlju«,
Dom V. Broj 10. Str. 146 i 147.)

Od kad se naš svijet porazdijelio ima ljudi, koji ostadoše gotovo bez zemlje. Bio čovjek u zadruzi s mnogo braće, a drugi zadrugar sam svoje loze — pa svoj braći polovina. Vi to znate bolje od mene. Kud će sad jadan čovjek na onih pet, šest brazda zemlje, a jedna od druge daleko! Što će, nego hajde kupi. No od koga?

Ima u nas, osobito u banskoj Hrvatskoj, još dosta zemlje, što je ostala u rukama velikašima: ima velikaša, kako smo se već i razgovarali, koji imadu po 10 po 20, pače po 40 do 60 tisuća rali zemlje! Takvih ima mnogo. Druga je sreća ili nesreća, što na ovakvim velikim imanjima ne će gospodarstvo nikako naprijed, nego sve natrag i natrag, dok se ne zaduži, a onda se

mora prodati. Tko će ga kupiti? Rijetko se dogadja, da tko kupi takvo gospodarstvo, pa sam dalje gospodari; kako nije mogao naprijed stari gospodar, ne može ni novi. Zato takva zemljišta kupuju takvi ljudi, koji ne kane zemlju obradjivati, nego ju kane opet prodati, — ali na malene komade, i to seljaku. Tu eto može seljak doći do zemlje.

Ali tu nastaje ono, što sam gore napisao: spekulacija. Spekulanti znadu, da seljaku treba zemlje, pa time i spekuliraju: gdje je najveća nužda za zemlju, tu je oni najradje kupuju, da je tim bolje prodadu. Mnogi tako dobiju dvostruko toliko, koliko su za zemlju dali. Zato su se spekulanti upravo polakomili za takvom trgovinom, pa ima ljudi, i to ne samo kod nas, nego i drugdje, koji se drugim poslom i ne bave, nego samo »parceliraju« zemlje: prodaju zemlju na male »parcele« (čestice). Razumije se, da znadu čvrsto stiskati seljaka: ne dadu pa ne dadu ispod tolike i tolike cijene, kad vide, da seljaku treba. Zato je vlada u nekim državama takvu spekulaciju zabranila. U banskoj Hrvatskoj nije to zabranjeno, pa mnogima ide taj posao vrlo dobro za rukom. Tim se poslom bave i nekoje banke (novčarnice) i štedionice. Nekoje su baš primorane na taj posao, ako komu uzajme novaca, a taj ne može vratiti; da se banka naplati uzme imanje i prodaje ga na komade. No druge opet banke samo time spekuliraju, i posao im, kako rekoh, ide dobro, osobito ako imanje kupe na dražbi (licitaciji). Tu ponajviše i može samo banka kupiti, jer pojedinac čovjek nema toliko novaca (po više stotina tisuća), a da ih i ima, ne može svaki čekati, dok mu seljaci sve isplate.

Ovakva bi se spekulacija morala urediti, da ne kažem zabraniti. »Dom« je doduše, kako kažu, nekakav

strašan »liberalac« i slobodnjak, — ali mu se ipak bolje svidja ono staro vrijeme, kad je oblast odredjivala cijenu svakoj funti mesa, — da mesar ne guli gladne i željne mesa sirotinje. Danas je pak gotovo sve slobodno, tako da se slabiji ne može baš nikako braniti. Čudno je samo to, što ima i pravovjernih konservativaca, koji su za sve starinske običaje, — pa i oni rado primaju dobitak od ovakve spekulacije. Što ćemo: novac je novac, pa kad ga komu daju, nitko ga ne odbija...
Šarampovu kod Ivanića obć. blagajnik našao čovjeka,

No da se vratimo na stvar. Onu bi spekulaciju trebalo urediti. Možda bi najzgodnije bilo ovako: Ako se u kojem kraju prodaje kakvo zemljište, prva neka ima pravo kupiti općina, u kojoj to imanje leži, a onda neka prodaje, pa bilo i na dobitak. Bude li dobitka, neka se tim dobitkom sagradi škola, ili bolnice, ili bilo što drugo za opće dobro. Pače, ako općina ne bi imala novaca, država bi joj morala ići na ruku. — Ako pak ne bi htjela toga zemljišta kupiti domaća općina, onda bi neka imala prvo pravo koja susjedna općina, pa onda sve daljnije općine. Istom onda, kad nijedna općina ne bi htjela kupiti, onda bi mogao kupiti trgovac spekulant. No onda, bi taj slabo spekulirao.

(»Spekulacija kupovanjem i prodavanjem zemljišta«

Dom V. Broj 4. Str. 56-57.)

Ja znam da bez spekulacije ne bi bilo gotovo nikakve trgovine. Ali rekao tko, što mu drago, ni jedna, nikakva spekulacija nije zdušan posao, — a kamo li one veće spekulacije. Dobitak ne pada iz zraka, nego, što spekulant dobije, to drugi izgube: svaka je spekulacija ili prevara, ili otimačina; prevara je onda, ako kupac ne zna

prosuditi, što stvar vrijedi, pa dade spekulantu više; a otimačina je onda, kad je kupac u nuždi, pa mora dati, koliko spekulant traži.

(»Spekulacija«, Dom IV. Br. 1. Str. 7 i 8.)

Narod bez zemlje nije ništa. Zemlja je narodu život, bila to sad oranica, bila livada ili sjenokoša, bila šuma ili pašnjak. Osobito šuma i paša, — to je život narodu, — to ne treba da ja vam razlažem. Kako je sve ovo istina tako nije čudo, što seljački narod svuda po svijetu, i to od onda, od kad ljudi nisu počeli medju se zemlju dijeliti, — nije, velim, čudo, što se seljački narod bori za zemlju, osobito za šumu i pašu onako, kako se bori za sam život; a ja mislim, da ni za jednu stvar na svijetu nije prolito toliko seljačke krvi, baš kažem krvi, koliko u borbi za zemlju, a opet i velim: osobito za šumu i pašu. O tom bi se mogle napisati čitave knjige, velike i krvave. Za šumu i pašu borilo se pleme s plemenom, selo sa selom, a osobito seljački narod sa vlastelom s velikim posjednicima. Kad je država uništila vlastelu i preuzela od njih zemlju, pa i šume, ima narod u toj stvari posla sa državom.

(»Krajiške imovne šume«,

Dom V. Br. 21 i 22. Str. 331.)

Čovjek hoće svoju zemlju, ali i zemlja hoće svoga čovjeka. Jedno vrijeme trpi, da sluga po njoj gazi i da mu ju muči, — ali onda joj dodija i ona slugu sbaci sa sebe. Da mati zemlja nije tako plemenita i osjetljiva, velika bi vlastela držala na svojim dvorovima na stotine, pa i na tisuće sluga za plaću. Ali toga zemlja ne podnosi, i zato toga nema, nego vlastela moraju zvati u pomoć susjedne seljake-poljodjelce, da oni obrade tuđu

zemlju. Čudno se to čini onomu. tko ne zna, što je zemlja. Tko toga ne zna, taj ne razumije. zašto ne bi vlastelin držao toliko i toliko slugu, da mu za plaću obradje zemlju. Ni ja vam pravo ne znam, ali mislim, da je tako Bog dao, i sve mi se nekako čini, da je zemlja kao i poštena žena: ona hoće da ima svoga i zakonitoga muža; ona hoće da ima čovjeka, koji ju ne gulj i ne sisa samo, nego ju i ljubi. A pamtite: Tko zemlje ne obradjuje i ne radi sam svojom rukom, taj je i ne ljubi; ali tko ju obradjuje i ljubi, taj hoće, da bude njegova, — kao što će mu biti i prije, ili kasnije...

(**»Zemlja i narod«**, Dom IV. Br. 8. Str. 121.)

Tko nema zemlje, nema ni doma, — je li istina? A moglo bi se čovjeku zareći: Tko nema doma, to nije ni čovjek, nego ciganin...

Kako bilo, ljudi su ljudi, t. j. ljudi su gazde i domaćini od onda, od kad svaki ima svoj dom, i zato je čovjeku vazda bila prva briga da si načini i stvori svoj dom. A kako doma nema bez zemlje, — od kad čovjek ide za domom, ide i za — zemljom. I nikad zemlje dosta, nikad, — dok napokon nije dosta i jedna šaka zemlje, koja čovjeku zatrpa i začepi usta...

Ali ovo, što sad pišem, to razumiju samo seljaci-zemljoradnici. Gospoda toga pravo, mislim, ne razumiju, jer ne znaju pravo, što je dom, i što je zemlja, seljaku-poljodjelcu. Što je seljaku-zemljodjelcu zemlja, to je znao i razumio — što ja znam — samo jedan gospodin Francuz, koji je živio prije kojih 50 godina, neki Mišle, — pa ni taj nije bio gospodin — on je sam rekao, da se nije pogospodio, premda je izučio sve škole, pisao učene knjige i jeo s gospodom iz jedne zdjele.

On, taj Francuz, on je znao, što je poljodjelcu zemlja. On je znao, kako zemljodjelac ljubi tu crnu i ružnu zemlju — kao svoju najljepšu i najmiliju odabranicu zaručnicu; on je znao i razumio, kako se ono gazda u nedjelju ili svetac znade obući, kao da ide u crkvu, a kad tamo, — on ide da vidi i da obadje, svoju crnu, svoju ružnu zemljicu. I dodje, i obilazi ju, i milo ju gleda, — baš kao zaručnicu. A što je istom onda, ako tko samo i dirne ili takne zemljodjelcu tu njegovu ljubljenu zemlju? To je gotov rat, kao ono u staro vrijeme za lijepu Jelenu. Znate, da se seljaci-zemljodjelci najviše mrze, svade i pravdaju doma i po sudu poradi zemlje, ponajviše poradi »pedlja zemlje«.

Ali ima još nešto drugo. Vi znate, što je to dioba, i što je ona uradila od hrvatskoga naroda, a i od same zemlje: raskomadali su i razdijelili tužnu tu hrvatsku zemlju, da se već pravo ni ne zna, što je čije. Koliko braće, toliko komada, — i još više. To vi znate i bolje od mene.

(**»Zakon o razdjeli ili komasacije zemljište«**,
Dom III. Broj 3. Str. 38, 39 i 40.)

RASULO NAŠIH KUĆNIH ZADRUGA

To vam znade svaki seljak hrvatski ,da je naša najveća nesreća: dioba ili del, kako kažu drugdje. A ja vam još kažem — ako mi sebi što prije ne pomognemo, — dioba će biti i naša propast Sve će doći u tudje ruke, najviše u židovske, a naš će svijet, onako, kako obilazi slovački kotlokrpa i još gore.

Sav se svijet kupi u društvo, kupi se ono, što nije jedno drugome ni rod ni pomoz Bog, — a naše se zadruge rasiplju! Rasiplje se ono, što su djedovi naši skupili, što je trebalo samo držati, što je bilo tako mudro

uredjeno, da svi Švabe zajedno ne mogu ni smisliti takvoga društva. Znam za zadrugu, koja je imala u kući svoga kovača, svoga kolara, svoga opančara, svoga krojača, — ni novčić nije otišao iz kuće! O još koješta znam, i vi znate. Kad bi današnji mudrijaši, koji se skupljaju u nove kojekakve gospodarske zadruge, kad bi oni, velim, mogli stvoriti ovakovu zadrugu, — mislili bi, da su tu stvorili čudo. Ali ne mogu. A ovo naše gotovo dobro — to se je rasipalo, propalo.

(**»Najveća nesreća hrvatskog naroda«**, Dom I. — Str. 54—56.)

NAŠE SELJAČKO GOSPODARSTVO

A dalo bi se kod nas prigospodariti i lijepo živjeti, jer nije istina, da je kod nas previše svijeta. To neka zapamte naši seljaci, koji se tuže. Neka zapamte ovo: Polovica zemlje, na kojoj živimo mi Hrvati još je veća od cijele kraljevine Češke, pa u Češkoj ima tri puta više naroda, nego li u Banskoj Hrvatskoj skupa sa Dalmacijom. A pitajte ove naše Čehe, koji su medju nama, a gledajte i njih same, pa ćete čuti da se u Češkoj živi većinom bolje, nego kod nas u Hrvatskoj. Još jedan primjer: Bosna s Hercegovinom opet je tako velika, kao Posavska i Dalmatinska Hrvatska zajedno. U Bosni ima mnogo manje naroda. nego u Hrvatskoj, manje za dobru trećinu, pa ipak seljački svijet ne živi bolje, nego u Hrvatskoj, a ima krajeva gdje se pati i muči još deset puta gore i više.

Ako sad još prosudite, da Hrvatska ima takvo Primorje, kakvoga, kažu, nema na svijetu; kad promislite, da kod nas raste i rodi svakovrsno žito, voće i loza, kad se sjetite, koliko naši susjedi Talijani i Nijemci trebaju od nas drva, stoke, žitka, peradi, voća i t. d. baš svega

onoga, što bismo mi mogli imati dosta za sebe i za prodaju, kad to sve prosudite, onda možete i morate priznati, da naš život nije zato težak, što je i u Hrvatskoj tobože previše naroda. A kako bi se na ovoj našoj zemlji dalo dobro živjeti t. j. što bi i kako bi trebalo raditi, — to i jest ono glavno, što tražimo, kad se ovako razgovaramo; to vam ja jednom riječju ne mogu reći, jer tu treba mnogo toga. Ali jedno je svakako prvo, a to je ovo: Treba najprije znati i vjerovati, da se to može t. j. da bi smo mi Hrvati mogli dobro živjeti u svojoj domovini, — jer tko toga ne zna, tko te vjere nema, tko vjeruje, da ima previše svijeta i da se zato ne može ništa, — taj se sam osudio na smrt, jer taj se boji svijeta. A tko se boji svijeta, taj i nije za svijet, taj nije za život.

(**»Je li već zbilja previše naroda na zemlji«**, Dom IV. Br. 15. Str. 236.)

Samo prava i zdrava gospodarska politika dovest će naš narod do toga, da ne će samo činovnici »gospodski živjeti«, nego da će i svaki naš seljak imati barem u nedjelju na svom stolu pečenku, kako je to svomu narodu već prije 400 godina poželio francuski kralj Henrik IV. kad je rekao: »Moja politika ide za tim, da svaki Francuz ima bar u nedjelju pečena pietla za ručak.« Francuzi su dakle već pred 400 godina imali i vodili gospodarsku politiku; zato francuski seljak na sajmu zvoni dukatima, a kod nas već i muškarci vežu u rubac ono par »seksera« za mast i za sol, jer nit je više kese, nit banaka . . . A bit će opet, ako nije, samo treba da naš seljak svakoga dospodina, koji hoće biti narodni zastupnik, počne već jednom pitati i za politiku gospodarsku.

(**»Gospodarska politika«**, Dom IV. Br. 15. Str. 230.)

Naš je narod do nedavna dobro živio, dobro mu je bilo u mnogim krajevima. Bile su zadruge, bilo je dosta zemlje — bilo je dosta blaga, — jer je bila slobodna paša — bile su male daće i porezi, pa se svijet naučio na laki život. U proljeće bi se obradilo ono prvo, od šta se je živjelo: ili kukuruz, ili pšenica, ili vinograd; u jesen bi se to kao za šalu pokupilo, — a onda čitavu zimu lijepo počivaj i zijevaj. U toploj sobi bi se čovjek selio iz jedne klupe na drugu i protezao se na njoj, a kad bi mu to dodijalo, zapalio bi lulu pa hajd k susjedu na razgovor. Žene su imale pune ruke posla: prele su, tkale su, bijelile su predju, vunu — i sto drugih posala. Nisu još žene onda obilazile oko židovskih dućana, niti kupovale ništa: sve, što je bilo na njoj i na mužu, to su izradile njezine ruke, jer gizde velike nije još bilo. A kad je prestao poljski posao, mogle su žene mirno raditi: nije ih bilo briga za jelo ni za ništa drugo, bila je tu gospodarica. Danas je sve ne samo malo, nego i mnogo drugačije. Prvo i prvo — zemlja je podijeljena i rastrgana: ovdje imti pet-šest brazda, ondje 10—12, a drugdje ni toliko. Svaka žena je svoja gospodarica, pa ima posla u kući i oko kuće, zato ne može nikad pravo doći k svome ženskome poslu, pa zato ide k Židovu po sve, što treba za sebe i muža. A sve to stoji novaca, trebaš novčić svaki čas. A porezi su i daće velike, — a ni od kuda novčića Kad bi čovjek htio sve potrebe podmiriti, morala bi zemlja barem još jedamput toliko roditi, koliko je do sada rodila. A je li to moguće? Jest, to je moguće. Ali to nije moguće, ako naši ljudi budu i dalje onako tobože na krupno gospodarili, to je moguće samo onda, ako se naš čovjek nauči i na drobno gospodarenje. Svaki i najmanji komadić zemlje treba dobro obraditi, i to treba na njem posijati ili zasaditi takvu stvar, s kojom

je — to je istina — više brige, ali se može skupo prodati... Ali ni to ne će biti dosta, nego će trebati još i to, da čovjek pazi na svaku i najmanju stvar, da mu ne propadne. Pomislite samo, koliko se gnoja znalo prije rastepsti; koliko ga je voda oprala i odnesla! Sad više ne bi smjelo tako biti. A onda: koliko je voća sagnjilo — i sto drugih stvari na koje čovjek nije pazio, jer mu nije trebalo. Ovako drobno gospodarenje moglo bi se nazvati ili pomnjivo, brižljivo ili pažljivo gospodarenje (a učeno to kažu: intenzivno gospodarenje, a ono na široko — ono se učeno kaže; ekstenzivno).

(**»Dobro gospodarenje«, Dom** II. Br. 7. Str. 104.)

KORIJEN ZLA

1. Što je glavnica ili kapital? Kad se tko sprema na veći kakav posao, kad na primjer hoće graditi kuću, ili početi na zemljištu gospodarstvo, — onda ga pitaju prijatelji: A imaš li ti, brate, kapitala? Bez kapitala ti nema ništa!

I obično se misli, da taj kapital, da su to novci. A to nije ni na pol istina. Da to nije istina, za čas će vam biti jasno, kao sunce. Čujte samo.

Ljudi su prije sto godina našli tamo daleko preko mora opet jednu zemlju, za koju se prije nije znalo, a to je Australija. Danas se tamo sele ljudi iz naše strane svijeta, kao i u Ameriku. Pomislite sad, da tamo otide deset ljudi ili sto i to svaki s punom vrećom dukata (cekina) — svi bi ti ljudi za kratko vrijeme ili poginuli, ili podivljali, premda imade svaki punu vreću dukata. Zemlja je plodna, ali oni — ne mogu ništa: nemaju ni pluga, ni motike, ni pile, ni sjekire, ni noža, ni kola, ni konja, ni vola — ništa, nego gole ruke.

Ali recimo, da su i to donesli sa sobom: i plug, i

motiku i t. d., ali da nisu donesli hrane. Oni će orati ovu novu zemlju dan dva, — ali će onda morati ostaviti oranje, pa tražiti, ne bi li ubili kakovu zvijer, ne bi li nakopali korijenja ili našli kakvoga drugoga bilja, da se najedu — sve bez kruha i soli, jer dok njihov kruh nikne, izraste, dozrije, — proći će dugo vremena. Znam, da sami vidite, da od njihova oranja nema ništa, jer ne možeš orati i lov loviti.

I tako vidite, da novci nijesu kapital, nego je pravi kapital: hrana i orudje ili sprave. Samo ondje, gdje toga ima, tu je pravo bogatstvo.

Ili evo čujte drugi primjer iz naše zemlje. U hrvatskoj Posavini podavila prošaste godine voda zemlje a pošast svinje, tako da svijet nema ni kruha, ni mesa. Jedan čovjek, koji ima ženu i četvero djece, hoće da otide nekamo dalje, da do proljeća zasluži koji filir. Ali eto nevolje: ženi i djeci treba ostaviti barem kruha dok on tamo što zasluži. I taj eto nema kapitala. — Drugi jedan prodaje svake godine sijeno, i to bez cijene. Pitam ga: »Zašto prodaješ tako bez cijene sijeno, zašto ne hraniš blaga sam? Blago bi bolje prodao, a imao bi i gnjoja.« »Nemam blaga, a nemam ga za što ni kupiti.« Eto i taj nema kapitala i ne može si pomoći.

2. Što je kredit? Ovakomu čovjeku, koji hoće raditi, a nema se čim prehraniti, dok što zaradi, ili koji hoće raditi, a nema čim, — tomu treba pomoći. Kako? Tako, da mu se dade hrane, dok zasluži, ili sprava, s kojom će raditi, ili oboje: ili pak da mu se dadu novci, da si to nabavi, da mu se dade kapital. Kad ovaj čovjek nešto zasluži, vratit će svomu dobročinitelju onaj kapital, a do toga, t. j. dok zasluži, ima dobročinitelj vjeru u siromaha, da će mu pošteno vratiti, dobročinitelj je vjerovnik. A za dužnika se kaže, da ima kredit.

Tko ovako vjeruje siromahu taj mu pomaže i dobro mu čini. Ali nekoji ljudi traže vjere ili kredita, a ne zaslužuju ga. Čovjek na priliku, koji traži od drugoga, da mu dade na vjeru vina ili mesa za blagdane ili svetkovine (na priliku za »krstno ime«), — taj ne zaslužuje vjere, da će vratiti, što je primio, jer će se vino ili meso popiti ili pojesti, a tim se ne će ništa privrediti, čim bi se vjerovniku mogao dug vratiti. Isto tako nije siromahu nikakva pomoć, kad mu daješ na vjeru novce da plati globu ili porez. A kod nas ljudi traže najviše ovakav kredit. To je naša nesreća, o kojoj će još biti govora.

3. Što su kamati? Tko ti daje hranu, ili spravu ili novac, dok nešto zaslužiš, taj sebi uzima, što tebi daje. Kad ti ne bi dao, on bi se mogao sam onom hranom hraniti, ili onom spravom služiti i još više sebi privrediti. A kad dade tebi, ona njegova stvar privredjuje i nosi korist tebi, a ne njemu. Zato mu ti moraš vratiti ne samo ono, što ti je dao, nego i više, t. j. onoliko, koliko bi on sebi sam bio privredio. Ono, što se daje više od glavnice, to su kamati ili interes. Ti sebi moraš odbiti samo svoju muku.

4. Kako se mudro guli? Od kad je svijeta, bilo je čovječjih gulikoža, i mora se priznati, da su svagda bili mudri. To se najbolje vidi po tom, kako su se naučili računati kamate ili interes.

Jeste li čuli kada pripovijetku o komadiću kruha, kojega nikad manje nije bilo, jeo ga, koliko ti drago? Takav komadić kruha to je seljak za gulikožu. Seljak je kao vrba, kojoj se svake godine obsjeku grane, pa opet porastu, no nikad se ne mogu razrasti. Tako vrba i istrune, a iz njezina korjena nikad više mladice. Sreća je to, što je dosta u zemlju utaknuti šibu i vrba se množi i

raste, pa opet ima što obsjecati. Upravo je tako i seljak, neprosvijećeni seljak. A to su od njega učinile gulikože. Čujte samo.

Zdrav razum kaže, da se kamate imadu vratiti onda, kad i glavnica. Ali kad bi tako bilo, dužnik bi se podigao, vrba bi se razrasla. Da toga ne bude, treba grane za vremena obsjeći i to ovako:

Seljaku ili nije urodilo, ili je prirod prodao, a novce potrošio, recimo, za svadbu. Došao seljak gulikoži. Ovaj mu dade žita, koliko mu treba, ali odmah kupi od njega ono njegovo žito, koje još raste na polju, ili još nije ni posijano. I tako moj seljak čitavoga svoga vijeka ne će imati žita. Na ovaj način su najviše propali Poljaci, koji su negda imali veliku svoju kraljevinu, a danas su rastrgani, kao i mi Hrvati. Gulikoža je kod njih bio najviše Židov.

Ovom su se mudrolijom poslužili i oni, koji su davali na posudbu ili u zajam novce. Poznao sam jednoga kršćanskoga gulikožu, koji je negdje tu mudrost naučio. Još djecarac gledao sam, kako se piše obveznica ili obligacija na 100 (sto) forinti, a gulikoža odmah izplatio dužniku samo 80 (osamdeset), jer si je 20 forinti odmah ostavio za kamate. A to je upravo onako, kako je poljski Židov kupio žito, koje još nije ni posijano. Ovaj siromah dužnik nije još ni posijao onih 80, a kamo li 100 forinti — i već mora platiti 20 do 100. Ali se kaže samo i čini se, da je 20 od 100, a nije, nego 20 od 80, i još više, jer je unapred!

A danas tako rade svi. Istina zakon dopušta samo kamate 8 od 100. Ali pazite malo.

Nema već pismena seljaka, koji ne zna, što je mjenica ili veksl: potpiše se na papir i još koji mu prijatelj, i dobije iz banke ili štedionice novce. Kaže se, da će plaćati kamate 8 od 100. Gledajmo malo: Primiš iz banke, recimo, 100 forinti, ali odmah ostaviš 2 for. za kamate na četvrt godine. Za tri mjeseca opet ćeš morati uzeti od uzajamljenih novaca 2 for. i platiti kamate, pa opet 2 for., a ti plaćaš kamate uvijek od 100. Banka je dobila eto tvoje novce, od kojih ti plaćaš kamate, a ona će te novce dalje dati na kamate, pa mjesto da ona tebi plaća kamate, plaćaš ti njoj! **To je mudrolija!** A onda računajte »proviziju«, t j. troškove, pa ne znam koliko će to biti od 100.

ZATO SELJACI: ČUVAJTE SE VEKSLA KAO VRAGA PAKLENOGA!

Nemojte biti vrba, kojoj nikada ne dadu, da se razgrane! Bolje vam je prištediti jedan filir, nego ovako uzeti u zajam tisuću. Ali vi ne znate, što je štednja, zato o tom drugi put.

(»Kako siromaha gule i šišaju bez nože i nožića«,
Dom I. — Str. 22—25.)

GULIKOŽE, ZELENAŠI i LIHVARI

Kako su postali »guli-baroni«? — Proglasi se sloboda. Seljak više nije vezan uz zemlju, na majstora ne pazi »ceh«, a to je glavno: proglašena je sloboda obrta i sloboda trgovanja: svaki se bavi zanatom i trgovinom, kakvom hoće. Seljački svijet nagrne kao mravlje u grad — u tvornice (fabrike), jer je sad slobodan, nitko ga ne drži kod kuće. U tvornici se radi silna roba a profit vuče fabrikant (obično Židov). Tako je bilo po drugom svijetu, i tu su nastali novi bogataši, kakvih do sada nije bilo. To su tako zvani »industrijalci« ili »tvornički« baroni, — novi bogataši i velikaši. A kod nas se podigoše naši »guli-baroni«. »Kako?» — pitate — premda

vi to bolje znate od mene, samo niste o tom razmišljali. Ja ću pokušati, da vam malo prosvietim.

Dok je seljak bio gospodski sluga (kmet), nije moglo biti ni govora o tom, da se seljak zaduži, t. j. da padne na dug. A mnogo ima tomu razloga. Prvo — čemu bi se seljak zaduživao? Ta on je sebe cijeloga bio već dužan: dušu Bogu, a tijelo i imanje svomu gospodinu vlastelinu. Odijelo i obuću, što mu je trebalo, to se ponajviše napravilo u kući, jer se onda seljaci nisu još oblačili i obuvali iz židovskog dućana. Daće su bile vrlo male, pače skoro nikakve. A onda: od koga bi seljak bio uzajmio novaca? Tko je imao novaca? Nitko. Ako je seljaku u lošoj godini ponestalo hrane, — ni je tu ni bilo velike teškoće: gladovao je i trpio, a kad nije mogao trpjeti, nitko mu nije branio, da od gladi umre... I umirali su ljudi, — pa što zato! Došla »gladna godina« ili »huda ljeta«, to je bilo isto, kao da je došla kuga: tko ostane — ostane, tko propadne — propadne. Kad kada bi samo dao vlastelin žitka svojim kmetovima, — ako ga je sam imao. — Tako je bilo onda...

Ali došla sloboda — došao je i drugi račun. Gospoda velikaši prodali i ono svoje zemlje, što im je ostalo. Prodali kojekako, samo da prodadu, najviše na isplaćivanje. Njihovu zemlju kupio koji dosadašnji kmet, koji je nešto imao. Taj će postati »baron«, — vidjet ćete. Što više: svaki kramar i prnjar, koji ima malo soli u glavi, — i taj će postati »baron«. — Vi opet pitate: »Kako«? — kao da vi ne znate. Ali kad pitate, kazat ću vam i to.

Dok su seljaci bili u zadrugama, medju družinom, — za »barone« se još nije znalo. Ali kad su se zadruge rasteple, onda je nastala prava »sloboda«, — onda je svatko postao »svoj gospodar«. A da je zbilja bilo dosta »svojih gospodara«, vidjelo se po tom, što ih je bilo, koji su sve svoje zapili za nekoliko godina. Tko im je što smio i mogao? Jest, baš tim su mnogi pokazali, da su svoji gospodari, što su se zaduživali, i to bez velike brige, jer »imam ja grunta dvadeset rali, pa neka mi polovica ostane, — još mogu živjeti!« Tako su mnogi govorili.

Ali što ću vam dalje raspredati? Dosta je kazati tri riječi: Svijet se je počeo zaduživati. Bile su tu osobito potrebe za diobu i poslije diobe: za fiškale, mjernike, za novu kuću itd. Svaki čas je trebalo novaca. Tko će ih dati? Došla bi i zla godina, — tko će pomoći? Taj netko — to je bio budući »guli-baron«.

(»Guli-baron«, Dom V. Br. 15. Str. 232-233.)

Pita se sada: Zašto svijet mrzi i prezire trgovce ili »kramare«? Da se na to pravo odgovori, treba držati na umu ovo: gledamo li na potrepštine, što čovjeku treba za život, vidimo, da jedni ljudi priradjuju i stvaraju takve potrepštine, a drugi ih samo prenašaju, prevažaju i dijele medju svijet, koji troši. Seljak priradi žito, vino, mast itd., a trgovac to samo gotovo prodaje. Sad pazite dalje: Seljak živi od onoga, što je sam priradio, a trgovac ili »kramar« živi od profita. Znate li što je to profit? Znate: Trgovac jeftino kupi a skupo proda; za 10 kupi, a 15 proda: ono pet — to je njegov profit, od toga on živi, i ne samo živi, nego i na hrpu meće, ako mu sreća i pamet posluži. A kako trgovac neprestano radi novcem, jer on bez novaca nikud nikamo; pa onda dalje, kako treba da uvijek računa, pošto je kupio, a pošto će prodati, — to on znade, što novac vrijedi; a kad to znade, dobro ga čuva, dalje kupuje i prodaje, sve na profit, — dok ne nakupi cijelu hrpu i postane bo-

gat. Sve to vide oni, koji su mu prodavali, i koji su od njega kupovali, pa se oni prvi pitaju: Od kuda njemu to? Niti je sijao, niti orao, nego samo gotovo žanje! A drugi kažu: Sve je to on nama otkinuo od našega: on je jeftino kupio, a nama skupo cijenio. I od tuda vidite zlovolja na trgovce i »kramare«: da oni »ne rade«, »da otkidaju«, ili pače da »odiru«. Badava ćeš govoriti, da i trgovac radi, da se i on muči, badava! Svijetu nemožeš izbiti iz glave, da trgovac pobire gotovu tudju muku. Od tuda zlovolja. A kad se trgovci, koji »ne rade«, obogate, a oni, koji rade, ostaju na starom, ili još i osiromaše, — onda dolazi jal, zavist. A kad svijet vidi, kako trgovci svakako spekuliraju, samo da do novaca dodju, kako se ne stide ovoga ili onoga, tu se brzo rodi prezir. Od trgovca postaju veliki trgovci, koji imadu svoje tvornice, koji sebi robu dadu praviti, pa ju onda prodaju: to su tako zvani industrijalci, veliki bogataši, kapitaliste, koji drže na tisuće i tisuće radnika - onakvih koji ne znadu ni za konje, ni za vile, ni za isto sunce. Sve je to lijepo i dobro, samo bi sada trebalo znati: A zašto seljački svijet ostavlja plug i motiku, ravna polja, i zelene livade itd., pa ide na posao k ovakvome industrijalcu? Zašto? To je ono veliko pitanje, na koje nije lako u kratko odgovoriti. Jedno je stalno, a to je ukratko ovo: Kad čovjek nije više zadovoljan onim, što sam priradi i izradi, onda kupuje od drugoga. A za kupovanje treba novaca. Je li, sada se razumijemo? — A kad sila svijeta nije zadovoljna onim, što čovjek sam izradi i priradi, onda sav svijet kupuje i prodaje, — sav svijet i svako treba novaca i novaca. Tako dodje do toga, da se bez novaca ne može, — nastane t. zv. novčano gospodarstvo: bez novaca nikud nikamo. I tako novac zavlada, t. j. zavladaju oni koji imaju novaca; novcem se

sve može kad ga svakomu treba, jer se bez njega ništa ne može. Gospodi se je i državi mjesto novaca za porez davala desetina od prihoda, a danas daj novac. I tako danas treba novaca i onomu, tko je zadovoljan onim, što sam priradi i izradi: treba mu ih barem za porez. To je današnje »novčano gospodarstvo«. I tako svakomu treba »groša«. »Rad groša jadnog gledajuć nice, ne vidiš sunce, ne vidiš neba.« **A pitate li me: Što će od toga biti, i hoće li kramarski novac obladati svjetom, hoće li opustjeti sela, polja i šume, ako tako podje dalje, — ja vam ne znam reći. Znam samo, da tim nastaje novi svijet.**

(»Hoće li kramari zavladati svijetom«, Dom IV. Broj 20. Str. 307-308.)

To je eto trgovac: čovjek, koji ništa ne priradjuje i ne izradjuje, nego samo tudji rad i posao dalje predaje — prodaje, i to na dobitak, na profit. Kupi jeftinije, proda skuplje i od toga živi, — to je trgovac.

Kad sam upitao našu Bošnjakušu: po čem je sudila, da sam ja trgovac, znate li, što mi je rekla! — E, pa kad sam vidila svitle tvoje i debele obraze, pa prstenje na rukama, — što bi bio, nego bogati trgovac. — Jeste li čuli? »Svitli i debeli obrazi«, »prstenje« i onda: »bogati trgovac«?

(**»Seljački narodi«**, Dom III. Br.24. Str. 376.)

»Dom« je ukratko javio, da je u Galiciji **bilo velikog nemira**, i to radi toga, što su **seljaci-poljodjelci tražili veću plaću za svoj posao**; a kad im posjednici ili gruntaši (vlastela, spahije) nisu dali veće plaće, nisu težaci htjeli raditi. Nije tu bilo samo nemira, nego i zatvora, a i krvavih glava, kako se to često dogadja, kad rad-

nici najedanput prestanu raditi t. j. kad načine štrajk. Što je »štrajk«, — to znate. Radnik nema ništa, nego svoje ruke: to mu je sve, on živi od onoga, što rukama zasluži. Ako je zaslužba premalena, pa ako gospodar ne će više da plati, — slože se radnici pa najedanput svi ostave posao i ne rade dotle, dok se s gospodarom ne pogode, ili dok ih nužda ne prisili. Najviše tako rade radnici u velikim tvornicama ili fabrikama, gdje ima na tisuće i tisuće radnika u jednoj tvornici... Malo se čulo, da bi poljodjelski radnici »štrajkovali«. Ali od nedavna dogadja se i to u onim zemljama, gdje jedni imadu previše zemlje a drugi nimalo, tako da poljodjelski težaci moraju raditi na tudjoj zemlji. Dodati treba još i ovo: Radnici cijeloga svijeta danas su u toj stvari već složni, ili, kako se obično kaže: »organizovani« su ili uredjeni. Ne samo to, što oni imadu u svakom velikom gradu, ili u svakoj zemlji svoje vodje ili svoje novine, nego oni jedni za druge znadu, pa u nuždi jedni drugima pomažu, šalju jedni drugima novce, da se prehrane, kad ništa ne služe, jer »štrajkuju«. Na taj način misle radnici doći do pravice, t. j. prisiliti bogataše, da radniku povećaju plaću, te da radniku bude i u svem drugom bolje. Tako se ni oni poljeodjelski težaci u Galiciji nisu baš sami digli i dogovorili, nego su i tu imali posla vodje, koji su i pisali i govorili i tako više naroda složili za jednu misao. Samo se po sebi razumije ovo: Tko sebi radi, taj ne može i ne će štrajkovati, t. j. biti bez posla. »Štrajkuje« se samo ondje, gdje mnogo radnika radi samo jednomu gospodaru; a to je ondje, gdje jedan čovjek ima mnogo novaca i može držati tvornicu ili pak ima mnogo zemlje (grunta). Po hrvatskim zemljama nema tako mnogo tvornica. Kod nas se svijet sve to više zadužuje, pa bi moglo

doći vrijeme kad će malo koji seljak biti gospodar na svojoj zemlji. To vi i sami vidite. Zato se je dobro o toj stvari prazgovoriti još prvo, nego to zlo i k nama dodje. A kako bi moglo doći. Vi ste već dosta čuli i čitali, kako je danas suda po svijetu zlo, i to ovako zlo: **Jedni rade i muče se i nemaju baš ništa, nego to golo tijelo, i ovih ima vrlo mnogo, velika većina, a drugi ne rade baš ništa i ne muče se, a imadu svega dosta.** Pazite: Nije tu dosta kazati: »Ne mogu svi jednako imati«. Istina je: niti su kada svi ljudi imali svi jednako, niti će imati. Ali za to se i ne pita, nego se pita za ovo: **Danas na svoje oči vidimo kako cijelo selo nema ni kruha, a još pred 15 do 20 godina nije u tom selu ni bilo siromaha! Nije dakle osiromašio lijeni Petar, ili pijani Pavao, nego svi redom, kao da je došla kuga i kolera! Tako je redom u deset sela i više. I sve to, što je ovih deset sela izgubilo, to je drugih pet ili šest ljudi dobilo! Pet ili šest ljudi potegnulo je k sebi imetak i muku čitavih sela. To je ono, za što se pita: A kako je to i zašto je to?** Ali prije nego što vam na to odgovorim, reći ću vam ovo: Bilo to kako mu drago, **to je zlo**. Da se razumiemo, što je zlo: **Zlo je, kad jedan čovjek ima mnogo, a stotine uz njega nemaju ništa. To je zlo, iz toga ne može nikako biti dobro. A ne može biti zato dobro, što čovjek koji nema ništa, — to niti nije pravi čovjek, to je rob: rob je onomu, tko ima. Kako ne bi bio rob i sužanj, kad nema baš nikakve slobode?! Hoće li živjeti mora raditi, i to mora raditi kao privezan, mora raditi, onda, kad gospodar hoće, mora raditi onoliko, koliko »gospodar« hoće, mora raditi onako, kako gospodar hoće. To je rob i mora ostati rob, ako ne će da postane lupež i hajduk. I što dalje, to će biti tužniji rob, jer je gospodar, od dana na dan sve to jači, sve to bogatiji: »Neka ništa ne radi«,**

ali zato njegovi novci rade. Novci rade! To je ona nesreća, koja je kriva svemu današnjem zlu. To je, onaj zmaj kojemu treba smrskati glavu. To je »kapitalizam«! Proti tomu kapitalizmu bore se milijuni i milijuni radnika. »Uništimo kapitalizam«, t. j. učinimo tako, da ne budu radili novci, nego ljudi, — i odmah će sirotinji biti lakše, pače bit će lakše cijelomu svijetu, jer je danas cijeli svijet sirotinja — u rukama nekoliko bogataša, kapitalista.

Tako se govori u skupštinama, tako se piše u novinama dan na dan i na sto načina. Ali se pita: Kako će se i na koji način učiniti, da ne budu novci radili? Kako će se uništiti strašni taj zmaj, taj kapitalizam?

Ljudi, koji se bore proti siromaštvu i nevolji, izmislili su već stotinu načina, kako bi se učinilo, da ne bude kapitalista ili bogataša. Ali ja vam ne ću tim dodijavati. Spomenut ću samo to, da ni »štrajk« nije ništa drugo, nego jedan način, kako bi moglo nestati kapitalista, a to ovako: »štrajk« sili bogataše, koji imadu velike tvornice, ili velika zemljišta, štrajk ih sili, da dadu radniku veću plaću za manji posao. **Lako se razumije, da bi tih velikih bogataša koji se obogaćuju tudjom mukom, tudjim radom, tih bi s vremenom nestalo, kad bi radnici svuda i složno tražili pravedniju plaću.**

Ali ima i drugih kapitalista, koji se ne obogaćuju tudjim radom, a to su na pr. trgovci i novčari. Oni se obogaćuju, tudjom nuždom, tudjim nemarom i tudjim neznanjem. Tako su i naši hrvatski seljaci došli u dug i u nevolju ponajviše tako, što su se drugi znali okoristiti nuždom, nemarom i neznanjem naših seljaka. Ta znate, da naš seljak u nuždi kupuje, u nuždi prodaje: kupuje skupo, prodaje jeftino. A ima ih dosta, koji ne mari za sebe, dok mu je i koliko dobro. A koliko je naš svijet protepao i još protepije svoj imetak u neznanju, to se u kratko ne može ni izreći, kao što ni ono dvoje prvo. Poznato je, da se kakav god dotepenac najlakše obogati medju bedastim i neukim svijetom, koji nije vidio ništa, ne misli i ne zna ništa.

Naravski, druga je stvar i drugo pitanje ovo: **A je li to pošteno i pravično guliti koga — samo zato, što se dade guliti? Je li pošteno i pravično dati bedaku da propadne, — samo zato, što on sam ne znajući ide u propast? Je li na pr. pošteno, kupiti od nekoga u nuždi jeftino, a prodati tomu istomu skupo, kad bude u nuždi? Je li pošteno na pr. uzeti velike kamate od koga, kad bude u nuždi, pa makar ti on sam nudja velike kamate? Je li na pr. pošteno dati piti kakvomu nemarnjaku, koji pije dok se ne opije, a žena mu i djeca gladuju? Je li pošteno?...**

Ali ja do sutra ne bi bio gotov. **Nije zdušno, nije pošteno ali dopušteno, to se smije. To je sloboda. To je onaj liberalizam, na koji sirotinja radnička toliko viče. I samo uz ovakvu slobodu mogli su se obogatiti i takvi ljudi, koji nikad i ne pomišljaju na to, što je po duši i poštenju slobodno, a što nije. Pače se može reći, da su se baš takvi najviše obogatili.**

»Trebalo bi dakle uzeti takvu slobodu, trebalo bi pritegnuti uzde, pa bi odmah bilo bolje.«

(»Novci rade«, Dom III, Br. 17. Str. 257—260.)

SVI PLANOVI IZLAZE IZ NEVOLJE — SKUPNI HAMBARI

Znadete, da je naš narod siromašan, svaki dan sve to siromašniji. Znadete već i to, da nema u selu kuće, koja nije dužna na mjenicu ili veksl.

Ljudi naši, koji nešto misle, vidjeli su, da narodu treba novaca, pa su počeli slagati nekakove štedione. Ali kako će sirotinja štediti? Ako od sto siromaha nijedan nema ništa, nemaju ništa ni svi skupa. I tako svaka naša štedionica, svaka naša takova zadruga mora uzimati novac iz tudjine, a naš čovjek plaćaj kamate, a tudjinac vuče dobitak. I tako mjesto da se narodu pomogne, turaš ga u šake tudjincu. Istina je, vide to ljudi, ali kažu: «Bez vražje židovske mjenice nema danas ništa. I seljak mora znati, što je mjenica, što je veksl!«

Slušajte me malo, pa ćete čuti, da to nije istina.

U jednom sam razgovoru našem pitao: Kako to, da tudji svijet ima novaca, kapitala, — a mi ga nemamo? Sad ću vam na to odgovoriti.

Najprije ću vam reći u kratko ovo: Kapitala može biti samo ondje, gdje se više priradi, nego što se potroši.

»Dakle mi Hrvati zato nemamo kapitala, što više trošimo, nego što priradimo?«

I tako kažu nekoji, — ali ne kažu pravo. Ja znam, hrvatski seljak u mnogim krajevima radi — krst i dušu izlažem — kao marše, a živi gore nego pas, pa ipak ništa nema! Ja znam stalno, da mnogi priradi više, nego što potroši, — i ne može kraja s krajem sastaviti!

»E pak što je to onda? Je li nama sve prokleto?«

Nije prokleto, nego čujte, što je: Pomislite jednoga seljaka, kojemu je više urodilo, nego što može potrošiti. To, što mu je više urodilo, to će prodati. Recimo, da nije ništa dužan, on će svejedno malo dobiti, jer mora dati za onu cijenu, kako trgovac hoće. A trgovac daje onakvu cijenu kakovu cijenu odrede trgovci u Pešti i Beču. A oni u Pešti i u Beču jako dobro znadu, koliko mogu dati, da im još ostane dobitka: oni su svi tamo u dogovoru, oni imadu svoju »burzu«. Kad je dobra

godina, kupuju, kako sami hoće, a dobitak je njima; kad je zla godina, prodaju opet, kako sami hoće, a dobitak opet njima. A našemu čovjeku od njegove muke — brus. Tu ne može biti ni spomena o kapitalu, Bog, da si živ!

Ali je još gore ovo: danas nema gotovo ni jednog seljaka, koji nije dužan. A osobito je strašan dug prokleta mjenica: Ona ne čeka, a siromah naš čovjek mora svoje prodati pošto-poto, samo da ne bude bubnja u kući. Mjenica vam nije ništa drugo, nego jedna stvar, koja svu našu muku trpa, da što prije dodje u tudji žep. K tomu pritištu i porezi, i opet moraš prodati poštopoto, ako ti prije već ne proda ovrhovoditelj.

Recite mi sada, od kuda bi sebi naš seljak stvorio kapital? Od kuda kapital, kad sve, što se više priradi, to ide u džep tudjinu, to za kamate, to za veliki profit tudjincu. — Znam, da ima seljaka, koji pijančuju, koji više troše, nego što prirade. Ali poslušajte me! Ono, što oni više potroše — samo ako i rade — to ne propada u zemlju, pa ako toliki naši ljudi sve zapiju i zarajtaju, morali bi se drugi naši obogatiti.

Ja ne ću reći, da je samo ovo krivo, što smo svi mi skupa siromasi. Ja sam već rekao, da je naš narod propao poslije diobe, kad su se zadruge raskomadale. A ima i drugih nevolja. Ali ovo je krivo, što smo mi svaki dan sve to veći siromasi, što se ne možemo nikamo dići, nego sve dublje u jamu padamo. Mi smo jednom riječju u svom radu i gospodarstvu tudji sluge: tudju robu kupujemo, kako drugi hoće, a svoju prodajemo, kako drugi hoće, za tudji novac kamate plaćamo, kako drugi hoće.

»A bi li se tomu dalo kako pomoći?« — Pomislite, što bi bilo, kad bi se ljudi u čitavoj jednoj okolici složili

i ovako dogovorili: »Mi vidimo, da trgovci nama plaćaju naš prirod onako kako sami hoće. Mi stradamo, oni su svaki dan sve to bogatiji. Što bi bilo, ljudi, da se mi složimo, pa da ništa ne prodajemo ovim našim trgovcima? Brzo li bi se oni pokupili, pa — ovuda im je put! A, što mislite, ljudi?«

»E, moj gospodine! Od toga ništa. Prvo i prvo tko bi sav svijet samo u jednom selu složio, a kamo li u čitavoj okolici? A drugo: kako neć ćeš prodati, kad moraš prodati, kad te na sve strane natežu? Ja velim, od toga ništa.«

A ja velim: polako, pa ćemo vidjeti, bi li što bilo od toga.

Prvo i prvo — velim sad ja — treba znati ovo: Bilo kako teško složiti narod, on se mora složiti, kad voda dodje do grla. Ako je Matija Gubac, ako je on mogao skupiti i složiti preko 20.000 seljaka za boj s oružjem, zašto se ne bi moglo složiti i više ljudi u ovakav miran boj?

A za ono, što kažete: moraš prodati, evo, što ću vam kazati: Svaka općina, svaki kraj neka sebi sagradi skupnu žitnicu (hambar, magazin). U taj hambar neka svatko dade svoj prirod i tu se neka čuva taj prirod (kukuruz, pšenica, zob, vino, ulje, sušeno meso, med itd.) dotle, dok dodje bolja cijena.

»Ali nemoj, čovječe, štogod govoriti, kad ti kažem, da ne možemo čekati, nego moramo prodati! Znaš da nas natežu.«

Znam, ali me malo još poslušajte. Ovaj opć. hambar ili magazin morao bi imati u početku nešto novaca, to je istina, a to zato, da dade onomu, komu je baš velika sila. A ako ne bi bilo novaca, dao bi ti hambar potvrdu (cedulju), da si u skupni hambar predao toliko i toliko

mjerova (vagana) kukuruza, pa bi se gdjekoji u sili mogao poslužiti ovom potvrdom: mogao bi na to posuditi (uzajmiti) novaca barem kod poznatoga domaćeg čovjeka. Istina, to bi sve bilo malo teško prvih godina. Ali kad bi se iz toga hambara žitak dobro prodao, bilo bi nešto dobitka, pa eto već nešto novaca za drugu godinu. A kad bi se vrlo dobro prodao žitak, svaki bi seljak ostavio u hambarskoj kasi, recimo od krune 5 filira pa eto opet nešto više novaca za drugu godinu. Tako bi se za nekoliko godina nakupilo u hambarskoj kasi dosta novaca, hambar bi mogao svakomu isplatiti, odmah njegov žitak, komu bi bila sila. Ne bi mu odmah platio potpunu cijenu, nego za silu. A kad bi se žitak poslije prodao za veću cijenu dobio bi čovjek i onaj višak, ako ga ne bi htio ostaviti u kasi, da mu se tamo čuva.

Eto to bi Vam bio mirni boj s kapitalom.

Sad me još malo slušajte, da čujete, kolika bi to korist bila za narod, kad bi se poljodjelci složili i načinili ovakove skupne hambare ili magazine.

Prvo. Danas su tudji trgovci, ponajviše židovi, gospodari našemu žitku: oni s našim žitkom špekuliraju, oni mu odredjuju cijenu, — jer je sav žitak u njihovim rukama, oni se obogaćuju, mjesto da si pomogne poljodjelac, koji je žitak priradio. — A kad bi sav prirod i žitak bio u skupnim hambarima, bio bi narodu u rukama, narod bi cijenio svoju muku, i tako bi sav dobitak, koji daje trgovina, ostao narodu. Eto prvo vrelo, prvi izvor, iz kojega bi izvirao naš domaći narodni kapital.

Drugo. Naš seoski čovjek ne zna prodati svoga priroda. On ne ide po svijetu, on ne zna, što po svijetu treba, on ne zna, što se po svijetu dobro plaća, on ne zna naći kupca. — A kad bi se uredili onakovi skupni magazini, tu bi se postavio naš čovjek (ne tudjinac, ili tu-

djinski židov!) koji bi vodio tu trgovinu. On bi bio u dogovoru s drugim skupnim hambarima i s drugim svijetom. To je jedno. A drugo je ovo: Kad bi naš žitak i prirod bio ovako na okupu na jednome mjestu, — trgovci bi sami dolazili.

Treće. Ovo bi bio najlakši način, kako bi naš poljodjelac mogao nešto prištediti. Znadete, kako se novac lako izmiče ispod ruke, kako ga je teško čuvati. — A ovako, kad bi ti žitničar isplaćivao žitak, ustegnuo bi ti štogod na tvoje dobro, upisao u tvoju knjižicu, a ti ne bi toga ni osjetio.

Četvrto — i ovo je glavno: Ovo bi bio jedini način kako bi sebi narod stvorio sve po malo svoju kasu iz koje bi se moglo svakomu u nevolji pomoći bez prokletoga veksla. Onda bi istom narod stao na svoje noge.

Peto, šesto, sedmo i dalje od desetoga neću vam ni spominjati, jer bi sve bilo malo drugačije, kad bi se ovo uredilo.

Biti će, znam ljudi, koji će se ovomu smijati. Ali što će mi ovi reći, kad im kažem: da se trgovci (židovi) spremaju, da oni sami načine po Hrvatskoj ovakove hambare! To vam je bilo ovih dana u novinama, pa sam zato ovo i napisao, što sam već više godina nosio u glavi, — a sad su se eto i tu židovi požurili!

Neka tko misli što mu drago, ja znam, da našemu poljodjelcu ne će pomoći nikakvi veksli, nikakve štedione, nikakve novčane zadruge, jer naš seljak nema novaca, a daješ li mu tudji novac, pomažeš tudjinu, a seljaka uništuješ. Naš poljodjelac može se boriti samo onim, što on ima, a to je njegova muka, njegov prirod. Neka samo do toga dodje, da bude gospodar svojoj muci, svomu krvavomu žulju, — biti će svemu svojemu gospodar.

A vi sad, hrvatski poljodjelci-mučenici, sad vi kažite svoju, ako ste još živi!

(»Mirni boj«, Dom I. Br. Str. 215—219.)

HRVATSKI SELJAČKI SAVEZ

Hrvatski seljački savez, — tako bi se imalo zvati opet jedno društvo, koje bi od hrvatskoga seljaka imalo načiniti — čovjeka, ili barem boljega čovjeka, nego što je sada: imalo bi ga učiti, kako treba gospodariti, kako treba djecu odgajati, hraniti i othranjivati i t. d. Tako pišu jedne zagrebačke novine. Ne misli zlo, tko je, to zamislio i napisao, premda se na prvi pogled čini nekako smiješno, što bi sve našega seljaka trebalo naučiti. Ali u jednoj se stvari one novine varaju, a to je ovo:

One novine misle, da je prva potreba seljaka učiti to i to, pa da će biti bolje. Ne ću reći, da se ne će naći ljudi, koje će i to za plaću raditi. O, hoće, i te kako hoće! Ali s tim se ne će ništa postići. Ta ima medju narodom dosta učiteljica, župnika, kapelana, bilježnika, predstojnika i njihovih gospoja i djece; i sve ove narod baš plaća, da mu dadu nauka i upute, — pak čemu onda još posebne »učitelje« i vodje, koji bi se od ovih samo po tom razlikovali, što ove plaća država i općina, a one bi plaćalo to društvo, t. j. opet sam narod?

Sve badava, gospodo! Doklegod ne nestane onoga ludoga mišljenja i navade, da se sa seljakom ne može općiti povjerljivo i prijateljski t. j. čovječji, kao s čovjekom, — dotle ne će biti ništa. Prvo je: Gospodo, postupajte sa seljakom kao s čovjekom, — i već je pol toga obavljeno. Onda ga »učite«.

(**»Hrvatski seljački savez«**, Dom III. Br. 7. Str. 110-111.)

U ZADRUGARSTVU JE SPAS

»Zadruga« i »zadruga« i opet »zadruga«, — sve samo »zadruga«! Kao da svijetu prijeti nekakav strašan neprijatelj, — sve se stišće i skuplja u svakakve zadruge i društva, kao ono ovce, kad navali vrućina skupe glave jedna k drugoj. Nešto nije dobro, kad se svijet tako boji i kupi na hrpu. A znate li, što nije dobro? »Nije dobro čovjeku biti samu« — kako kaže staro sveto pismo. Ali su ljudi na to zaboravili: svako je htio biti sam, htio je biti svoj i slobodan, raditi po volji. E, pak dobro! Svako neka bude sam, neka radi sve, što zna i može, neka ne pazi na drugoga. Ali što je od toga nastalo? Ne ću vam spominjati, kako su raztepene stare hrvatske zadruge, nego ću vam u kratko reći, što se je dogodilo u trgovini. Od kad ima svijeta, najlakše se čovjek može obogatiti trgovinom. Zato je trgovina svakoga k sebi vukla, sobito od onda, od kad se je čovjek počeo tako vladati, kao da je sam na svijetu. Pazite malo: Ima negdje u selu trgovac, i dobro mu ide posao. Vidi to kakav dotepenec, i misli: Zašto ne bi i ja tako? I otvori trgovinu uz starog trgovca, i još daje jeftinije. Što ga briga, ako onaj prvi propadne! To vam je vidite konkurencija, nadmetanje. I sve to lijepo i gospodski živi. Ali se pita: Na čiji račun živu toliki trgovci? — Na račun onoga, koji troši, na račun potrošnika, ili konsumenta. Dugo su ljudi, koji kupuju, dugo su potrošnici podnašali taj novi jaram. Vide oni, kako trgovci dobivaju robu iz fabrike, ili od radnika, ili poljodjelca — vrlo jeftino, a kako prodaju skupo: moraju skupo prodavati, da mogu živjeti, kad ih je toliko! I potrošnicima se otvori pred očima. »A, čekajte vi malo! Ne ćemo tako! Mi, koji kupujemo, — mi ćemo se složiti, mi ćemo sebi sami dobaviti robu iz fabrike, od radnika

i od poljodjelca, — pa ćemo se sami namiriti i podvoriti. Nije ni nama vrana mozak ispila, da mi vama dajemo zaslužiti toliki profit!« I zbilja: Složili ljudi »Potrošnu zadrugu«, načinli svoj dućan, namjestili tamo svoga čovjeka, uplatili ponešto novaca za robu, — i dobavljaju robu svakakvu vrlo jeftino: računaju samo toliko više da pokriju troškove. Razumije se, da iz svoga dućana prodaju robu samo svojim zadrugarima. I trgovački zakon dopušta ovakve zadruge, i ne računa im i ne nameće nikakvoga poreza, jer ne trguju na dobitak, nego samo zajedno robu kupuju i medju se dijele. Mi se tužimo, i istina je, da se kod nas obogaćuju kojekakvi došljaci, i to trgovinicom. Dodje netko od nekuda s torbicom na ledjima, dolje mu vire prsti iz cipele, a gore vlasi iz šešira, — a za kojih deset godina otide s punom kesom u veći grad. A sve je to izsisao od našega seljaka: kupovao kakvu god tričariju po 10 novčića, a prodavao po 20, 30 i više — kako je htio. Ima već po nekim našim mjestima ovakvih, **»Potrošnih zadruga«**, — ali sve se bojim, da će još dosta vremena proći, dok se i naši seljaci opamete i slože **ovakove** zadruge po **čitavom** domu našem. Nije to Bog zna kakva mudrost, ali naš se čovjek ne će ganuti, a kad se gane ne zna se pravo okrenuti. Treba tu ipak znati, od kuda se dobiva ovakva ili onakva roba, treba tu robu znati urediti, treba tu račune voditi, treba znati napisati pametno i ragovjetno pisamce itd. Sve to, velim i opet nisu velike premudrosti, - ali ipak treba znati. Ali prije ovoga još bi više našem seljaku trebalo stvoriti, drugih zadruga, koje bi mu pomogle doći do novaca, da bude imao za što kupovati. A znate: ne smije se kupovati za posudjene (pozajmljene) novce, nego za svoje. A poljodjelac nema svojih novaca, ako

što ne proda. Treba dakle znati i moći dobro prodati. Toga opet naši poljodjelci ne mogu svagda i ne znadu. Za to bi trebala opet »zadruga«, — i to tako zvana »Proizvodna ili produktivna zadruga«.

(»**Potrošne ili konzumne zadruge**«, Dom II. Br. 12. Str. 182—184.)

Hoće li naprotiv seljak, da ga drugi poštuje, i da ga za nos ne vodi, na pr. u politici, — tu se mora starati svaki sam, da otvori oči, da si nabrusi pamet, da uzmogne u potrebi ne samo odkresati i odgovoriti, nego se ne dati ni za nos povesti.

Jednim i drugim putem dade se mnogo učiniti, i već se je nešto i učinilo. Prvi se ovaj put zove gospodarska organizacija, — a to su na pr. »Seljačke zadruge«; a drugi put — to je naobrazba zemljodjelca.

(»**Hoće li seljak biti uvijek zadnji**«, Dom III. Br. 7. Str. 100.)

Dvije su danas velike neprilike u cijelom svijetu, a ne samo kod nas. Prva je neprilika to, što bogati postaju sve bogatiji, a siromasi sve to siromašniji. Od tuda dolazi veliko nezadovoljstvo i kojekaki neredi u životu. Kod nas je to još gore nego drugdje, jer se kod nas našim dobrom i našom mukom obogaćuju velikim dijelom tudjinci. A kad im seljak prodaje svoj prirod po cijeni, koju oni hoće, — onda im mi sami trpamo žepove. Zato bi bili potrebni onaki magazini, jer onda ne bi toliki dobitak tekao u žep jednomu čovjeku, nego bi svakomu seljaku, došlo barem po nešto više. Tako bi se s vremenom sve to izravnalo i bilo bi manje bogataša, manje oholosti i jala, a više ljudskoga zadovoljstva.

Seljak nema pogleda po svijetu, on za sve to ne zna, jer mnogi živi samo od danas do sutra. Kad bi naši ljudi to znali, pa o tom razmišljali, ne ću reći, da bi se odmah sami od sebe složili i počeli graditi hambare, ali bi stalno poslušali kojega gospodina, koji bi u tom poslu k njima došao. Zato sam vam ovo i napisao, da se najprije latite toga posla, jer ste za »Hrvatske seljačke zadruge« već čuli. One su prvi pravi početak svakomu gospodarskomu napretku.

(»**Seljački prodajni savez**«, Dom IV. Br. 16. Str. 248.)

Vrlo nas veseli, te se u novije vrieme krenula hrvatska inteligencija, da pomogne biednome seljaku, da ga izbavi iz materijalne nevolje, u kojoj se sada većim dielom nalazi. To nas veseli za to, jer u blagostanju seljaka nalazimo uvjet općem blagostanju našega naroda i što je još više, nalazimo jamstvo u potpuni uspjeh naših načela i rada, što smjera samo jedino na to, da nam Hrvatska bude i sretnija i naprednija nego što ju danas na žalost vidimo.

U mnogim krajevima seljaštvo je prezaduženo. To bismo morali imati na umu, pa nastojati da se što prije nadje kakova takova pomoć. Ja se veselim ako će se tomu doskočiti »seljačkim zadrugama«.

Iskreno pozdravljamo **seljačke zadruge** i brošuru pod istim nazivom, namienjenu ovakovom udruživanju. Naziv »Zadruge« scienim, da je zgodno odabren, te bih samo želio, da bi i te »zadruge« bile onako blagoslovene, kao što su bile zadruge naših otaca. Narod naime pod zadrugom razumieva svaku zajednicu vlasništva.

Mnogomu i mnogomu od poroka, doskočit će ovakove zadruge. Ja ne postavljam prosvjetu seljaka kao

uvjet za osnovanje i održanje ovakih zadruga; ne, ja scienim obratno, da će oživotvorenje takih zadruga unaprieditI prosvjetu seljaka.

Zadruge bi imale i moralno i materijalno preporoditi seljaka. U ovakovu naime zadrugu primati će se samo solidni i pošteni ratari, koji će onda ostalima znati liepim primjerom prednjačiti. Zadruga će biti škola za štedljiv izgledan i čestiti život; zadruga će zatvoriti krčme, jer u njoj ne će biti pijanaca; ona će istjerati iz općine lihvara, a sakupiti oko sebe same poštene i nesebične ljude.

A što će sve ovakova zadruga moći da uradi! Što se sve ne može s novcem! Mnogo i mnogo zajedničkih pothvata moći će zadrugari s malim troškom, a na opću korist izvesti. Danas se svi udružuju, da unapriede zajedničke interese. Počevši od država pa do obrtničkih zadruga — svi imadu pred očima jedan cilj, koji je opravdan iz pravnih, socijalnih i narodno-gospodarstvenih razloga, cilj, koji ide za sačuvanjem pojedinih sfera interesa. Zar da seljak bude u tome posljednji? Kad se svi hvataju u kolo, zar da seljak po strani stoji? Prenimo ga i dignimo iz bijede, u koju je samo po nemaru našem pao. Nehajstvo ga naše ubilo, a on čeka, pa propao ili ostao.

Pomozimo seljaku! Ovo budi program svakog hrvatskog srca, koje još i malo osjeća za ovu grudu zemlje. Manimo se doskočica i nadmudrivanja, jer odtud narodu ni crne ni biele. Prionimo složno k djelu narodnog spasa i uskrsnuća! Svećenici i učitelji, te ostali rodoljubi, pa inteligencija širom domovine, sada si postavite ustrajanje i osnivanje zadruga po Raiffeisenovom sustavu najprečom i najsvetijom zadaćom.

(»Seljačke zadruge«,
Obzor XII. Br. 289. 18. XII. 1900)

Na ovome mjestu javljati ćemo što se radi i kako živu ove naše zadruge, koje su se počele već po svuda osnivati. Molimo svakoga, tko je u takvoj zadruzi, ili ju kani osnovati, da nam to javi.

(»Hrvatske seljačke zadruge«,
Dom II. Br. 9. Str. 142.)

Zato pazite, ljudi na to. Sad se osnivaju svuda novčane »Seljačke zadruge«, u kojih će seljaci morati govoriti i raspravljati. Pazite, da ne budete svi na jedanput mljeli. Raspravljajte parlamentarno, t. j. redom. Učite se na red. Neka nitko ne govori, dok drugi ne svrši. Tko hoće mljeti, neka se prije javi mlinaru, t. j. predsjedniku skupštine, pa kad on dade riječ, onda govori. Dok drugi melje, ti se već onda javi predsjedniku, drugi za tobom, kojim ste se redom javljali, — onim ćete redom dobivati riječ. I onda će sve to ići lijepo, »parlamentarno«, — kao u Parizu! Ali ako vam predsjednik ne bude valjao ne će biti ništa: on je duša svemu.

(»Mali razgovori«, Dom II. Br. 12. Str. 186 i 187.)

Svijet nije razumio, da te nove seljačke zadruge moraju biti zadruge za g o s p o d a r s t v o, a ne zadruge samo za kredit. Nitko nije ni pitao za to, da se na zadrugin račun nabave dobri plugovi, dobro sjeme, ili da se ovomu ili onomu gospodaru dadu novci za vozno blago. Sve je samo pitalo, da li će doći dosta novaca toliko, koliko ih svima treba.

U zadruzi ima, to treba znati, oko tri stotine gospodara, a svakomu od njih treba nekoliko stotina kruna.

No pustimo na miru narodne prijatelje i neprijatelje i završimo ovako:

Budite si barem vi svi prijatelji, koji si vjerujete i koji se poznate. Složite se najprije po imetku i po tom, kakvi ste gospodari, a onda primite u svoje društvo takvoga, koji ima malo, ili nema ništa, ali je pošten, marljiv i pametan. A tko ništa nema i ništa ne zna, ili mu se ne će raditi, taj mora doći u zlo, da u njem ili propane, ili se u njem nauči ljudski raditi i po čovječju živjeti. Tomu ne pomogoše nikakvi novci, pa da bi se baš dijelili.

(**»Dijele se novci...«**, Dom III. Br. 9. Str. 135-137.)

Koga ćemo za knjigovodju? — Nikoga drugoga, nego domaćega seljaka.

Pita se samo: Ima li takvih seljaka, koji bi se razumjeli u taj posao? —

Ali to nije velika mudrost. To je dosta pokazati, pa čovjek zna. Malo je teže naučiti uredno i lijepo pisati. Ali tu nema druge pomoći, nego da se mladji ljudi vježbaju u pisanju, a onda i u računanju.

Zato će trebati, da se za takve mlade ljude, koji za to imaju volje, — da se za njih sastavi knjižica »Knjigovodstvo za seljačke novčane zadruge«, u kojoj će biti sve lijepo razloženo i pokazano. A onda treba prirediti za takve ljude još posebne pisanke i računice, — pa neka se vježbaju!

Sve to ne će biti ništa čudno. Vjerujte meni: čovjek se može mnogo više naučiti sam, nego što ga može naučiti škola, a to zato, što čovjek počne sam učiti onda, kad dobije volju, i kad je već pri zreloj pameti.

Dakle: mladići — na posao! Budite si sami gospodari i upravitelji, a ne da vam gospodare kojekakvi beskućnici, dotepenci i nepoštenjaci, jer dok tako bude, zlo će biti!

(**»Knjigovodje seljačke novčane zadruge«**, Dom III. Br. 1. Str. 7.)

OSNUTAK I PRVI POKUŠAJI ZADRUŽNOG POKRETA.

»Ja vam i radi toga pišem za ovu našu zadrugu, jer sada niki ljudi gledaju na tu našu zadrugu ko prase na sikiru... To su najviše ljudi koji posudjuju uz 12 od stotine. Oni su već tako obisnji postali, da za 50 for. veksela išćedu do šest žirantov, a ja vam se, moj gospodine, ne ufam reć, koliko koštadu nas ti žiranti, jer se bojim, da mi ne ćete vjerovati... Po nekoliko dana moramo letit okolo, dok saberemo sve podpise od žirantov.... Ima, dosta ljudi, ko verujedu svakojakim puntarom, ki se za svoju kožu bojidu. Ti ljudi žividu od krvavi naši žuljev... a mi se, ranimo samo s prosenicom, — pa kad bi i te bilo!...«

»Ja »Dom« jako rado čitam, ali vidite, velika sam sirotinja, pak moram ća u drugo selo pojt i tote si ga posudit, da ga pročitam...«

(**»Pismo Jure Gračana«**, Dom II. Br. 7. Str. 111.)

»Možda vam je već poznato, da mi žene u Posavini izradjujemo razne stvari za nekoga Bergera trgovca u Zagrebu. Izradjujemo zavjese za prozore, salvete, nekakve nastolnice, vankuše, i više toga, čemu ja ni imena ne znam. Mi čujemo, da toga Bergera podupire vlada, s razloga, da naša roba ide u svijet. Na dalje se čuje, da taj trgovac naše radnje skupo prodaje. I to je ono, što mi neda mira, da se taj čovjek toliko obogaćuje, a na naš račun.

Zar nebi mogle mi, koje te stvari radimo, same svoju robu razšiljati, kad bi znale, kamo? — No toga je puno, što bi nama trebalo znati, a ne znamo ništa. Meni je, kao da sam na trnu, nešto bi rada, a ne znam ni sama, kako bi počela i što bi pitala; zato Vas molim, da mi ne uzmete za zlo, što vas uznemirujem.

Ja bi željela znati, bi li mi mogle otvoriti taj posao na svoje ime. Da se nas složi nekoliko, ja mislim, da u tom ne treba Bog zna kakve mudrije. Ili možda treba? Ako vi mislite, da mi seljakinje ne bi mogle voditi taj posao, to Vas molim, da mi u kratko javite, što o tom mislite; ako bi pak moglo što biti, što bi nam prvo trebalo učiniti? Marija K.«

Za ovoga je Bergera govorio u saboru jedan madžaronski zastupnik (Barlović) i tražio od sabora, da se Bergeru dade potpora, a hvale ga i jedne novine u Zagrebu. Ovih je dana Berger u svojem dućanu razmjestio stvari, što su ih izradile naše seljanke a on će ih poslati na svjetsku izložbu u Sent Luj (St. Louis) u Ameriku, gdje će ih zacijelo dobro prodavati, jer su stvari doista lijepe i vrijedne. Zašto bi sabor Bergeru podao potporu, to ja ne znam.

A što Preložanka Marija K. pita: bi li naše žene same mogle raditi i naći kupca za svoje radnje, to ja mislim, da bi, i to ovako: Žene raditi znadu, tu im ne treba pomoći. — Ako nemaju novaca za potrebne stvari — tu neka sabor dade potporu pa bilo i zajam; a ako ne znadu, kamo će s robom, neka u Zagrebu otvore svoje skladište (magazin), pa će trgovci doći.

No tu bi trebalo naš svijet složiti u zadrugu, koja bi imala svoja pravila i svoj red.

(»Glasovi iz naroda«, Dom V. Br. 3. Str. 43.)

Ima stotinu stvari, što naš seljak znade izdjelati od drva, a seljanka od lana i konoplje, i sve bi se to prodalo. Ne ću sve nabrajati, samo ću još jedno spomenuti, što bi našim ženama moglo donesti lijepu zaslužbu. To su ženske ručne radnje. Kad bi se naše žene primile posla, pa donašale u grad na prodaju samo ono najljepše i najbolje izradjeno, mislim, da bi možda po malo svoju nošnju proturale medju gospoje. Ne znam, ali mislim. Trebalo bi početi s rubačicama ili košuljicama za djecu. Za djecu je seoska nošnja mnogo zgodnija, mnogo ljepša, a što je glavno: mnogo je čišća (jer je bijela). A kad bi se djeca od mala naučila, možda bi poslije lakše išlo. Ali kako bilo s tim, svakako bi gospodje rado kupovale pojedine komade rublja.

(»Zaslužba od kućnih rukotvorina«,
Dom III. Br. 8. 120.)

Kako bi se tomu »izrabljivanju« na put stalo, to bi morala biti glavna naša briga. Ali kako? — to je drugo pitanje.

Neki misle, da bi najbolje bilo, da se i kod nas podignu i urede tvornice (fabrike) za svaku robu. Ali prvo — to je lako reći, ali je teže to i učiniti, jer za tvornicu treba — novaca, i to mnogo novaca. A ako dodje tudjinac i uredi tvornicu svojim novcem, mi i opet imamo malo od toga. Istina je, naš će svijet nešto zaslužiti, kako već gdjegdje i zasluži, ali ono glavno, t. j. profit, — to ide u žep onomu, čiji je novac (kapital). Zato i ovdje vrijedi ono, što i u svakom gospodarstvu, t. j. treba početi s onim, što čovjek ima, a ne čekati samo govoreći: »E, da je meni novaca!« A naš narod ima toga prilično za početak.

Da dugo ne razvlačim, kazat ću vam ovo: U svakom se uljudjenom narodu najviše troši na tkanu robu, t. j. na platno, sukno i t. d. To je posve naravski, jer se uljudbeni svijet pristojno oblači. Same tkane robe izradjuje se toliko, koliko sve ostale robe zajedno. (Ostala je roba od željeza, od drva, od zemlje, od kože, kosti i rogova, pa onda roba za hranu.) Zato nije čudo, što naš svijet mnogo troši baš za ovakvu robu, jer ta roba nije samo nužna, nego i za žensku gizdu, koja se nikad ne može zasititi. Kad bi naš svijet samo do toga došao, da naš novac za ovu robu ne bi odlazio u tudjinu, već bi to bilo vrlo mnogo. A moglo bi se i više, t. j. naš bi narod mogao izradjivati toliko tkane robe (platna i sukna) da bi imao za sebe i za prodaju ,i to najprije za domaću prodaju.

No kad kažem »za domaću prodaju«, treba to malo razložiti. Rekao sam, da dan današnji, od kada su se zadruge porazdijelile, ne može žena dospjeti na svoj ženski posao, nego mora mnogo toga (osobito predje) kupovati, što je sama prije radila. Ali kako se ova roba može izradjivati u tudjini, mogla bi se izradjivati i kod nas doma, — samo treba razdijeliti posao ovako: Jedne žene i djevojke neka rade samo oko predje i tkanja, a druge neka idu za kućnim poslom. Naravski, da to treba tek urediti, pa ću za čas kazati i o tom riječ.

Ali »domaća prodaja« nije samo to, kad se domaća roba prodaje u svom selu ili u svom kraju; »domaća« bi prodaja bila i to, kad bi na pr. naše posavske žene prodavale svoje platno našim Ličanima i Primorcima, koji danas kupuju platno za rubbje većinom iz tudjine. A bila bi domaća prodaja i to, kad bi domaće naše bosansko i dalmatinsko sukno dolazilo na pazar u naše ravnice i prigorske strane, gdje nema ovaca, pa ni vune.

Ali kako bi se to uredilo? — Za prvi početak ne bi trebalo drugo, nego da naši ljudi znadu, bi li mogli i gdje bi mogli svoju domaću robu prodati. A kad bi znali, da će naći kupca, neka svatko radi što više domaće robe onako, kako je i do sada radio.

No to je baš ona neprilika, koja muči i ostali svijet: treba naći robi tržište i stovarište, — treba znati, kako ćeš robu prodati. A u tom je naš svijet neiskusan i neupućen. Naše posavske žene nemaju na pr. ni pojma, da bi one svoje platno mogle dobro prodati Ličaninu i Primorcu; a primorska žena ne zna, da bi Posavka rado kupila vunene primorske čarape.

Kad bi se ovako po malo počelo, onda bi se mogle složiti **rukotvorne zadruge**, t. j. složilo bi se više žena i ljudi, koji bi imali svoje skladište (magazin) za robu. Ne bi prošlo dugo, i naša bi roba na taj način skoro otvorila put i u tudji svijet.

(»Seljačke domaće rukotvorine«,
(Dom V. Br. 6. Str. 90-91.)

POLJOPPIVREDA I TEKOVINE MODERNOG TEHNIČKOG NAPRETKA

Ja sam čvrsto uvjeren i dobro znam, da se nitko nije naučio gospodariti iz knjige: nitko se nije iz knjige naučio ni orati, ni kopati, ni sijati i tako dalje. To sve moraš prije vidjeti na svoje oči. Istina je, iz knjige možeš doznati svašta, pak tako možeš doznati nešto i o gospodarstvu. Ali to su sve malenkosti. Ja ne ću reći, da i malenkost ništa ne vrijedi, ali ja kažem: Nitko se nije iz knjige toliko gospodarstva naučio, da bi se moglo reći: »Od kad gospodarske

knjige čita, mnogo mu je bolje, gospodarstvo mu bolje napreduje«. Ja u to ne vjerujem. Ja znam na primjer, da mnogomu seljaku ide bolje od ruke gospodarstvo, od kad sije djetelinu — travu. Ali toga naši seljaci nijesu iz knjiga naučili, to su oni morali prije vidjeti. Isto je tako s drugom travom ili pasminom (plešinom, rasom): i to mora gospodar prije vidjeti, kakvo je i kako bi napredovalo, a onda, kad vidi, da je bolje, onda i on prima novo. — Jednom riječju: seljak ne vjeruje odmah knjizi, nego čeka, dok vidi na svoje oči. I pravo ima. Seljak ne može nešto posijati, čega još nije vidio, kako raste, jer to možda ne će nikad niknuti, a seljaku ode u ludo i rad i sjeme. Seljak ne će i ne može mnogo probati ili kušati onako na pasju vjeru.

To je jedno. Drugo je ovo: **Koliko ja znam, hrvatski seljaci gospodare u nekim krajevima posve dobro. I da ih ne gnjetu veliki porezi, da ih ne davi voda da im oblasti idu više na ruku, da se ne zatvaraju sajmovi, da mogu naši seoski gospodari prodati, što prirade — vjerujte mi: živjeli bi i napredovali baš krasno.**

Treće je ovo: Oni, koji idu baš u gospodarske škole kod nas, ne samo na nijesu bolji gospodari, nego nijesu baš nikakvi gospodari. Mnogi vas znadu, da imade u Križevcima u Hrvatskoj Gospodarska škola, u kojoj se uče gospodariti i seoska djeca. Pak što vidimo? Kakvi su to gospodari, kad svrše tu školu? Čujte, pa sudite: Malo koji od ovih izučenih školanih »ratara« — malo koji ide na svoje gospodarstvo, da sije, ore i kopa, — nego **voli ići za žandara, pandura ili pisara!** Toliko su u toj školi volje dobili za gospodarstvo, da **vole biti sluge i tudje metle nego svoji gospodari!** Mjesto da dobiju volju za bolje poljsko gospodarstvo, oni su dobili volju za lakši život, za »gospočiju«! A što je tomu krivo? Ne mogu Vam svega reći, ali ću vam reći, da je krivo i to, što su im učitelji gospoda. A nemojte mi zamjeriti, meni se smiješno čini, da gospodin uči seljaka orati i drugi poljski posao. Kad na to mislim, svagda se sjetim ovoga: Ima jedna hrvatska knjiga o pčelarstvu, kako treba postupati s pčelcima. Tu je knjigu o pčelarstvu, napisao jedan hrvatski župnik. Netko je čitao tu knjigu, pa je smislio ovo: Idem ja k tomu gospodinu župniku, da vidim sve to, kako radi. I zbilja dodje k župniku, a kad tamo, — župnik nema nijednoga pčelca, nijednoga ulišta, a napisao je čitavu knjigu o pčelima. Kako ju je napisao? Uzeo je nekakvu knjigu u tudjem jeziku i to je pretočio na hrvatski jezik. Tako vam i mnoga druga gospoda uče seljaka poljskomu poslu, a Bog zna jesu li to ikad i vidjeli, što pišu. Takvo pisanje vrijedi malo ili ništa.

Rekao sam, da naši seljaci dobro gospodare. Ali ipak nijesam posve pravo rekao. A nijesam pravo rekao s tri razloga.

Prvo je ovo: Ne gospodari se dobro u Bosni i Hercegovini. Tamo ima mnogo zemlje, koja leži pusta, i ležati će pusta, dok ne dodje Švaba, ili Čeh. To je naše zlo. A leži ta zemlja pusta prvo zato, što nije seljakova, nego begova (spahijina), pa seljak obradi samo toliko, koliko mu treba za život, a jer begu mora dati trećinu priroda, neće se mučiti za drugoga; drugo zato, što bosanskomu seljaku malo treba, što je naučan na kakav god život, pa se mnogo ne brine. Ovo jedno i drugo veliko je naše zlo.

Drugo, naš hrvatski seljak ne gospodari zato dobro što i u drugim našim krajevima, a ne samo u Bosni, ima dosta puste zemlje: ima pašnjaka, ima šikare i ži-

vice, ima močvara, i jama, puste zemlje uz ceste, uz medje i potoke, — a sve bi to seljak mogao sam urediti i obraditi, ali neće, nego kaže: »Ni naši stari nijesu toga uredili, pa su dobro živjeli.« A ne misliš da naši stari nijesu morali plaćati toliko, koliko ti danas plaćaš; ne misliš, da se je naših pedeset starih grijalo kod jedne peći i jelo iz jedne zdjele, a ti sam sa svojom babom imaš svoju pećicu i zdjeličicu, jer tvoja babica hoće biti sama svoja gospodarica, a ne bi znala pravo ni pura ni tukaca pasti; ne misliš na to da naše stari ce nijesu nosile cipela, ni pundža (kako li se to još zove), a tvoja babica hoće svijetle cipelice, i to još takove, koje škripiju: kad ide i zavija debelim mesom, sve se za njom čuje: žip, žip, žip! — To joj se hoće: žip! žip! a u vrtu nema ni šćira ni lobode, a kamo li krumpira, mrkve (korenja), kupusa (zelja) itd., što treba u svakoj kući, nego joj po vrtu rastu koprive, a morala bi ih pobrati, skosati, pak turnuti pod gubicu kakvomu kržljavom prasetu. Ali tko bi onda marširao medju svijetom, da svijet čuje tvoje žip! žip! — To eto nije dobro gospodarstvo, to nije nikakvo gospodarstvo. Danas su veći troškovi veća gizda, — zato se mora i više raditi, a ni jedan komadić zemlje ne smije biti pust. Gdje god možeš, posjeci trn i drač, a utakni kakovo zrno, — vidjeti ćeš, da će ti dobro doći, ali ti to i sam znaš, ali ne ćeš.

Treće je ovo: Naš seljak ne će raditi strojem, ili mašinom! — »Daj mi mira s vražjom mašinom! Nemam zašto da si kupim soli, pa ću kupovati mašine! A zašto mi je Bog dao ruke?« — Tako se ljutiš i ti bi imao pomi je Bog dao ruke?« — Tako se ljutiš i ti bi imao po sve pravo, da nemaš malo krivo. Što kažeš, da ne možeš kupiti niti soli, to je zlo i ja tebi ne prigovaram. Prometni se malo — ali ne kao ono vlaški pop kroz

haljinu — pa ćeš možda moći. Ali ima i takovih, koji bi mogli, pa se nekako ne će ganuti. Eto onaj plug za ogrinjanje kukuruza. Ti pitaj one koji s njim rade, pa će ti reći koliko vrijedi: za jednu godinu će ti vratiti novce. — A što ono pitaš zašto ti je Bog dao ruke, upitati ću ja tebe: A zašto ne oreš noktima kad ti je Bog dao ruke? Zašto ne zabijaš čavla (eksera) šakom? Što će ti kladivac? Zašto uzimaš u ruke grablje (roglje, zubače ili zubce) — zašto ne bi rukama i prstima spravljao sijeno? Eto vidiš: i plug, i motika, i grablje i zubci, — sve to su male mašine. Kad hoćeš fino i gospodski živjeti, kad hoćeš i cigaru zapaliti, kad ti babica Židovu nosi krajcaru za kojekakve tričarije, a ti hoćeš možda čak i »Dom« čitati — e, onda, dragi moj, nijesu dosta male mašine, nego treba i velikih. Zato čovjek i ima pamet, da smišlja i da si olakšava posao.

Ali ima još dosta stvari, i to velikih, koje bi trebalo znati hrvatskom seljaku za njegovo gospodarstvo.

(»Bili DOM pisao o gospodarstvu«,
Dom I. Br. 17. Str. 263—267.)

Sve to zajedno moralo bi se više no ikada prisiliti našega poljodjelca, da si nekako olakša tu muku. Ne mislim na to, da bi i mali posjednici poljodjelci vukli plugove parnjačom (lokomobilom), nego mislim na ono potrebnije, ili bolje: na ono baš najnužnije orudje, kojim poljski posao postaje lakši. A to je plug, i to željezni plug, za oranje, pa onaj za ogrinjanje (drugo okapanje) kukuruza. Ali ja se sve bojim, da vas ima koji za taj plug niste još ni čuli, a kamo li da biste ga vidjeli. Kako bilo, moram vam reći: to je roba, to je blaženstvo! Ne samo da više urodi za cijelu trećinu,

ako se sije na redove mašinom (jer posve jednako pada zrno do zrna), nego je to, kako rekoh upravo blaženstvo, taj plug, koji ogrinja kukuruz. Ja sam čuo žene, što su mi pripovijedale: da su one sada u devetom nebu. Koliko su se nagrbile i na suncu čitave tjedne napekle, a sada jedna kobila tim plugom obavi sve to u nekoliko dana. Sad si žene, mogu sašiti i drugi posao oko odijela opraviti, a to nije mala stvar. Prosudite samo, koliko više Židovi pazare, od kada su se ljudi porazdijelili, te žene nemaju kada, da spredu, satku, sašiju i t. d. A koliko bi i čovjek mogao priraditi za svoje gospodarstvo, kad bi se brže i lakše riješio poljskog posla! Nema dakle nikakve sumnje, da bi sve to bilo dobro i predobro, pa bi ste se i vi, koji niste čuli za taj plug, lako popitali, kad bi bilo novaca. To je ona nevolja! A još je to veća nevolja kod nas i to s ovoga razloga: Nigdje na svijetu nisu poljski strojevi tako skupi, kao kod nas. Ne ću govoriti o tom, što su ti strojevi za cijelu polovicu jeftiniji u Americi; nego spominjem, da su mnogi jeftiniji (za trećinu i za četvrtinu) n. pr. u Rumunjskoj. Ne ću ni toga razlagati, zašto su skuplji, samo vas upozorujem, da su jeftiniji baš u onim zemljama, od kuda žito k nama dolazi tako, da mi svoga ne možemo prodati po cijeni. Razumije se, da oni mogu i zato jeftinije davati, kad mogu jeftino kupovati strojeve i njima raditi. Ali da se vratimo na novce. Ja znam koješta po malo, hvala Bogu, — ali kako da dodjete do novaca, toga bome ne znam ni ja. Ali sve bez šale, moram vam kazati ovo: vrijeme je već, da se za te strojeve postara država, kad ih seljak ne može kupiti. Neka se nitko proti tomu ne buni. Kad država stotine tisuća daje ne samo na suce, nego i za sudbene zgrade i pokućtvo u njima: pa kad toliko daje za kazalište (teatar), ja ne znam, zašto ne bi kupovala plugove. Borami, — ne znam! A zašto onda na sve moguće načine pomaže tvorničarima (fabrikantima)? Zar je poljodjelac zbilja zadnji?! Ali ne ću vas barem ja za nos voditi, pa vam otvoreno kažem: ne će toga biti tako skoro. Zato vas ovo savjetujem: **Složite se! Neka vas se slože tri, četiri, — pa kupite taj blaženi plug. A ako nemate novaca, — uzajmite u svojoj »Hrvatskoj seljačkoj zadruzi«, — ako ju imate**; ako je nemate, uzajmite gdje bilo, — isplatit će vam se, — a onda **osnivajte zadrugu. Bez zadruga — ništa!**

(**»Poljodjelski strojevi«**, Dom IV. Br. 6. Str. 87-90.)

Više sam već puta spomenuo kako se je svijet ponajviše zato promijenio, što se ljudi dan danas lako mi ču i sele i jedni za druge lako doznavaju. Sve se to može, od kada su posagradjene **željeznice i parobrodi, pa brzojavi i pošte**, ili jednom riječju općila ili »komunikacije«. Za koješta se može sumnjati, je li to zbilja napredak, ili nije, **ali ova općila medju ljudima — to je bez svake sumnje napredak.** Čovjek sam za sebe ostao bi valjda za uvijek kao živina; tek medju ljudima probudjuje se u čovjeku dobro i zlo. Zato se bore gradovi i krajevi, da dobiju željeznicu, luku, ili poštu zato se i troše veliki milijuni na sve to.

(**»Ne možemo jedni k drugima«**,
Dom IV. Br. 18. Str. 282.)

DRŽAVA I POLJOPRIVREDA

Obavezne poljodjelske zadruge. Država ili vlada — ona danas može sve, ona može, što hoće. Kažu neki, da je država svemoguća! I skoro bi čovjek rekao, da je tako. Badava izbori, badava i zastupnici, — ako vlada ne će ili ako vlada hoće, — sve je uzalud, — ljudi kažu: bit će onako, kako vlada hoće!

Ja mislim, da ipak nije baš tako, ali je istina, da vlada i država može danas mnogo, vrlo mnogo i to ne samo u politici, nego i u gospodarstvu. Mnogi se čude: kako to? Država prije nije bila tako svemoguća. To je istina, da nije bila — ni deseti dio toliko moguća, a zašto? Zato, što nije imala novaca! Znate još i vi, kako se je prije malo, poreza plaćalo. Ali od kad su države odredile, da se porez mora u redu plaćati i to veliki porez, -- od onda je vlada nešto posve drugo, nego što je prije bila! Ne samo to, da se novcem dade koješta urediti, nego vlada plaća i činovnike. A činovnici — to su školani ljudi, to je vojska! A vojska, što se bolje i u redu plaća, to je vjernija, a s vjernom i poslušnom vojskom možeš osvojiti pol svijeta! Eto, zato je država i vlada svemoguća

A zašto sam vam ovo razlagao? — Čujte! Kad je država tako moguća, i kad ona ima najviše narodnoga novca u svojim rukama, nije čudo, što svaki traži od države pomoć. I zbilja je država dosta pomogla prometu i trgovini, — **ali vrlo malo poljodjelstvu.** Sad je došlo vrijeme, da pomogne i poljodjelstvu. Ne ću vam danas na dugo razlagati, samo ću vam kazati, što snuje bečka vlada: ona snuje takav zakon, da će svaki poljodjelac morati da se pridruži poljodjelskoj **zadruzi** u svom kraju.

Vidi se na sve strane, da sam jedan poljodjelac ne može gotovo ništa, a kad bi se složili i združili u zadrugu, nešto bi ipak više mogli. Ali jedno to, što svijet nije upućen, drugo to, što je jedan drugomu jalan i zavidan, — takve se zadruge teško slažu. A po ovom zakonu morat će baš svatko pristupiti u zadrugu, jer će

Ja nestrpljivo čekam, dok izađe taj zakon, pa da vam razložim, hoće li što biti od toga.

(»**Poljodjelske zadruge**«, Dom III. Br. 2. Str. 30.)

ŠTO DRŽAVA DAJE PODANIKU? — Kaže se, da država daje podanicima sigurnost osobe i imetka, t. j. država brani podanika od svake ljudske sile: da ga tko ne ubije, ne zatvori, i da mu ne otme, što ima. Podanik može, kaže se, mirno živjet i svoje uživati. — Ne ću sada da o tom raspravljam: Čuvaju li čovjeku više život i imetak oružnici (žandari) i strah pred vješalima i zatvorom, — ili ga pak više čuva to, što se ljudi boje Boga, što imaju dušu i razum. Ja bih barem rekao, da bi uzalud bili svi žandari, vješala i tamnice, da ljudi nisu ljudi, a osobito da ljudi nemaju razuma, koji im kaže, da se ubijanjem i otimačinom ne može trajno živjeti ni pasji, a kamo li ljudski.

U ŠTO IDU DRŽAVNI NOVCI? — Velik dio državnih novaca troši se danas, to je istina, na vojsku, koja bi imala čuvati sigurnost od neprijatelja. Vidimo, da se državnim novcem uzdržavaju toliki generali i časnici, koji dižu gotove novce svaki mjesec. A to je pomoć mnogim familijama: one od toga živu. — Dalje se troši mnogo na sud i na upravu, t. j. na mnogobrojne činovnike, pa i tu vidimo, da je to ne samo lijepa pomoć tolikim gospodskim familijama, nego gospodske familije od toga i živu, hrani ih država, jer svaki mjesec dobiju gotovo, što im treba za život, — dobiju novac. Ali osim plaćenih službenika ima u državi ljudi, koji ne dižu plaće za svoju službu, nego im država pomaže novcem, da dodju do imetka. Ne mislim baš na to, što država daje baš novčanu potporu fabrikama, nego mislim na to, što država troši silne novce za takove stvari, koje su na korist ovomu ili onomu staležu. Isto tako ima u državi takovih zakona, koji su korist većinom **jednomu** staležu.

Dugo bismo se zadržali da vam stajem razlagati, komu su najviše na korist na pr. željeznice. Dosta je kazati, da danas mnogi ljudi živu samo zato, što je država dala takve i takve zakone.

A ŠTO IMA SELJAK-POLJODJELAC OD DRŽAVE? — Kad promislimo, tko gospodari državnim novcem i tko daje zakone, onda će na to pitanje svatko lako odgovoriti, pa ne treba, da ja odgovaram. No to već ide predaleko, pa već gotovo u svakoj državi ima posebna stranka, koja traži, da i poljodjelac dobije svoje od države, t. j. da država pomogne i poljodjelstvo. Takve se stranke zovu »agrarne« t. j. poljodjelske stranke (»ager« se latinski kaže »polje«).

U ČEM BI POLJODJELCU TREBALO POMOĆI? — Pet ima glavnih stvari, koje poljodjelcu ne dadu napred, i to; prvo, što nema zemlje, ili je nema dosta; drugo, što je zemlja diobom previše raskomadana; treće što je zemljište zaduženo; četvrto, što ne zna i nema čim dobro polja obdjelavati, i peto, što prirod (ljetinu) ne može dobro prodati.

KAKO DRŽAVE POMAŽU POLJODJELCU? — Da se onih pet neprilika ukine, ili da se barem umanje, ima u raznim državama različnih zakona. Tako da poljodjelac ne ostane bez zemlje, ima zakon, da se poljodjelcu nikada i za nikakav dug ne smije sva zemlja prodati. — Da se zemlja previše ne komada, ne smije se u nekim državama dijeliti, nego najstariji brat mora ostale isplatiti. Za ovu treću i četvrtu nepriliku države se malo staraju. A proti onoj petoj, t. j. što poljodjelac ne može prirod prodati, radi se ovo: zabrani se uvažati žito i blago iz tudjine, t. j. udari se na tudje žito i blago carina: tko iz tudjine hoće da proda u ovoj na pr. državi, mora plaćati carinu.

TREBALO BI UREDITI »POLJODJELSKE OPĆINE« — No sve ovo slabo pomaže, i to najviše zato, što se prava briga za poljodjelca ne vidi ni u jednoj državi. Da se koja država stara za poljodjelca tako, kako se stara, na pr. za vojsku, ili činovnike (suce itd.), ili za više škole, — oho! gdje bi danas bilo poljodjelstvo! Ali tomu nema ni traga. Pamtite dobro: Uprava je uređena i malo ne sve drugo tako, kao da u državi živu samo gospoda, i kao da nemaju briga za drugo, nego za sebe. A kad promislimo da, na pr. u hrvatskom narodu ima od sto ljudi oko 90 poljodjelaca, — ne treba ni pitati, je li to pravo i u redu, da je država uredjena na gospodsku. Već je zadnji čas, da se ta starinska zabluda ukloni i naša hrvatska zemlja preuredi tako, kako to treba za poljodjelsku zemlju. A kad se tako uredi, onda će se pomalo, ali stalno, ukloniti i onih pet neprilika. Mjesto »političkih« ili »upravnih« općina treba selima urediti **»poljodjelske općine«.**

ZAŠTO SU POTREBNE »POLJODJELSKE OPĆINE«? — Vi već odgovarate ovako: »A što bi bile potrebne! Zar ne plaćamo dosta i bez njih?!«

Istina je, plaćate. Ali pazite: Vama je žao, što plaćate zato, što ne znate, za što plaćate. A kad čovjek znade, za što plaća, onda mu nije žao za ono, što plati. Kad vam razložim, kakva bi imala biti poljodjelska općina, uvjerit ćete se, da pravo govorim.

A sad da vam kažem samo ovo: **Ovako se dalje ne može. Naši su poljodjelci prezaduženi. Zemlja im je raskidana,** pa ima radi nje i mnogo pravde. U mnogim krajevima uništuje prirod voda ili druga neprilika, koja se može ukloniti. Naš poljodjelac ne zna gospodariti, nema čim, a mnogi ni na čem. Ne zna i ne može prirod prodati, kad bi i smio i mogao: treba mu samome.

A sad vas pitam: Tko se stara, da se sve to zlo ukloni. — Tko ili nitko. Nešto zakona i naredaba, što ih ima za poljodjelstvo u našim krajevima (banskoj Hrvatskoj i dalmatinskoj Hrvatskoj; o Bosni ne govorim, jer je tamo užasno) — to nije dosta, da se narod izbavi i sačuva od propasti. U nekim poljodjelskim stvarima imadu riječ oblasti, općinske i kotarske. Nitko pametan ne će kazati, da je to ono pravo. Što mogu na pr. gospoda kotarski pretstojnici u tim teškim stvarima? U jednu riječ: Mi smo Hrvati poljodjelski narod: od stotine ima nas oko 90 poljodjelaca; zato hoćemo i tražimo, da svakoj našoj hrvatskoj vladi i hrvatskom saboru bude prva i glavna briga — briga za poljodjelca.

A budući put ću vam razložiti, kako se čitava uprava u hrvatskoj domovini ima postaviti na novi temelj, na novu osnovu, — na poljodjelsku, na seljačku osnovu. Glavni kamen toj osnovi ima biti **»Poljodjelska općina«.**

(**»Poljodjelska politika«**
Dom V. Br. 13. Str. 199—202.)

POLJODJELSKE OPĆINE

Prije nego što vam po redu kažem, kako bi se imala urediti **Poljodjelska općina**, o kojoj sam posljednji put počeo razgovor, treba da dobro u pameti držite tri stvari, i to:

Prvo: Od silnoga novca, što ga danas imade država u rukama, najmanje ga ide poljodjelcu u korist. To nije pravo i to se ima svojim putem promijeniti.

Drugo: Nije dosta to, što gotovo svi zakoni imadu pred očima sve druge staleže, a najmanje poljodjelce, vidimo još i to, da država posebnim zakonima brani neke staleže. Jeste li na pr. kada čuli i vidjeli, da bi pop morao s palicom po svijetu? Niste. A zašto niste? Zato, što imamo takove zakone i uredbe, da pop na pr. ne može propasti. Tko je jedan put pop taj se ne mora bojati za svoj kruh, dok je živ: mora se za njega naći bilo što, pa ne bio ni on ni za što. A sve je to radi »staleža«. — Napokon možemo spomenuti i to, da je država u posljednje vrijeme učinila nešto i za četvrti stalež, t. j. za radnike. Nije to Bog zna što, ali ipak je nešto; ipak je odredjeno, da gospodar (poslodavac) i radnik sam baš mora plaćati u bolesničku blagajnu, pa se siromah radnik nema barem toga bojati, da će gdje god za plotom izdahnuti. Malo je to, istina je. Više je ono, što se snuje u drugim državama, na ime, da bi i radnici dobivali u starosti mirovinu (penziju).

Ne ću razlagati toga, kako popovi svoga čovjeka ne dadu ni na »svjetski« sud, ni u »svjetski (t. j. obični) zatvor«, nego mu sami medju sobom sude; ne ću, velim, toga razlagati, jer je to druga stvar. Ali treba svakako spomenuti, kako je država stvorila za trgovce i obrtnike posebne urede. Tako zvane Trgovačko-obrtničke komore, u kojima trgovci i obrtnici vijećaju o svojim stvarima. A samo za poljodjelce neka daju odredbe ljudi, koji najviše puta nemaju pravoga pojma o seljačkom životu ni o poljodjelskom poslu.

Eto, vidite, tako država pomaže drugim staležima i novcem i zakonom, da i ne govorim o tom, kako je svakomu drugomu staležu lakše doći u školu, nego seljaku, jer su sve glavnije škole u gradu. Samo poljodjelci kojih ima najviše, — samo oni neka si pomognu sami, kao da oni nisu u državi.

Nije napokon ni veliko čudo, što se na pr. Englezi ne staraju mnogo za poljodjelce, jer tamo pravih poljodjelaca-seljaka ima vrlo malo. Engleska se hrani iz preka iz mora, gdje vlada nad silnim zemljama i narodima (u Azijskoj Indiji, u Južnoj Africi, u sjevero-američkoj Kanadi itd.). Ali da se za seljaka ne stara naša država, gdje nas od sto Hrvata ima oko 90 poljodjelaca-seljaka, — to se ne bi smjelo i dalje bez brige gledati.

Na sve ovo mogao bi tko odgovoriti, da ima zakona i za poljodjelca. To je istina. Ali je istina i to, da je tih zakona vrlo malo, a da i ne govorimo o tom, kakvi su ti zakoni. No što je glavno, to je ovo: Nijedan poljski zakon ne će i ne može donesti koristi, ako prvo: **sami poljodjelci** ne odlučuju, kako se imade po zakonu upravljati i ravnati, i drugo: ako nema sredstava, t. j. novaca, da se poljodjelcima pomogne.

Zato, hoćemo li, da država poljodjelcima dade onu pomoć, koju daje drugim staležima, pa i još veću, po pravici, nema druge, nego da se po zakonu stvori **Poljodjelska općina.**

Ta Poljodjelska općina ima biti samouprava (autonomna), t. j. poljodjelci-općinari sami odlučuju, što će i kako će; drugo: Poljodjelska općina treba da ima svoj proračun, t. j. novaca za svoje potrebe.

A glavni bi posao Poljodjelskoj općini bio ovo:

1. Poljodjelska općina popravlja zemljište: suši močvare, kopa kanale i t. d., i to **sama,** ili sa **susjednim općinama.**

2. Poljodjelska općina vodi gospodarenje, t. j. uči i upućuje poljodjelce-općinare, **kako** se bolje gospodari; pazi, da ne bude nigdje neobradjene zemlje; dobavlja sjeme, gnoj, poljodjelsko orudje (alat), strojeve

(mašine), bikove, ždrijepce itd.; pazi na zdravlje domaćih životinja i uzdržava Poljodjelsku školu.

3. Poljodjelska općina nadoknadjuje općinarima štetu od tuče, pošasti itd.; daje u zajam ili dobavlja općinarima hranu, blago, orudje, pa i gotov novac, te vodi besplatno sve poslove, koji se tiču zajma (kredita) njezinih općinara; stara se za prodaju blaga.

4. Poljodjelska općina daje odredbe za pašnjake i šume; sudi kao prvi sud u smetanju posjeda i o poljskim i gospodarskim štetama, te postavlja poljske straže (poljake ili poljare); ima napokon službenika, koji bez posebne plaće obavlja općinarima sve gruntovne poslove: kupoprodajne ugovore, prenose itd., a ujedno vodi u redu općinsku gruntovnicu.

Još bi se mogle dodati dvije stvari, ali za sada je dosta i ovo, da uzmognete prosuditi, što bi i kakva bi imala biti ta nova Poljodjelska općina.

Razumije se, da onda ne bi trebalo današnjih upravnih ili političkih općina, niti onih Zemljišnih zajednica. Njihove bi poslove posve ili velikim dijelom preuzela Poljodjelska općina, kojoj bi glavni posao bila briga za gospodarstvo.

(**»Poljodjelska općina«,** Dom V. Br. 14. Str. 216-218)

Danas vrlo često moraju gospodariti i mladi momci i dapače nejaka djeca. A od kuda će mladić sa osamnaest godina ili čak dvanaet godišnji dječak, znati smisliti i skrojiti, kud bi što najljepše prispjelo u njegovo gospodarstvo, kad se toliko puta u čitavoj zadruzi medju desetak i dvadesetak odraslih muškaraca nije mogao naći pravi gospodar?

I sad treba naći samo put i način, kojim bismo mladim seljačkim gospodarima-samcima najprije kako

tako zamijenili negdašnje zadružne gospodare, a s vremenom učinili od njih razumne iskusne, a po tom i jake gazde. Ali to je tako velika stvar, da će ju danas sutra morati uzeti u ruke prava Hrvatska narodna vlada.

(»**Kako to, da sve manje imamo, a sve više radimo**«, Dom III. Br. 16. Str. 249)

BILANCA HRVATSKE SELJAČKE KUĆE

Kakva je **bilanca hrvatske seljačke kuće**? Kad bismo to htjeli znati, trebalo bi odgovoriti za svaku seljačku kuću na ova tri pitanja:

I. Ima li tvoja seljačka kuća kakvoga kapitala? — To znači: Imaš li više zemlje, nego što ti treba, da se prehraniš? Za koliko je imaš više? Kako dugo bi mogao živjeti od njezina priroda jedne godine, pa da i ništa ne radiš? A onda i to: Koliko ti je zemlja (to jest cijelo gospodarstvo) doneslo novoga kapitala, t. j. kako bi ti dugo bez popravka mogla stajati kuća, štala (pojata ili košara) i druge zgrade i orudje? Kako bi dugo mogao živjeti samo od blaga, žitka, odijela i smoka, što ga imaš?

Koliko si komu uzajmio novaca, a koliko je tko tebi dužan? — Sve to skupa (ako odbiješ dug) — to je **tvoj kapital.**

II. Koliko radiš, a koliko uživaš? — Osjećaš li, da se previše mučiš, a premalo užiješ? Naužiješ li se glada, žedje, vrućine? Osjećaš li, da bi ti trebalo okrepe, a nemaš je? Osjećaš li, da si već slab i bolestan — samo zato, što se više mučiš, nego što užiješ? Vidiš li — **jednom riječju — da ti imaš nešto, ali gubiš** život, ti i tvoja djeca, koja su možda već u utrobi materinoj počela stradat i od muke i glada i tako umirati prije poroda?! To je **tvoj život.**

III. Za koliko na godinu prodaš, a za koliko kupiš? — **To je mjera za tvoju kuću prema drugoj i prema svijetu.**

Kad bi na ovo došao po jedan samo odgovor iz svakoga kraja, gdje živi hrvatski narod, — **nema toga čovjeka, mislim, koji se ne bi prestrašio, a mnogi bi zaplakao. Zaplakati bi morao, kad bi čitao odgovor na II. pitanje, — jer nema toga, tko ne bi proplakao nad čovjekom, koji umire...**

Jest, ne znadu sva gospoda, ali ja znam — i vi znate — da naš narod — umire: djeca u utrobi materinoj počinju već umirati.

Tako i umiru, tako i propadaju narodi, kao da ih u zemlju nestaje; onda, kad počnu umirati već u utrobi materinskoj, jer je više muke, nego užitka. Tako su mnogi već propali...

Nisam bio nakanio ovako svršiti, — ali ne mogu drugačije, jer bilanca hrvatske seljačke kuće pokazuje ne samo to, da nema kapitala, nego i to, da nestaje već i života...

(»**Bilanca hrvatske seljačke kuće**«, Dom III. Br. 5. Str. 72-73)

TUDJINCI U HRVATSKOJ

Vi znadete, da je kod nas po svim hrvatskim zemljama dosta tudjinaca. Ovi su tudjinci došli k nama ponajviše za trgovinom. Od ovih tudjinaca trpimo mi Hrvati štetu.

Tudji svijet može kod nas prodati, što sam ne treba. A znate: samo takav čovjek može nešto privrijediti, kojemu je njegov rad i posao plaća. Što nam zemlja

daje, to mi dajemo za tudji rad. Mi tako nikad naprijed.

A na ovaj način velik dio našega gotova novca ide u tudjinu. **I ono malo gotova novca, što mi dobijemo za svoje blago, žito i drugi prirod, — i to odlazi u tudjinu: najprije za porez, onda činovniku,** a od njega velik dio u tudjinu. Zato kod nas nema kapitala.

Tudjinca ćete vidjeti malo ne uvijek i svagda na jednoj strani, a narod na drugoj strani.

»Pa, — reče Konavljanin — ne biste li vi mogli nama dobavljati žito, a mi vama vino i ulje? Ne bi li to moglo ići ravno iz naše ruke u vašu ruku, a ne da mi plaćamo profit tudjincu, koji od vas kupuje, pa nama prodaje, i od nas kupuje, pa vama prodaje?«

To su vidite, velike stvari: prvo tudjinci trgovci prodavaju nama tudju robu; drugo: oni nam prodaju i našu robu i **tako se kod nas obogaćuju.** A mi jedni za druge i ne znamo, mi ne možemo nikud naprijed.

Pazite dobro: Doklegod bude ovako, mi Hrvati ne ćemo moći nikamo naprijed, uvijek ćemo biti tudji sluge, uvijek ćemo visjeti u tudjinskoj ruci. Badava ćemo se mi dozivati na okup i pod jedan krov: **dok ne budemo gospodari svojoj muci i svomu imetku, — ostat ćemo rastepeni.**

(»**Tudja roba**«, Dom II. Br. 2. Str. 23 i 24)

U današnje vrijeme pun je svijet tvornica, trgovine i prometa, a tu nema ništa bez novaca i kredita. Tu je već toliko vrsti novaca, toliko mjenica, dionica (akcija), obveznica (obligacija) i stotine drugih papira državnih i posebničkih, da se mnogomu sve u glavi puši! »Najbolje bi bilo — misle takovi — pustiti sve to do bijesa, pa se lijepo doma stisnuti, raditi i prirod trošiti, a ne miješati se u tu vrevu, gdje te mogu samo

prevariti i oguliti!« — Ali to već danas nije moguće. Danas već seoski čovjek ima posla s mjenicom, a i s dionicom, pa gotovu pak s novcem. Ne starati se za to i prepustiti to komu ti drago, — to je isto, što i predati se na milost i nemilost onima, koji živu (i dobro živu) samo od toga posla, što premeću novac, t. j. pribavljaju kredit (zajam). Stotine i tisuće familija (osobito židovskih) živu samo od toga! **A pitam ja vas: Na čiji račun i od čije muke živu? — Na račun i od muke onoga, koji ni ne zna, što je to bilanca, koji nikad ne pita, koliko daje, a koliko traži, pa najedanput, kad mu treba, trči amo, trči tamo, dok ne uleti u paukovu mrežu.**

(»**Gospodarska bilanca**«,
Dom III. Br. 4. Str. 58-59)

Kod nas Hrvata nema još svakakvih fabrika, naši ljudi ne znadu izradjivati željeza i željeznog oružja i stotinu drugih stvari. A tko će biti tako lud, da se uči ovo i ono, da troši, — kad sve to gotovo dolazi iz tudjine? I tako se mi nikada ne ćemo osoviti na svoje noge, ako k nama bude smjela dolaziti tudja roba, uvijek ćemo morati kupovati tudju.

Kako ćemo se mi obraniti od tudje robe? Mi Hrvati nijesmo sami svoji, mi ne možemo, — kad bi i htjeli — zabraniti tudje robe, ne možemo na tudju robu udariti carine. Mi nijesmo sami u **svojoj** državi, pak ne možemo reći: Ovo nam treba, ovoga nam ne treba: ovo se može, a ono se ne smije k nama donašati i uvažati.

(»**Što su to trgovački ugovori?**«,
Dom I. Br. 21. Str. 332.)

»NAŠ ZAGREB«. Pod ovim naslovom pišu jedne zagrebačke novine o Zagrebu tako, da je to vrijedno spomenuti. Čujte malo! Najprije pripovijedaju, kako i tudjinci, pa li naši neprijatelji, hvale Zagreb: da je lijep, čist, da u njem ima znanja i umijeća. A sada pišu same te novine: »Tako lijepih gospoja i djevojaka kao kod nas, nije lako naći ni u svakom velegradu. A tako su skladno i zgodno odjevene, da ne zaostaju ni za Bečankama ni za Parižankama. Pa onda ta naša mila dječica, naša nada! Koliko ih god ima — a Hrvatici još, hvala Bogu, nije muka biti mati — koliko ih god kaže, ima, jedno ljepše od drugoga. Čuvao ih samo nebeski Otac, da ojačaju i ponarastu, pa da budu pametnija i valjanija, nego što smo mi nekoji«. — »Da, naš je Zagreb krasan grad«, pišu dalje te novine. Kuća se diže za kućom, jedna krasnija od druge, nastaju nove ulice, novi krasni cvijetni nasadi. »Ali kad tako prolazimo« — pišu dalje — »i sve to gledamo, tad nas nešto kao grize u duši. Smije li to sve tako biti? Smije li tako zapuštena zemlja kao što je Hrvatska, smije li imati takav glavni grad, kaošto je Zagreb. Dok je po našim selima malo radosti, ne čini li ti se ovaj lijepi Zagreb kao divljak, koji si je metnuo gospodski klobuk na glavu? Tako se pitamo, a ne znamo si odgovoriti. Ali se ipak tješimo, da je pamet u glavi i da bez srca nema života.« A Zagreb je naše srce — vele na koncu ove novine — pa se i dalje starajmo za to naše srce: neka Zagreb bude sve to ljepši.

Ovo je sve jako lijepo napisano, pa »DOM« posebice hvali sa svim seljacima ovim novinama, koje su kod ljepote i krasote pomislile i na naše seljake i teški njihov i mučni život. Ovo su jedine naše novine, što

ja znam, koje su ovako zgodno i pametno jedan put pro govorile o Zagrebu.

Jedno bih ja samo dodao ovomu pisanju, a to je ovo: Istina je, Zagreb je hrvatsko srce, a srce tjera krv u sve dijelove tijela. Ali od kuda dolazi krv u srce? Ima li ovaj čovjek zdravo srce, koje se ne hrani iz svoga tijela, nego mu kojekako priredjene tekućine uštrcavaju pod kožu, da ga kako tako uzdrže na životu. Norma. — A takovo je srce, čini mi se, Zagreb. **Zagrebu ne dolazi duhovna hrana iz naroda, nego mu uštrcavaju kojekakve tudjinske čorbe. Tko u Zagrebu pita za narodno mišljenje, za narodne želje i nade?** Za koju se od onih lijepih gospoja i djevojaka može reći, da s pravom ljubavlju i veseljem gleda na seljački narod, i na sve njegovo?

(**»Naš Zagreb«**, Dom I. Br. 10. Str. 157-158.)

Nitko nije htio ostati u narodu i s narodom, nitko nije htio ostati njegov, tkogod je izučio **tudjinske škole**. Iz naroda je sve bježalo i ostavljalo ga u njegovoj nevolji i neznanju. Tako je to trajalo stotine i stotine godina! A što se je dalo učiniti od seljaka, da ga je tko već stotine i stotine godina učio onako od srca, s pravom bratskom ljubavi i željom, da ga kao brata dovede k svjetlu, k dobru i k sreći! Kolike su debele knjige napisane, u kojima ništa drugo nema, nego samo nauk, kako se ljudi lakše drže u ropstvu i neznanju! A gdje bi danas bio seljak i cijeli narod, da su naši ljudi mjesto takvih knjiga trošili svoju pamet i um na to, da nauče narod, kako se živi u ljubavi i u slobodi. Tako se je rodila velika misao i započelo veliko

djelo: rad za narod. Gospoda to zovu preporod, t. j. da su se na novo rodili, koji su to spoznali.

(»Što bi moglo biti od seljaka«,
Dom IV. Br. 2. Str. 17—20.)

Ako ne vjerujete, ogledajte se oko sebe: Gdjegod se u nas gradi i diže velika kakova tvornica ili fabrika, — **gospodar** joj je **tudjinac,** kakav Francuz, ili Nijemac. I ne samo da je gospodar tudjinac, nego su svi **gospodarčići — sve sami tudjinci, sve do zadnjega nadglednika. A naš Hrvat samo radi i tegli, vuče i znoji se za onu plaću, koju mu odredi tudjinac.** Propane li koja seoska kuća našega roda, — tko će kupiti zemlju, nego opet tudjinac? Prodaje li se velikaška zemlja, — opet će ju kupiti tudjinac, ili Židov.

Zato, ako vas neprilika kakova dovede u glavni grad **Hrvatske, u Zagreb,** pa ako poslije podne prolazite uz glavne kavane na trgu Jelačića bana, pa ako malo prisluškujete evo vam moja riječ, da ćete malo razumjeti: slušate, slušate, — a to samo: »Sokter, bosokter«, pa opet »Sokter, bosokter!«

Kada god ja prolazim uz ove kavane i gledam tudjinski taj svijet i govor, a vidim, kako im je dobro, jer sjede, razgovaraju, piju, puše, a lijepo su obučeni, i ugojeni — pitam sam sebe: »Od kude im to dobro? Ne oru i ne kopaju pa ipak lijepo živu, dobro im je evo u našem domu. A seljak naš muči se i krvološi, i svaki mu je dan sve to gore, ima sve to manje... Možda baš zato seljak ima sve to manje možda je njemu baš zato sve to gore, što je medju nama tudjincu sve to bolje? — To ne treba ni pitati, to prosta pamet kaže.

(»Dom i svijet« I. god. Br. 13. Str. 193-194.)

Još ću vam jednu vrst takovih ljudi spomenuti kod **nas Hrvata,** i **to najgoru, a to su tudjinci, koji hoće, da ih svijet drži za najveće Hrvate.** To su spekulanti. Oni vide i znadu, da se tudjincu pravo ne vjeruje, pa zato viču i pišu, da su i oni Hrvati. I ludi svijet više puta povjeruje, a ne vidi, kako se ovi **spekulanti sami u laž tjeraju:** Kažu, da bi Hrvati morali **zaslužiti to i to, — a po čem bi i zašto zaslužili, kad su to** sami lopovi i izdajice!

(»Ne gadimo svoga gnijezda!«,
Dom III. Br. 18. Str. 278.)

No pok. je Starčević ipak imao pravo toliko, koliko je istina, da hrvatska gospoda previše troše i da previše drže do tudjinca. Ali to nijedno nije čudo. Ono prvo ne treba da vam razlažem, a i za ono drugo znate, kako sam posljednji put rekao: **da su mnoga naša gospoda po srcu više tudjinci, nego Hrvati, jer su im misli iz tudjinskih knjiga.**

(»Što je sudjeno nama Hrvatima«,
Dom V. Br. 2. Str. 23.)

Eto, tako vam narodi propadaju. Ponovimo u kratko sve to ovako: 1. Gospoda otpadaju od svoga naroda za volju tudjincu, a za svoju korist, da dobro živu. To su odmetnici ili renegati.

2. Prosti i neuki narod ide u tom za gospodom, i to što od srama i želje za **gospodstvom, što** opet od nevolje.

3. Narod strada, propada i gine zato, što tudjinci i odmetnička domaća gospoda bolje živu od cijele narodne muke. Tko hoće da narod spasi od propasti, taj

mora zapriječiti ono prvo, drugo i treće. I tko to čini, za toga se može reći, da narod spašava.

(**»Tko je spasio hrvatski narod«,**
Dom, br. IV. 21. i 22. Str. 327.)

Kako ima siromašnih ljudi, tako ima i siromašnih naroda. **Mi smo Hrvati siromašan narod, mi nemamo velikoga blaga ni bogatstva, k nama ne dolazi bogatstvo iz tudje zemlje nit smo još svojim radom i štednjom skupili toliko, koliko nam je potrebno.** Zato bi svi Hrvati morali paziti na dvoje. Oni bi morali paziti prvo na to, da svaki suvišni novčić dadu za stvari **čitavoga** naroda, mjesto da ga potroše na luksus. Njihov luksus neka bude to, da **pomognu svemu, što je hrvatsko,** a toga ima mnogo, čemu treba pomoći, pa ću vam to prvom zgodom i kazati. — A drugo, na što bi morali naši ljudi paziti, jest to: da svaki novčić, što se troši na luksus, da ga dobije **naš** čovjek, da što manje otidje u tudjinu i tudjincu u žep.

(**»Što je to luksus i bi li moglo biti bez njega?«**
Dom I. Br. 8. Str. 124. i 125.)

»Dakle ti još i hvališ Hrvate, što su nikakvi trgovci?« — Hvalim — i Bogu hvalim, — što je još tako, ako već i jest tako. Dokle god ja vidim, da se Hrvat hvata svakoga i najtežega posla, da se pošteno prehrani, dotle hvalim Bogu, što se ne hvata **ovakve** trgovine, **kakova** danas cvate po svijetu, kojoj se sve klanja, pred kojom sve puzi i gmazi, jer donosi bogatstvo, — a ne pita: kako? Od ove je trgovine pijan već sav svijet i bez glave: **sve hoće što brže i što lakše postati bogato.** I baš ta takova trgovina najviše je kriva, što je današnji svijet bez Boga, bez vjere, bez poštenja, bez ljubavi, bez pravice, — a tako je sve bogato, učeno i prosvijetljeno!

»E, pa kad je tako, — kud sav svijet, tud i mi Hrvati. Što ćemo mi ostati na strani od čitavoga svijeta, kao kakovi sveci! **Ostat ćemo bogme kratkih rukava!«**

(**»Je li Hrvat dobar trgovac«,**
Dom I. Br. 13. Str. 202.)

Ali, dragi moji! Zar vi mislite, da svaki Švaba dolazi na svijet iz utrobe materine — s kladivcem i sa željeznim svrdlom. Ne dolazi, nego dolazi gol i bez kladivca, a kad ponaraste, vode ga u takvu školu u veliku kovačnicu i tamo mu dadu kladivec i uče ga, dok ga ne nauče.

»Pa bi tako trebalo učiti i nas Hrvate, i našu djecu«, misli vas koji. »Onda bismo i mi služili.«

I pravo misle.

(**»Jesu li željeznice na korist, ili na štetu?«**
Dom I. Br. 3. Str. 40.)

Eto vam pet narodnih zapovijedi. Ne će biti na štetu ako ih u kratko i opet napišemo lijepo redom:

Prva: Gledaj, da budeš bolji od tudjinca i stranca!

Druga: Ne boj se tudjinca ni stranca!

Treća: Pomozi najprvo svomu čovjeku, Hrvatu!

Četvrta: Preziraj i zametavaj odmetnike i izdajice!

Peta: Budi čovjek i prema tudjincu i strancu!

Drugo mi mali ne možemo, nego vršiti ove zapovijedi. Ali — i to je dosta. Nikakva vlada, nikakva politika ne može to učiniti, što bi narod učinio, kad bi se ovako vladao. Zato počnimo jedamput, odmah danas, pa se ne bojmo!

(**»Tudjinci medju Hrvatima!«**
Dom III. Br. 14. Str. 214.)

STVARAJMO HRVATSKU PRIVREDU! SVOJ K SVOME!

I tako se kod naše braće dalmatinskih Hrvata opaža ipak poštovanja vrijedna samosvijest, dok se u borbi za svagdanji kruh staraju proturiti i upoznati sa svojim obrtom veliki i prosvijetljeni svijet.

Očevidac, koji sa strane promatra žilavost i odlučnost dalmatinskih kamenoklesara, kakvom mukom — na prosti način, bez ikakvih novijih pomagala — tjeraju ovaj obrt, ne može se sustegnuti, a da bolno ne usklikne: **bijedna Dalmacijo, kolijevko starina i najviših svjetskih spomenika, — smiješ li još uvijek biti robkinja tudjinskih i osobnih spekulacija?!**

(**»Gospodarstvo, trgovina i novčarstvo«**, Dom II. Br. 8. Str. 125. i 126.)

Na glasu su po svijetu hrvatske šume, osobito hrastovina iz donje Hrvatske, samo čovjeka boli, kad pomisli na to, koliko su se tudjinci obogatili hrvatskim drvom. Kad sam bio u Beču, pokazali mi golemu palaču: »Gledajte, ovu palaču sagradile su naše hrvatske šume! Kupio danas Židov šumu za poldrug milijuna, a za nekoliko je tjedana preprodao za tri milijuna. Živa istina!«

(**»Hrvatske šume«**, Dom IV. Br. 5. Str. 77.)

Hajde, da ih sve pomalo prorešetamo! Za **lovce, ribare, rudare i t. d. pa za poljodjelce i zanatnike i majstore,** — za ove niko ne kaže, da je njihov posao bez koristi. Kadgod koji zamahne rukom, tu je odmah više, ili je nešto novo, čim se čovjek može poslužiti. Istina je, kad **opančar** skroji i sašije opanke, on nije **stvorio** više kože, nego što mu je dano, — ali je stvorio **novu**

stvar, koja je čovjeku potrebna. A gledajte već četvrtoga, t. j. **trgovca.** Neka tko bude trgovac sto godina, **on ne će ništa više i ništa nova stvoriti, on ne će ništa privrediti.** To bi se vidjelo najbolje po tom, kad bi svi ljudi bili trgovci. Čim bi trgovali, kad ne bi bilo poljodjelca i zanatnika? Brzo li bi se dućan ili butiga ispraznila?! A onih šestih t. j. činovnika, odvjetnika, ovih ne ću ni spominjati, jer se samo po sebi vidi, da oni ništa ne prirade, ako još ne potroše, što su drugi priradili. Ima naroda, kod kojih nema ni posebnih zanatnika, ni trgovca, nego je lovac ujedno i poljodjelac, i zanatnik i trgovac. Pa i naši ljudi u nekim krajevima ne trebaju zanatnika; nego si sami izradjuju, što im treba.

(**»Kažu, da neki ljudi glavom rade«**, Dom II. Br. 3. Str. 33—35.)

A kod nas se sve prodade pod slatki med: odoše dobri naši novci za lošu robu! A onda naš kućarac kupuje tu robu iz kakvoga »bazara«, ili od kakvoga drugoga trgovca (ponajviše Židova), tako da naš kupac mora za tu lošu robu platiti dvostruki dobitak: veliki dobitak trgovcu — Židovu, a manji dobitak kućarcu, koji ga bome krvavo zasluži, lomeći svoja pleća pod teškom torbetinom, s kojom se povlači preko graba i plotova. Tako se on jadan kini i muči daleko od doma, tako on sabire novčić po novčić, deseticu po deseticu od naše lude sirotinje, da to onda saspe u tudjinski žep!

To su vam naši kućarci ili prnjari: dobre sluge za tudjina!

(**»Naši kućarci, prnjari, canjkari«**. Dom V. Br. 5. Str. 74.)

I to je stvar, na koju bi morao paziti svaki **Hrvat, a još više svaka Hrvatica neka dobro pazi, kod koga kupuje i čiju robu kupuje, t. j. komu svojim novcem pomaže ,koga svojom mukom diže.**

No tako može pitati samo onaj, tko ne ide u dućan kao ponizni sluga, tko ne voli na vjeru, nego traži za gotov novac.

I tako smo opet na početku ovoga razgovora. **Skupimo ga sada u jedno i dobro si zapamtimo: Prvo, nema prave trgovine bez gotova novca; drugo: nije pravi trgovac, tko visoko cijeni, a nisko pušta; treće: trgovina će samo onda i cijelomu narodu biti korisna, kad budemo voljeli kupiti kod svoga, nego kod tudjina.**

(»Što mora znati o trgovini svaki seljak«,
Dom III. Br. 10. Str. 151.)

Vi možda za tu riječ niste još ni čuli? A nije vam to ništa drugo, nego ovo: **Kupuj samo kod svoga čovjeka!** — A tko nije tvoj čovjek, tko je naš, — to vas, mislim, ne trebam učiti! **Ne poznaju se naši ljudi samo kod izbora, nego na sto i sto drugih načina.**

Ali ni vi odrasli ne znate, a kamo li bi znala vaša djeca, koliko to vrijedi, kad kupuješ samo kod svoga čovjeka. To baš nije ni čudo u jednu ruku. Nije čudo prvo zato, što je **naš svijet dobar i predobar, pak ne zna za mržnju i ne će nikomu štete. Reci našemu čovjeku dobru i lijepu riječ, pa bio ti Švaba ili Židov, što ti drago — naš čovjek vjeruje, misli, da ima prijatelja. — A drugo nije to čudo zato:** Naš **narod živi kao u vreći, on nema pravoga pogleda ne samo po svijetu, nego on dobro ne vidi ni oko sebe. On ne vidi, kako od dana do dana sve ono, što je bogatije i uglednije, — da to nije naše. Bogati i ugledni trgovci i novčari, koji imaju riječ svuda kod gospode, to su rijetko PRAVI Hrvati i naši ljudi.** On ne vidi, kolika je to snaga — gotov novac, a toga imadu najviše tudji ljudi, a mi im ga još nosimo! Pa onda se čudimo, da ne možemo nikuda dalje, da nam je sve to gore!

(»Koliko vrijedi riječ »Svoj k svomu«?
Dom III. Br. 11. Str. 166.)

Mi radnici, obrtnici i seljaci, mi smo većim dijelom siromašni ljudi i nama valja paziti na svaku krajcaru, gdje da ju zaslužimo, i kamo da ju potrošimo!

(»Narodno gospodarstvo i zdravstvo«,
Dom III. Br. 14. Str. 221.)

Hrvatski trgovci. Ali mnogo je više vrijedno promisliti drugu stvar, i to ovu: Je li trgovac svoj, slobodan i samostalan čovjek? — Meni se čini, da smo se o tom **jedanput već** porazgovorili, pa sam onda rekao: Ne, trgovac nije samostalan čovjek. Pa i danas vam kažem: Vrlo malo ima trgovaca, koji ne bi gledali ni desno, **ni lijevo; najviše ih ima,** koji ne gledaju samo desno i lijevo, nego na sve strane, jer i trgovina dolazi sa svih strana i odlazi na sve strane. Ako već govorimo o tom, u kojem je staležu čovjek samostalan, onda moramo reći, da je trgovcu najteže u toj stvari. — I skoro je čudo, što je itko mogao doći na misao, da su trgovci — samostalni ljudi. O tom bi se dalo napisati vrlo mnogo. Samostalni su oni trgovci, koji bi bili samostalni i onda, da su otišli medju činovnike.

Ali zato vam ne kažem, da ne šaljete djece u trgovinu. Šaljite samo. Mnogi naš zdrav, zgodan i bistar momak može zbilja uzeti kćer svoga gospodara, ako izuči trgovinu; a da ostane kod **pluga,** ne bi mogao.

Drugi će se tako drugačije prometnuti i doći do svoje trgovine, — pa će možda jedan i drugi biti svoj čovjek, ali možda! A stalno to nije nipošto. Danas su najsamostalniji ljudi seljaci, a onda oni, koji — ništa nemaju.

Dom IV. Br. 12. Str. 184.

HRVATSKI SELJAK U ROPSTVU KAPITALA

I istina je: Hrvatski su seljaci danas velikim dijelom bogci i prosjaci. Niti su hromi, niti su kljasti, niti su slijepi, niti su pogorelci, — pa kako su postali bogci i prosjaci? Jesu li lijenčine ili pijanice? Ima i takvih, ali nitko, mislim, nema obraza kazati, da je čitav onaj hrvatski narod, koji je postao bogac i prosjak, — da je to sam lijenčina i pijanica... **Kako je dakle postao bogac i prosjak?**

Ne možemo, ne smijemo odgovoriti, kako bismo htjeli!

(»Hrvatska poljodjelska banka u Zagrebu«, Dom II. Br. 5. Str. 74.)

Naš je hrvatski seljački narod tako već zagrezao u dug, da se mnogi ne će nikad iz njega iskopati, pa se čovjek misleći na to nehotice pita: A što će onda biti? Što će biti, kad seljak više ne bude mogao iz duga? Što će biti od njega? Njega samoga njegovi vjerovnici ne mogu na komade raztrgati, niti kože s njega oderati, niti ga prodati i tako se naplatiti, — pa što će onda?

Tu je moguće ovo troje: Ili će se narod mučiti a uza to slabo i kukavno životariti, da isplati dugove, ali ih svejedno ne će isplatiti, nego će od svake nevolje stradati, manje djecu radjati, lošije sebe i djecu hraniti, u svaku bolest upadati i tako sve po malo — izumirati, a na njegovo mjesto doći će u našu zemlju drugi, tudji narod...; ili će mnogi ostaviti sve, što ima, pa pobjeći iz ove zemlje u svijet, u Ameriku, kamo mu drago, pa se nikad ne vratiti; ili će se napokon vjerovnici smilovati, pa će svojim dužnicima sve dugove, ili barem veći dio oprostiti...

Vi se smijete, ovomu trećemu: da bi naše štedione i banke oprostile dugove! Pravo imate, ako se smijete, — samo ako vam je do smijeha.

(»Kako su se negda ljudi mogli riješiti duga«, Dom III. Br. 5. Str. 65-66.)

PLANOVI ZA VLASTITU SELJAČKU BANKU

Kad bi i pametniji ljudi uzeli ovu stvar u ruke, pa da se osnuje **»Hrvatska poljodjelska banka«,** — onda bi se moglo reći, da smo se počeli gospodarstveno organizovati: Hrvatske štedionice uzele bi u ruke organizaciju hrvatskoga obrta i trgovine, a »Hrv. polj. banka« organizovala bi i podigla hrvatsko poljodjelstvo.

(»Dužnost domoljubnih novčarnica i štediona«, Dom II. Br. 8. Str. 121.)

Mjesto današnjih štediona i banki treba svuda po hrvatskoj zemlji složiti **seljačke banke, seljačke novčane zadruge.**

(»Tko te hrani, i ćaćom ga zovi!« Dom I. Br. 15. Str. 227.)

Novaca će biti, kad se osnuje **»Hrvatska poljodjelska banka«** u Zagrebu. Ali još prije, nego što se osnuje ta banka, **treba da se osnuje i što više »Seljačkih zadruga«.** Zašto? Zato, što će i »Seljačke zadruge« biti

dioničarice u ovoj banci, t. j. i one će kupovati dionice, i zato će imati u upraviteljstvu banke svoje ljude.

»Ali što ćemo, kad mi nemamo kapitala! Mora nam doći tudji kapital u pomoć.« — Tako se odgovara na ovo. A ja velim: Već je preko tisuću i trista godina Dalmacija hrvatska sve bez Nijemaca i njemačkoga kapitala, — pa neka bude još koje vrijeme, dok se stvori hrvatski kapital. A ako se nikad ne stvori, — bolje i bez njega, ako doista hoćemo ostati Hrvati. — A zar se nikako nebi moglo naći hrvatskoga novca za Dalmaciju? Imamo barem jedan hrvatski novčani zavod, kojega su podigli hrvatski žuljevi . . Ali ne ću dalje. Možda ja s vama zajedno svega toga ne razumijem...

(**»Gospodarstvo, trgovina i novčarstvo«,** Dom II. Br. 3. Str. 46. i 47.)

A za danas kažemo glasno samo ovo: Ako hoćemo da seljaku damo kredit, treba urediti posebnu **samo** seljačku banku.

A od kuda novci toj banci? — Svatko, tko je prijatelj seljaku, neka ne daje svojih novaca u gulijaške banke i štedione, nego u seljačku banku, da pomogne seljaku. A tko ne dade, tko voli pomoći gulijašu, nego svomu narodu, — taj nije narodu prijatelj.

(**»Seljački kredit«** ,Dom I. Br. 18. Str. 284.)

Tko ima oči, neka vidi; i ja vam zato ne ću više toga razlagati. Jasno vidite: zašto seljak ne može doći do jeftine krajcare, i tko se obogaćuje našom sirotinjom.

Već je zadnje vrijeme, da se osnuje poštena seljačka banka, koja bi seljaku posudjivala novac uz onaj interes, kako ona sama plaća, samo bi si nešto pridržala za trošak. Ako i onda budu naši ljudi nosili svoju sirotinju u gulijaške štedione, — onda mi Hrvati zbilja nismo za drugo, nego da nas već sutra sve ogule do krvi, pa da od naše kože gulijaši sebi naprave kese...

Na sreću mogu vam javiti, da se već takova seljačka banka snuje i da je već novac nešto na vidiku, a nešto i sigurno obećan. Kako će dalje biti s tom bankom, to će odlučiti oni naši ljudi, koji pomažu gulijaše. Svatko tko je naš, koji ima srca za naš dom i narod, — taj će svoj novčić dati seljačkoj banci, a ona seljaku uz najniži interes. A tko nije naš, seljaci će mu pokazati, da ni oni nijesu njegovi, — ako imaju pameti.

(**»Pošteni gulijaši«,** Dom I. Br. 19. Str. 301.)

OSNUTAK »HRVATSKE POLJODJELSKE BANKE«

U Zagrebu se je osnovala »Hrv. poljodjelska banka« o kojoj ste već dosta čuli. Prijatelji naroda se nadaju, da će i ova banka pomoći narodu do slobode. Ali ja se tomu ne nadam zato, što novac svijetom vlada, i što se novcima može sve! Nipošto! Ja se tomu nadam zato, što nam je narod u mnogim krajevima jedva živ, a po ovoj će banci malo oživjeti. A kad je čovjek malo živ, malo i misli, jer je **prvo: živjeti, a onda misliti.** To je jedno zašto se nadam, da će i ova banka pomoći narodu do slobode. A drugo sam rekao već posljednji put: Ako gospoda hrvatska od srca pomognu narodu svomu, — po tom će se vidjeti, koliko imadu srca za narod, koliko su sa seljaštvom jedna duša. Treće napokon — to je ovo: Ova će banka davati zajmove **»Seljačkim zadrugama«. U tim zadrugama stoje svi za jednoga, jedan za sve. Osnuje li se dosta takvih zadruga, po tom će se vidjeti, koliko je narod sam sebi prijatelj, ako bude jedan znao i htio stajati za drugoga, pa ako i ne bude trebao novaca od zadruge. Tu će se vidjeti, jesu li na-**

ši seljaci vuci, koji bi se medju se izjeli, da mogu, — ili su ljudi i braća, koji su spremni jedan drugomu pomoći.

Od ovoga svega, a ne od novaca nadam se ja slobodi naroda i po ovoj banci. **A samim novcem i nikakvim zlatom ne može se narodu kupiti sloboda.**

Toliko, da se razumijemo. Previše se je već — pače i kod dobrih ljudi — počela širiti nekakva židovska **nauka:** da novci mogu sve. To mnogim uzimlje kuražu. **A to je laž.** Kad bi novci i novčari mogli dati narodu slobodnu državu, Židovi bi već davno okrunili u Jeruzalemu svoga Rotšilda ili Hiršla...

(**»Može li se sloboda kupiti zlatom«,**
Dom II. Br. 6. Str. 87—89.)

Kada nema u trgovini prijevare, nasilja i sljeparije? Onda, ako su obadva trgovca jednaka, tako da se ni jedan ne dade ni prevariti, ni zaslijepiti, ako ni jedan nema mora dati svoje robe bez cijene, a kupiti tudju preskupo. Po tom lako razumijete, zašto kod nas Hrvata nema prave trgovine, koja bi bila narodu na korist: trgovci moraju biti jednaki, — a naši su susjedi u koječem od nas jači i pametniji.

(**»Tko je izmislio trgovinu?«**
Dom II. Br. 6. Str. 90.)

Treba još spomenuti, da u »Hr. Dom« piše o **seljačkim zadrugama** g. Krepelka iz Končanice, — piše kao čovjek koji pozna stvar, i kojemu je za narod. On je pripravan izraditi sve upute i dati ih onim ljudima, koju su izabrani, da se brinu za Seljačku banku. Hvala mu. I tako sad sudite sami, kako stoji Seljačka banka. Ali još ona ima jednoga protivnika, O tom drugi put.

Bojati se i toga, da će proti seljačkoj banci biti malo ne sva gospoda u gradu, koja što imadu, — sva su zapletena u poslove gulijaške štedione. I tako se lako razumije, što osim svih ovih neprijatelja ima još nevjernih Tomaša, koji govore: »Ne će biti ništa!« Narod sam treba da se digne! A, što narod! Što će sirotinja dizati banke?

Tako se rugaju. A ja velim: Hoće! Ne bojmo se! **U štedionama**, ima svoga novca i poštena hrvatska sirotinja, a sva je sirotinja za nas, za seljačku banku. U gulijaškim štedionama ima najmanje trećina sirotinjskih novaca, — ako se tamo to izvadi i metne u seljačku banku bit će dosta seljaku za početak. Rekoh: za početak. A kasnije?

Kasnije ćemo dobiti novca ondje, gdje su ih dobili i drugi narodi, koji još manje vrijede od hrvatskoga. **Ne bojmo se! Ako seljačke banke neće biti sutra, bit će prekosutra.**

Seljačka banka nije privezana ni za »slavo-srbe«, ni za »ježovite«, ni za »Židove«, — i ne smije, i neće biti vezana! Ona će se roditi iz narodne nevolje i — pameti. Prvo je samo: van sa sirotinjskim novcima! Van s njima iz gulijaških pandža! Skupimo prije svega u svoje ruke svoju sirotinju. A onda ćemo vidjeti.

(**»Što je nova doma i po svijetu«,**
Dom I. Br. 22. Str. 351.-352.)

Dok se jače, čvršće ne složimo, nema vam drugoga naputka, nego ovo troje:

Prvo (a to je već stara riječ): **Ne kupuj, što ti ne treba ,— jer ćeš prodavati, što ti treba.**

Drugo: Nedaj tudjincu i protivniku zaslužiti ni pol novčića! Ne kupuj kod njega, ne prodaji mu svoga! Idi

k našemu čovjeku, i dobro pazi, je li zbilja i po srcu i po poštenju naš, jer su mnogi na riječi i radi »gešefta« najveći Hrvati.

Treće: Gledaj, da budeš u »Hrvatskoj seljačkoj gospodarskoj zadruzi« koja daje kredit. Bez kredita zlo, s tuđim kreditom još gore. Pa ćemo vidjeti, hoće li ići!

(»Bogati i siromašni narodi«, Dom II. Br. 13. Str. 201. i 202.)

SOCIJALNA BIJEDA HRVATSKOGA NARODA NA SELU I U GRADU

Nemam nikakve nove vjere, niti sam ju ja izmislio. Ta; tobože nova vjera — politička vjera — to je stara stvar, tako stara, kako je i čovjek na svijetu star. Od kada ima ljudi na svijetu, od onda jedni hoće, da budu drugima pastiri i gonične; a drugi se tomu otimlju i kažu: Mi nismo ovce ni volovi, nego ljudi. Oni prvi znali su gdje i gdje tako siliti, da je svijet već posve bio zaboravio, da su svi ljudi jednaki. Jest, svijet je to bio zaboravio, jer su neki ljudi dokazivali svijetu, da su oni nešto drugo i da su posebne pravice dobili, i to čak od samoga Boga. To je bilo tako daleko došlo, da su čitavi sabori morali narodu dokazivati: »Narode! Pamet u glavu! Svi smo mi slobodni, jer smo svi jednaki, jer smo svi braća.« Tako se je to bilo zaboravilo pod starinskom vladom, da je to trebalo dokazivati i razlagati u debelim knjigama, i da je to francuski sabor morao posebice narodu proglasiti! Proglasiti i naznanje dati morala se zaslijepljenomu narodu stvar, koja je očita i jasna kao sunce!

(»Seljak i car«, Dom V. Br. 6. Str. 83.)

Nevolja u Dalmaciji. Sve se svalilo na jadnoga težaka: od nerodice do raznih bolesti, od lihvara do raznih bezdušnika. Znamo za dvojicu lihvara, koji su odlučili premjestiti se u drugo mjesto, pa su svoju dugovinu što im narod duguje, prodali drugim lihvarima. Kad će im se težaci izvući iz pandža! U Sinju je oblast zaplijenila nešto pokvareni kukuruz, polila nekakvom tekućinom i dala zakopati u zemlju; ali po noći došli seljaci, iskopali kukuruz i ponijeli kući! Što radi potreba i glad!

(»Nevolja u Dalmaciji«, Dom IV. Br. 4. Str. 58.)

Gradski život. Od nekoliko godina može se i u Zagrebu vidjeti, kako po ulici trče prljava i poderana djeca za kojim gospodinom ili gospodjom, pa govore, kao da mijauču: »Gospon, nemam tateka ni mameka (oca i matere), sam gladan! Pa tko mu nebi dao! Pa ipak ljudi se gradski na to i ne ogledavaju, nego idu svojim putem! A gdjekoji se samo okrene, ljuto pogleda — i ide dalje, Gdjekoji se izdere: »Čekaj, odmah ću zvati stražara!« — a dijete bjež!

Kako mogu ljudi biti tako nemilostiva i tvrda srca? — Ovako: Dokazalo se već, da ima u gradu ljudi, koji svoju djecu gone na ulicu, neka prose, neka govore: »Nemam tateka ni mameka«. Kad se to jedan put dokazalo, — ni jednomu se djetetu ne vjeruje, da nema oca ni matere, i da je gladno. Čovjek bi zbilja morao zvati stražara, pa neka se istraži, čije je dijete i ima li oca i mater. Ali tko će se u svom poslu buniti, pa još nasred ulice praviti buku, da se svijet oko njega skupi i zija!

To vam je vidite, moguće samo u gradu, gdje nitko nikoga ne pozna.

Ipak se u gradu ljudi sastaju i sve to više upoznavaju: djeca već u školi, gospoda u svakojakim sjednicama, kavanama, pa onda na »balovima« i u društvima. A neki odredjuju posebna ročišta ili »žurfikse« (t. j. »stalne dane«), gdje se sastaju i jedan drugomu odkrivaju ono malo srca i duše, što se još u gradskoj duhi nije zadušilo, i tope srce uz srce onom toplinom, što im je ostalo još od očinskoga ognjišta i majčina krila, a nije se smrzlo na gradskome mrazu... Gdje se ovako nadju ljudi, koji još imadu nešto topline, tu im je hajde de malo toplije; **ali u školama, u sjednicama, na balovima, — tu je bome hladno, da sve zebe; nigdje svoga, komu bi se pritisnuo, tko bi te prigrnuo i milo barem pogledao: sve oko tebe laž, previjanje, nadmudrivanje, — kao tudji ljudi!...**

(»**Gradski život**«, Dom III. Br. 4. Str. 59. i 60.)

Ljude bije na svijetu devedeset i devet nevolja, a stota nevolja — to je rad i posao; i ova stota nevolja — ona je svemu kriva, ali samo zato, što čovjek u poslu misli, da mu je posao kriv, što radi njega nema kada da se riješi drugih nevolja, na koje bez prestanka misli. Dajte vi čovjeka riješite barem polovice njegovih drugih nevolja, riješite ga barem nepravde i bolesti, pa ćete vidjeti; ići će na svaki posao pjevajući! Ja sam to vidio, ja to znam. Osobito dajte riješite čovjeka krivice: dajte mu, da radi za sebe i za svoje, a ne da se muči za drugoga; dajte mu, da njegova muka bude nje mu, njemu i djeci njegovoj, — pa će te vidjeti, hoće li se tužiti, da se muči. Hoće i onda mnogi, to je istina, osobito velika sirotinja, ali će svatko ipak i blagosliviati svoju muku, svako će se svojom mukom dičiti — a sad ju samo proklinje.

Pa onda — dajte čovjeku slobodu: dajte mu, da radi po volji. A dok mu toga ne dadete, nemojte se čuditi, nemojte ni prigovarati, što mu se ne će raditi. Ta komu se na svijetu hoće onoga, čega mu se ne će!? Imajte pamet, ljudi! Eto, to vam ja ukratko mislim o radu, o poslu i muci. Kako je ptici to u naravi, da pjeva, tako je čovjeku u naravi to, da misli i da radi. Tko ne misli, taj i ne radi; i tako tko radi, a ne misli, toga sila na rad, taj ne radi po svojoj misli, — i zato će rad i muku proklinjati. Eto: čovjek je tako rob, i zato proklinje svoje robstvo, a ne proklinje posla, za koji je stvoren.

(»**Kako se mi moramo mučiti**«, Dom V. Br. 5. Str.67.)

Ali da završim: **Ja mislim, da je najveći grijeh na čovjeku, kad hoće i nastoji, da mu drugi čovjek brat njegov, služi kao živina: da na njem jaše, da po njem postaje bogat, moćan, ugledan, a napokon i »velik«, kad stoji na stotinama i tisućama ramena i glava. U tom se grijehu mislim, okreće, ili iz njega izniče sav ljudski život i nastojanje čovječje: Jedni gledaju, da druge uzdrže u jarmu, ili da ih ujarme, pa da im črieda bude što veća; drugi se iz jarma i iz čriede izmiču i hoće da postanu ljudi. Ovaj drugi posao ide polako, ali ipak — ide.**

(»**Bum-Bum**«, Dom IV. Br. 19. Str. 291.)

»BIJELE I CRNE RUKE«
BOGATAŠI I SIROTINJA

Bijele i crne ruke — to su jedne gospodske ruke, druge muške, težačke, radničke. A ove druge, to jest ove crne — nisu samo crne, nego i žuljave, tvrde, više

puta krvavo izranjenje, a ponajviše, dakako prljave, zamazane, ružne....

Od kad ima svijeta i na svijetu ljudi, izmedju bijelih i crnih ruku vlada potajni rat, boj: na jednoj strani prezir, na drugoj mržnja: bijela ruka prezire crnu, crna mrzi bijelu. Kad taj rat, taj prezir i mržnja prestane, — onda će na zemlji osvanuti raj nebeski. Ono, znate, **»socijalno pitanje«, to vam nije ništa drugo, nego ovo pitanje: Zašto crna ruka mora hraniti bijelu? Zašto bijela ruka drži za vrat crnu ruku?**

(**»Bijele i crne ruke«**, Dom III. Br. 3. Str. 44.)

Kad se kaže **»gospoda«**, obično se misli na ljude, koji ne oru, ne kopaju i drugih teških poslova ili prostih ne obavljaju, a bolje živu, bolje se odijevaju, bolje se hrane i t. d. Obično se još misli, da su ti ljudi, t. j. gospoda učenija ili pametnija. Ali ima drugačije »gospode«, — i to su ona gospoda, na koju »Dom« krivo **gleda i vazda će gledati. To su ljudi koji misle, da im narod mora služiti, da ih mora slušati i pokoravati se i poštovati ih — samo zato, što su oni »gospoda«; oni misle da imadu tako nekakvo pravo, a narod da ima takvu dužnost, pa da nisu narodu dužni dati nikakvoga drugoga razloga za svoje čine i za svoje vladanje — ništa osim toga, što su oni »gospoda«.**

(**»Gospoda«**, Dom IV. Br. 1. Str. 8.—10.)

Ja znam, da ne mrzim nikoga zato, što je on to i to, nego zato, što je on takav i takav, pa bio on pop, bio grof, bio seljak, bio zanatnik, bio trgovac, ili tko drugi.

Na manjim postajama nema nosača, a osobito ih nema u manjim primorskim gradovima, u lukama, gdje

pristaju brodovi. Mjesto njih stoji tu sva sila djece, dječaraca, sve od 10 do 12 i više godina. I da vam odmah kažem: Tu se vidi ono, što ja u gospode ne trpim. Čujte me samo! Vidim ja, kako se kržljav i mršav dječarac previja pod teškim torbakom, tako, da mu jadnomu drhšće svaka slaba mišica i žilica, a za njim ide gospodar toga torbaka liepo polako špancirajući i ne mareći, što se onaj jadni stvor svija i previja pod njegovim teretom, a za jadnu koju krajcaru.

Što sam ja, da ono jadno stvorenje meni nosi moj torbak, a ja ga mogu tri puta lakše ponijeti! **»Ja sam** gospodin, meni se to ne pristoji!«

(»Zašto »Dom« — kažu — ne trpi gospode«,
Dom IV. Br. 10. Str. 146-147.)

Nemojte se čuditi, što se »Dom« i opet, vraće na razgovor o sirotinji i bogatašima. To je sve naravski, i to zato, jer se oko toga vrti cijeli čovječji život: svako ide, bježi i leti za tim, da bi što više imao i onda što lakše živio. Badava sve! Imati, imati i opet imati, posjedovati, držati i gospodariti blagom i imanjem — to je prva briga svakomu čovjeku. Za tim svako trči, tu se ljudi naganjaju. Ali kao u svem, tako treba i u tom reda, jer će se inače lako dogoditi, da ćemo jedan drugome preko glave, a bome i po glavi i po prsima skakati, samo da se dočepamo imanja, blaženoga imanja! Pa i zbilja ima već dosta reda u tom poslu. Znate, da se ne smije krasti: ne smije se otimati; ne smije se varati; za to su tu zakoni, suci, tamnice i vješala! A zašto sve to? Zato, da u toj trci i u tom boju za imanjem bude reda. Kad toga ne bi bilo, sutra bi već sve bilo svačije i ničije. Ima, dakle, u tom reda, ali ga nema dosta. To se čuje sa svih strana. Razgovarali smo

se posljedni put, kako se neki ljudi znadu okoristiti i obogatiti tudjom mukom, tudjim nemarom i tudjim ne znanjem. Je li to red? — Mnogi kažu, da nije.

Jest, mnogima ne ide u glavu ovo: Kako to, da jedni imaju i »previše«, a drugi nemaju ni premalo, nego baš ništa nemaju? Kako je to? Kako to smije i može biti? — Bilo ih je, a i još ih ima, koji misle, da bi trebalo uzeti onima, koji imaju, pak dati onima, koji nemaju.

Pa ipak su se bogataši jednom jako bojali ovakve misli i ovakvoga govora: već su bili u strahu, da će se jednoga lijepoga dana početi dijeliti... Osobito, kad se je tako počelo i pisati, pak kad se je sirotinja počela skupljati u skupštine i tu govoriti o svojoj nevolji, — svi su bili u strahu, koji su što imali. Naravski, kad se je znalo naći ljudi, koji su za vrijeme kakove bune znali plijeniti i otimali tudje imanje (toga je bilo najviše u Francuskoj), — onda nije čudo, da su mirni gradjani bili u strahu, ako su što imali. Neka bi se sastala na ulicu tri ili četiri kakva odrpanca, pa časak štogod razgovarali, — već bi trgovac ili koji drugi imućnik zvao stražare! **Na tisuće i tisuće radnika strada sa ženom i djecom, dok se drugi njihovom mukom obogaćuju; a seljaci su tek počeli padati u dug i u nevolju, pa se još ni nezna, što će od njih biti, ako sve ovako ostane, kako je danas.** Kako smo već posljednji put razgovarali, svašta se snuje piše i govori, kako bi se to zlo uklonilo. Ali se mora kazati, da je sve to preveć zaplteno za prostu pamet. A to su velike stvari, pa je potrebno, da se neukomu svijetu jasno kaže: što može, a što ne može biti. Za to se neka staraju radnici, koji svojom mukom obogaćuju one, koji već dosta imadu. Na to neka paze oni, koji pune džep trgovcima i novčarima

kupujući i leteći u dug bez nužde, — kako smo ono rekli. »Ali — kamati čovječe! Kamate mu same dolaze! Novci se legu!« Jest, pravo kažete. Ne samo te kamate i drugo novčarstvo, nego ima i drugih stvari, u kojima treba više reda. Taj red može načiniti samo država, po zakonu, pa to i jest onaj drugi put i način, kojim bi se moglo ukloniti veliko ono zlo, što izlazi iz prevelikog bogatstva i prevelike sirotinje. Ali koliko se može i smije država (vlada) miješati u taj posao, o tome ćemo se posebice razgovarati.

(»Sirotinja i bogataši«,

Dom III. Br. 18. Str. 273—276.)

Istina je, sirotinje je bilo i u staro vrijeme, i ako je nije možda bilo toliko. **Ali ovakvih bogataša, kakvih ima danas? Toga negda u staro doba nije bilo.**

Ako siromaštvo nije nikako i nikada šala, ali dan današnji bome ni bogatstvo nije više šala, a kamo li siromaštvo! Kad dan današnji jedan jedini čovjek vlada tolikim novcem, koliko ga nekada nijesu imale cijele države, — je li to šala? **I ako se dan današnji u jednom jedinom gradu može za čas skupiti toliko gladnih bezkućnika i — da prostite — bezgaćnika, toliko, rekoh, da im jedva štogod može vojska, a kamo li policija i žandari, — je li to šala? I ako sve ta sirotinja baš ništa nema, a tko ništa nema, ne može ništa ni izgubiti, nego samo glavu; a komu zavija u crijevima, taj ne mari, hoće li i glavu izgubiti, — je li sve to šala? Je li i to šala, što već nema gotovo seljaka, koji bi bio svaki dan sit, premda čitav dan radi kao živina?** Ako je sve to tako, možeš li i za to kazati: »A, pa što ćemo! Sirotinje je uvijek bilo i bit će je?«

Ne, ne može se tako reći. Istina je, sirotinje je uvi-

jek bilo, sirotinje će uvijek biti, — **ali ovako nikad nije bilo, — to nas uči povijest; ovako ne smije dalje biti, — to nas uči razum i — pravica. »Ovo je već previše, prepuno i prenategnuto, — negdje se mora razlijati i znamo iz prošlosti, da je znalo strašno pucati već kad nije bilo ovako prepuno i prenategnuto. A što bi tek moglo biti sada?«**

Ja vidim jedini pravi spas od toga zla u ovom: Ni jedan čovjek, neka ne bude ništica! Kad bi ljudi to spoznali i toga se držali, — sutra bi već bogataši osjetili manje u svojoj kasi. Pamtite, što sam na početku rekao: Kako se ne može milijun (1,000.000) napisati bez mnogo ništica (000000), — tako nema bogataša-milijunaša bez onakvih ljudi, koji nemaju ništa.

Svatko mora barem nešto imati, nitko ne smije biti ništica!

(**»Što više sirotinje, to veći bogataši! A zašto?«** Dom III. Br. 8. Str. 114-115.)

Tko radi njegov je svijet i vlada u svijetu, prije ili kasnije. Zato se ja ne bojim za one, koji rade, nego za one, koji ne rade. — Pravi će radnici dobiti svoje pravo od nekih bezdušnih pijavica, a u tom će ih pomagati čitav svijet. Doći će dan, kad će nestati onih, koji danas sisaju tisuće i tisuće radnika. Taj dan neka bude svetak pravice i ljubavi medju gospodarom i slugom i radnikom.

(**»Sitnice«**, Dom II. Br. 9. Str. 140. i 141.)

FRAMASONI I ŽIDOVI

Slobodni zidari ili framasoni. — Kažu neki, osobito katolički pisci i novinari, da se danas na cijelom svijetu i po svim zemljama bore za vladu samo dvije

stranke: na jednoj su strani kršćani, ili bolje: prijatelji rimske crkve, a na drugoj su strani »framasoni«, što znači »slobodni zidari«. Svuda, gdje je vlada neprijateljica svećenstvu i vjeri (osobito rimskoj vjeri); gdjegod se stvaraju novi zakoni za ženidbu bez svećenika; (kao u Ugarskoj), ili gdje se progone redovnici (kao u Francuskoj), — sve to rade »framasoni«. **Može se reći, da su danas malo ne sve vlade u rukama tim framasonom.**

Je li to istina? Što su ti »framasoni«? — Da se danas u svakoj zemlji bore zbilja ovakve dvije stranke, to je, može se reći, istina. Mi smo se o tom već razgovarali da se u svakom narodu, gdje ima života, bore barem dvije stranke: konservativci i liberalci, koji su za to, da bude onako, kako je do sada bilo, to su konservativci; a koji su proti tomu, to su slobodnjaci, »liberalci«. — Ali za te framasone kažu, da to nisu samo liberalci, koji otvoreno traže više slobode, — nego da su **framasoni jedno veliko društvo, i to tajno društvo, koje po cijelom svijetu ima svoje lože (sastajališta), u koje može doći samo njihov čovjek. Sve lože po svijetu drže se jednakih pravila, a idu i za jednim ciljem, da poruše sve oltare, da unište svaku vjeru, a najprije rimo-katoličku.** Ali svi članovi lože, t. j. svaki framasonski »brat« ne zna, za čim ide to framasonsko društvo, nego to znadu samo oni najviši; jer treba znati, da framasona ima nižih i viših, i to, čini mi se, 33 stupnja: najprije si medju njima naučnik (šegrt), onda ti redom sve više kazuju i otkrivaju svoje tajne. A nad svima vlada veliki meštar, »mudri Salamun«. Sada je veliki meštar neki Židov, a stoluje u Rimu. **U opće pak imadu medju framasonima veliku riječ Židovi.**

To je u kratko, ono, što se o tom čita u knjigama, jer

je o tom napisano sva sila knjiga. Koliko je u tom istine, i je li baš sve to istina o tim framasonima, ja zdravim svojim (hvala Bogu) razumom ne mogu prosuditi, premda sam dosta tražio i po knjigama. No ako je ikad itko došao na **misao, da složi ovakvo prokleto i nedostojno tajno društvo,** — krivi su tomu najviše oni, pred kojima moraš drhtati, ako hoćeš da kažeš istinu i da se potužiš na zlo. Zloća ljudska sama po sebi ne bi se mogla tako raširiti, niti tako dugo obstati. (Kažu, da framasoni opstoje već više stotina godina.)

(»**Slobodni zidari ili framasoni**«, Dom III. Br. 24. Str. 380—381.)

Židovi su narod bez domovine. Danas židovske domovine nema, pošto su se Židovi iz stare svoje domovine rastepli po cijelom svijetu. A pazite: Tko nema domovine, taj nema ni doma. To je još više istina, nego ono: da nema domovine, tko nema doma. Ta gdje je čovjeku dom? Ondje, gdje je medju svojima. **A Židov nije nigdje medju svojima, — on je svagdje kao tudjinac. Zato ga nigdje ne vuče k zemlji, zato se on ne drži zemlje, i nije mu stalo do toga, da bude medju svojima i na svome.** »Moje« — to je Židovu ono, što ima vazda sa sobom, što ima u džepu: on sve svoje sobom nosi, t. j. **on najvoli novac. To je takav narod, takvo pleme, takva krv . . .**

(»**Otkuda Židovima novac?**«, Dom III. Br. 23. Str. 359.)

SVEĆENSTVO I CRKVA

Prije svega treba da vam kažem onako u tri riječi: S popovima nije šale. Lako je to lupati i o popovima i po popovima, kao puto o lotru: Popovi su to, popovi

su ovo. Ali ne hasni, nego treba znati, što su popovi i što mogu. **Popovi su** — ja dakako mislim na svećenike rimske Crkve — oni su **jaki.** Evo, da vam kažem:

I. Popovi su složni. Ne kažem ja, da su svi oni medju sobom prijatelji; i oni gdjekoji gdjekoga poprijeko gledaju, jer su ljudi i oni. Ali kad se pita za njihove stvari, — tu su oni složni, moraju biti složni, jer su tako naučeni i jer je takav red u rimskoj crkvi. Oni svi imaju ne samo jednu glavu, papu u Rimu, nego i tako čvrste zakone (dogme), koji se ne smiju natezati ovako i onako, nego im je jedini sudac ona jedna glava u Rimu. A to je velika i prevelika stvar. S tim njihovim zakonima nije onako, kao s drugima; tu se mnogo ne mudruje i ne prigovara, nego: Tko nije s nama — napolje! — To je jedna njihova jakost.

II. Svi popovi po svijetu — to je jedna vojska, s jednim poglavarom i zakonima. Svi oni jedni drugima pomažu, pa bili iz devetoga carstva. — To je njihova druga jakost.

III. Popovi su prijatelji s vladarima i vladama. Od starine je istina, da uz svako prijestolje stoji i oltar svećenički. Od starine vladari (cesari i kralji) brane Vjeru i Crkvu, a svećenici brane vladare i njihove oblasti naučajući narod, da su vladari namjesnici božji, a i svaka oblast, da je od Boga. Od starine ove dvije vlasti (»svjetska i duhovna«) rade složno, jedna drugoj pomaže: Kad vladar vodi vojsku u boj, svećenik je blagoslivlje; a kad se slavi crkvena slava, vladar joj daje vojsku, da slava bude i slavnija. Tko ne sluša vlasti, Crkva ga kara; tko ne poštuje crkve i njezinih poglavara, vladar ga i vlada kazni. — To je **treća njihova jakost.**

IV. Popovi su školani, učeni. Ako ono treće, što sam

ovaj čas rekao, vrijedi za svećenike svake Vjere, ali ovo četvrto vrijedi poglavito za svećenike rimske Crkve: **Oni su od starine u tom prvi** i takav je njihov red, da nitko ne postane svećenik, dok ne svrši škola. Nemojte misliti baš na svakoga župnika, kapelana, ili fratra, što ga poznate; nije svaki baš učen, ali je ipak svaki školan (svršio je 12 škola!) i nije neuk, kao što znadu biti svećenici kojega drugoga zakona. Ali zato su učeni njihovi poglavari, a onda i redovnici (osobito Jezuiti ili Isusovci), koji svi svojom naukom služe crkvi: rimski kardinali, mnogi biskupi, bogoslovni i pravni učitelji, pa i državnici (poslanici), koje papa drži u dvoru svakoga vladara. **A sve je to od starine, to ide od koljena na koljeno bez prekida, pa se tu sakupilo takvo znanje i mudrost kao nigdje na svijetu, može se reći. Crkva i njezini poglavari preživjeli su mnogo** toga, na**mučili se i napatili za svoju** stvar; **doživjeli su i preživjeli su svakakvih vladara i vlada, mirnih i nemirnih vremena, pa nema gotovo stvari u ljudskom životu, koja nije prošla kroz njihove ruke u ovo** malone dvije **tisuće godina.** Osobito im je bilo na ruku to, što su gotovo vazda svakomu caru i vladaru, a i drugim mogućnicima sjedjeli uz koljeno, jer su jedno vrijeme oni jedino bili pismeni, a vazda najškolaniji i najučeniji; tu su oni dočuli i doznali mnoge tajne velikoga svijeta, za koje mi drugi nikad ne doznadosmo. A svemu tomu, ako to i nije zapisano u njihovim pismima, svemu se tomu vidi trag u njihovu uredjenju i postupanju, a i u školskom i drugom naučanju prelazi, kako rekoh od pokoljenja u pokoljenje. — U tom je **četvrta i to golema jakost njihova.**

V. Popovi imadu riječ kod naroda, t. j. kod seljačkog i ostalog manje učenoga naroda. I to je sve naravski.

Od kad ima svijeta i dok bude svijeta, sluša se i slušat će se riječ onoga, koji govori o onom, što se ne vidi i ne čuje, nego se samo u to vjeruje, u to uzda i nada. Što je jedna baba vračara prema učenomu svećeniku, što njezino buncanje prema nauku kršćanskomu?! Ništa i manje nego ništa! Pa ipak znate, da svijet više puta vrvi oko takve babe i na kolima joj vozi! A onda još ovo: **Crkva je do sada jedino mjesto, kamo čovjek seljak može doći i čuti od gospodina riječ prijateljsku, riječ milu, riječ pametnu, riječ žarku i poletnu, koja mu govori srcu i umu, koja mu za čas barem sakrije njegovu svakidašnju bijedu, koja mu rasvijetli vječnu tamu, u kojoj živi, i koja ga napokon vodi daleko i diže visoko: koja mu kaže, da mu je cijeli svijet brat, a Bog svima otac — jednako dobar, jednako pravedan. Jest, takvo je mjesto jedino crkva — ona prosta, ili fina, velika, ili mala seoska crkva. Pa kako narod ne bi u nju išao! Ta to je od postanka svijeta jedino mjesto, u koje prost i neuk čovjek može doći pred gospodina, a da ga ne mora ništa moliti i ništa mu platiti! To je od postanka svijeta jedino mjesto gdje proste i neuke ljude gospodin pozdravlja riječju: Braćo! A pred ostalu gospodu nije se narod do jučer smio ni pokazati, a kamo li da bi ga čemu učila i bratom ga nazivala! — Dodajte k tomu, da je crkva kako tako čista i lijepa, ali svakako čišća i ljepša od svakoga gada u kući i oko kuće; promislite, da je u njoj mir i red, pa i pjevanje, a možda i orgulje, — pa recite: Ima li zgodnijega mjesta, da seljak — mučenik jedanput u nedjelji tu odahne i dušu pomiri? Nema. — Sve je to peta i još golemija njihova jakost.**

VI. Popovi imadu imetka. Kako su došli do njega, neću da vam razlažem. Kad je govor o imetku, što ga imadu svećenici, onda nemojte misliti baš na svakoga

župnika i kapelana, što ga poznate, jer i njih ima, koji nemaju mnogo. Ali zato imadu drugi, pa onda oni viši i najviši. Ali osim toga imadu i crkve imetka, kojim svećenstvo samo upravlja, ali ipak upravlja. **A vi znate, što može, tko ima. — To je šesta njihova jakost.**

VII. **Popovi** — napokon — sve to **znadu, kako su jaki i što mogu, i to je,** rekao bih, **najveća njihova jakost:** to im daje ponos; to im daje odlučnost za borbu (ako borbe treba), to im daje ustrajnost u borbi, to im daje vjeru, da će nadvladati. I to je naravski. **Nebrojeni su se već i jaki neprijatelji digli na popove, pa i na crkvu, — ali mnogo i mnogo puta posve uzalud. Na to svećenstvo gleda s ponosom, pa se ne boji misleći i veleći: Drugi su već junaci kušali, — ali su odstupili!**

No jedno sam zašutio a to je ovo: Osim ovih sedam posve naravskih jakosti ima još jedna, i to je **vjera**. Teško je reći, na koje bi se mjesto postavila Vjera, kad je govor o jakosti svećenstva i Crkve, jer kako ste vidjeli, nema nikakve sumnje, da im osim Vjere i druge prilike daju jakost. Ali svakako je stara istina, da Vjera gore miče, pa tako i ovdje. **Mnogomu i mnogomu svećeniku, ako i ne svakomu, daje vjera najveću jakost u radu i u borbi za Crkvu i za svoj stalež: on vjeruje, da je to Božja uredba i Božja volja. — To je na jednoj strani. A na drugoj strani vjeruje i narod isto: da je Crkva božja uredba, a svećenici božji namjestenici. Od**tuda dolazi ona poslušnost, odanost i spremnost na **dar i borbu, kada toga za crkvu i svećenstvo ustreba. I** ovu je jakost trebalo svakako spomenuti, jer to nije samo jakost, nego **osnov i temelj jakosti.**

(»Svećenstvo (popovi)«,
Dom IV. Br. 17. Str.257-260.)

Zašto su nekoji ljudi »proti Vjeri«? No pitat će te: »Kad je tako, zašto toliki ljudi govore i pišu proti Vjeri, a osobito proti popovima?« Ja mislim da je to kratko ovako: Prvo, koji Vjeru naučaju, imadu često u rukama ne samo velik imetak i bogatstvo, nego i vlast, t. j. nijesu samo naučitelji, nego i mogućnici i poglavari, koji imadu vlast zapovijedati, a mogu i prisiliti i svoje podložnike, da njihove zapovjedi slušaju (na pr. ako župnik traži, može oblast prisiliti župljana, da plati župniku daću ili »lukno«). A osobito su negda mnogi biskupi rimske crkve bili pravi knezovi (nekoji se i danas zovu »knezovi-biskupi«), a župnici su bili vlastelini. A i sam papa je bio pravi vladar, koji je imao svoju zemlju, svoju vojsku, puške, topove i t. d. Kako su vjerski poglavari došli do imetka, do vlasti i časti medju svijetom, toga sad ne ću razlagati. — Sad pustimo sve na stranu, pak prosudimo samo ovo: Kad je tu toliki imetak, i kad vjerski poglavari imadu po zakonu i već po običaju toliku vlast i čast u narodu, lako se razumije, da je glavno pitanje: A tko ima pravo postavljati vjerske poglavare i davati im na uživanje imetak i čast? — To je ono, rad šta su se cezari i kraljevi stotine godina prepirali i svadjali i oružjem tukli s rimskim papom. To je ono, radi čega se današnja Francuska vlada nateže s Rimom. Tu se bore dvoje misli: jedni kažu, da na pr. vjerske poglavare rimske Crkve ima postavljati rimski papa, a drugi, da tu treba dati riječ i narodu, t. j. narodnoj vladi, ili pak vladaru (kralju). Naravski, da je sad lako reći ovako: Tko je u toj stvari proti papi, taj je »proti vjeri«, pa to svijet i lako vjeruje. Ali opet stoji i to, da je bilo i pobožnih i vjernih vladara, koji su u toj stvari bili proti papi.

Drugo je to, što vjerske poglavare treba uzdržavati, treba im davati i plaćati. A znate, da se čovjek rado buni, kad treba dati i platiti. Naravski, da je i tu lako reći: Tko ne dade župniku (ili hodži), što traži, taj je »proti vjeri«.

Napokon se može dodati i to, da su vjerski poglavari ljudi, pa i griješe kao ljudi. Ako tko tomu prigovori, i opet je lako reći: taj je »proti vjeri«. A baš je u ovoj stvari istina, da su najpobožniji i najvjerniji ljudi prigovarali griješnomu životu vjeskih poglavara. Dakle ukratko ja mislim ovako: Drugo je, kada tko kaže: »Vjera je budalaština, koju su popovi za svoju korist izmislili« i t. d. i t. d., a drugo je opet, kada tko prosudjuje, što i kako rade vjerski poglavari s narodom i u narodu. To se jedno s drugim ne dade prispodobiti. Tko ovo dobro razlikuje, lako će u ovim stvarima suditi mirno i razložno, bez mržnje i ljutine. A tako i treba, ako hoćemo da živimo kao ljudi.

(»Zašto su nekoji ljudi proti vjeri«, Dom V. Br. 15. Str. 233—234.)

U ovoj stvari t. j. u tom, je li u redu, da svećenici u crkvi govore narodu o politici? — u toj stvari, mislim, nisu posve složni ni svi crkveni naučitelji ni svi biskupi. Pače mislim, da nisu složni ni u tom, je li dobro, da se svećenik i izvan crkve bavi politikom. Neki kažu: neka se bavi, drugi pak kažu posve protivno. Bave li se hrvatski svećenici (popovi) politikom, ili se ne bave, to je za nas velika stvar, i to s mnogo razloga. Bilo je doba, kad su naši popovi i gdjekoji fiškal bili gotovo jedini političari izvan većih gradova, i tako je bilo gotovo do jučer, ako nije i još danas. Ne dajte sada još ni svećenstvu, da se bavi politikom, tko će povesti seljački narod, dok je neuk? A već je davno, od kad se na svećenstvo viče, što se ikako miješa u politiku, a baš mu se brani, da o politici govori u crkvi, s propovijedaonice. Sve »liberalne« vlade, t. j. one, koje su za »slobodu«, — branile su svećenstvu, koliko su samo mogle, svako miješanje u politiku, valjda zato, da potvrde, kako su za slobodu. Radi toga je bilo mnogo prepirke, borbe i svadje. Nadbiskupovo pismo kaže, da svećenici mogu dolaziti na pučke skupštine, **mogu se dakle baviti politikom, — ali ne u crkvi s propovijedaonice. Svećenik neka »u crkvi ne raspravlja o stvarima, koje ne spadaju u crkvu, i na propovijedaonicu«, kaže nadbiskup.** Ovo je bolje rečeno, nego ono: »zabranjujem pak, da se u crkvi i na propovjedaonici raspravljaju stvari, koje su samo političke.« Teško je reći, koja je stvar »samo politička«. Tu svakomu govori njegova savjest. To je jedna poteškoća. Druga je poteškoća ovo: Vjera, prava vjera, očituje se djelima; prava vjera — to je borba proti zlu. Sad ako svećenik smije i mora u crkvi govoriti proti svakomu zlu i grijehu te narod od njega odvraćati, **što će učiniti s političkim zlom?**

(»Crkva i politika«, Dom IV. Br. 21 i 22. Str. 342.)

LIBERALIZAM, SOCIJALIZAM

Pazite: Dobro je znati, što misli onaj koji te drži za vrat. A sve nas danas drže za vrat liberalci, — a Bog zna ne će li nas sutra ili preko sutra držati za vrat socijalisti! Pa da se onda nije vrijedno o tom razgovarati!

A nije to baš ni tako strašna mudrost. Eno oni, koji su nas jučer držali za vrat, pa nas još i danas imadu pravo gdjegod pričepiti, — to su starovjerci — kon-

zervativci. To su oni, kojima se je radila rabota, kojima se davala desetina, pijevci, kopuni, siri, povjesma itd., to su oni, koji su davali batine, koji su metali čovjeka »u kladu«, to su oni pred kojima se nije seljak smio ni dijeliti, ni seliti., ženiti, u kratko: to su »popi i grofi«, kako se kaže obično, ili »svećenstvo i plemstvo«, kako se kaže gospodski. To su oni, a zovu se konzervativci, t. j. »čuvari«, jer su bili zato, da se njihove pravice čuvaju govoreći: »Tko što ima, neka mu bude«. Ali su batine i tlake narodu dodijale, a još više mu je dodijalo sve ono, što je toj gospodi davao, a nije morao davati: dodija narodu gospodska samovolja. O tom smo se barem sto puta razgovarali, sto puta sam već napisao, kako je najprije sve popustilo i popucalo u Francuskoj. Znate i to, da to nije išlo bez krvi, a napisao sam i to, da je svijet mislio: sad je došao raj nebeski! Zato se je onda i čula i pjesma: »Sad ja vidim, da po volji živim!« A kako i nebi, kad je sve postalo slobodno! Tko neće da mu se djeca muče uz plug i motiku kao on, može svoje dijete dati ili u zanat, ili u školu, samo ako može, a ne treba nikoga pitati. A prije je seljak morao dati svoje dijete vlastelinu (grofu), da mu pase svinje, — da prostite. — Komu se ne će orati ni kopati, a ima koji novčić može ostaviti sve to, pa otvoriti mesnicu, a ako hoće i fabriku. I tako dalje. A tlaki, raboti i batinama — svemu tomu ni traga; samo se ljudi spominju i razgovaraju, kako je to negda bilo. Ali ta sloboda — to nije ništa u selu. Narod se nije za tu slobodu ni borio, on svega toga nije pravo ni razumio, pa mu to nije pravo išlo ni u glavu. Prava je igra nastala medju gospodom, medju učenjacima i medju gradjanima. Učenjaci uzeše u ruke politiku, a gradjani uzeše u ruke trgovinu: fabrike i robu. Medju učenjacima dobiše prvu riječ fiškali, a medju trgovcima Židovi. Sad je nastala njihova vlada. Radili su što su htjeli i mogli, — a nitko im nije mogao ništa. Kakva bi to bila sloboda, kad svako ne bi radio, što hoće i što može! — Tako vam to traje i danas. Teško vam je to u kratko pregledati i kazati, kako se je sve za kojih desetak godina promijenilo. Glavno je pak to: Nitko nema nikakvih starih pravica: ni kralji, ni popi, ni grofi. Gdje koja se stara pravica još držala, i još se i danas drži, — ali se svejedno na sva usta nauča slobodno nauk: stare su se pravice zatrle, — sad smo slobodni. Svatko neka gleda sam, kako će se proturati u svijetu, — nitko mu u tom ne smije smetati. »Pa što ćeš više bolje!? To i jest pravo! Svako neka bude slobodan, neka si pomaže, kako zna i kako može! Što nam treba pazitelja?!« I tako dalje govorili su ljudi. Dobro. Ali čujte malo: Od kad vlada ta sloboda, može svako tko ima novaca, otvoriti tvornicu, smjestiti u nju radnike i praviti, recimo, cipele (obuću). On radi mnogo, pa može jeftinije prodavati, — i za kratko vrijeme ne će ni jedan cipelar imati posla, propasti će. A ovaj novčar, koji ne zna šilom bosti, vuče dobitak od tudje muke, od muke onih radnika, koji za njega rade. To je jedan prigovor proti toj slobodi. Prije, dok nije bilo slobode, mogao je na pr. cipele praviti samo izučeni majstor (majstorski ceh) — ako su oni dopustili. A danas može svatko voditi svaki posao i prodavati svaku robu. To je ona velika tužba i vika na »kapitaliste«, koji se obogaćuju radničkom mukom. Drugi je prigovor proti politici. Kao što u obrtu i u trgovini, imade riječ samo šaka bogataša (velikim dielom su Židovi), tako u politici vodi glavnu riječ samo nekoliko ljudi (ponajviše fiškali), koji drže u rukama vla-

du i zakone. Jedni imadu u rukama novac, drugi znanje, a jedni pomažu drugima. Što se kaže, da »narod« izabire zastupnike, to je daleko od istine. I za izbor treba novaca i imetka, jer ako ne plaćaš toliko i toliko poreza, nemaš glasa, ne spadaš u »narod«, a i oni, koji imadu glasa, pokorni su upravo tako političarima, kako su radničke šake pokorne kapitalistima, bogatašima. I tako narod ne može ništa. »Tko mu je kriv, što ne može« — pitaju liberalci. »Neka si pomogne kako znade! Imade podpunu slobodu: slobodno se seli, slobodno se bavi svakim poslom, slobodno može sticati i skrbjeti, kako zna, a ima i slobodu kod izbora. Pa tko mu je kriv, što si ne može pomoći!« I zbilja je istina, da ima te blažene slobode dosta. Ne smije se doduše sve pisati, pače ni govoriti, a seliti se, skrbjeti zanatom i trgovinom — to se smije. A što se tiče izbora, to je baš zato i odredjeno, da čovjek slobodno kaže, koga hoće. Sve je to istina. Ali dajte me časak posluhnite: Recimo, potukli se ljudi i to ovako: nekoliko je bilo jačih, a imali su i bolje orudje, pa one ostale nemilo izlemali, mnogima kosti polomili i drugačije izranili, a onda svima lancima sapeli ruke i noge, te im gotovo sve pootimali dobro pazeći, da ne dodje policija. Ali napokon doznade za to policija, nagleda se u sobu, gdje se ta nesreće dogodila, te zavikne ljutito: »sramota, što ove ljude držite svezane! Oslobodite im ruke i noge pa se onda tucite i dalje!« Policija reče i ostavi ljude, a boj opet nastade. Oni jači s oružjem lemaju i dalje one, koji se nekako pridigoše, a kad ovi jadnici zovu policiju u pomoć, policija odgovara: »Branite se, tucite se i vi! Ta nisam li naredila, da vam se odriješe ruke? Slobodni ste!« Ova policija to je liberalizam, to je nova nauka o slobodi. — Kad radnik viče, da ne može živjeti, jer ne može ništa steći, kad kapitalisti poberu sav dohotak, — odgovara im se: »Slobodni ste! Ako ćete, ne morate raditi. Načinite i vi fabriku! Mi ne možemo bogatašima zapovijedati ništa, — oni su slobodni!« Nije bilo kud i kamo, jadnici ovi poslušaše policiju, pa i zbilja: radnici ne će da rade, — i to vam je »štrajk«. A pokušali su i oni svoju fabriku, i to svi zajedno, kad ne može svaki sam, jer nema novaca. I to su vam socijalisti ili »zajedničari«. Bilo je vrijeme, kad je sve bilo liberalno, i kad je bila prava sramota, ako je tko zagovarao stare »popovske i grofovske« pravice. Danas su već liberalni cijelomu svijetu dodijali, pa sve govori samo o socijalistima. A ja se bojim, da i vi bez obzira ne poletite medju socijaliste. A bojim se zato, jer ni socijalistička riječ nije zadnja i oni će svijetu dodijati, kako su mu dodijali i liberalci. »Nego što hoćeš ti? Nisi za stare pravice, nisi za liberalce, ni za socijaliste. Za koga si onda?« **Ja sam za sve to, ali svako u svoje vrijeme. To vam ide redom. Mi ćemo se svi slagati u zajednice i u zadruge (udruge), dok se iskopamo iz nevolje, u koju smo pali po starih pravica i po »slobodi«: bit ćemo u neku ruku socijalisti. A kad se malo podignemo, pa kad iskusimo, da nije sve zlato, što se sjaji, — zaželjet ćemo si svoju kućicu, ali u svojoj slobodici, priznavajući brata za brata, čovjeka za čovjeka, a ne samo sebe, kako hoće liberalci, niti bez sebe i bez svoga doma, kako hoće socijalisti.**

(**»Liberalci i socijalisti«**, Dom V. Br. 16.)

To je jedno. A drugo su zlo fabrike. Od kad su ljudi izmislili strojeve ili mašine, od onda majstor, rukodje-

lac ne radi sebi, nego drugomu za plaću. I naši su mnogi mali majstori propali, jer ne mogu tako jeftino raditi, kako fabrika radi.

Pa kakvo je to zlo? I ne pitajte. Kad čovjek radi sebi, onda radi doma, gdje mu je žena, gdje su mu djeca, gdje mu dodje prijatelj ili rodjak, da se razgovore. A kad radi u fabriki, ne vidi nikoga čitav dan, a možda ni čitavu nedjelju (tjedan): ni žene, ni djece, ni prijatelja, nikoga. Ne znam, dospije li jedan ili dva puta u godini da skupi pamet i pomisli na Boga i na dušu. I tako nema ni prave žene, ni prave djece, niti pravoga prijatelja, a Bog je i duša rijetko na pameti. Tebi svega toga i ne treba. Tebi je tvoj gospodar — koga pravo i ne poznaš — on ti je sve, jer ti daje novac, a za novac dobiješ sve, — samo ne dobiješ ljubavi, vjere, ni poštenja.

(»Zašto je sve to manje vjere i poštenja«, Dom I. Br. 3. Str. 33-34.)

Sav svijet zna i o tom smo već pisali u »Domu«, da je danas mnogo zla. Današnji je dan mnogo sirotinje, koja nema baš ništa, a uz tu sirotinja ima bogataša, koji već ne znaju načina, kako bi se svoga bogatstva naužili. Sirotinja i krivica nije jučer postala, nije od jučer na svijetu: toga je bilo, može se reći, od kad je svijeta. I od kad ima sirotinje i krivice, bore se proti njoj oni, kojim je sirotinja teška, koji krivicu trpe. I ne samo to! Od kad ima zla na svijetu, svagda se je našlo ljudi, koji su naučali svijet, kako bi se zlo okrenulo na dobro, ali je velika razlika medju nekadašnjim i današnjim takvim učiteljima. Stari učitelji nisu naučali, da se zlo može otpuhnuti sa svijeta: oni su naučali, da čovjek nije rodjen na svijet

samo za dobro, nego da mu je trpjeti i zlo, ali da će za zlo biti naplaćen na drugom svijetu.

Stari su učitelji naučali, da je zlo u čovjeku, a nije samo za sebe u svijetu, pak zato i ne može biti dobra, ako ljudi nijesu dobri.

A današnji učitelji misle drugačije. Oni misle da će sve biti dobro, samo neka se svijet uredi po njihovoj glavi. Takvi su vam učitelji na pr.: socijalisti.

Gdje koji vas je možda već čuo za tu riječ, pače su naši ljudi, hrvatski seljaci, već i stradali radi te riječi: Pokrivili su ih, da su »socijalisti«, i bili su zatvoreni. Ja vam o tim socijalistima ne bih ni govorio, da već ne dolaze i medju naše seljake ovakovi socijalisti — učitelji, da šire svoj nauk. Vrijedno je dakle u kratko barem kazati i hrvatskomu seljaku, što su to socijalisti.

Ja ću vam najprije pred oči postaviti jedan primjer ili priliku. Vi znate, da ima i zdravoga i bolesnoga svijeta i da se svijet tuži u svojoj bolesti. Što biste li vi rekli, da se nadje koji liječnik, pa da će izliječiti na jedanput čitav svijet? Rekli biste, da to nije moguće. Ali kad bi vam takav liječnik odgovorio, da je to moguće i to ovako: poubijati treba sve ljude, — i nitko neće biti bolestan, — vi biste se od takvoga liječnika okrenuli i otišli.

Sad čujte ovo: U svijetu ima, kako smo rekli, mnogo sirotinje. Socijalisti kažu, da znadu način, kako više ne će biti sirotinje i to ovako: uredimo ljude tako, da nitko ne će ništa imati, — i odmah ne će biti sirotinje, sve neka bude svačije i ničije, i svima će biti pravo.

Mislite, da se šalim. Ali je zbilja tako. Socijalisti naučaju, da sav imetak i sve blago treba da bude

ljudima zajedničko, a sam pojedinac, ne treba nikakvoga imetka. Tako na pr. po njihovu nauku ne bi smio nitko imati svoje fabrike, koje nose veliki dobitak, nego bi dobitak od fabrike dijelili medju sobom radnici, koji rade u fabriki i fabrika bi bila njihova.

Istina je, mnogi su socijalisti i sami došli k pameti, pa su spoznali, da se svijet ne može ovako urediti: da nitko ne bi ništa imao, a opet, da bi sve imao, kad bi sve bilo skupno. Zato su mnogi počeli taj nauknenauk popravljati i koješta drugo smišljati i ja vam ne mogu spomenuti ni stoti dio tih mudrija, ali ću vam kazati nešto drugo.

Kako su mogli ljudi zdrave pameti doći na ovakovu misao: da bi sav svijet, ili ma samo svi ljudi u jednoj zemlji pustili svaki sve svoje, sav svoje imetak? To nikako nebi išlo s dobra, jer koliko poznamo svijet, nitko svoga ne bi dao s dobra. Do toga bi svakako moglo doći samo na taj način, da jedni druge prisile na to. Ali nema onda o dobru i miru ni govora. Pa kako su mogli ljudi zdrave pameti na ovakovu stvar i pomisliti? — Pitamo se još jedanput. — Danas se je svijet već malo priučio na to, da nekoliko ljudi ili baš samo jedan čovjek izdade zakon ili naredbu, i toga se mora držati čitava zemlja i narod. Socijalisti misle, da je dosta zakon, pa da će odmah biti sve dobro: odmah ne će više biti krvopija, koji se tove tudjim znojem, odmah ne će biti nasilnika, koji gaze slabijega.

Ne treba, da vas nagovaram: ne vjerujte u to, kad vidim, da i sami ne vjerujete. Zato se svijet ne može preko noći preokrenuti od zla na dobro, i nema toga zakona, koji bi svijetu dao dobro, — a u zlom svijetu i medju zlim svijetom. Dobro je rijetko posijano, još rijedje niče, a polako raste. **Socijalisti koješta dobro vide i dobro misle, ali to njihovo dobro nije novo, nije njihovo to svijet zna od onda, od kad zna i za zlo, ali, ne će da zna.** Ali zlo misle socijalisti, kad misle, da bi nekakav novi red ili zakon u zlom svijetu mogao stvarati dobro. Kad ljudi dodju do toga, da će svaki htjeti pustiti svoj imetak općini ili državi, — vjerujte mi: onda više ne će biti krvopija ni nasilnika: onda ne će trebati ni zakona ni socijalista. Ali još možemo pričekati, dok bude tako, pa ne vjerujmo nikomu, da će sutra svanuti raj na svijetu, jer toga lijeka nema, koji bi od zla izliječio sve zle ljude na jedanput. To ide polako, po redu. Bilo bi dobro, da to počne odozgora, kod najviših i najpametnijih.

(»Ljekarije od svakoga zla na svijetu«,
Dom I. Br. 4. Str. 49—52.)

Što su dakle socijalisti? — Nije me stid priznati, da sam ja još pred šest, sedam li godina mislio, da su socijalisti — kako da kažem — recimo: nekaki strašni ljudi, po prilici kao razbojnici ili što slično. U to dodje u Zagreb neki Poljak, te je počeo i k meni dolaziti i **sa mnom razgovarati.** Dolazi danas, sutra, razgovaramo o tom, i onom, sve lijepo. U to mi on nekako u razgovoru spomene, da je on socijalist. Pa znate li, što sam mu ja rekao? Rekao sam mu: »Nije moguće, dragi gospodine! Da ste vi socijalist...« Dalje nisam rekao, a gotovo me je stid kazati, što sam mislio. Mislio sam ovako: Bože moj, taj čovjek kaže, da je socijalist, — a razgovara se sa mnom lijepo, kao i drugi ljudi; bio je kod mene i na večeri, — tako, kao i drugi pošteni ljudi. Lijepo dodje, lijepo otidje, lijepo se vlada, — jednom riječju, kao da je zbilja pravi čovjek, a ne — socijalist, budi Bog s nami! ... Jesu li svi socijalisti takvi, ja ne-

znam; po svoj prilici: ima i njih svakakvih ljudi. Ali ja sam po ovom Poljaku vidio, da i socijalist može biti dobar čovjek, kao što su i drugi ljudi. Poslije toga uzeo sam u ruke knjige, da vidim, što hoće socijalisti. I našao sam, ali ne znam, bi li se smjelo, da i to vama kažem, jer ne bi pomoglo ni to, kad bih naročito rekao, da se ja ne slažem sa socijalistima, i da njihova nauka ne valja: to pred zakonom ne bi ništa vrijedilo, pa bi »Dom« mogao biti zarobljen. Treba naime znati, da su socijalisti po našim zakonima pogibeljni »postojećemu redu«, jer socijalisti hoće drugi red i druge pravice. Najviše socijalista ima u gradu medju radnicima. To je i posve naravski, jer seljak je neuk, pa strpljivo podnaša svoje zlo, a drugoj gospodi: vojnicima, činovnicima i trgovcima — njima je dobro. A radniku — nadničaru — njemu je glavno njegova plaća, pa zato se medju socijalistima najviše o tom i govori:

o maloj plaći, o preteškom poslu, o »štrajku« (t. j. kad radnici ne će da rade) i t. d. Za velike stvari, t. j. za pravu politiku radnički socijalisti toliko ne pitaju, ali zato njihovi vodje u svojim novinah pišu i viču na vojsku, na popove i na drugo koješta, što oblasti drže i što sadašnji zakoni brane. Zato su proti socijalistima i državne i crkvene oblasti, a i mnogi ljudi, koji su zadovoljni svim onim, što je i kako je danas. Za mnoge je socijalist gotovo strašilo. — To su »crveni« socijalisti. Ne znam baš zašto se zovu »crveni«, ali mi se čini zato, što su za vrijeme Francuske revolucije nosili pred sobom »crvenu« zastavu, hoteći time pokazati, da se ne boje krvi. Kako rekoh, socijaliste su dugo držali za strašilo. — **Ali s vremenom se vidjelo, da je radnički svijet zbilja u velikoj nevolji, te da ga bogataši (kapitalisti) nesmiljeno izsisavaju.** Sve su to morali vidjeti i kršćani, osobito kršćanski naučitelji, koji uvijek govore i propovijedaju za sirotinju: kako je Isus bio siromah, kako se rodio u jaslicah, kako je korio bogataše i t. d. Uza to su morali vidjeti i to, da su današnji bogataši velikim dijelom nevjernici — židovi, kojima tako kršćanska krv služi, za njih radi i stiče im bogatstvo. Povrh svega toga svaka ljudska duša osjeća velike krivice, što ih trpi radnički svijet, — pa ako se proti tim krivicama ne dignu kršćanski naučitelji, koji tako lijepo znadu govoriti proti krivici i propovijedaju: »Blaženi pravedni, jer će Boga gledati«, ako oni ne dignu svoga glasa proti toj krivici, — što će svijet misliti, što će svijet reći? — Zato su kršćanski naučitelji i zbilja digli svoj glas proti tim krivicama, pače su rekli: I mi smo socijalisti! Ali . . .« — Jest, i oni su socijalisti, ali kršćanski socijalisti. I oni su proti onim krivicama, ali oni poštuju oblasti, ne viču na vojsku, poštuju svačiji imetak, a osobito ne viču na vjeru i na njezine službenike, jednom riječju: oni su malo za nove pravice, a malo i za stare. — Za porugu, okrstili su pravi socijalisti ove kršćanske socijaliste — »crni« socijalisti, i to zato što kršćanske socijaliste vode popovi, koji se nose crno, kako znate. Eto, to su vam »crveni« i »crni« socijalisti.

(»Crveni« i »crni« socijalisti,
Dom IV. Br. 4. Str. 49—51.)

Istina je ovo: danas sav svijet govori i piše o nekakovom socijalnom pitanju. A da je zbilja vrijedno govoriti o tom pitanju, to se vidi i po tom, što je i papa poslao pismo na sve biskupe i u tom pismu odgovara na to »socijalno pitanje«. A što je papu nagnalo, da odgovara na to pitanje? — Ovo: Čuli ste već za »soci-

jaliste« i »anarhiste«. To su ljudi, koji misle, da je na svijetu sve krivo, da je na svijetu previše bogataša, da neki ljudi imadu preveliku vlast nad drugima, a radnici dobivaju slabu plaću i t. d. I oni bi htjeli sve to silom promijeniti. — Sve ovo vide i kršćanski svećenici i kršćani. Svi znamo, što kršćanska vjera nauča: da ne smiješ činiti krivice, da moraš pomoći siromahu. Posve je naravski po tom, da su se i kršćani umiješali u tu borbu za pravicu. Ali je i to posve naravski, da kršćani ne mogu biti za to, da se krivica ukloni silom ubijanjem, — a ipak treba krivicu ukloniti, ipak su i krćani »socijalisti«, ali »kršćanski socijalisti«. Kako treba da rade ovi »kršćanski socijalisti«, — to nauči papa u svom pismu. A što nauča i kako, ti ću vam kazati drugi put.

A danas još samo ovo: **Ja ne vjerujem, da će socijalisti progutali sve narode. Ja ne vjerujem, da će ikada doći vrijeme, kad bi čovjeku bilo svejedno, je li Hrvat, ili Nijemac, ili Madžar, t. j. kad nebi bio od nikakvoga naroda, kad bi svi ljudi bili jedan narod. Toga niti je bilo, niti će biti, jer to nije moguće.**

(»Sitnice«, Dom II. Br. 3. Str. 43-44.)

Pazite: Liberalci su naučali, da nitko nikomu nije gospodar, — svi su ljudi slobodni. Ali i ta batina ima i deblji kraj, i to ovaj: Ako nitko nikomu nije gospodar, onda nitko nikomu nije ni zaštitnik ni pomagač! Kad smo svi jednako slobodni, neka svatko sebi pomogne, kako zna. »Što si ti, da ti meni pomažeš! Ja sam, što si i ti! Što bi se tko za mene starao! Ja ću se već sam za sebe starati!« — Tako su se mnogi hvalili, i sav je svijet za slobodom gotovo poludio. U tom ludilu rasteple su se i naše zadruge. Ja sam na svoje uši

sto puta čuo, kako su iste žene govorile djeveru, ili drugomu mužu: »A što bi ti meni bio gospodar!« Jest, tako su se mnogi hvalili, dok ih jači nisu potisnuli, a onda su počeli cviliti. Ostanimo samo na selu. Kad su se braća podijelila, pa kad nijedan nije mogao sam za sebe ništa, — onda su išli u spregu čak s devet.m susjedom: jedan bi dao svoje voliće, drugi bi dao svoju kobilicu, pa su tako drapali svak svojih pet brazda i tiho cvilili: postali su u neku ruku socijalisti. Slično se dogodilo i u velikom svijetu medju gospodom: proti liberalcima stali su se dizati socijalisti, t. j. ljudi, koji su počeli naučati: Nije istina, da je čovjek sebi sve, nego se mora gledati i na cijelo društvo. Nije istina, da svatko smije grabiti, koliko može, nego samo toliko, koliko ga ide. Zato socijalisti traže, da od tvornice (fabrike) ne vuče dobitka jedan čovjek, nego svi radnici, koji u njoj rade. A dok se to uredi, neka se zabrani stotinu stvari, kojima jedan čovjek dolazi do bogatstva. Neka se zabrani! To znači: neka se ne dade sloboda! To je posve protivno onomu, što su naučali liberalci. Zato su liberalci i socijalisti najveći protivnici.

Ali nisu liberalci krivi samo to, što su mirno gledali kako jači davi slabijega, nego oni imadu na duši još jedan mnogo veći grijeh i to ovaj:

Oni su brzo pogazili svoju riječ, — oni su se brzo pomirili s onima, kojima su vladu oteli, — oni su priznali sve stare krivice, samo da zadrže uzde u svojim rukama, samo da ostanu na vladi. **Oni su najnepoštenija stranka, što je svijet pozna. Oni su najviše štete nanijeli svakoj slobodnoj misli, jer su slobodnu misao izdali i popljuvali.** Zato su na liberalce socija-

listi tako bijesni, — ali nisu samo socijalisti: na liberalce je bijesan sav pošteni svijet.

(»Hoće li socijalisti nadvladati«, Dom IV. Br. 21 i 22. Str. 338—340.)

RADNIČKO PITANJE U HRVATSKOJ

Kad bi svi ljudi u znoju lica hljebac jeli, — onda mislim ja, ne bi bilo nikakvog radničkog »pitanja«, onda bismo svi radili, svi bismo bili radnici, pa koga bismo se biesa imali pitati i ispitivati i jedan drugomu nekakva pitanja postavljati. Ali čovjek je čovjek, pa mu se neće nositi kaštige, koju mu je Bog odredio: ne će mu se raditi i u šake — da prostite — pljuvati. Osobito se gospoda ugiblju nekako pravomu poslu. I to je nekako čudno, jer baš su gospoda iznislila nauk: da je to zdravo raditi, da je čovjek zdraviji, kad radi. I vrabac ih ne odnio i te gospode, — što se više širi ta nauka, kako je zdravo raditi, to je sve više gospode, koja ništa ne rade, nego idu iz »sednice u sednicu« (t. j. sjednice u sjednicu, jer se tu sjedi i u toj sjednici), pa onda nešto časak skribaju, a onda, da počinu, idu u kavanu ili u kazališta. Ovo je gotova puntarija. Ovako se ne smije narodu pisati. Tako mi mnogi dovikuju. Ali ja sam se malo i šalio, kao ono i onaj koji je htio ukrasti, pa su ga uhvatili, a onda se ispričavao, da se je šalio. Nego zbilja, šalu na stran, jer mi baš i nije do šale. Čuo sam, da su me radnici zagrebački na svojoj skupštini strahovito operušali, i to socijalisti: da sam ja mračnjak i natražnjak, i neprijatelj radniku, a prijatelj majstoru i popu i t. d. To mi je pripovijedao prijatelj radnik, koji nije socijalist. Ali čujte moju nepriliku: Ovoga moga prijatelja, tako su socijalisti zastrašili i u rog natjerali (alaj će se socijalisti veseliti, kad to čuju), da mi je ovako ravno odrapio: »Bogme ćemo vas i mi« (t. j. oni, koji nisu socijalisti) — »i mi ćemo vas«, — ne znam već, kako je rekao, ali mislim, da je bilo nešto kao »klopiti«. A ja odgovorim: »užgite samo momci! Ni po babu, ni po stričevima, već po pravdi Boga jedinoga, pa ravno po »Domu«. A zašto su radnici — i jedni i drugi — proti »Domu« — ? Čujte: Najprije — što ja znam — udariše socijalističke radničke novine u Zagrebu na »Dom« zato, što je kazao ono o nekakvom kazalištu, što li je, a zove se Uranija. Pisale su te novine, da je »Dom« proti prosvjeti, da želi narod zadržati u mraku i u popovskoj vlasti. — Onda je, »Dom« pisao ono za prvi svibanj: Kako radnici hoće po cijelom svijetu, da dan 1. svibanj bude radnički svetak. — Onda je napokon »Dom« kazao dvije, tri rieči, kad su ono zagrebački pekari napravili huju (»štrajk«, kažu gospoda). I ovo zadnje, čujem, strašno ih je raspalilo, kad se je i moj prijatelj, a njihov neprijatelj, zgrozio, da će me »klopiti«, — mislio je dakako, samo u novinah. Na ovo bi trebalo malo odgovoriti, a ujedno i kazati dvie, tri rieči više: što je to i kakvo je to radničko pitanje. Ne treba ni odgovarati na dvije stvari i to: prvo, da je »Dom« mračnjački list, t. j. da je proti svjetlu i prosvjeti; drugo, da je »Dom« proti radniku i proti siromahu, a za gospodu i bogataše. Vi, koji čitate »Dom«, vi najbolje znadete, je li ovo istina, ili nije. Ali ću vam ipak i sam prišapnuti, da je **»Dom« najviše za one siromake, koji vjerno i zdušno čine onu pokoru, t. j. koji rade, koji se znojem svoga lica hrane.**

Ja vam ne ću baš na dugo i široko razlagati, što je radničko pitanje, a zašto ne ću, to ćete odmah čuti. O tom radničkom pitanju napisano je na vozove knjiga,

a izrečeno više riječi, nego što je u moru pijeska, pa je malo i teško kazati sve to kratko.

(»*Radničko* **pitanje**«, Dom II. Br. 15. Str. 232-234.)

MISAO SOCIJALNE ORGANIZACIJE HRVATSKOG SELJAŠTVA

Ovakva sloga, kako se je evo pokazala kod zagrebačkih zidara, i kako se pokazuje na stotinu mjesta po svijetu, gdje se znade složiti na tisuće i deset tisuća radnika, — to je za naš svijet pravo čudo. Ja sam se dosta puta razgovarao s našim seljačkim svijetom, u kakvoj smo nevolji, pa bi znao kazati: »Ne bojmo se, sve će bolje biti, kad se narod složi«, ali sam svagda opet i opet čuo jedan isti tužni i očajni odgovor: »Ah, gospodine, — toga ne će nikad biti. Tko bi sav svijet složio!«

»Pa što hoćeš, da uradimo? U čem da se složimo?« Seljak je gospodar svome prirodu: štogod priradi, nitko ga ne može prisiliti, da to dade za takvu i takvu cijenu. Trebalo bi, da seljaci stvore skladišta (magazine) za svoje prirode: žito, vino itd., pa kako bi onda oni udarili, cijenu svojoj muci. A nije to samo žito i vino, nego tu ima i drugih, pa i sitnijih stvari; tu su goveda, krmci, živad, jaja, povrće itd. Toga seljaku nitko ne može oteti.

(**»Tko bi složio** sve **ljude**«, Dom IV. Br. 9. Str. 130-131.)

Dobra zaslužbe za radnika nema i ne može je biti, dok nema velikoga posla, koji neprestano radi, a mora napredovati brzo ,jer mora biti na vrijeme gotov. Kod velikoga posla treba mnogo radnika, pa ako ih nema, skuplje se plaćaju oni, koliko ih ima. Kad radnik radi kod posla koji ne smije prestati, tu se pogotovo plaća dobro, jer radnici mogu svaki čas pomrsiti gospodaru račune i upropastiti ga. To isto vrijedi za posao, koji mora biti na vrijeme: tu nema šale, tu se s radnicima ne nateže, nego plati, ako hoćeš. da se radi. Ali je glavno kod velikoga posla, to je ona vjera u posao, koja obećaje veliki dobitak, koja daje čovjeku volju. Kod velikoga posla ne gleda čovjek na malenkosti, tu se ne cincari i ne cjenka, — tu se radi, tu se plaća, ali tu se i dobiva.

Mi smo Hrvati u starom svijetu. Taj je svijet protivan svakoj novoj i slobodnoj misli, jer nijedna nova i slobodna misao ne bi bila na korist onima, koji čuvaju ono, što imadu. Taj stari svijet — to je jedna velika kasarna, stražarnica puna tužikanja, jala, svadje, gdje se samo zagrizа, petlja, kleveće i ogovara, rovari, potkapa, klipovi pod noge bacaju i ljudi jedan drugoga, ako baš treba, uništuju. Tu vlada zlovolja, tu se kuburi i životari, tu se ne radi. A kakav rad, takva i plaća. Amen.

(**»Radničke plaće u Americi«**, Dom V. Br. 7. Str. 105 i 107.)

Nedavno smo se razgovarali, kolike su radničke plaće u Americi, i kako se kod nas ništa ne može zaslužiti. Već sam onda htio kazati onu glavnu stvar, zašto je to, — ali sam se zavezao drugamo: trebalo je pokazati, da smo mi u starom svijetu. Ono ste valjda zapamtili. Sad ću malo dalje.

Vi ste stalno već i u »Domu« čitali, što je to **organizacija** i što vrijedi. I doista je organizacija velika stvar, bez koje nema ništa, nikakvoga života, ni napretka — ali se ja ipak bojim, da vi niste pravo ra-

zumjeli, što je to ta organizacija i kakvo je to čudo. Naš narod i sam zna vrlo dobro, da nema organizacije, samo to naši ljudi drugačije kažu. Ja sam barem već mnogo puta čuo, kako naši vele: »Nema tko naroda popeljati«. — Znate li vi svi što je to »popeljati«? Popeljati to je ono, što drugdje kažu voditi, dakle: nema tko naroda povesti, nema vodje. A kad bi bio vodja, vojske ima dosta, mislim: vojske za posao, za rad. Prosudite, samo koliko ima u nas besposlene djece, i to po varošima i selima, osobito u Bosni. Prosudite, koliko je dana u godini i naš marljivi seljak bez posla: kad obavi poljski posao, malo što radi, osobito ako nema blaga. No koliko radi, ne radi toliko, da bi zaslužio onoliku plaću, kako se plaća u Americi. A kad bi onoliko radio, koliko se mora raditi u Americi, zaslužio bi.

Nekoji misle, da je odmah potrebna tvornica (fabrika), ako se hoće ljudima dati posla. A nije tako. Eno u Kaliforniji (u Americi) sade naši ljudi voćke: jabuke, kruške itd., dobro su plaćeni. A to nije tvornica. A koliko kod nas imade puste zemlje, osobito u Bosni! Koliko bi se tu dalo zaraditi, kad bi tko »popeljao« ili »poveo« narod na posao! Istina je, nema tu one silne prostorije zemljišta, kao u Americi. Ali je svakako istina najmanje to, da naša zemlja ne rodi ni polovicu toliko, koliko bi mogla roditi. Ali glavna je stvar, tko će narod »popeljati«, t. j. tko će početi, tko će uzeti na sebe brigu. — Tako je to kod nas teško, to sam vam već razlagao. Ali ću ipak ponoviti. Vidite, neka se nadje čovjek, koji će htjeti, da bude složio za takav i takav posao, gdje bi se dalo zaslužiti, — odmah će se dići na njega: »A, što će taj našu kožu nositi na pazar! To je spekulant! Taj ide za svojim profitom.« — I ljudi se

ne će dati. A neka počne kakav posao neki tudjinac, ili Židovi, koji ništa ne moli i ne nagovara, nego odmah nudja gotov novac, — malo tko pita, je li to spekulacija, i koliki će imati profit; pa ako i pita, ipak ljudi idu i rade. Ne boje se, nije tako samo kod nas. To je obično u neprosvijećenom svijetu, koji nema pojma o velikom gospodarstvu. **Vidi neuk čovjek svoga brata u opanku, i taj nešto hoće. »A zašto bi on to bolje znao od mene! Zatšo profit?« Pa bio taj profit kako malen,** neuk-neuk je čovjek jalan on ne će: on voli da ne zasluži ništa. Ali dodje nužda, pa hajd u Ameriku, ako imaš čim! Onda ne pita, koliko onaj tamo u Americi ima od njegove muke profita. No da pravo kažemo, kod nas i nema mnogo takvih ljudi, koji bi nešto htjeli, koji bi htjeli »popeljati« narod. Naši su ljudi većinom neuki nemaju oka, koje bi vidjelo, što se dade učiniti. A da se koji i nadje, ja mislim, taj bi htio odmah nešto veliko. Ja to sudim po tom, kako poznam naše ljude. Ako naš čovjek vidi što u svijetu, misli odmah, da je vidio cijeli svijet, pa hoće Bog zna što. — A svijet mu se, naravski, smije i ruga. To je jedna nevolja. A onda na koncu treba spomenuti i to, da za takve stvari treba novaca. Istina je, kako sam vam razlagao, novac nije prva ni glavna stvar. Novaca se već dobije. Ali kako da se dobije novaca? — Novci se daju ljudima, koji su sebi gospodari, koji ne misle, da je njihov već cijeli svijet. Novci se daju ljudima, koji su zrelo promislili, što će i kako će, kojima je novac samo oružje ili sredstvo za posao, a nije za užitak. Na žalost — naši su ljudi i u tom lake ruke, pa im se teško novac daje u ruke.

Naučimo se na to, da početak treba da bude malen. Ne mora se odmah velika stvar početi. Glavno

je, da se počne, da bude barem nešto, pa da to ne propadne. A onda lijepo dalje, više i više. Tako. A što bi se i kako bi se i gdje bi se moglo što takvo početi, o tom ćemo se još porazgovoriti.

(**»Zašto naša radnička stranka lijenčari«,** Dom V. Br. 9. Str. 136—138.)

ZADRUŽNE TVORNICE

I opet mi dolazi na pamet Amerika i njezine visoke nadnice. Kad smo se o tom ono dva puta razgovarali, onda sam vam razlagao onako iz daleka, da bolje upoznate novi onaj svijet. Danas ću zasjeći ravno u samu stvar, — samo se strpite, pa čitajte dalje, i ako koje riječi ne budete odmah razumjeli.

Evo, što ću vam prije svega kazati: Naš se svijet tuži, da se ovdje doma ne dade ništa zaslužiti, i to je istina. A zašto se ne dade zaslužiti?

Ne dade se zaslužiti zato, što mi sebi ne znamo naći posla i ne znamo ljudima dati posla. Vi znate, kako se mnogomu čovjeku prigovara, da si ne zna naći posla. Takvih ljudi ima — i takvi ljudi ne mogu naprijed. A tako je danas baš svima nama Hrvatima: Mi sebi ne znamo naći posla kod kuće, nego bježimo, u svijet za poslom. Zašto je to tako? Ja vam toga ne ću dugo i na široko razlagati, nego ću vam reći ovo, što znam dobro: Ima krajeva na pr. gdje rodi mnogo sijena (krm), pa ljudi voze sijeno daleko na pazar, da ga prodadu; izmuče blago vozeći teški teret po čitav dan, dangube troše putem i još prodadu sijeno koji put upravo za ništa: ni za toliko, koliko bi vrijedio gnjoj od onoga sijena. Mučio se čovjek koseći i sušeći to sijeno, ubio se blago teretom, zadangubio dosta — i onda kad

sve računa, — gotovo ništa! A da je čovjek blago hranio — »Nemoj, čovječe, kad mi nemamo toliko blaga a nemamo ni novca, da blago kupimo, pa da ga pohranimo! Ta vidiš, da i sijeno moramo prodavati, samo da do krajcara dodjemo!« Znam ja to. Ali čujte me: Da se svi vi, koji imate sijena složite u **zadrugu**, pa da kupite volova, i krava... »A tko će nam dati novaca?« — Nešto valjda imate, nešto ćete svi skupa **kao zadruga** uzajmiti na kratko vrijeme a nešto vam i sijeno vrijedi. Za pol godine — i prije — možete već prve volove prodati, — nešto duga vratiti, pa kupiti druge volove i opet hraniti. Mogli biste hraniti i 300 volova, — a tu bi vas barem dvadesetorica imala posla hraneći i čisteći volove, — pa ne biste morali u Ameriku.

»E, moj dragi!« — Da: »E, moj dragi!« Ali to je baš ono — znati sebi naći posla!

A ovo je samo jedan primjer. Ako hoćete još, evo: Koliko ima naših krajeva, gdje ima drva, pa bi svijet mogao izradjivati drvenu robu, koju znade, i koja se može prodati u drugi kraj; gdje opet rodi lan i konoplja, tu bi se u množini moglo tkati platno. Za mljekarne i sirane ste već čuli, pa ih već dosta ima i kod nas. — Gdje ima svinja (krmaka), mogla bi se načiniti sušionica (za meso, — itd. Ja znam, čega se vi bojite i zašto ne vjerujete. Ja ću vam i na to odgovoriti, ali prije još čujte ovo:

Svemu ovomu mogao bi tko prigovoriti ovako: »Pa što hoćeš! Mi i ovako hranimo i volove, tkemo platno, pravimo sir itd., pa kakva je to zaslužba?« Nije tako. To je sve prtljanje i kubura. **Prave zaslužbe nema bez velikog posla, kod njega radi mnogo ljudi pod jednom paskom ili komandom, t. j. kad je posao organizovan ili podjeljen, uredjen stalan.** Samo kod takvoga posla

može čovjek svagda i u svako doba godine imati zaslužbe. To je jedno. A drugo je ovo: kod ovih današnjih kućnih posala ima posla samo jedan ukućanin ili dva, a drugi su najviše bez posla, pa i sam onaj, koji hrani blago itd., i taj je mnogo puta veći dio dana bez posla. A danguba je strašan gubitak.

Organizovani posao — to baš i jest to, da ni jedna ruka ne mora dangubiti, doklegod je sposobna za posao. Zato su potrebni ovakvi veliki zadružni poslovi, o kojima govorim. A onda još i ovo: Kad bi se ovako u nas organizovali veliki poslovi kao neke **zadružne tvornice,** moralo bi se mnogo robe, što bi mi tako priradili i izradili, prodavati u tudjinu, to je istina. I kad bi se stvar dobro promislila, ne treba se bojati, da ne bi bilo kupaca. No treba dodati i to, da bi i naš domaći svijet sve više kupovao ono, čega danas ne kupuje. Prosudite na pr. kad sam putovao po Bosni i Hercegovini, nisam nigdje u seljačkoj kući našao postelje (kreveta), a malo sam vidio i stolova i stolaca! Jednom mora doći vrijeme, kad će i onaj svijet kupovati, — a bit će mu to lakše, ako se postelje i stolovi budu kod nas izradjivali u velikoj množini. A to vrijedi i za platno, za meso itd. jednom riječju: Gdje se ne radi, tu se i ne troši, tu nema napredka! Treba dati priliku, da zaradi, i onda će i trošiti. A naš narod živi danas strašno kukavno, — ne troši ništa, ili malo, — jer malo radi. Promislite samo ono, kakav je to život, kad čovjek nema ni postelje, ni posteljine (ponjave ili plahte, jastuka itd.) — nego po onoj staroj: **u čem hodam, u tome i spavam!**

No sve vidim, vi se bojite: Ne će biti novca zato, — pa onda još koješta, a glavno: Ne će se nama maknuti, pa u sve to ne vjerujete. No ja vam najedanputa ne-

mogu vjere ulijati. Promišljajte. Svakako i u toj stvari treba da držite u pameti: **Novo je vrijeme, treba se drugačije prometati, — treba i tu naprijed.** »Lezi, kruše, da te jedem!«. — toga više nema; ili ako ima: bome se pomalo jede.

(**»Ima šaka, ali nema posla«,**
Dom V. Br. 17. Str. 264—266.)

SOCIJALISTIČKA STRANKA I SELJAŠTVO U HRVATSKOJ

Ovih dana sastali se socijalisti u Zagrebu iz hrvatskih zemalja, da vijećaju. Medju ostalim prosudjivali su i to, kakove su naše stranke, što je posve u redu. Razumije se: nijedna stranka nije ništa, a jedina je **prava stranka socijalistička.** I to se lako razumije. Kad bi koja druga stranka bila dobra, čemu bi onda bila posebna socijalistička stranka? Tako misli svaka stranka, da je najbolja i da će spasti narod. Socijalisti se u tom razlikuju od drugih stranaka, jer se druge stranke ipak znadu složiti pače i spojiti. Toga socijalisti ne će, oni kažu, da je socijalistička stranka tako daleka od ostalih »gradjanskih« stranaka, kao nebo od zemlje. A zašto? Zato, što sve druge stranke živu na račun radnika, — one radnika »izrabljuju«, t. j. živu od njegove muke.

Ako se ovo promisli sa zrnom soli u glavi, **moglo bi** biti istina. Ali o tom kasnije još riječ. No što se tiče zlovoljne socijalističke naše stranke, to mislim, da se socijalisti nemaju razloga tako jako tužiti, ako se ogledaju na posljednje godine. Treba naime znati, da **su** naše stranke posljednjih godina, od kad su se ono počele slagati zvale na svoje skupštine i sastanke takodjer i socijaliste. Istina je, naše su stranke činile to

zato, što na skupštinu nebi niko ni došao, da nema radnika. Ali što ćeš, kad su radnici u velikoj većini socijalisti? — Ništa zato! — rekoše gospoda fiškali pa pozvaše i socijaliste. — Sve je to dakle istina, da su naše gradjanske ili »gospodske« stranke zvale socijalističku u svoje kolo samo iz nevolje. Ali treba znati i to, da su se naši ljudi još pred koju godinu krstili pred socijalistom kao pred nečistim duhom. A kad je tako, pa kad su ipak počeli zvati socijaliste, onda bi i socijalisti morali to priznati. Ali ovo samo uz put. Glavno je ono, što socijalisti kažu, da sve ostale stranke živu od radničke muke. **To je istina, ali samo tako, ako medju radnike računamo i seljake.** Ali ako tko misli, da su samo gradski (tvornički i radnički) radnici jedini radnici, onda je bome istina, da oni živu od tudje muke, — od seljačke muke. Zato nije čudo, što su socijalisti na ovom svojem sastanku ustali proti seljačkoj stranci: i oni se boje, da će i seljaci početi tražiti svoje. Osim toga socijalisti dobro znadu, da će njihove prodike izgubiti svaku vrijednost, kad jednom dodju k sebi seljaci. Seljaku ipak ne može nitko kazati, da živi od tudje muke. A što je glavno, to je ovo: Socijalisti uvijek pokazuju na toliku množinu radnika, kada hoće da s tim zastraše gradjanske stranke. No ako se stane pitati za množinu, gdje su onda gradski radnici prema množini seljaka! A da su socijalisti pravi i zdušni ljudi, koji poštuju tudju muku, — morali bi se veseliti, što se i seljaštvo diže za svoju muku i za svoju čovječju čast. **Ako seljak nije radniku brat, a tko mu je onda?...**

(**»Socijalisti proti seljačkoj stranci«**,
Dom V. Br. 7. Str. 108-109.)

Tko malo iz bližega motri naš život od ovo posljednjih desetak petnaest godina, jamačno je opazio, da se u mnogim i to višim krugovima hrvatskih ljudi prikazuje svako **rodoljubno zagrijavanje** smiešnim. Ima danas već obrazovanih i bez sumnje darovitih Hrvata, koji pače o sebi toga niti ne taje. Zanos se pogušio, vjera u se, u pravednost i ideje, koje su nam nekada davale najjaču odpornu snagu, klonula je — i mi smo prisiljeni u oči toga sve više rastućega narodnoga indiferentizma da se sa strahom češće pitamo: kamo to vodi?...

Našim se mladjima pjesnicima stalo kaditi, što ne pjevaju patriotske pjesme. Naša narodna svijest još nije ni probudjena.

Mi ne možemo svojim narodnim životom da načinimo skok i priedjemo u tabor kozmopolita prije nego proživimo redoviti razvitak, kako su ga i drugi narodi proživjeli. A pjesniku, koji ne ćuti pobude, da dade u svojim djelima oduška patriotskom osjećanju, ili ne pozna naprosto toga osjećanja, ili se dade zavadjati laskavom kritikom onoga, kojem su patriotska čuvstva nepoznata i posmieha vriedna vrlina, — tome se vesele naši protivnici.

(**»Roblje«**, Obzor 5. I. 1800. Br. 4.)

Medju hrvatskim radnicima počinje po malo svitati. Od njih su jedni »kozmopolite« (znate, oni!), a drugi su tobože »starčevićanci«. Treći su nekako **sami** — za radnike. Baš je ovih dana jedan od ovih posljednjih **(H. Sirovatka)** napisao **»Bratsku riječ hrvatskom radništvu«**. To je doista bratska riječ, koja baš bratski zove radnike u slogu, i dovikuje im: Neka se ne dadu za nos voditi kojekakvim »podojencima« bez Bo-

ga i domovine. Neke su stvari u ovoj knjižici — baš dobro razložene. Šteta samo što je g. Sirovatka mislio, da mora pisati za same »podojence«, koji ne misle hrvatski, nego švapski, pa je gdje što njegova riječ nekako uvijena i smotana, a dosta je riječi prekovano. Ali što ćemo, tako naša gospoda pišu! Ali radnik ne bi u tom smio ići za gospodom, nego bi morao više paziti na zdravu misao i na jasni govor narodni. — Mi ćemo se o našim radnicima još porazgovoriti.

(**»Što je nova i po svijetu«**, Dom I. Br. 22. Str. 352.)

A ima vam takvih »kozmopolita« i medju gospodom, osobito medju današnjim mladim gospodskim svijetom. To su vam ljudi — ako im se može reći, da su ljudi — koji nijesu ni za Hrvate, ni za Madžare, **kojim je svaki narod i svaka vjera jednaka. Oni nemaju domovine i ne će za nju znati, njim je domovina cijeli svijet, oni su »gradjani** svjetski«. **Pa to znači riječ: »kozmopolita«** — »polita« je gradjanin, a »kozmo« je svijet u grčkom jeziku.

(**»Što je to kozmopolita«**, Dom I. Br. 22. Str. 350.)

PROTI KLASNE BORBE, A ZA NARODNU HRVATSKU SLOGU

Ima budala, koje kažu, da je »Dom« proti siromahu radniku, kao što opet ima takvih budala, koje govore, da je »Dom« proti »buržoaziji« i proti »gospodi«. Da jedni i drugi krivo govore, vidi se već po tom, što jedni druge tim svojim govorom u laž tjeraju.

Reći ću Vam, proti čemu je »Dom«: »Dom« je proti svakoj borbi medju staležima. Ova se borba vodi već stotinu godina, i iz nje je izašlo mnogo zla, pače veći dio današnjega zla. Ova borba je nerazumna, i zato se iz nje radja mržnja. **Najprije se je gradjanstvo borilo na noževe s plemstvom i svećenstvom; sad, kad plemići i velikaši ništa ne mogu, nego su na njihovo mjesto došl fabrikanti-bogataši, i to velikim dijelom Židovi, — sad se radnici dižu na boj proti njih, često puni mržnje** i **žuči. Još bi samo trebalo, da se digne i peti stalež proti četvrtomu, t. j. seljaci proti radnika! Pa i toga već ima,** — i onda nikad mira, nikad tihe sreće: sve **borba, borba, borba!**

Ja sam proti takovoj borbi! To je voda na mlin nasilnikom. Onda imadu posla puške! . . .

(**»Četvrti stalež i buržoazija«**, Dom II. Br. 20. Str. 313-314.)

Treba znati ovo: kako je danas, naši seljaci slabo razumiju svoju gospodu, a gospoda hrvatska slabo razumiju seljaka. Zato jedni vuku na jednu, a drugi na drugu stranu ili bolje: gospoda znadu povući seljake za nos. To ne može drugačije ni biti, dok je ovako, dok jedni drugih ne razumiju. Istina je, ne će toga biti tako brzo, da bi se gospoda i seljaci posvema razumijeli. Ali ipak treba gledati, da seljaci saznadu, što gospodi kopa po glavi. Samo tako može doći do **sporazumka i prave sloge u cijelom narodu, — jer i gospoda spadaju k narodu.**

(**»Sitnice«**, Dom II. Br. 6. Str. 90.)

SOCIJALNA PRAVA HRVATSKOGA SELJAŠTVA

Ima ljudi, koji se boje, kad drugi ljudi misle, a osobito ih ima, kojima nije drago, ako seljak »previše

misli«. Ja medju ove ne spadam. Seljak i onako malo ima: dajte mu barem misliti — kad nema jesti.

(»Stranke«, Dom II. Br. 5. Str. 67.)

Ima ljudi, koji misle, da biti seljak — to znači biti prostak, neotesenac i glupak, a uza to prljavac i zamazanac. I ako je seljak ne znam kako čist, uredan, pametan i uljudan, ipak im je samo seljak, ipak mu drugom mjerom mjere i pamet, i uljudnost i urednost, jednom riječju: nije im par. S njim se drugačije govori i drugačije postupa. — Seljak sve to vidi, i čini mu se krivo, ali si ne može i ne zna pomoći. Jedini način, koji ga iz te vječne kubure izbavlja, jest to, da se koliko toliko pogospodi: obuče gospodsko odijelo, prima kao majmun gospodske običaje, — i takvomu je ipak malo bolje. Ali dobro mu ipak nije, on još nije jednak gospodi, još nije pred njima pravi čovjek. A na ovaj način i ne će biti. A ne će biti zato, jer **nikakva vanjska stvar, koja se može promijeniti kao odijelo, to pravo ne zbližava, ne izjednačuje ljudi. Samo duh i misao može ljude izjednačiti i pobratiti. — Da toga ne bude, da i seljak-poljodjelac, najvjerniji pokornik božji i sluga zemaljski, da i on bude par svakomu drugomu staležu, — to je cilj »Domovu« pisanju. A postat će par i ravan samo po jakosti duha i po visini i dubini misli. A »Dom« mu jača duh, kazajući, da je seljak čovjek — ravan svakomu drugomu; otvara mu put misli, donašajuć mu pred oči i dogadjaje te razlažuć ih i vežući.**

Taj posao ide polako, ali ipak ide. Samo naprijed!

(»Naprijed! Naprijed!«,
Dom II. Br. 23. Str. 355-356.)

A oni kažu: daj novce, daj porez! Tako je u Dolnjem Šarampovu kod Ivanića, obć. blagajnik našao čovjeka, gdje umire, i nije žalio ispod njega blazine izvaditi, pa ti umri, kako ti je drago! Dragi gospodine! Ma zemlja bi i drvo proplakalo, a narod siromašni u onome zlu griješi, kune, proklinje Boga, Majku Božju, svece, andjele, nebo, zemlju, sunce, mjesec.

(»Glasovi iz naroda«, Dom I. Br. 19. Str. 304.)

Kad mi kažemo seljak, mi mislimo na čovjeka, koji ne čeka zalogaj iz tudje ruke, nego ga sam priradi ili pripravi.

Dakle »gospodskoga« naroda nema, — svi su narodi bili nekada »prostaci«, pa i djedovi i pradjedovi prvih današnjih kraljeva, velikaša i druge gospode.

(»Seljački narodi«, Dom III. Br. 24. Str. 375.)

Hoće li seljaci-siromasi, da se podignu iz svoga siromaštva, da ih ne dave bogataši, — mogu do toga doći samo slogom i svi zajedno.

Pazite, što vam govorim: Ako se seljaci slože, mogu se obraniti od bogataša, koji ih drže u šakama; za to ima nade.

(»Hoće li seljak biti uvijek zadnji«,
Dom III. Br. 7. Str. 99.)

»Dom« kao seljački list najprije pita: kako je bilo, — težaku-seljaku-siromaku? Čujte: Muž (t. j. seljak) plemiće hrani i odijeva, moste i ceste sam napravlja, sve on dela, sve on plaća, ako mu i ne ostaje rubača (košulja). Za gospodu mora vojevati, svoju krv žuhko (gorko) prolijevati, ali gospoda na to ne paze, kada ga živa odiraju. Pomoći i pravice za njega nema. U saboru

se gospoda sabiraju sve u svojem poslu, a suzama seljačkima se to plaća.

(»Sitnice«, Dom V. Br. 1. Str. 11.)

Prvo, što trebam da vam kažem jest ovo: Nemojte misliti, da će seljaci tako brzo dobiti vladu u ruke. Ah, gdje je to?! Dok su prva dva staleža (popi i grofi) držali vladu, — i onda je zapravo samo vladao samo cezar i papa, a sve se ostalo ravnalo po njihovoj volji. Kad je nadvladalo gradjanstvo (»buržoazija«), mislite, da su debeli birtaši ili mršavi krojači i t. d. postali ministri, prefekti i drugačiji kakvi poglavari? Ili što mislite, tko vodi današnje socijaliste? Bogataši, milijunaši — Židovi znadu voditi one iste socijaliste, koji idu za tim, da unište bogataše (kapitaliste)! — **Ne bi dakle bilo valjda drugačije ni kod seljaštva, nego bi i tu riječ imali posve drugačiji ljudi, valjda socijalisti, a ne sami seljaci, — kad bi i u toj stvari sve išlo, kao i do sada.**

Drugo, što treba kazati, jest ovo: Kadgod koji stalež nadvlada, udari skoro gotovo sve natrag, nastane tako zvana »reakcija«. Da to razumijete, čujte ovo: Oni, koji su u francuskoj revoluciji vješali »pope i grofe«, ili im skidali glave (i to posebnom mašinom »gilotinjom«), — oni su sami za koju godinu izgubili glave pod istom gilotinjom: dali su ih pogubiti jučerašnji njihovi drugovi! Ili čujte ovo: Gradjani su toliko vikali na grofe, rugali se njihovoj magarećoj koži, na kojoj imadu napisano svoje plemstvo i grofovstvo, — a što vidimo danas? Ne samo bogati Židovi, nego i drugi bogati »gradjani« nemaju druge želje, nego da postanu baroni ili barem plemići! A socijalisti agitatori i vikači, koji toliko viču na činovnike, nemaju opet

druge želje, nego da postanu kakovi činovnici, na pr. predsjednici ili blagajnici kod radničke »okružne blagajne«, pa da bez brige »beru plaću«! »E pa to je onda sve skupa jedna komedija — sva ta borba za slobodu i pravo! Je li onda vrijedno i slušati i čitati kojekakve prazne riječi o svem tom?!«

Nije sve to komedija, nego je to ovako: Tko prvi ide, taj obično bludi i luta, a tko ide za njim, tomu je već lakše. »Peti stalež« ili seljaštvo — stalno će se jednom maknuti i tražiti svoje, o tom nema sumnje, kao što je tražio svoje »treći« i »četvrti« stalež. No da na tom putu ne bude lutao i bludio, treba da znade, kako su lutali drugi prije njega. Na jedanput se dakako ne može sve to pregledati, ni pokazati: ali bi bilo naravski, da će se seljaštvo okoristiti iskustvom drugih staleža, te u toj borbi udariti boljim putem, kad zato dodje čas. To će biti i nužno s dva razloga: prvo zato, jer seljaštva ima najviše, kud i kamo više, nego gradjanstva i radništva zajedno, pa bi bilo strašno u svijetu udariti onakvom stranputicom, kako je bilo udarilo i gradjanstvo i radništvo; drugo zato, što bez seljaštva nema ni gradjanstva ni radništva: neka skrene s puta seljaštvo skrenuo je čitav narod i država.

Seljaštvu kao i radništvu mnogi obećavaju i proriču koješta, ali sam ja uvjeren, da tu ima dosta krivih proročanstva, sve u dobroj želji. A ja ne bih htio, da vam što krivo prorečem. Ja želim da seljaci, koji će u toj borbi za slobodu i pravo biti po redu posljednji, budu po uspjehu — prvi.

To će i biti, ako budu radili složno i razborito; a to će biti, ako ne budu išli slijepo, nego ako se okoriste tudjim iskustvom. A toga opet nema bez prosvjećenja.

(**»Peti stalež«**, Dom V. Br. 1. Str. 4. i 5.)

Danas seljak uza sve to, što on hrani uzdržava sav ostali svijet, i uza sve to, što ima jake šake, — **seljak danas malo vrijedi, vrlo malo.** Govori se, doduše, da su seljaci uz plemiće, svećenike i gradjane postali četvrti stalež, kako je ono i tisak postao »sedma velevlast«. **Ali daleko smo još od toga, da bi seljaci toliko vrijedili, koliko vrijede drugi staleži.** Daleko smo, — jer seljak nema znanja. A da ima još i znanja, — kako je svoj na svome i kako on jedini, hoćemo li pravo, živi od svoje muke, — seljak bi bio ne — sedma, nego prva velevlast!

(**»Sedma velevlast«.** Dom III. Br. 14. Str. 211.)

VJERA U POBJEDU SOCIJALNE PRAVDE U HRVATSKOJ

Stalni i pravi red će nastati onda, kad se ljudi pravo prignu k zemlji, na kojoj živu i na kojoj su stvoreni; onda, mislim, kad poljodjelac bude prvi čovjek, a poljodjelstvo prvi zanat i glavni izvor bogatstvu i sreći. Nemojte misliti, da ja ovo samo zato pišem, da ugodim onima, koji u opacima teturaju za plugom, t. j. da ugodim seljacima poljodjelcima. Poljodjelstvo — to je jedini stalež, u kojem se čovjek dosta naradi, a ima kad misliti i na to, što je čovjek i što će reći ljudski živjeti. Mnogi naši ljudi drže sve to za šalu, gdje se govori, da bi seljaku ikad bilo i koliko bolje. Ali zato ne smiju to za šalu držati seljaci. Oni moraju vjerovati, da će jednom biti i njihovo carstvo.

(**»Poljodjelska država«**, Dom IV. Br. 2. Str. 24 i 25)

Sve se više spoznaje i priznaje, da poljodjelstvo, daje najsigurniji život i pojedincu i čitavome narodu. A po tom poljodjelca-seljaka sve više poštuju, seljak sve više vrijedi medju svijetom, pa i u politici. Ako je ovako po drugom svijetu, koliko bi istom morali vrijediti seljaci kod nas Hrvata, gdje ih ima najviše! Ali se ne bojimo: do toga mora doći i kod nas, da seljak dobije pravu svoju vrijednost i kod nas. Slobodno meni vjerujte: ako se hrvatski seljaci **ne dignu** kod nas ne će biti ništa! Ne će oni, istina, nikada kola voditi, **ali pravoga hrvatskoga kola neće biti, dok se u kolo ne uhvate prosvijećeni hrvatski seljaci i dobri gospodari.**

(**»Gospodarstvo, trgovina** i **novčarstvo«**,

Narod, koji nema seljaka, — taj je propao. Tko će hraniti dom, ako ne će seljak? Tko će hraniti narod, ako nema seljaka? Neka sutra tko otme Englezu Indiju, hoće li Englezi glodati željezo, ili hrustati kameni ugljen u svojim tvornicama? Ne će, nego će **propasti!** To kažu, kako rekoh, i pametniji Englezi, pa je jedan o tom nedavno napisao čitavu knjigu.

Mi smo Hrvati, mi smo još, hvala Bogu, seljački narod. I dok bude seljaka, bit će i Hrvata.

(**»Svi — samo seljački narodi ne propadaju!«**, Dom III. Br. 23. Str. 354. i 355.)

Ne — čovjek je stvoren, da živi za drugoga. I što više ima onih, za koje živi, to je taj život življi, čovječniji radosniji, srećniji — i nikad dosta nije takvog života, nikad nije dosta dug, jer nikad ne možeš doživjeti, da bi bili srećni svi oni, za koje živiš. A najkraći je život onima, koji živu za cijeli svoj narod, jer se uvijek boje, da će umrijeti, a sreće svoga naroda dočekati ne će.

(**»Zašto čovjek živi«**, Dom IV. Br. 6. Str. 90.)

I zadnji hrvatski pastir neka zna: da nije sam na svijetu, pa neka po tom i živi: neka zna, da ima braće po Bogu do na kraj svijeta, a po krvi i jeziku daleko — daleko, neka zna, da mu braća po krvi i jeziku već stoljeća i stoljeća stradaju od krivice ljudske, kao i on sam: neka napokon zna, da se iz toga stradanja i zla mogu izbaviti samo slogom. Tomu nauku mora nas svaki biti apoštol.

I onda će zasjati i naša HRVATSKA ZVIJEZDA.

(**»Kad će zasjati i naša zvijezda?«**
Dom II. Br. 24. Str. 372.)

HRVATSKI DJEDOVI...

Naš se narod doselio u ovu zemlju, u sadašnji svoj dom, malo ne prije 13 stotina godina. Od kuda i kako se je doselio, to vam sada nemogu reći. U ovoj zemlji su bili prije nas divlji Obri ili Avari. Mi smo ih potukli i rastjerali i za kratko vrijeme smo uredili ovdje svoju i to jednu državu i vladu, od Dunava i Drave do mora. A da nijesmo bili jednoga plemena i jednoga roda, kako bismo mogli doći i zajedno se i složno boriti i patiti? Kako bismo se mogli sporazumjeti? A što je glavno: — mi bismo se bili razišli i posvadili i potukli, da nas nije u ono staro vrijeme vezala rodbinska ljubav. Ali stare knjige ništa o tom neznaju, da bi Posavci u staro vrijeme boj bili sa Dalmatincima i Bošnjacima. A zna se naprotiv da su se Hrvati ljuto klali sa Francima, s Madjarima i s Bugarima, — jer su ovo narodi drugoga plemena.

(**»Hrvatska narodna misao«,**
Dom I. Br. 5. Str. 68-69.)

Hvaliti hrvatsko junaštvo — to bi bilo suvišno, jer cijeli svijet znade za Hrvate barem to, da su četiri stotine godina branili svoj prag i ognjište od Turčina, — branili i obranili. Da naši djedovi i pradjedovi nisu bili junaci, našega plemena i naroda ne bi već davno bilo na svijetu; junački djedovi naši obranili su dragi naš ovaj dom.

(**»Junaci na papiru — i još kukavni!«**
Dom III. Br. 21. Str. 325.)

HRVATSKA ZEMLJA

Ali kad se roj pčelaca razdvoji ili rastroji, nikad se neće skupiti, ako nema matice. Gdje je dakle naša matica?

Dok smo mi Hrvati imali vladare i kraljeve svoga jezika, stanovali su oni u onoj hrvatskoj zemlji, koja se danas zove Dalmacija, a onda se zvala Hrvatska. Tamo dakle uz more, u primorskom Biogradu oko Splita i Solina, oko Dunava na medji bosansko-hercegovačkoj — tu su živjeli kraljevi našega plemena i jezika tu su gradili crkve i samostane, tamo počivaju i kosti njihove, ondje je bila naša matica.

Pak i onda, kad su Hrvati izabrali za svoga kralja ugarskoga kralja — i onda su naši kraljevi dolazili u stara ona i slavna mjesta i gradove. Sabori kraljevstva našega držali su se još pred 400 godina u Kninu, u Ninu, u Cetinu, a to su sve gradovi u staroj našoj matici, preko gore Velebita.

Ali mi znamo, da su Mlečani oteli velik dio primorske Hrvatske, a Turci su se sve više približavali k Savi i tako je sve po malo zamuknuo glas hrvatskoga bana i sabora u Primorju preko Velebita i preko Save. A kad su Turci osvojili i Slavoniju, ostao je pod hrvat-

skom banskom vladom samo komadić zemlje medju Dravom i morem. Od onda se u našoj nesrećnoj povijesti sve više spominju gradovi: Križevci, Varaždin, a osobito Zagreb.

Ovo komadić hrvatske zemlje medju Dravom i morem, gdje je grad Križevci, Varaždin i Zagreb, — taj je komadić zemlje i narod na njem do danas sačuvao staro ime hrvatsko. Ovdje se svaki ponosi hrvatskim imenom, a u drugim zemljama, hrvatskim počelo se to staro ime zaboravljati, pa su se jedni počeli zvati samo Dalmatinci, drugi Slavonci, treći Bošnjaci, četvrti Hercegovci, pa i još drugačije.

A kako je to, pitate, da je narod u drugim hrvatskim zemljama mal ne zaboravio svoje staro ime? Tako, što je izgubio svoju vladu, svoga bana i svoju učenu i bogatu gospodu. Sve je bilo u rukama tudjincu: Talijan i Turčin, ili, što je još gore: potaljančenik i poturica, to je bio gospodin i gospodar, a Hrvat je bio sluga i kmet. Što je bilo učeno i bogato, to je bilo tudjinsko.

A na onom komadiću hrvatske zemlje — tu je ostao hrvatski ban, tu su ostala hrvatska gospoda, tu je i narod čuvalo barem svoje ime.

Ali to nije sve. Hrvatski narod u ovoj zemljici, i ako ga je bila samo šaka: taj narod uvijek i svagda ima u pameti i u srcu, da ima braće, koja su s njim nekada bila pod jednim krovom. Kad je ova zemljica medju Dravom i morem bila najmanja i najnesrećnija i onda su pradjedovi naši držali na pameti i na jeziku: da su oni samo ostatci, samo ruševine nekadašnjega kraljevstva hrvatskoga. Naši su pradjedi u ovoj zemljici uvijek i neprestano uzdisali za braćom svojom, ovdje nije nikada umrla misao na čitavi hrvatski narod, ovdje se je uvijek znalo: da ova šaka naroda, da to nije čitav hrvatski narod.

Čujte samo, kako su to ovi Hrvati medju Dravom i morem i velikim jednim činom pokazali.

Ovi Hrvati govore malo drugačijim govorom, nego oni Hrvati po drugim zemljama hrvatskim. Ali kad su ovi Hrvati pred 60 i više godina počeli nanovo pisati knjige i izdavati novine, — nisu oni pisali novina i knjiga svojim govorom, nego onim govorom, kako govori veći dio naroda hrvatskoga po Dalmaciji, Slavoniji, Bosni i Hercegovini!

I tako vidite, gdje je sačuvano staro hrvatsko ime, gdje je živa hrvatska misao i ljubav za čitav hrvatski narod: to Vam je u Hrvatskoj. I zato je ova mala Hrvatska ona je matica svih hrvatskih zemalja. Ona je kao iskra, koja je ostala na ognjištu pod pepelom. Dao Bog, da se iz te iskre razgori oganj, sjajan i topao, koji će sve Hrvate rasvijetliti i ogrijati.

(»Gdje je matica hrvatskih zemalja«,
Dom I. Br. 3. Str. 35—37.)

Recimo, da se nadje jedan nada sve pametan i pošten čovjek, kojemu se glas čuje čak u treće carstvo, — pa recimo, da je to naš čovjek, da je to Hrvat: neće li svakom Hrvatu srce zakucati kad bude mogao reći: »Ali zato je on naš!«?

Eto vidite, to Vam je jedna narodna misao. To vam je ono, kad cijeli jedan narod zna za jednu tugu, za jednu nesreću, ili za jednu radost, za jedno veselje, za jednu slavu i diku. Kad je čovjek samo u malo većem društvu, već je malo kuražniji, već mu je ljepše. A kamo li kad znaš, da preko treće gore i vode ima ljudi,

koji će se ponositi i dičiti upravo onako kao i ti, ako mi što učinimo, ili ako što imamo!

Evo na priliku znamo iz starih knjiga, da su po prilici prije 700 do 800 godina hrvatski kraljevi Krešimir prvi i drugi bili jedini gospodari na jadranskom moru, da je na stotine hrvatskih brodova i ladja uz hrvatsku riječ i hrvatsku pjesmu plovilo po sinjem širokom moru. Nijedna ladja nije bila ni moja, ni moga djada ni pradjeda — jer nisam primorac — pa se ipak u meni srce nekako širi, kad čujem, da su naši, da su Hrvati bili tako jaki, tako bogati i takovi gospodari i vladari. A recimo, ima danas koji drugi Hrvat u Zagrebu, i dobro mu je, i ništa mu ne treba, on ne će ništa izgubiti ni dobiti, bude li Rijeka hrvatska ili madžarska, — pa ipak ga srce boli, ako mi to izgubimo mi Hrvati; ipak ga je stid i teško mu je, što se na moru ne čuje hrvatska riječ, premda su svud po obali samo Hrvati.

Sad, mislim, znadete, što je to narodna hrvatska misao. Ali sad znate i to, da bez jedne narodne misli ne ćemo ništa učiniti.

(»Hrvatska narodna misao«,
Dom I. Br. 6. Str. 85.)

Koliko ih u stranom svietu znade, da je Bosna kćerka Hrvatske, da bi jednako kao Dalmacija, Medjimurje i t. d. i ova imala biti dionica svih onih prava i povlasti, što ih sadržava jedini naš kralju otaca pisani plemenički list: **hrvatsko državno pravo!**

Habsburška je dinastija kao vlasnica hrvatske kraljevske krune i kao nosilica hrvatskog državnog prava imala ne samo pravo, nego i svetu dužnost, da zaposjedne Bosnu i Hercegovinu kao stare hrvatske provincije i da ih sjedini sa materom zemljom t. j. Hrvatskom.

... ipak je stalno, da je Bosna bila slobodna zemlja, da su se njezini banovi (specifički **hrvatski** naziv) ... uvijek konzekventno smatrali neovisni i potpuno samostalni.

Pad Bosne bijaše povodom, da se naš narod razdvojio: na jedan dio uplivisao je zapad, a na drugi istok. I tako pod raznim uplivnim sferama bude Bosna lišena narodne sviesti — šta više, iz njezina krila nikla je moć i veličina kasnije osmanlijske države. Sama Hrvatska spala je na cigle dvie županije. No dakako i tečajem tih tamnih vremena naći je po koju svjetlu zraku i potvrdu, da je Bosna doista sastavni dio kraljevine Hrvatske.

(»Bosna i hrvatsko državno pravo«,
Obzor Br. 258. — 10. X. 1900.)

U Bosni i Dalmaciji današnjoj — baš je tu bila kolijevka ili zibka stare i jake države hrvatske, dok smo mi Hrvati imali svoju vladu i svoje kraljeve Hrvate. Kad hrvatski kralj nije više živio medju nama, nego daleko negdje u Ugarskoj ili u Beču, onda je bosanski ban dobio slobodnije ruke, radio je, što je htio, dok nije ban Tvrdko osvojio i velik dio Dalmacije i proglasio se (prije 524 godine) kraljem, i to ne samo kraljem bosanskim, nego i hrvatskim, dalmatinskim.

Bilo je i toga u staro ono vrijeme, da je hrvatski i ugarski kralj vodio rat s banom bosanskim.

Na jedan takav rat pozivao je hrv. i ug. kralja i rimski rat pozivao je hrvatskoga i ugarskoga kralja i rimski papa, a to zato, što su se u Bosni bili pojavili nekakovi

krivovjerni kršćani, »bogomili« zvani: radi tih »bogomila« proteklo je mnogo krvi. To je bila jedna, gotovo najveća nesreća za naš narod u Bosni.

(»**Bosna i Hercegovina**« Dom I. Br. 12. Str. 180.)

A i poslije su iz Azije uvijek provaljivali k nama divljaci: Huni, Avari, Madžari, Mongoli, a poslije i nešto pitomiji osvajači: Arapi i Turci. Zadnji su iz Azije došli Turci, osvojili i obvladali grčko carstvo, nastanili se u Carigradu i daleko dalje — i s njima su se naši djedovi preko četiri stotine godina krvarili, tako da smo od tolikoga boja jedva ostali koliko živi. Mora nešto biti, po čem se istok razlikuje od zapada, po čem se Evropa razlikuje od Azije.

(»Istok i zapad«, Dom I. Br. 21. Str. 325.)

Istok je drugi svijet, Zapad je drugi svijet, — drugi narodi, druga vjera, druga prosvjeta, drugi zakoni i običaji. Ne bih vam zna u kratko kazati po čem se Istok razlikuje od Zapada, ali je razlika velika, pa zato od starine Istok navaljuje na Zapad, — medju njima vlada boj.

(Dom III. Br. 23. Str. 362.-363.)

HRVATSKI NAROD

No bilo i prošlo, pa i to bi se zaboravilo, ali jedna rana još krvari. Ima dio hrvat. naroda, koji se je poturčio t. j. primio je islamsku vjeru Muhamedovu, pa mu je i danas tudjinac Turčin, Osmalija miliji od rodjena brata po krvi, po domovini i jeziku. Hoće li se ikada srcem i dušom braći povratiti?....

(Dom III. Br. 23. Str. 362.-363.)

Ima i danas »Turaka« u Bosni i Hercegovini, — ali oni nijesu Turci po plemenu i jeziku, oni su »Turci« po vjeri i zakonu »turskom«, zapravo: po zakonu Muhamedanskom ili po Islamu (njihova se vjera zove i »Islam«) i po običaju. Istina je, ne može biti prave ljubavi u narodu, ako je jedan dio naroda jednoga zakona i običaja, drugi drugoga, a treći trećega. Tako nema u Bosni i Hercegovini prave ljubavi i sloge medju narodom turskoga, hrišćanskoga (ili grčkoga) i rimsko-katoličkoga zakona.

(»**Davno bilo sad se spominjalo**«,
Dom I. Br. 4. Str. 58. i 59.)

»Turci« u Bosni i Hercegovini — to nijesu nikakvi Turci-Azijati ili Osmanlije, nego je to hrvat. svijet, hrv. jezika, plemena i običaja, — samo su Muhamedova zakona. Razumije se, da je njima njihov din i zakon njihova vjera mila i draga, kao i svakomu svoja.

(»**Turci**«. Dom V. Br. 3. Str. 42.)

Seljački i neuki katolički narod naš u Bosni i Hercegovini — i on malo zna, što bi htio. Ali ima zato od starine svoje vodje, fratre Franjevce, — o kojima je »DOM« već govorio. Oni su već od davnina u misli složni s narodom našim u Dalmaciji, oni bi dakako najvoljeli, da se sjedine s hrvatskom braćom u Dalmaciji i Hrvatskoj. A sad se u novije vrijeme našlo i drugih školovanih ljudi, koji u srcu nose ovu hrvatsku misao, pa se je to pokazalo i kod slave »Trebevićeve« zastave. Tu su uz katoličke Hrvate pristali i gotovo svi mladi školovani muhamedanci-Hrvati.

(»Bosna i Hercegovina«)

Beč je našao jednoga učenjaka, koji je u delegaciji u Beču dokazivao, da posve pravo radi vlada u Bosni i Hercegovini, kad kaže i piše i djecu u školama uči: da se u Bosni i Hercegovini govori bosanski jezik. A meni su i djeca »turska« u Bosni rekla, da mi »zborimo hrvatski«, a rekao mi je to i jedan stariji hodža.

(»**Mali razgovori**«, Dom III. Br. 17. Str. 270.)

Ne bojte se, Hrvati preko Drave! Bog je stvorio sve narode i sve jezike — svima dao jednako pravo i jednaku slobodu po čitavoj zemlji, pa i preko Drave. Neka vam ne bude ni žao ni teško i pretrpjeti štogod za svoju pravicu i slobodu, jer jedanput mora doći do pravice i slobode, a djeca će vaša, unuci i praunuci će vam grob ljubiti, ako im ostavite veću pravicu i slobodu, nego što ju vi imate.

Ne bojte se!

(Dom I. Br. 17. Str. 271.)

Ali smo, hvala Bogu, dočekali to, da su se na okupu našli u Zagrebu nadbiskupi i biskupi baš iz čitave Hrvatske, i to iz one Hrvatske, koja se prostire od Trsta do Zemuna i od Mure i Dunava do mora i Kotora. Kad sam ja gledao na okupu 11 biskupa iz ove Hrvatske, koje još nema ni na jednoj mapi i karti, ali koja ima svoju mapu u srcu svakoga pravoga Hrvata, onda mi se činilo, kao da vidim, kako će to biti, ako Bog da, i kad Bog da, kad hrvatske zemlje budu ne samo u srcu, nego u istinu sjedinjene i združene, pa kad se sastane svih dvadeset hrvatskih biskupa malo da nijesam medju onolikim svijetom u sav glas viknuo: Živjela, živjela Hrvatska!

(»**Što je nova doma i po svijetu**«, Dom I. Br. 18. Str. 276.)

A sad još jedno. Kad je ono pred devet godina bila izložba u Zagrebu, pa kad su u Zagreb dolazili Hrvati iz svih krajeva, osobito, kad su došli dalmatinski Hrvati: sve je bilo u Zagrebu kao pijano od radosti. I plakali su ljudi od radosti kad su dolazili Dalmatinci. I meni su potekle suze. Nikad ne ću zaboraviti onoga časa. Kola za kolima voze Dalmatince kroz silnu stisku svijeta, koji kliče: Živjeli Dalmatinci! Živjela braća! Živjeli! A jedan Dalmatinac u kolima drži veliku hrvatsku zastavu, pa kad više nije od radosti znao što da počne, stane zastavom oko sebe mahati i udarati kao izvan sebe. Onda je sam ban govorio, kad su otkrili spomenik Kačiću. Onda je pok. Vukotinović pozdravio Dalmatince. Onda se je čitav narod Hrvatski bio malo podigao, došao k sebi, pa su se poslije pomirile stranke, koje su se do onda klale. Ali se je premalo onda učinilo, ono je bio samo početak, pa je mnogo toga sve po malo zaspalo, što se je onda bilo probudilo.

Tako je zaspala i lijepa misao i odluka, o kojoj se je onda govorilo i pisalo: Za deset godina treba prirediti u Zagrebu opet izložbu, ali veću i ljepšu. Je li ta misao zaspala? Radi li se štogod zato?

Šteta bi bila velika ako je sve to zaspalo, ako nitko na to ne misli. Nama Hrvatima treba sada više no ikada, da se sastanemo, dogovorimo, pomirimo i na posao probudimo. Zato bi trebalo misliti na onu onda zasnovanu hrvatsku izložbu.

(»**Izložbe**«, Dom I. Br. 10. Str. 153.-154.)

KOTORANI — to su skoro najjužniji Hrvati kašto su Srijemci najistočniji. Kotoranima je za plećima Crna Gora kao što je Srijemu pred licem Srbija. Ali što se ne može reći za Srijemce, mora se priznati Kotora-

nima, a to je: da su vatreni Hrvati, kaošto i Dubrovčani. Spominjem to danas radi toga, što je nedavno preko petsto Kotorana pohodilo hrvatsku svoju braću u Dubrovniku, a vodio ih je zastupnik Radimir. Bilo je tu pjesme, muzike i slave. Dobro je to, da se braća sastanu i dogovore za svako naše dobro. Split, Dubrovnik; pa Kotor to su tri najglavnija grada na dugoj našoj i kršnoj, ali krasnoj morskoj obali dalmatinskoj. Uz hrvatsku misao treba da dobro stoje osobito Dubrovnik i Kotor, jer su najdalje i pomiješani s našom nebraćom Srbima, koji ruju proti Hrvatskoj misli.

(»Što je nova doma *i* po svijetu«,
Dom III. Br. 15. Str. 237.)

HRVATSKA MISAO

Slava zato Starčeviću, jer je nosio tešku topuzinu u poštenoj hrvatskoj ruci. A ta topuzina — to je bila misao hrvatske slobode. Ta je misao tukla nemilosrdno naše neprijatelje, **oni su se nje bojali kao Turci** Markova topuza.

(**»Mali razgovori«**, Dom II. Br. 23. Str. 363.)

Ne bojmo se! Ali nemojmo ni drijemati, a kamo li spavati, jer je oko nas sve budno, sve radi. Radimo i mi! Svaki nas neka bude apostol, neka širi nauk: Budimo braćo, ljudi! Budimo svoji i u svom domu gospodari! **Radimo na** svakome mjestu za onu hrvatsku misao: da se Hrvati slože i sjedine u jednom domu, pa će onda u tom hrvatskom domu biti i naš siromašni, ali zdravi i junački hrvatski jug.

(**»Hrvatski jug«**, Dom II. Br. 24. Str. 374.)

Istina je, mi Hrvati treba da pazimo, što svijet misli o toj stvari, ali glavna naša briga mora biti ovo: Radimo, da bude onako, kako mi hoćemo. A to će biti, ako bude ovo dvoje: prvo, ako se po Herceg-Bosni bude čitala i širila hrvatska knjiga, a s njom i jedna hrvatska misao; drugo, ako se ujedinimo u gospodarstvu i trgovini.

(**»Što je nova doma** i **po svijetu?«**
Dom II. Br. 8. Str. 127.)

Koliko ljudska pamet može doseći, hrvatska se država ne će nikada utopiti u Madžarskoj. Zato, tko to hoće, tomu je posao uzaludan.

(**»Sitnice«**, Dom II. Br. 9. Str. 140.)

Tu se je Gaj prevario, jer nije dobro proučio starih knjiga, pa je napokon došlo ono, što je moralo doći a to je ovo: svi oni krajevi Hrvatske zemlje, koji se zovu jedan ovako drugi onako, — sve je to jedna domovina i to Hrvatska. A svi oni narodi i plemena u tim zemljama, t. j. Dalmatinci, Bošnjaci, Hercegovci, Ličani, Primorci, Slavonci i t. d. sve je to jedan narod, jedan jezik, a to je hrvatski narod i jezik.

Ovo bi već morao znati i svaki naš seljak. Trebao bi znati, da zemlja ili kraj ne može dati narodu imena, nego narod daje ime zemlji i jeziku. Jer kad bi u svakom kraju bio drugi narod i drugi jezik, koliko bi to bilo jezika? Tu bi bio još i jezik zagorski, pokupski, neretvanski, dubrovački, kotorski, lički, srijemski, posavski, podravski — bez kraja i konca.

Istina je, ima još na žalost našega svijeta, koji ni ne zna, kako se zove njegov jezik i kojemu narodu pripada. Ima na pr. krajeva, gdje ljudi govore ovim

našim jezikom, ali kažu, da govore naški. A to nije nikakovo ime. I Nijemci mogu reći medju sobom »mi govorimo naški«.

To je baš ono, kad čovjek ne zna, kojemu jatu spada, to je ono, što se kaže: da narod nema svijesti, kad ne zna za se. Jer pazite: samo onda znadeš za se, kad znaš, gdje si, od kud si došao, i kamo spadaš.

Toliko vam je bilo potrebno reći, da znadete kako su se naši djedovi još i oci motali, dok su došli k sebi, dok su došli k svijeti, dok su spoznali, da svi spadamo k jednomu narodu, i to hrvatskomu.

(**»Ilirci«**, Dom II. Br. 15. Str. 231.)

A znate da naša gospoda imaju svoje učeno društvo, koje se zove akademija: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Morala bi se zapravo zvati Hrvatska akademija, ali to je ime jugoslavensko baš onakvo, kakvo i ilirsko, t. j. da bude svima pravo, ipak nije nikomu pravo ni ovo ime. Najbolje je i u toj stvari ići ravnim putem: reci bobu — bob, popu — pop, a Hrvatu — Hrvat. A tko neće biti Hrvat, ne ćemo ga moliti.

(**»Mali razgovori«**, Dom II. Br. 15. Str. 236.)

I medju našim narodom u dolnjoj Hrvatskoj živi dosta toga naroda, pa bi najbolje bilo, da te ljude naš svijet upućuje, da oni sad nisu nikakvi Raci, i da ne govore racki, nego da su Hrvati i da govore hrvatski. A oni, koji se od nas Hrvata dijele i odstranjuju, pa ako još ništa ne vrijede, ovih nije ni vrijedno zvati k nama. Ovi neka idu k ciganima, jer cigani su za takav narod, kao i Židovi — koji se nikako ne mogu pripitomiti i udomaćiti u tudjoj zemlji, u koju dodju.

Dakle: Mi Hrvati, ali nikako Raci! Tako im recite čisto i hrvatski.

(»Mali razgovori«, Dom II. Br. 15. Str. 237.)

Ima stvari, za koje svi kažemo: Tako je i nije drugačije. Tako se svi slažemo u tom: Ili jesmo Hrvati, ili nismo! Treće ne može biti. Dalje: Ili mi je tko prijatelj, ili neprijatelj, pa onda prijatelji na jednu, a neprijatelji na drugu stranu! To je jasno, — i to je narod htio, kad je vikao: »Sloga! Sloga!« Narod je čuo i vidio, da se Hrvati sami medju sobom kolju; narod nije znao i danas ne zna za sve one razlike, radi kojih se naši političari kolju, pa je posve naravski mislio, da se proti neprijatelju možemo i moramo svi složiti.

Ali ovako misli samo narod, i to prvo zato, što on ne zna i ne mari za one kojekakve razlike medju gospodom, a drugo i poglavito zato, što samo narod i na tijelu i na duši osjeća, koliko mu zla čini neprijatelj. A gospoda toga zla ne osjećaju barem na tijelu, — jer je njima dobro. Samo u času, kad neprijateljska sila pritisne cijeli narod, ne pazeći ni na gospodina — onda i gospoda za čas misle kao i narod i onda su složni svi — osim izdajice.

(**»Hoće li hrvatska politika biti uvijek jednaka«**,
Dom IV. Br. 18. Str. 277.)

Prigovara se Zagrebu, da ne vrijedi mnogo, da u njem ima mnogo tudjinaca, da se naši vodje svadjaju i t. d. Jest, mnogi su nezadovoljni, ali, ljudi moji! Kad vas boli želudac, ne boli li vas i glava!? Kakvi ljudi dolaze iz naroda, takvi su u Zagrebu. — »Oni se samo pokvare!« — »Ne divanite! Sve se ne može pokvariti, pak i nije hvala Bogu, sve pokvareno. Ne bojte se! Bit će još iz Zagreba — svašta! Mora biti!

(**»Mali razgovori«**, Dom II. Br. 19. Str. 301.)

To mora znati svaki Hrvat, bio on iz dalmatinske Hrvatske, ili iz Istre ili Primorja, ili iz Bosne i Hercegovine, ili iz Medjumurja. Banska Hrvatska — kažem i opet — to je naša matica. Ako je njoj bolje, — svim je nama bolje; ako nju dave, — i mi to svi ćutimo; ako se ona podigne, — i mi ćemo se svi podići. Ali koliko nas i diže knjiga i misao, koja dolazi iz Zagreba, toliko ne smijemo zaboraviti: ako banska Hrvatska padne u siromaštvo, ako narod u njoj ne bude imao ni kruha svagdašnjega, onda već nema ni govora o »matici«. A sve to kao da se nekako sprema. Znate, da porez tišti narod, da je porez veliki teret. A ako taj porez, koji narod sebi odkida od usta, — ako ni taj porez nije na pravu korist narodu, onda je stalno, da je siromaštvo i propast blizu.

(»Čujte: pita se za vaše novce!«
Dom II. Br. 5. Str. 68.)

Kad bismo mi Hrvati htjeli da nam naše more bude na onakvu korist, kako bi nam moglo biti, morali bismo nastojati, da primorje ne bude odrezano od ostale zemlje t. j. da primorska Hrvatska i Dalmacija bude svezana s Bosnom i Hercegovinom. Dok toga ne bude, više nego polovica našega naroda mora ići onamo, kamo idu naše vode, t. j. dolje prema Savi i Dunavu, prema Crnomu moru — nemamo mi šta tražiti, tamo je Turska, tamo za nas nema napretka.

(»Tko je bliže mora bliže je i Boga«,
Dom I. Br. 6. Str. 91.)

Kad bi sve naše zemlje i čitav naš narod došao pod jednu vladu i upravu, to bi onda bila — kažu neki — **»Velika Hrvatska«. I danas mislim, nema ni jednoga**

Hrvata, koji to ne bi želio, pače i ne bi smjelo biti čovjeka na svijetu, koji bi bio proti tomu, jer bi to bila stvar i zgodna i pravična.

(»Velika Hrvatska i Rim«,
Dom II. Br. 16. Str. 245.)

»Pa kakovo je to onda **hrvatsko poštenje?«** — pitate. — **To vam je ono, kad je Hrvat s Hrvatom — kao brat s bratom; to vam je ono, kad se sastanu Hrvati, pa ti se čini, kao da se je sastala jedna obitelj, jedna familija, kao da su to sve rodjaci; to je ono, kad jedan drugoga ne bi u nevolji ostavio, a kamo li izdao, — za živu glavu; to je ono, kad se jedan s drugim diči kao otac sinom, kad svi imadu jedno dobro srce, jednu milu dušu. Jednom riječju: Hrvatsko poštenje — to je hrvatsko bratinstvo.**

(»Što više sirotinje, to veći bogataši! A zašto?«
Dom III. Br. 8. Str. 118.)

KULT TOMISLAVOVE KRALJEVINE

Pamtite od svega toga slobodno samo ovo: Ako koji Hrvat govori o politici, a misli samo na »Hrvatsku i Slavoniju«, ili samo Dalmaciju, ili samo na Istru, ili samo na Bosnu i Hercegovinu, a ne misli na čitav hrvatski narod, tomu slobodno kažite, da nije hrvatski političar. Ako bude što od nas Hrvata, bit će to samo od svih nas zajedno.

To mora imati na pameti hrvatska stranka, pa zvala se ona kako joj drago: mora imati na pameti, da je njezina zadaća, da s vremenom stvori hrvatsku državu.

(»Za hrvatsku državu«, Dom III. Br. 19. Str. 295.)

A država naša — to je stara, jedna od najstarijih kraljevina u Evropi — to je kraljevina Hrvatska. Čast i služba bana hrvatskoga, i župana hrvatskih — to je staro, što se zna, i što je baš zapisano — najmanje 11 stotina godina. I do danas je to živo i sačuvano: i kraljevina, i ban i župani! Pa kakvo je, takvo je — naše je, staro je, slavno je, — jer je poštovanja vrijedno, kao svaka starina. A naša je briga, da i opet bude i jako i slavno.

(»**Jesmo li mi Hrvati prosvijećen narod**«,
»Sitnice«, Dom II. Br. 6. Str. 77.)

SVRŠETAK